

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

1966–67

1

SZEGED, 1968

JAHRBUCH DES FERENC MÓRA MUSEUMS, SZEGED (UNGARN)
LES ANNALES DU MUSÉE FERENC MÓRA, SZEGED (HONGRIE)
ЕЖЕГОДНИК МУЗЕЯ ИМ. ФЕРЕНЦ МÓРА, СЕГЕД (ВЕНГРИЯ)

≡ 74.5231/a

1999

Szerkeszti:

BÁLINT ALAJOS

A fényképeket és rajzokat a szerzők, illetve *Keszei Péter, Égető János, Komjáti Attiláné, Franciscy József, Somos Ede és Havas Zoltán* készítették

A borítólapon *Horváth Mihály* munkája

ADALÉKOK TÖMÖRKÉNY ISTVÁN ÍRÓI PORTRÉJÁHOZ

A legtöbb író halálakor elkövetkezik a hírnév holdfogyatkozása. Az új generáció feltörése feledésbe taszítja, mely lehet tartós, vagy időleges. Ám az igazi tehetséget latens erőinek parabolája adott pillanatban felmeríti, hogy a mozgásban levő társadalom új, a mindenkori gazdasági alaptól függő és változó esztétikai nézőszempontjainak próbatüzét kiállja. Minden remekműnek el kell veszítenie első életét, hogy egy második jusson néki osztályrészül. A viszonylagos és szükségszerű csönd után az utókor új világnézetének sokrétűbb és gazdagabb szemléletében az életmű újjászületik.

Ez történt és történik Tömörkény István életművével is. Az utókor, a felszabadulás utáni generáció, a csaknem félévszázados csönd után (az író 1917-ben halt meg) a felfedezés döbbenetével áll egy elsüllyedt, ijesztő világot ábrázoló életmű előtt, és keresve-keresi a megértéséhez és megértetéséhez vezető rejtett utakat.

Tömörkény gyermekkorát alig húsz év választja el a szabadságharc leverésének tragédiájától. Szeged és környéke — mint tudjuk — különösen kivette részét 1848 örömeiből és ürömeiből. A gyermek Tömörkény nehéz idők súlyos légkörében nevelkedik, és képzeletvilágát a „nagy idők” még élő tanúi s a még elevenen ható népköltészet szociális igazsága ihletik, s ezzel együtt a szegedi tájszólás szinte egyedülálló szépsége, évszázadok kultúráját hordozó kifejezésbeli, szókincsbeli gazdagsága. A szegedi „népiesek” közül csak Tömörkény tudta „népies elbeszélésekben úgy beszéltetni a szegedi parasztembert, ahogy valójában és csakugyan beszél”.¹

A többiek: Békefi, Pósa, Cserzy és mások, mert a szegedi tájszólás nem vált igazán édesanyanyelvükké, a szegedi tanyai parasztot nem értették meg sohasem, s ezért nem is tudták ábrázolni. Ha Tömörkény az úgynevezett „irodalmi nyelven” szólaltatja meg „célszörű szögény” embereit, hőseinek lélekrajzából kimaradt volna a leglényegesebb: az ábrázolás művészi hitelessége. Tömörkény ezt jól tudta, és minden elmarasztaló kritika ellenére, hű maradt eredeti, művészi felfogásához.²

Magától értetődik, hogy míg idáig elért, hosszú volt az út. Katonának kellett mennie, hogy végleg megtalálja önmagát, saját kifejezésmódját és egyéni stílusát. Ezt pedig a Lim partján reá, a közkatonára váró lelki és fizikai szenvedések árán érte el. Tömörkény életének eme fordulópontjára Juhász Gyula már rámutatott,³ s mi még csak azt szeretnők — minden szerénytelenség nélkül — hangsúlyozni, hogy mint közkatonára döbbsen rá a megalázottaknak, a kiszolgáltatott nép fiainak magasabbrendű erkölcsvilágára, szociális igazságára, népmesébe illő erejére. Eggyé lett a nép fiaival a megpróbáltatásokban, a megtiprásokban, velük együtt tapasztalta

¹ Dialektus az irodalomban. Munkák és napok a Tisza partján, p. 292.

² Vö. i. m. p. 292.

³ Tömörkény István, Szeged, 1941 p. 28.

a 67-es kiegészítés nép — és országvesztő következményeit. Ám, ez az egyélevés nemcsak a kényszerű három évre, hanem egy egész életre szóló úgy, hogy a teljes valóság ismeretében hirdette a számkivetett és rászédett földnélküli Jánosok szociális igazságát. Az ő realizmusa nem Goncourt-é, ki csak exotikumért fordul az egyszerű nép felé,⁴ sem Chamfleury-é, ki a valóság ábrázolásának szolgálai hűségében látta a művészet legmagasabb fokát,⁵ sem Balzac-é, ki A parasztlak című művében való tények leírásával romantikus hőseket teremt (Les Paysans, 1844.).

Tömörkény művészete az olvasót azonosítja hősei szenvedésével, s míg Maupassant-nál inkább csodáljuk a művészi ábrázolás tökéletességét, addig megfélemlítjük megindulni hősei szomorú helyzetén:

„Poiret végre megjött, magas volt és görbe, az eke meghajlította termetét, lesoványodott az önkéntes böjtöléstől, csontjai szinte zörögtek, s a bőre kiszáradt, mert a mindennapos tisztálkodásról gyakran megfélemlített. Felesége követte, kicsi volt és sovány, kimerült gebéhez hasonló, két kezében hozva egy óriási zöld esernyőt.”⁶

Azaz, Tömörkénynek kevés köze van a XIX. századi olykor l'art pour l'art-os francia realizmushoz, mely objektívnek tetszeleg, de a műben rejtőzködő művész jelenléte megváltoztatja az olvasó perspektíváját.⁷ Az viszont igaz, hogy amit Maupassant mond az esztétikai látásmódban jelentkező objektív rokonszenvről, az Tömörkény művészetére szinte maradék nélkül alkalmazható: „Látni: minden ebben van, és az igazságnak megfelelően látni. Ezen azt értem, hogy a saját szemünkkel lássunk és ne a mesterekével. Egy művész eredetisége elsősorban a kicsi dolgokban mutatkozik meg és nem pedig a nagyokban. Mesterművek születtek jelentéktelen részletek, közönséges tárgyak ábrázolásával. Csak a dolgoknak azt a jelentését kell megtalálni, amit még senkisé nem fedezett fel bennök, s ezt egyéni módon kell tudni kifejezni. Az, aki csodálatot tud kelteni bennem azzal, ahogyan egy kavicsról, egy faágról, egy patkányról, egy öreg székről tud beszélni, már megtalálta a művészet útját, és nemsokára képes lesz nagy témákat is megírni... Csak ezen a módon lehetünk eredetiek.”⁸ Itt magától felvetődik a realizmus és a módszerbeli eljárások problémája. Ugyanis a realista művészet tulajdonsága — mint ezt Jan Fischer megállapította — az állandóan változó valóságtól függő, ezért a realista módszer céljainak megfelelően alkalmaz különböző stílust, kifejezést módszerbeli eljárást.

Balzac Vautrin-jét például, kiből a balzac-i tipizáció koncentrált színeket használ, a naturalista Zola fantazmagorikusnak látta, mert az ő realizmus-konceptiója kizárt minden általánosítást.⁹

A Nyugatosok annak idején (kivéve Adyt) — úgy véljük — azért idegenkedtek Tömörkénytől, mert ábrázoló művészete nem illett bele a franciáktól átvett realista—naturalista koncepciójukba.

Nem kétséges, Tömörkény realizmusa a nagy orosz realistikával rokon, elsősorban Turgenyevével.

Bár Diószegi András szerint „Tömörkény útja is külön magyar út, s ha különösen fojtott líraiságában benne is van valami Turgenyev ihletéből, mégis nagyon távol esik tőle”.¹⁰ Ha Turgenyev művészetét, világnézetét vizsgáljuk azt kell monda-

⁴ Journal, 3 décembre 1871. Fasquelle.

⁵ Bornecque et Cogny, Réalisme et naturalisme, Hachette, 1951. p. 33.

⁶ La Bête à Maît Belhomme, Contes choisis, p. 222, Albin Michel.

⁷ R. M. Albérés, Histoire du roman moderne, 1962. A Michel, p. 52.

⁸ Bornecque et Cogny, i. m. Maupassant: Lettre à Maurice Vaucaire, 1885, p. 121—122.

⁹ Réalisme et procédés, Europe, n° 429—430, p. 221.

¹⁰ Tanulmányok a magyar orosz irodalmi kapcsolatok köréből, Bp. 1961. II. p. 111.

nunk, hogy Tömörkény többet kapott tőle — minden külön magyar útja ellenére — mint felületi ihletést. Adatunk van rá, hogy Tömörkény 1907-ben, egy levelében Turgenyevet kér Mórától. („Kérlek, küldj valamit éjszakára. Esetleg Turgenyevet, ami van belőle... Üdv.! Pista” Móra Ferenc Múzeum irodalmi gyűjteménye, 55.820). Persze, ez így önmagában csak érdekes adat.

Turgenyev gyakran emlegette alkotó módszere vonatkozásában, hogy sohasem tudott alkotni pusztán képzeletére támaszkodva. Hősei megmintázásához élő emberek kellettek, és hangsúlyozza, hogy a művész egyetlen feladata: hűséggel ábrázolni azt, amit lát.¹¹ Életműve alapján a fenti kijelentés csak úgy értelmezhető, hogy a realista művész elsődleges feladata az objektív valóság megragadása e célnak alárendelt művészi eszközökkel és eljárással. Hősei sohasem tetszelegnek valamilyen szerep megjátszásában. Parasztjai, például, saját nyelvükön beszélnek, és soha eszükbe nem jutna, hogy a természetet a festő szemével csodálják.

„Olyan realista vagyok, írta Turgenyev, akit csak az emberi arc élő igazsága érdekel...”¹²

Órultságnak tartotta azt hinni, hogy a természet jó. „Élőlényeket teremt, de nem törődik további sorsukkal.”¹³

„— Minden teremtmény gyermekem — mondatja a megszemélyesített Termézzel s én egyformán gondot viselek rájuk — s egyformán elpusztítom őket.

— De hát a jó... az értelem... az igazságosság...

— hebegte a költő

— Ezek emberi szavak — hangzott a csörömpölő vashang: én nem ismerek sem jót, sem rosszat.

Nekem nem törvényem az értelem, és micsoda az az igazságosság? — Én életet adtam neked, de elveszem és másoknak adom, férgeknek vagy embereknek... mindegy nekem.”¹⁴

Ebben a tudatban megértéssel, szeretettel és szánalommal fordul minden élőlény felé. S csodálja azt az energiát, amellyel állat és ember megépíti a maga oázisát a vak és ellenséges univerzumban. Az emberek megalkották a maguk mikrokozmoszát az indifferens makrokozmoszban, és szerinte ebben van az igazi filozófia. Mindennél többre becsüli a jósságot és a bátorságot; ezért kedveli annyira az orosz parasztot.¹⁵

Az itt elmondottak Turgenyev realizmusa és világnézete vonatkozásában nem idegenek Tömörkénytől, ki hasonlóképpen a lényeges részletek kiválasztásával inkább szugerál, mint megjelöl.

Nagyon igaz, hogy a magyar társadalom és az orosz társadalom között sokkal lényegesebb különbségek vannak annál, semhogy Turgenyev társadalmi, politikai és művészi programja közvetlenül, minden áttétel nélkül transzponálódhatna a magyar szellemi szférákba.¹⁶ Valamely író irányító elveinek transzponálódási lehetősége rendkívül összetett, különösen tehetség és tehetség vonatkozásában, és nem is annyira az újdonság a lényeges, hanem az erjesztő erő. Azaz: Tömörkény esetében nem Turgenyev művészi, politikai programjának teljes vagy részleges adoptálásáról van szó, hanem olyan termékenyítő erőről, amely más gazdasági és társadalmi feltételek mellett egészen különböző mű létrejöttét segíti elő.

¹¹ Vö. André Maurois, Tourgénéiev, 1931. Grasset, p. 197.

¹² Ibid. p. 222.

¹³ Ibid. p. 223.

¹⁴ Költemények prózában, Bp. 1958. p. 192.

¹⁵ Ibid. p. 240.

¹⁶ Diószegi András, i. m. p. 86.

„Tudja, írta Baudelaire egyik barátjának, miért fordítottam Poe-t olyan szorgalmasan? Mert hasonlított hozzám. Az első alkalommal, hogy kinyitottam egy könyvét, megdöbbenéssel és elragadtatással olvastam benne nemcsak az általam megálmodott témákat, hanem mondatokban megformált gondolataimat is, amelyeket ő már húsz évvel az előtt megírt”.¹⁷ Valahogy ez történhetett Tömörkényvel is, kinek világnézetében, művészi felfogásában, alkotó módszerében csak egy vonás, egy szín a joggal feltételezhető Turgenyev-hatás.

Már foglalkozásánál fogva is Tömörkény a maga számára kötelezőnek érezte, hogy műveltségét kora színvonalán tartsa. De világnézetére döntő hatással elsősorban nem olvasmányai, hanem gyermekkori, hazai környezete és még a Lim partján szerzett tapasztalatai voltak. A századvégi Szegeden nyugati értelemben vett polgári életformáról nem lehet beszélni.

Ő a magyar parasztot és a sempolgár, semparaszt kisvárosi embert ismerte. De igazában csak az előbbit szerette és becsülte. Ezért van az, hogy írói fellépése idején, ha polgárokról ír, hősei vértelen, utánérzett, élettelen figurák.

Katonaéveinek érzelmi világában hagyott kitörölhetetlen nyomai és nem utolsósorban annak felismerése, hogy írói tehetsége csak a szegényparaszt életének ábrázolásában találja meg igazán művészi kifejezési lehetőségét, arra az elhatározásra indítják, hogy a magyar népnek ne csak a jelenét, hanem a múltját is megismerje. És Kálmány Lajoshoz hasonlóan „nem az idillikus parasztot, a romantikus paraszt ideált látja, mint kortársai, hanem azt a komor képet, amit tapasztal, és amit a népköltés hangja is elé tár: a parasztság útját a pusztulás felé. A kapitalizmus viszonyai közt nem is láthat egyebet, mint annak a népnek a pusztulását, amelynek még az igazság keresésétől is elment a kedve”.¹⁸

Kálmány és Tömörkény módszere a magyar szegényparaszt életének vizsgálatában, illetve ábrázolásában rokonvonásokat mutat, mind a ketten szinte együtt élnek a néppel, úgy annyira, hogy annak érzésvilágát és világnézetét is magukévá teszik. Tömörkény ugyanúgy beleélte magát ábrázolt alakjainak világába, mint Turgenyev, aki Az apák és fiúk című műve írásakor mindennapi életében is úgy beszélt, mint regényének egyik főhőse, Bazarov.¹⁹

Tömörkény a magyar népköltészet reális ábrázolási módszerét követi, és a paraszti szemlélethez hasonlóan a legjelentéktelenebbnek tetsző dolgok jelentést, súlyos tartalmat kapnak érintésétől. Hősei sohasem lépnek ki miliőjükből, amely hozzájuk tartozik, és külső és belső világukhoz alkalmazkodó. A természet emberét mutatja be, ki a valóság jelképes világában él, és mondanivalóját, érzésvilágát legtöbbször a valóságból alkotott szimbólumokban fejezi ki. Képei érzékletesek, igéi változatosak és a környezethez s az emberhez illő hangulati tartalommal jelentkezők.

Tömörkény realizmusa egy adott pillanat magyar valóságához kötött magyar parasztját ábrázolja. Hőseinek jellemét a konkrét, objektív kapcsolatok formálták vagy deformálták. Éppen ezért hőseinek miliője nem afféle népszínműi kulissza, hanem olyan aktív miliő, amely szerepet játszik a cselekményben, illetve hőseinek életében. Aprólékos és részletes leírásai (népszokások, népipar, pásztorélet, kubi-kolás, halászat stb.) arra szolgálnak, hogy Marx szavai szerint „a személyek függését a dolgok függésével” helyettesítse. Hősei nem afféle biológiai vagy pszichikai egyének, hanem szocialista lények vágyaikkal, törekvéseikkel, konfliktusaikkal egy embertelen rendszerben.

¹⁷ Baldensperger, La Littérature, Paris, 1919. p. 167.

¹⁸ Kálmány Lajos népköltési hagyatéka, Bp. 1952. p. 11.

¹⁹ Baldensperger, i. m. p. 49.

Így hát magától értetődik, hogy a természet is, amelyben a szegény ember élet-halálharcát vívja, nem a klasszikusan derűs, nem a romantikusan megértő és vigasztaló, hanem az a kegyetlen, kíméletlen erő, amely volt s marad a primitív sorban tengődőknek.

Ismert dolog, hogy az alföldi tájat Balassi Bálint fedezte fel először a magyar költészet számára. Ám az ő természetlátása alapvetően különbözik a humanista költőkétől, kik csak Theokritos és Vergilius szemével tudták látni a természet konvencionális szépségeit. Nem úgy Balassi, a „lovas vitézek hadnagya”, ki csak akkor élt igazán, ha künn a mezőn lehetett embereivel. Sokkal később „még Petőfi is csak *sétált* a természetben, ihletet keresett benne, s nem élt benne, mint Balassi... A tavasz néki (Balassinak) nem téma, hanem életkérdés, mint a szántóvető gazdának...”²⁰

A tavasz ugyanígy életkérdés Tömörkénynek is, bár írói pályája kezdetén természetlátása inkább impresszionista, mint szociális, de helyhez kötött, nem általánosított, nem elvont; minden, ami történik a Tisza és környéke tavaszeleji mozgásában, a Tisza kétkezi munkásainak tavaszvárását tükrözi.

Az író a szegedi híd följárójáról nézi a tiszai tájat, amely olyan „mintha halványan volna vászonra festve. Minden elmosódó. A köd, amelyet a nap melege sem bír szétkergetni, megfekszi a folyót, egybefoly a vízzel, s a felsőváros felé tekintve olyan az egész, mintha a Tisza szelíd hullámai befolyának a házak ablakán.

Már fönt a szeszgyár nem is látszik, az egész elhunyt, csak mintha a semmiből meredezne elő a füstölgő kémény, ez a feketére szívott szipka, ami olybá teszi, mintha a mesebeli, szivarozó óriás tartaná a kezében oda messze, az üveghegyeken innen, a kékhegyeken túl...

A levegőben van már valami a nedves, földszagú tavaszból, az avar illatából. Szellő nem jár, a híd oldalán a vidéki piacos kocsik közt levett kalappal mászkálnak a koldusok.”

A följáró oldaláról nézi az író, hogy „mennyien vannak.” Aztán feltűnik egy halász, ki „fahéjcsónakban” Tápé felé evez, „a csónak orra már benne van a ködben egészen, az nem látszik, s az ember olyan, mintha csak úgy a víz tetején ülne, csillogó lapátja föl-alá jár, utoljára az ember már nem látszik, de az evező lapja még mindig elcsillog idáig, mintha gyémántgyűrűt ragyogtatna valaki az ujján.” Aztán megjelennek az „izmos, napbarnított hajósok” „az étvágycsináló vízparton” „a derék hajóácsok”, kik „vigan barkácsolják már a méltóságteljes bőgős hajók alakját «a kinyíllott üdőbe»”.

Azon közben pedig a kinyíllott üdőben nyíló rózsá lépeget le” egy falusi férfiúhoz, ki a parton szalonnát pirít.²¹

A tavaszi ragyogást, a színek pompázatos játékát, a túlradó életszeretetet, a kinyíllott időben megindult mozgást vízen, földön, égen, az író ecsetjén térben és időben élénk táruló ritmikus harmóniát egyetlen momentum felhőzi: a levett kalappal mászkáló koldusok. Ez a tájkép nem kulissza, ez a tájkép a szegedi tiszaparté, amely egységes miliőt alkot a nagyon konkrét és a nagyon élő emberekkel. A leírás mintha csak azért történe, hogy ez lehetővé tegye az író számára az emberi vonatkozások megragadását.

Tömörkény tavaszi tájképei idővel olyan mértékben lesznek eredetibbek, művészebbek és szociális tartalommal telítettebbek, amilyen mértékben mindinkább megéli a kétkezi munkások szociális problémáit. Íme egy tavaszi képe 1899-ből:

²⁰ Eckhardt Sándor, Balassi Bálint, Franklin, é. n. p. 182—183.

²¹ Kinyíllott idő, Tömörkény István, A tengeri város, Bp. 1956. p. 7—29.

„A nagy fehér állatok már kezdik kihúzni az ekét a földre, és szántanak is vele. E nagy fehér szótalán állatok az ökrök, mert az iskolás könyv azt mondja ugyan, hogy az ökör bóg, de ebben téved, az ökör szó nélkül végzi hivatalát. Járnak lassan az eke előtt, a járomszögek csillognak, az ekevas pedig mélyen a földben jár, s ahogy hasítja, terjeng széjjel a nehéz, nedves földszag, mibe a tarack kiforgatott gyökereinek illata keveredik. Szép a frissen kaszált, száradó sarjú szaga is, de mégiscsak a földé a legszebb, amint úgy tavasszal a fehér állatok a nagy késsel hátát meghasítják. Mozgások támadnak odakint, ha így marad az idő, a zabot vetni is lehet már, s leteszik az emberek a téli nyakravalót, mit a torokfájás elkerülése céljából viselnek. Az ég már a kék színét mutatja, s a nagy kék tengerben fehér felhők úsznak, kígyó formája van az egyiknek, a másik pedig egészen olyan, mint a Talpas kutya volt (tavaly pusztult el szegény), s addig megy a kígyó az égen, míg találkozik a kutyával, s akkor a kutya megeszi a kígyót.”²²

A világirodalom egy-két újabbkori költőjének tavasz-szemléletére vetve egy pillantást (Kleist, Wieland, Saint-Lambert, Michaud, Thomson, Pope), azt tapasztaljuk, hogy a tavaszt mindannyian egyformán konvencionálisan látják. Szemléletük általános és elvonatkoztatott. A tavasz általában arany fellegen jelenik meg, előtte jár a szerelem, s követi a remény. Homlokát a mezők füve koronázza annak bizonyosságául, hogy a szépség legelső díszje az egyszerűség, stb.

A magyar irodalom Balassijának és Petőfijének realizmusa ezt a más szemével látó, mithologikus világot, ezt az ember és világtól függetlenített, mesterkéltné szemléletet elutasítja magától.

Szinte idekiváncsok összehasonlításuképpen Turgenyev egy tavaszi képe. Az író tavasszal, hajnali szürkületben indul el vadászni; s lejegyzi útja közben szerzett benyomásait: „... Pirosodik az ég karimája, a nyíresben felébrednek s még esetlenül szállnak ide-oda a csókák; sötét szénaboglyák körül verebek csiripelnek. Világosodik a levegő, láthatóbb lesz az út, fényesedik az ég, fehérednek a felhők, zöldülnek a mezők. A kunyhókban vörös lánggal ég a szilács, a kapuk mögül álmos hangokat lehet hallani. De közben kigyúl a hajnali pirosság, már aranyszínű szalagok futottak végig az égen, a szakadékokban tömörülnek a párák, cseng már a pacstörtés éneke, lengedez a napkeltét hirdető szellő — és lassan felúszik az égre a bíborszínű nap. Patakokban ömlik a fény: a szíved úgy repes, mint a madár. Minden be friss, be vidám, be drága!...” stb.²³ Ez a tavaszi kép a természetben sétáló ember lelkendezése. Hiányzik belőle az orosz táj jellegzetessége, „egyedülisége”, nem a természetben élő ember vilásképe tükröződik benne.

Nem úgy Tömörkénynél, kinek a fentebb idézett tavaszrajzában a megszemélyesített, a föld hátát a „nagy késsel meghasító nagy fehér szótalán állatok” az ember szerepét látszanak betölteni. „Járom szögek csillognak”, a felszántott föld *szép* szaga száll, s ebben az egyetemes, ritmikus mozgásban az ég is részt vesz, kék színét mutogatja, fehér felhőit utaztatva. S az író, illetve a természetben élő ember képzetében a tekergődő, csavargódzó fölleg kígyó lesz, amelyet egy másik, a tavaly elpusztult Talpas kutyához hasonlító fölleg fölhal.

Ég és föld és ember, a parányi és a végtelen egysége tárul elénk az írónak e munkás tavaszhimnuszában. A természet emberének vilásképe, melyet a valóság örök mozgása a környezet szerint ihlet és alakít.

Tömörkény természetlátása idővel mindinkább szociális tartalommal telődik. Már rég azt tartotta, hogy „nem az a szép, ami szép, ki mit szeret: az a szép”.²⁴

²² Tavaszi napok, Tömörkény István, Munkák és napok a Tisza partján, p. 152.

²³ Egy vadász feljegyzései, Bp. 1953. p. 303.

²⁴ Tömörkény István, Szent Mihály a jégben, p. 292.

A parti, nincstelen emberek, kik ráadásul még munkanélküliek is, mert a befagyott vízbe befagy a hajó, s vele együtt befagyott a kenyér is,” ordító hideg télségek után „időjárás szempontjából” kémlelik az eget, „a gyárkémények füstjét, a vasúti híd zörgését, a hold udvarát, amik mind próféták szoktak lenni... Örvendezéseik nem affelől voltak, hogy megütötték a nagy lutrit, hanem a jegecskét nézték, remélték, hogy majd eltakarodik, és haladnak a hajók, és tiszta lesz a víz és lehet mondani a nótát a fehér hollóról, amely a víz közepébe leszállott, balszárnyával verve félre a habot... Ilyen egyszerű örvendezések is vannak a világon, mikor kinyílni kezd az idő, és a Napban reménykedik az ember, hogy a melege majd felszabadítja földhöz fagyott állapotukból a dolgokat... A parton a sok munkátlan, kenyértelen, kikodult ember örvendezve említette egymásnak: tavasz lösz, ni, ahol a bűvár (vöcsök)... möggyütt... (Pedig el se ment.)

No. Majd. Majd csak idővel megindul talán minden, és a nagy télség után a rendes kerékvágásba zökken a világ. Elborult és fakószínű arcok majd derültre válnak. Lesz vizecske, amin hajózhassunk, haj-haj, alighanem több is lesz, mint kellene. Akkor aztán dolgozhat egyik felekezet a vízen, a másik a víz ellen: a kenye-ret ahogy kettejük között osztogatja.”²⁵ Azaz „ki mit szeret, az a szép.” A természet kénye-kedvének kiszolgáltatott kétkézi munkás a munkaalkalmat adó tavaszt szereti, tehát a tavasz szép és jó. Tömörkénynek az előbbi, a század végén írt tavaszrajzában láttuk, hogy a márciusi derút csak a koldusok egy csoportja árnyékolja, ebben a rajzában pedig, mely csaknem tíz évvel későbbi eredetű, márcsak koldusszegény parti emberek szerepelnek, és a tavasz jöttén való örömük szinte a nappal együtt olvasszja a munkát adó vízen a jeget, de az „elborult fakó arcok” közül egyiken sem lobban fel a lázadás haragjának lángja.

Ez a tavaszi kép Tömörkény kedélyének lassú elborulását is jelzi. Nem a természet a kegyetlen, hanem az a társadalmi rendszer, amely intézményesíti a munkanélküliséget, a vele együttjáró nyomort, s az embert a váltakozó évszakok kénye-kedvének löki oda. Azaz: Tömörkény tavaszának igazi szépsége valójában az elborult, fakó arcú emberek örvendezésében tükröződik.

Alig tíz év múlva, 1916-ban, Tömörkény érzelemvilága végképp elsötétedik. A természet ébredését az itthonmaradottak könnyes szemével tudja csak látni. Tavaszrajzában mottojául egy „asszonylevél” részletét választja: „Továbbá tudatlak, hogy édösanyád is möghalt, tűz is volt a tanyába, az istálló lééggött, de nem baj, mert a lovakat úgyis elvitték, továbbá a kutya sincsen már mög, mert az is elszökött.” Ennél szörnyűbb hírt már nem kaphat a háborúba kényszerített édesapa. Halál, pusztulás mindenfelé: kint is, otthon is. A tavaszi nap „feljön hajnalonkint az égre, mint más években is tette a kalendárium utasítása szerint, és egyre jobban melegítő sugarait széthinti a földre... Némely virágok is megindulnak... némely darázs-formájú már ott röpdös a napon... a libaféle jószág üdvözleti lármát” csap, „a padlás-fölgjaron a napfényben megfürdik a macska is... És haj, mekkora csiripolással van a veréb... Megszokott dolog ez. Minden évben így van ez. De most némi különbségek vannak. Nem egészen úgy megy minden, amint ezeknek előtte. A nap ezt a fénydolgot csodálattal nézi...

Sokan azok közül, akik eddig üdvözölni szokták a tágas mezőkön a téli álomból megváltó tavaszi napot, elmaradtak a különféle élők sokaságából. Nagy fekete szemét sokkal kevesebb tehén emeli föl hozzá, s megfogyatkoztak a tarka-barka borjúk is, amelyek játékos bakugrásokat szoktak járni a tiszteletére. S különösen,

²⁵ Várakozások, Tömörkény István, Hajnali sötétben, Bp. 1958. p. 162.

hol vannak a lovak, hol vannak az emberek, akik kalapot szoktak előtte emelni szép tiszta és kedves hajnalokon?”²⁶

A változó társadalmi valóság, íme, így tükröződik szubjektív világnépként az író természetlátásában. Az igaz révén találja meg a szép ábrázolásának titkát egy nép tragédiájának adott történelmi pillanatában. Minden emberi fájdalom leírásánál súlyosabb ez az alföldi tavaszi kép, amely csak sejteti, de annál hatásosabban érezteti a szegényparaszt tragédiáját, s vele a népek tragédiáját. Tömörkény alkotó aktivitása a művészet ama szociális funkcióját tölti be, amely hivatva van a társadalmi tudat horizontjait mélységben és magasságban kiterjeszteni.

Tömörkény életművében a nyárévszak ábrázolása feltűnően ritka. Egész életművében alig találunk néhányat. (A tanya végben, 1896, Gyalog, 1906; Nyári gondolatok, 1908, Nyári kép 1916-ból.) Annál inkább kedveli az őszi és a téli tájkép leírását.

Sietünk megállapítani, hogy Tömörkényt őszi képeiben sem a klasszikus, sem a romantikus ős-szemlélet nem ihlette. A kétkezi munkások életében az ős nem hozza a boldog beérés évszakát. A látástul-vakulásig való munka nem termette meg a maga gyümölcsét. Nincs min vigadni, hanem inkább félnivaló van a rettentő kietlenségű esős, sáros, ködös éjszakákban, amelyekben mégcsak az ossiani hősök árnyai sem bolyonganak; de helyettük ott settenkednek a házások és a tolvajok. A hulló falevél nem a halálra, nem az elmúlásra, hanem a közelgő télre emlékeztet, amikor a földbe meg a vízbe befagy a kenyér is.

Tömörkény mindent észrevesz a szeged-környéki őszben, ami ugyan jelentéktelennek tetsző, de annál jobban jellemző: „Néhány fehér pille még mozog a fák fölött, ha naps az idő, különben már azoknak is letelik az életük.”^{26/a} „A szobában néhány öreg légy röpdös, de menésük és szállásuk lassú, nem mérgesek, inkább oly betegformának látszanak, és leperegnek a cserépbeli csodafa leveléről, ha véletlenül rászállnak.”²⁷

És így tovább sorolhatnám az apró és annyira kifejező részleteket, amelyek mind a természetben élő ember őszi hangulatát tükrözik. Vannak aztán olyan őszi képei is, amelyek a cselekménynek lesznek aktív miliói. „Biborfényben ment le már két este az őszi nap, szél van ennél-fogva a pusztaszélen. Hűvös éjszakai szél, amely a nagy térségeken hol ide, hol oda rohan. A sötét égen szakadozott, rongyos fekete föllegek kergetik egymást, olykor előbukkan mögülök az új hold vékony, aranysárga szarva. Itt-ott foltokat világít meg az őszi avaron, a fénye hideg, mint ahogy hideg ez az egész őszi éjszaka. Ha meg elbújik, sötét minden: ilyen esőre álló, őszi, szeles éjszakán a puszta nem szép, inkább félelmetes és szomorú. Élő teremtés bogáron, ürgén és vakondokon kívül alig van rajta. Fűve lelegelt; néhol csomósan áll a bogáncs, meg a kutyatej, amiket a jószág elkerült, még kint nyaralt. Ha a holdszarv előbújik, a bogáncsok mozgó, homályos szigeteken formán látszanak, amint hajbókolnak a szél előtt. Mikor meg a hold elunja, hogy szétnézzen ezen a sivár tájon, hirtelen az egész föld olyanak tetszik, mintha nagy fekete töltések állnának az útban, előttük pedig a mély kubikgödrök. Még néhány lépés, s beléjük zuhanhat az ember... Nyikorog láncán, vasakasztóján a kútgém rúdja, csattog a padlásajtó, ha éppen nyitva feledték, vagy a kallantyút leverte róla a szél. A fák nem susognak, hanem zörögnek, ahogy az ágak verődnek egymáshoz... Tolvajoknak való idő ez. A ló-kötők éjszakája...”²⁸

²⁶ Nap és a Föld, Tömörkény István, A kraszniki csata, Bp. 1960. p. 112.

^{26/a} Hűvösödik, Újbor idején, Bp. 1958. p. 112.

²⁷ Délután, Ibid, p. 125.

²⁸ Házásás közben, Ibid, p. 122.

Az apró, de képzeletet indító részletek művészi felsorolása félelmet keltő egységbe olvad. Az éjszakai őszi szélben törvényszerűen minden mozog, a halovány fény és árnyék játékában a dolgok feltűnő és elmosódó kontúrajai különféle formákat vesznek föl. S a zaj, amit hall a fül, ilyen nincsen másutt sehol a világon.

A leírásnak mintha minden részlete csak azt a gondolatot akarná kiemelni, hogy a tanya és népe viharos éjnek idején mennyire ki van szolgáltatva a természet erőinek, a rabló szándéknak, s mennyi veszedelem leselkedik rája.

Ahogy Tömörkény tavasz szemléletében figyelemmel lehetett kísérni világképének lassú elborulását, ugyanúgy lehet látni őszi-szemléletben is. A háború rettenetes árnyéka ott lebeg a pusztá fölött is, „amely csendes és elhagyatott. Nem legel rajta a ménes, mert a ménes elment katonának. Csak messze lent látszanak némely juhnyájak, belemosódva az őszi avar színébe. Itt-ott néhány fa, amely küszködik a szikes földdel; valaha sok volt, de elpusztultak, mert ahogy gyökere elér a szikföldig, a fa beadja derekát, és lefekszik a földre aludni. Másfelől kútágások jelentik, hogy hol lehet vizet inni... Az igen elszaporodott nyulak nem sok lármát csapnak, ahogy egymást látogatni mennek a buckaoldal bozótjába. Nem vadász rájuk más, csak a parlagi sas, amely a sasülési fák közül megindulván, halkan keringél fönt a magasban...”²⁹

Íme a pusztá őszi képe miképpen tükrözi 1916-ban, az ország szolgálatában vérző, pusztuló népek kollektív fájdalmát, ijesztő nyomorát.

Ez nem a XVIII. századvégi költészet őszi-szemléletének elmélkedő melankóliája (Shelley, Saint-Lambert, Delille), sem Millevoye, Lamartine, Berzsenyi vagy Petőfi fájdalmas sóhaja, kiknek az őszi közeleink hitt halálukat szimbolizálta, nem is Juhász Gyula őszi képe, melyben „A haragos egeknek Sötét felhője villan, S az elmúlás fuvalma Meglengeti a lombot, És hull az őszi pompa Rozsdás halott színével A Hervadó avarra...” (Reátok gondolok...). Tömörkény őszi képe csak a magyar pusztá valóságának közvetlen megragadása, adott történelmi pillanatban adott társadalmi tudattal. A valóságoknak olyan művészi, reális ábrázolása, amely egy közösség sorsára, szociális helyzetére utal. Tömörkény természetlátása olyan, mint egy XIX. század közepéről való népdalé Kálmány Lajos gyűjtéséből: a külső és belső valóság kiegészítő behatásai útján adott totális realitás.

Hidegön fújnak a szelek,
Léhullnak a falevelek,
Sok édesanya főszozzné,
Haja fiát mögmenethetné.

A vízen járók és a kétkezi munkások életében a legszomorúbb évszak a tél, mert a befagyott vízbe befagy a hajó s vele együtt befagyott a kenyér is. A kenyéradó víz jéggé vált, a abból nem nagyon lehet megélni.”³⁰

„A tél a míveletlenség és kenyértelenség ideje. Senki se tudja jobban ezt, mint a nép. Az ő nyelvében a tél nem a hideget jelenti, hanem azt az időt, amikor nem lehet keresni.”³¹

Tömörkény télszemlélete — íme — a természetben élő, szegényember szociális helyzetétől függ. S „mert a tél csak nyomort és halált jelent a népnek”, ezért téli tájképei ijesztően sötétek. Mintha télrajzában azt akarná szimbolizálni, hogy a „cél-szűrő szegényembőr” egy rendszer következményeképpen milyen mértékben vált

²⁹ Külső öregek, A kraszniki csata, Bp. 1960. p. 322.

³⁰ Várakozások, Hajnali sötétben, 1958. p. 162.

³¹ Hideg világ, Új bor idején, Bp. 1958. p. 25.

egy képtelen valóság, a tiszatjai tél prédájává. A hó „az apró házak tetején méternyi vastagon fekszik meg, s elzár a külső világtól mindeneket. Végtelen nagy alvó tenger ez, amelyen ha éjszaka a bújkáló hold előnti hideg fényét, olyan, mintha egy megfagyott országot mutogatna képzeletbeli fantom gyanánt. Egyetlen fehér tömeg minden, amit sehol se szakít meg valami vékonyka feketeség: a kocsik nyoma, keréksávok...” A kinti világ „egy hóból álló Szahara, egy rettenetes lélegzetállító csöndességű fehér fagyotenger, amikor itt-ott mély domborulatot váj a szél, hogy a másik oldalon habos hullámtaréj gyanánt hordja egy rakásba. Nincsen semmi, ami mozogna ebben a tájban, itt-ott lomhán kanyarog némi vékonyka feketeség a nehéz téli légben, olyan, mintha a hó füstölögne. A félig eltemetett házak kéményén, a gólyafészkek között szivárog elő olykor a füst-csomó, csak olykor természetesen, mert nem esznek mindennap meleg ételt...

A Csillagbörtönben nincsenek jobban elzárva az emberek, mint a szabad tanyákon.

Az egyedül mozgó a katáng elszáradt törzse, ez a pusztai holt stréber, amelyet még a ... nagy hó se tud eltemetni. Mikor már félig benne van, csak kifújja a szél, és felkergeti a hódombra. Onnan aztán a legkisebb légindulás zörögve kergeti le, s északi szeleknél veszett csatangolást visznek véghez a hó tetején az ördög-szekerek...”³²

E téli tájképe 1893-ból való. Az író túl közel van még a Lim partján szerzett szenvedéseinek emlékéhez, és ha igaz az, amit Balzac mond, hogy „csak a félreismeret lelkek és csak a szegények tudnak jól megfigyelni, mert minden bántja őket, s hogy a megfigyelés a szenvedés származéka,”³³ akkor ez a megállapítás Tömörkényre teljes mértékben vonatkozik. A 20—30 kilométeres távolságban élő szegényember számára Szeged még jó időben is megközelíthetetlen messzeségben volt. Hát még télen! Tömörkény téli tájleírásaiban a szegényparasztnak ezt a szinte elképzelhetetlenül igazságtalan szociális állapotát éli át. Se út, se orvos, se iskola, se semmi, csak a magárahagyatottság az évszázados elmaradottságban. És Tömörkény nem azt tartotta, hogy amilyen a táj, olyan az ember, hanem azt, hogy amilyen a táj, olyan a rendszer.

Későbbi téli tájképeiben is a magyar télnek a fent ábrázolt zordságát, kegyetlenségét írja le. Fényes nappal is — télen — a tájék „halottak országának”³⁴ tűnik, a városban az aszfalton „sárga, jeges kocsonyává” összeállt hóban topognak a munkaalkalomra váró éhes munkások.³⁵

És a háború idején a város téli képe is elkomorodott egészen. „Némely varjak mint bús fekete testek ülnek a száraz akácágakon, mert a varjú... a vetésekről beszármazott a városba, ebben a fordított világban. Az előtt havas télen a pipiskemadár jött be a mezőkről a verebek társaságába... most a veréb meg a pipiske mind elment a háborúba a lovaskatonák meg a trénkocsik után, mert azoknak táborában talál elszemetelt zabot. S az apró szürke kis hidegrevetettségek helyébe bejöttek a tarlókról e nagy feketeségek, a varjak, de találkozik olykor holló is közöttük.”³⁶

A realista művészet megengedheti magának a szimbólumok alkalmazását is, ez egyébként a népköltészet realizmusának is sajátossága. A varjú, a holló, a száraz akácágakon ülő „bús fekete testek” balladai hangulatot teremtenek a háború súlyos és tragikus atmoszférájában élők világában. Egyedi, különös jelképei egy kollektív

³² Tanyák a hó alatt... A tengeri város, Bp. 181—183.

³³ Lettre à Madame Hanska, F. Brunetière, H. de Balzac, Paris, é. n. p. 185.

³⁴ Hideg világ, Új bor idején. Bp. 1958. p. 16.

³⁵ Tél elején, ibid. p. 141.

³⁶ Magukban élők, A kraszniki csata, Bp. 1960. p. 432.

tragédiának. Amikor az író a kétkezi munkás miliójét, vagy a természetet, amelyben az él, megrajzolja, elsősorban nem hőse jellemét, hanem annak tragikus szociális helyzetét ábrázolja azzal az állandó és nyilvánvaló szándékkal, hogy művészetével tiltakozzék egy égbekiáltó társadalmi igazságtalanság ellen.

Amíg Tömörkény megmutatja mindazokat a rejtett szálakat, amely a szegényembert a magyar valósághoz kötik, ugyanakkor tükrözteti hősei életében a félfeudális kapitalista rendszer erejét is, amely állandóan visszalöki a felemelkedni akarókat a nyomorba, sok évszázados elmaradottságukba.

Tömörkény élete látszólag csendes folyású volt, mint a medrébe húzódott Tiszáé, de éppen életműve igazolja, hogy a nyugalmasnak látszó felszín alatt „nagy darab szív” vergődött, amelyben elevenek és holtak felkeltek és jártak. „Üldöztetésben, bújdostatásban és számkivetésben.”³⁷

Nagyon jól tudta, hogy a természetben élőknél a szónak más a súlya, sokszor más az értelme is, mint a városi embernél.

„Minden szó belevág a lelkekbe a nyers embereknél — írta — a kevés szótehetségű embereknél annál nehezebb világ ez, mert nemigen tudják szavakban elmondani, hogy mi fáj.”³⁸

Tömörkény a „célszerű szögényemböröknek” ezt az el nem mondott fájdalmát, ki nem mondott igazságát tolmácsolta életművében.

„A mód, ahogyan az igazságot a költő, a művész kimondja, hasznosabb az emberiségnek, mint maga az igazság” — jelentette ki Buffon.³⁹

Ezt mi is elmondhatjuk Tömörkény életművéről.

Madácsy László

CONTRIBUTIONS AU PORTRAIT LITTÉRAIRE DE ISTVÁN TÖMÖRKÉNY (1866—1917)

Résumé

Le centenaire de la naissance de István Tömörkény donne lieu à évoquer non seulement sa mémoire, mais aussi à traiter quelques problèmes de méthode réaliste et de procédé artistique employés dans son oeuvre.

Parmi les écrivains hongrois à tendance populaire de Szeged de la fin du siècle dernier et du début du XXe il est le seul qui donne le tableau le plus fidèle de la vie des paysans pauvres habitant les environs de Szeged, le peignant avec un art réaliste qui part de la réalité changeant sans cesse.

L'auteur de cette étude démontre que l'art réaliste de Tömörkény n'a rien de commun avec celui des écrivains réalistes français du XIXe siècle, ni avec celui de Tourguéniev qu'il connaissait, bien qu'il ait le même but: envisager le côté social du paysan hongrois — se sentant tenu par une pitié généreuse d'aider à la compréhension de la classe populaire.

Il fait partir son art du réalisme de la poésie populaire hongroise en le développant et l'élargissant. Par la nature de cet art il a réussi à trouver des procédés qui sont, comme le dit Roger Garaudy, sans rivage. Il peint le paysan des environs de Szeged attaché avec ses liens les plus fins à la réalité hongroise.

Il fait voir tous les rapports objectifs concrets par lesquels le caractère du paysan hongrois de Szeged est formé ou déformé.

Pour Tömörkény le paysan est un être social avec ses aspirations et ses conflits au milieu des rapports humains. Suivant les mots de Gorki „un tel réalisme dévoile que les gueules sont déformées non pas pour vouloir être telles, mais parce qu'il existe une force qui agit sur la vie et qui mutile tous et tout — et il faut refléter celle-ci et non pas ce qu'elle mutile.”

³⁷ Öreg regruták, Bp. 1959. p. 118.

³⁸ Barlanglakók, Bp. 1959. p. 8.

³⁹ Baldensperger, i. m. p. 223.

Par conséquent pour notre écrivain le milieu n'est pas une coulisse, mais une force qui agit sur la vie humaine. C'est ainsi que la description des choses montre toujours des rapports humains qui dévoilent le caractère social et psychologique de ses personnages.

Les paysans pauvres des environs de Szeged d'avant la première grande guerre habitent des petits hameaux bâtis par eux-mêmes à une distance de 30—40 kilomètres de la ville, sont attachés à leur glèbe, plongés dans la misère.

Leur vie est une lutte continuelle contre la nature et leur existence dépend du cours des quatre saisons: au printemps et en été ils trouvent du travail pour gagner leur vie, mais en automne et en hiver, le mauvais temps, la pluie, la neige et le froid les isolent et loin des sentiers battus n'ayant plus d'occasion de travail, ils végètent dans leurs petits hameaux attendant l'arrivée du printemps.

Voilà une condition humaine d'où sort l'aspect des saisons de Tömörkény, il voit la nature avec les yeux de ses paysans et son aspect n'a rien à voir avec celui des écrivains classiques ou romantiques ou même avec celui des réalistes.

Il ne se promène pas dans la nature — comme la plus part des écrivains pour qui elle n'est que décor et coulisse — mais il y vit, et en décrivant les différentes saisons, ses aspects terrestres et utilitaires s'adaptent aux conditions de vie des paysans pauvres. En se servant de descriptions détaillées il sait saisir les rapports au sein de cette société inhumaine où, comme le dit Marx, „la dépendance des personnes a été remplacée par la dépendance des choses”.

László Madácsy

DER SCHATZFUND VON BAKS—LEVELÉNY

Eine meist umstrittene Fundgruppe von Schlüsselstellung der Geschichte der ungarländischen Bronzezeit und ihrer absoluten Chronologie ist der Kreis der metallenen Gegenstände vom Koszider-Typ. Die vielen die fraglichen Schatzfunde bzw. die historischen Geschehnisse, die mit ihrer Verbergung in Zusammenhang gebracht werden können, analysierenden Studien¹ gelangten zu einander in mancher Hinsicht widersprechenden Schlussfolgerungen. Die Lösung des Problems ist von neueren authentischen Ausgrabungen von Siedlungen und Friedhöfen zu erwarten.

Zur Verbreitung der Funde von Koszider-Typ und zur genaueren Chronologie eines Typs bietet uns jedoch neuere Daten der auf dem Gelände des Meierhofes von Baks-Levelény zum Vorschein gekommene Schatzfund.

Der Fundort liegt östlich von dem Levelényer Meierhof, in der Nähe der Schleuse des zwischen der Theiss und dem Meierhof in nord-südlicher Richtung hinziehenden Bewässerungskanal. Im Laufe der Erdarbeiten kamen hier 6 Stück goldene Anhängsel zum Vorschein (Abb. 1.). Nach der Erzählung der Ortangehörigen wurden hier vor mehreren Jahren während des Pflügens 15—20 Bernsteinperlen gefunden; von diesen hat man uns ein fragmentarisches Exemplar auch übergeben, die übrigen sind verschollen. Der Traktorist, János Tóth, konnte die Fundstelle der goldenen Gegenstände genauer nicht bestimmen, während des Feldbegehens wurde aber eine neuere Bernsteinperle gefunden.² Dieser Spur weiterfolgend haben wir mit dem Gerät von Csanda-Zalavári (zum Suchen von Metallgegenständen konstruiert) eine grössere Fläche durchforscht und es gelang uns in einem Umkreis von 8×6 m, unmittelbar unterhalb der Erdoberfläche bzw. bis zu 30 cm Tiefe bronzene Gegenstände einzusammeln. (Abb. 2. 3.) Es ist nicht problematisch, dass diese mit den Bernsteinperlen und den goldenen Anhängseln zu demselben Schatz gehört hatten und während der Bodenarbeiten auseinander gestreut wurden. Der Boden der in einer kleineren Bodenvertiefung liegenden Fundstelle ist zäher, gegossener Wiesenlehm. Es gehörte ehemals zum Sumpfgebiet der Theiss. Die Bodenwellen der Umgebung in ungefähr 1 km Umkreis haben wir bei Feldbegehung durchforscht, aber keine Spur von einer urzeitlichen Siedlung gefunden.

Von der Fundstätte gelangten folgende Gegenstände in das Móra Ferenc Museum von Szeged:

¹ *Mozsolics, A.*, Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderung. Acta Arch. Hung. 8 (1957), 119 pp.

Bóna, I., Chronologie der Hortfunde von Koszider-Typus. Acta Arch. Hung. 9 (1958), 211.

Köszegi, F., A halomsíros kultúra néhány magyarországi leletéről. AÉ 91 (1964), 3 pp., s. dort die weitere Literatur.

² An der Arbeit haben *Attila Antal*, *Alajos Bálint* und *Péter Keszei* teilgenommen. Ein Anhängsel wurde von einem Ortsbewohner später überreicht.

1. Goldenes Anhängsel von der Form eines umgekehrten Herzens, gross, der Körper kahnartig, hohl, die Enden sich gegeneinander neigend. $6 \times 5,4$ cm, Gewicht, 40,78 g. (Abb. 1:6).

2. Ouales, grosses goldenes Anhängsel, Körper kahnartig, Enden sich gegeneinander neigend. $4,4 \times 5,1$ cm; Gewicht: 41,70 g. (Abb. 1:4).

3. Kleineres, hohles goldenes Anhängsel, von der Form eines umgekehrten Herzens, Enden sich gegeneinander neigend, Körper kahnartig. $2,5 \times 2,8$ cm; Gewicht: 5,11 g. (Abb. 1:2).

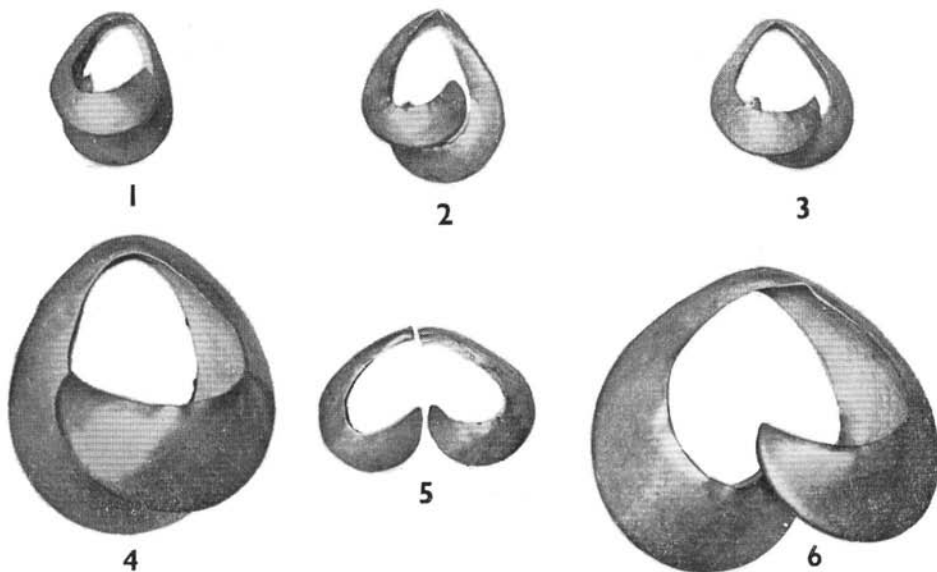

Abb. 1. Baks—Levelény (cca 2/3 Gr.)

4. Kleineres, hohles goldenes Anhängsel, von der Form eines umgekehrten Herzens, Enden sich gegeneinander neigend, Körper kahnartig. $2,5 \times 3,05$ cm; Gewicht: 5,97 g. (Abb. 1:3).

5. Ouales, kleineres, hohles goldenes Anhängsel, Enden sich gegeneinander neigend, Körper kahnartig. $1,9 \times 2,7$ cm; Gewicht: 5,25 g. (Abb. 1:1).

6. Zwei Bruchstücke eines hohlen goldenes Anhängsels, von der Form eines umgekehrten Herzens, Enden sich gegeneinander neigend, Körper kahnartig. Der Gegenstand wurde von den Findern entzweigebrochen. Länge: 2,7 cm; Gewicht: 5,24 g. (Abb. 1:5).

7. Rundes, geripptes, bronzenes Anhängsel, in der Mitte mit einem langen Dorn. Anhängestiel lang, daran 4 kleinere längliche Rippen. Die im Kreise herumlaufenden Rippen und auch die Rippen des Stieles sind in Abschnitte geteilt mit dünnen Einschnitten verziert. Durchmesser: 4,3 cm. (Abb. 2:1).

8. Rundes, geripptes, bronzenes Anhängsel, in der Mitte mit kleiner Wulst. Anhängestiel lang, daran länglich laufende Rippen. Durchmesser: 4,3 cm. (Abb. 2:3).

9. Rundes, geripptes, bronzenes Anhängsel, in der Mitte mit kleiner Wulst. Auf dem Rande ein kurzer, zurückgebogener, röhrenartig, ausgebildeter Henkel. Durchmesser: 3,4 cm. (Abb. 2:2)

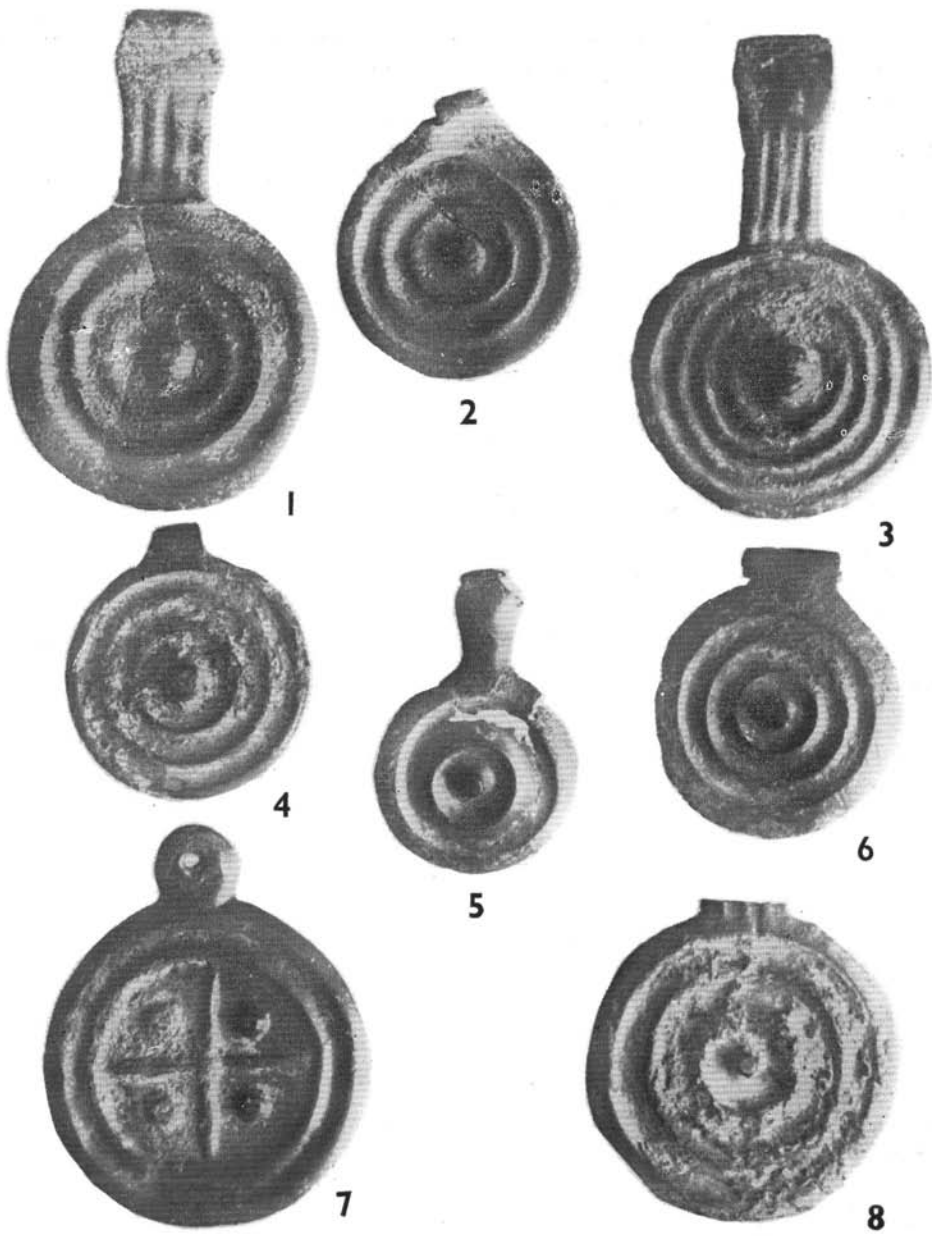

Abb. 2. Baks—Levelény (cca 1:1)

10. Rundes, geripptes, bronzenes Anhängsel, in der Mitte mit kleiner Wulst. Anhängestiel kurz. Durchmesser: 3,4 cm. (Abb. 2:4).

11. Rundes, geripptes bronzenes Anhängsel, in der Mitte kleine Wulst. Sein längerer Anhängestiel ist von gewölbter Ausbildung. Durchmesser: 2,9 cm. (Abb. 2:5).

12. Rundes, geripptes, bronzenes Anhängsel, in der Mitte spitzer Dorn. Auf dem Rande zurückgebogener, röhrenartig ausgebildeter Henkel. Durchmesser: 3,6 cm. (Abb. 2:6).

13. Rundes geripptes, bronzenes Anhängsel, in der Mitte mit kleinem Dorn, dessen Spitze von den Findern abgewetzt wurde. Anhängestiel fehlt, auf dem Stumpf sind die Spuren von drei länglich laufenden Rippen zu sehen. Durchmesser: 4,4 cm. (Abb. 2:8).

14. Rundes bronzenes Anhängsel. Auf seiner Oberfläche läuft eine Rippe in die Runde, in der Mitte eine kreuzartige Verzierung, zwischen den Armen des Kreuzes je eine kleine Wulst. Rundlicher Henkel durchbohrt. Durchmesser: 4,6 cm. (Abb. 2:7).

15. Bruchstück eines herzförmigen, gross gestalteten gerippten Anhängsels mit einem Mittelglied von umgekehrten V. Auf dem Anhängestiel sechs länglich laufende Rippen. Durchmesser: 7,5 cm. (Abb. 3:7).

16. Bruchstück eines grossgestalteten, gerippten, herzförmigen Anhängsels. Auf dem Anhängestiel 4 länglich laufende Rippen. Länge: 5,1 cm. (Abb. 3:5).

17. Bruchstück eines bronzenen tutulus. Länge: 2,6 cm. (Abb. 3:6).

18. Stark oxidiertes Bruchstück einer spiraligen Röhre. (Abb. 3:3).

19. Linsenförmige, in der Mitte durchbohrte Bernsteinperle und ein kleines Bruchstück eines ähnlichen Exemplars. Durchmesser: 2,4 cm. (Abb. 3:2,4).

20. Bruchstück einer durchborten Bernsteinperle von gedrückter Kugelform. Durchmesser: 2,2 cm. (Abb. 3:1).

Die Parallelen der angeführten goldenen Anhängseln sind uns aus folgenden Funden bekannt:

Akasztó: Hohle Anhängsel mit aneinander neigenden Enden. Fundumstände unbekannt. Im Laufe des Einsammelns des Materials gelangte auch ein mit umgerilltem Buckel versehenes Gefässbruchstück von der Fundstelle Gombás-tanya in Döbrögöc-pusztá in das National-Museum. Von Akasztó-Templomdomb gibt es auch eine Scheibenkopfnadel und eine Wulvennadel in der Sammlung. Heute lässt es sich jedoch nicht mehr feststellen, dass die fraglichen Gegenstände mit den Denkmälern welcher Fundstätte in Beziehung standen.³

Gyulafehérvár: Hohle Anhängsel, mit sich aufeinander neigenden Enden. Fundumstände unbekannt.⁴

Kengyel: 1957 wurden durch den Pflug 8 St. goldene Anhängsel ans Tageslicht gefördert. 7 von diesen sind ein ähnlicher Typ, wie der von Levelény, das achte weist zurückgebogenes Ende auf.⁵

Kisberki: 8 St. hohle, rundliche, Anhängsel mit sich aufeinander neigenden Enden und kahnartigem Körper und ein ähnlich aussehendes massives Exemplar. Fundumstände unbekannt.⁶

Tiszafüred—Asothalom: In bronzezeitlicher Kulturschicht kamen 14 St. herzförmige goldene Anhängsel in Gesamtgewicht von 71 g zum Vorschein. Die genauen

³ MNM 74 (1950), 1—2. Scherbeninventar 18/1950.

⁴ Roska, M., Erdély régészeti repertóriumá ('Das archäologische Repertorium von Siebenbürgen'), 127 Abb. 102. AE 24 (1904), 434.

⁵ Mozsolics, A., Der Goldfund von Kengyel. Acta Arch. Hung. 9 (1959), Taf. I. 1—8.

⁶ Ebd. Taf. II. 1—9.

Begleitfunde lassen sich nicht identifizieren. Aus dem Gewicht der Funde lässt sich darauf schliessen, dass auch diese Anhängsel hohl waren. Zu dem Fund gehören noch 338 goldene Perlen, desgleichen kleine goldene Walzen und auch Spiralförmige.⁷

Tiszasüly: Auf 5 hohlen kleineren, kettenartig zusammengefügt Anhängseln hängt ein grösseres kahnartig aussehendes verziertes Anhängsel. Fundumstände unbekannt. Ursprünglich waren die Anhängsel offenbar nicht zusammengefügt, wahrscheinlich wurden sie von den Findern zusammengehängt.⁸

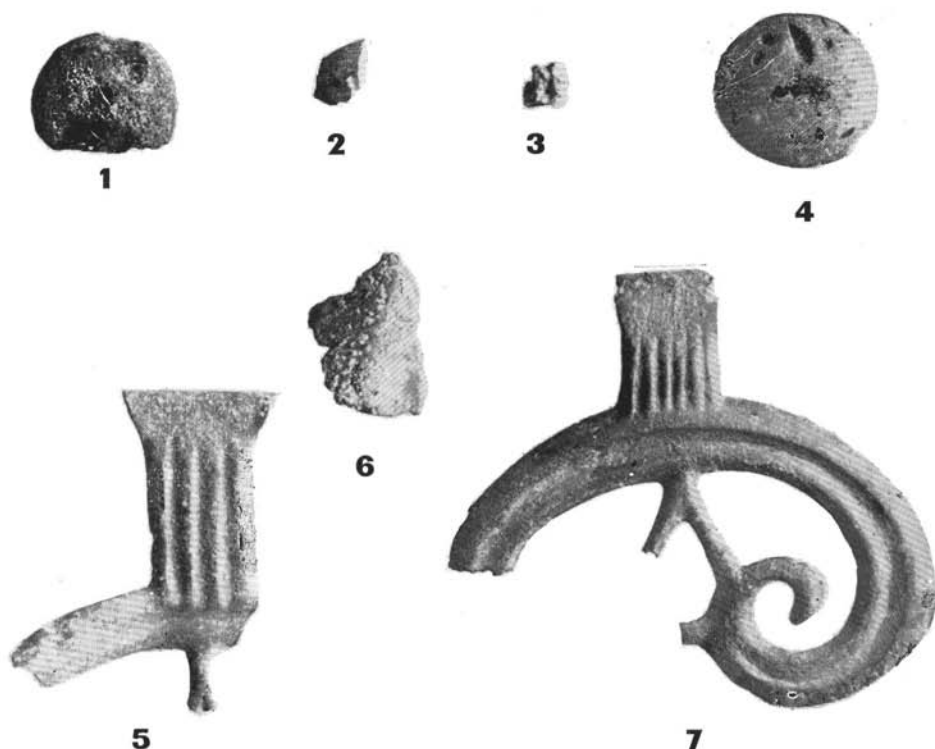

Abb. 3. Baks—Levelény (cca 1:1)

Tószeg: Hohle Anhängsel mit sich aufeinander neigenden Enden (3,97). Der Gegenstand stammt aus dem Profil 2. bei den Herbstausgrabungen von Lajos Márton im Jahre 1908. Der Gegenstand ist der Fund Nr. 114 in dem Profil und kam aus dem dritten Spatenstich aus einer oberhalb von 90 cm gelegenen Schicht zum Vorschein.⁹

Oroszi-puszta: Urnengrab. Das Gefäss ging verloren. Unter den in das Museum gelangten Gegenständen (gerippte Scheiben, halbmondförmige Anhängsel, huf-

⁷ AÉ 25 (1905), 159, 183.

⁸ Hampel, J., A bronzkor emlékei Magyarhonban ('Die Denkmäler der Bronzezeit in Ungarn'). Abb. 26, 138.; s. noch AÉ 13 (1893), 344; Ant. Hung. 3 (1949), 24, Abb. 8, 3; Dacia 3 (1959), 119. Abb. 7, 12.

⁹ MNM 121/1908. Für die auf den Fund bezüglichen Daten sei Herrn I. Bóna gedankt.

eisenförmige Anhängsel usw.) gibt es auch zwei hohle Anhängsel mit zurückgebogenen Enden.¹⁰

Pentele-Öreghegy: Als Streufund gelangte ein hohles Anhängsel mit kahnartigem Körper mit sich gegeneinander neigenden Enden in das Nationalmuseum.¹¹

Szigetmonostor: Als Geschenk gelangte in das Nationalmuseum ein hohles Anhängsel mit sich gegeneinander neigenden Enden.¹²

Szilágysomlyó: Hohles Anhängsel mit offenem Ende und scharfer Bruchlinie, und ein ähnlich aussehendes verziertes Exemplar, aber mit halbkreisförmigem Durchschnitt. Fundumstände unbekannt.¹³

Kulcs: Goldener Lockenring, Enden sich gegeneinander neugend, Körper kahnartig. Der Gegenstand wurde von dem Dorfschullehrer gefunden in der obersten Schicht bronzezeitlichen Tells. Es soll in einer kleinen Schüssel gelegen sein. Die Unsicherheit dieser Beobachtung wird jedoch schon durch das in das Museum eingelieferte kleine Schüsselchen angezeigt. Das Anhängsel lässt sich nämlich keineswegs an die Zeit der Nagyréver Kultur knüpfen.¹⁴

Velika Vrbica: Fundumstände unsicher. Es gibt auch zwei Lockenringe mit zurückgebogenen Enden, beisammen mit Perlen und Anhängseln mit gewundenen Enden. Von A. Mozsolics wurde festgestellt, dass die Gegenstände des Fundes mit den Fundekomplexen von Bárca und Oroszi-pusztá gut parallelisiert werden können.¹⁵

Vinča: Hohle Lockenringe mit kahnartigem Körper, miteinander kettenartig verknüpft.¹⁶

Umgebung von Debrecen: Ein dem von Tizsasüly ähnlich verziertes Anhängsel, aber mit zurückgebogenem Ende. Es gelangte durch Ankauf in das Museum.¹⁷

Debrecen—Haláp: Verziertes Anhängsel mit zurückgebogenem Ende. Es kam an einer Ansiedlung der Egyeker Kultur zum Vorschein.¹⁸

Dévaványa: Anhängsel mit zurückgebogenem Ende. Auf Grund der Zeichnungen ist es nicht zu erkennen, ob es von hohler Ausbildung ist. Gewicht: 37,3 g. Fundumstände unbekannt.¹⁹

Bölcske: Es kamen herzförmige Anhängsel und solche mit Doppelenden zum Vorschein. Fundumstände unbekannt.²⁰

Belo Brdo: Aus einem Skelettgrab kamen zwei Anhängsel zum Vorschein (Grab. Nr. 121). Sie lagen an beiden Seiten des Schädels. Das eine ist ein wie das Szilágysomlyóer verziertes Exemplar, das andere ist wahrscheinlich massiv. In dem Grab gab es noch ein kleines inkrustiertes Gefäß, eine tordierte Scheibenkopfnadel, ein Armring mit Petschaftende, knöcherner Knopf, Pfeilspitze. Die Parallelen

¹⁰ Tompa, F., 25 Jahre Urgeschichtsvorschung in Ungarn. BdRGK 24/25(1934/35), Taf. 34.

¹¹ MNM 56. 18. 1.

¹² Mozsolics, A., Acta Arch. Hung. 9 (1959), Taf. II. 11.

¹³ Mozsolics, A., A cőfalvi lelet ('Der Fund von Cőfalva'). Ant. Hung. 3 (1949), 24. Abb. 8, 1—2.

¹⁴ Dunaújvárosi Múzeum. Die Daten verdanken wir Frau Eszter B. Vágó.

¹⁵ Garašanin, D., Katalog der vorgeschichtlichen Metalle. Beograd (1954), 10, Taf. II.

¹⁶ Mozsolics, A., Acta Arch. Hung. 9 (1959), 260.

¹⁷ Vasić, M., Vinča. Bd. II. Taf. XXXIX, 96.

¹⁸ Jelentés Debrecen város múzeuma 1909 évi működéséről ('Bericht über die Wirksamkeit des städtischen Museums von Debrecen im Jahre 1909'). 27. 38.

¹⁹ Múz. és Könyvt. Ért. 1907, 188, Abb. 28; Jelentés Debrecen városa múzeuma 1907 évi működéséről. 27, 38.

²⁰ Déri Múz. Évk. 1907, 188, Abb. 28, 11.

²⁰ Wosinszky M., Tolna vármegye az őskortól a honfoglalásig ('Kom. Tolna von der Vorzeit bis zur ung. Landnahme'), 395—6, CXXXIV, 6, 7.

des Armringes sind uns auch aus dem Material der Friedhöfe der Hügelgräberkultur in der Umgebung von Szeged bekannt, desgleichen aus den Schätzen von Koszider.²¹

Pécska: Von der Pécskaer Ansiedlung stammen zwei hohle, verzierte goldene Anhängsel mit zurückgebogenen Enden, die näheren Fundumstände sind uns nicht bekannt.²²

Borjád—Hangospuszta: Der Fund kam in den 80-er Jahren des vergangenen Jahrhunderts zum Vorschein. Er befand sich angeblich in einem Tongefäss. 1927 gelangte es durch mehrere Hände in das Ung. Nationalmuseum. Die Zeit des aus drei hohlen Anhängseln mit sich aufeinander neigenden Enden, dann aus vier ähnlichen, doch mehr hufeisenförmigen grossen Anhängseln und aus 3 kleineren ovalen mit sich aufeinander neigenden Enden, weiter aus acht hohlen Anhängseln mit zurückgebogenen Enden bzw. aus 40 massiven, gegossenen kleinen Anhängseln bestehenden Fundes, d. h. die Zeit seines Verbergens wurde von Tompa in der dritten Periode der Bronzezeit bestimmt. Die zu dem Fund gehörenden weiteren Stücke sind die Bruchstücke von vier grösseren hohlen Anhängseln, Bruchstücke von Draht, 53 Stück Goldperlen, dann das Bruchstück einer mit einer kleinen Wulst und mit Punktreihen verzierten Goldplatte.²³

Bárca: Über die oberste Schicht der Ansiedlung von Bárca ist nur eine knapp gehaltene Mitteilung erschienen. Die Anhängseltypen des von hier stammenden Goldfundes sind ähnlich wie die oben Aufgezählten.²⁴

Sárata—Monteoru: Aus den Gräbern Nr. 22 und 11 des Friedhofes Nr. 1 aus der Zeit Monteoru III. kam je ein hohles Anhängsel mit kahnartigem Körper zum Vorschein.²⁵

Ausser den Angeführten gelangten noch einige Exemplare in verschiedene Museen, weder auch sind die Fundstätten dieser nicht bekannt, noch Begleitfunde haben sie nicht.

Mit der chronologischen Stellung der angeführten Anhängsel haben sich zahlreiche Studien befasst. Ferenc Tompa ist in seiner grossen zusammenfassenden Studie der Meinung, dass die fraglichen Typen nach Tószeg C—D erscheinen.²⁶ Im Laufe der Analyse der goldenen Äxte von Cófalva und ihres Kreises knüpfte Amália Mozsolics die behandelten Anhängsel auf Grund der Verzierung der Exemplare von Tiszasüly und Szilágyosomlyó an die Zeit der Äxte von Cófalva-Typ.²⁷ In ihrer Studie über die Schatzfunde von Koszider-Typ bzw. über die an diese knüpfenden historischen Geschehnisse wird von A. Mozsolics der Fund von Hangospuszta auf Grund der Bárcaer Gegenstände unter die Funde des Hajdúsámson-Apa-Horizontes eingereiht.²⁸ Sie bemerkt jedoch, dass die hohlen Anhängsel jünger zu sein scheinen. Gleichfalls in einer sich mit dem Koszider-Horizont befassenden Arbeit wird von István Bóna der Fund von Hangospuszta bzw. verschiedenartige Anhängseltypen enthaltende Funde von Bárca, Gyulaféhevár, Tiszafüred, Tiszaug-Kéménytető, Mezőberény, Szolnok-Kengyeltenyő in den Kreis von Hajdúsámson, Apa, Gaura verlegt und in Parallele gestellt mit den bronzenen und goldenen Anhängseln der

²¹ *Brunšmid, J.*, Hrvatske sredovječne starine. I—V. Vjesnik Hrvatskoga Arh. Društva. Nove Serije Sveska VII (1903/4), 63—64, sl. 24—27.

²² *Roska, M.*, a. a. O. Abb. 276/a.

²³ *Tompa, F.*, AÉ 42 (1928), 202, Abb. 94.

²⁴ *Hájek, L.*, AR 6 (1954), 584—7, Abb. 254—7.

²⁵ *Zaharia, E.*, Die Lockenringe von Sárata-Monteoru. Dacia 3 (1959). Abb. 7, 5—6.

²⁶ *Tompa, F.*, BdRGK 24/25 (1934—35).

²⁷ *Mozsolics, A.*, Ant. Hung. 3 (1949), 25.

²⁸ *Mozsolics, A.*, Acta Arch. Hung. 8 (1957), 138, Anm. 90.

Friedhöfe von Hernádkak und Megyaszó.²⁹ Die von den beiden Verfassern aufgezählten Funde sind jedoch — mit Ausnahme des Bárcaer Fundes — unter ziemlich unsicheren Umständen zum Vorschein. Die Begleitfunde boten keinen einheitlichen Stützpunkt zur genaueren Bestimmung der Zeit. Das Gefäß von 1957 gefundenen Depot von Kengyel bot eine neuere Möglichkeit zur Überprüfung der chronologischen Stellung der hohlen kahnförmigen goldenen Anhängsel. A. Mozsolics bringt diese mit Gefäßfunden von Koszider, bzw. mit solchen Gefässen (Piliny, Vizslás) in Beziehung, die aus Pilinyer, bzw. Egyeker Fundekomplexen stammen.³⁰ Wir müssen jedoch bemerken, dass wir die Zeit des durch die Verfasserin aufgedeckten Kosziderer Gefäßfundes eben auf Grund ihrer Feststellungen mit der Zeit der Pilinyer und Egyeker Fundekomplexe nicht parallelisieren können, d. h. wir müssen auf Grund des Kengyeler Gefäßes die Zeit der Anhängsel zwischen breitere Zeitgrenzen einfügen. Von A. Mozsolics wird auf Grund der von ihr aufgezählten Beispiele festgestellt, dass der fragliche Gefäßstyp in B III ihrer chronologischen Anordnung schon auftaucht und auch während der Periode B IV weiter zu verfolgen ist.

Der Fund von Kengyel wird von ihr auf das Ende von B III datiert, obgleich mehrere Daten darauf weisen, dass dieser Gegenstandstyp auch weiter noch lebt.

Fast gleichzeitig mit dem Aufsatz von A. Mozsolics ist die Studie von E. Zaharia über die Anhängsel der Monteoru-Kultur erschienen.³¹ In dieser sehr gründlichen Arbeit, in der fast alle Anhängseltypen überblickt werden, werden von der Verfasserin die untersuchten Gegenstände in drei chronologische bzw. typologische Hauptgruppen eingeteilt. Uns kann von näherem die Lage der Anhängsel von Typ B interessieren, weil auch die Levelényer Gegenstände in diese Gruppe gehören. Die von ihr vorgeführten aus den Gräbern Nr. 22 und 11 des Friedhofes Nr. 1 aus der Zeit von Monteoru III zum Vorschein gekommenen Anhängsel stimmen mit den ungarländischen Exemplaren überein.³² Von E. Zaharia werden diese als Typ B 1/c bezeichnet, nachdem von ihr die Anhängsel auf formaler, typologischer Grundlage gesondert worden waren. Auch der Typ B 2 ist für die von uns skizzierte Fundgruppe charakteristisch. Es hat jedoch den Anschein, dass es in der chronologischen Stellung der hohlen und der massiv ausgebildeten Gegenstände einen grösseren Unterschied gibt, wie es auf Grund der formalen Gruppierung von E. Zaharia den Anschein hat. In Ermangelung von genauen stratigraphischen Daten hat sie die genaue chronologische Einordnung der hohlen Exemplare mit kahnartigem Ende nicht auf sich genommen und hat diese provisorisch mit dem Horizont Monteoru II-III parallelisiert.

Der Fund von Tiszafüred wird von I. Bóna an die spät-Füzesabonyer Schicht der Ansiedlung geknüpft.³³

Vor der Analyse der bronzenen Gegenstände des Fundes von Levelény, wollen wir es kurz überblicken, was für Anhängsel ähnlicher Art in den ungarländischen Friedhöfen der Mittel- und Spätbronzezeit bisher zum Vorschein gekommen sind.

Die aus den zwei grossen Friedhöfen der Füzesabonyer Kultur auf den Fundorten Hernádkak und Megyaszó,³⁴ welche Kultur schon das Ende der sog. autochto-

²⁹ Bóna, I., Acta Arch. Hung. 9 (1959), 227.

³⁰ Mozsolics, A., Acta Arch. Hung. 9 (1959), 255.

³¹ Zaharia, E., Dacia 3 (1959), 103 pp.

³² Ebd. Abb. 7, 5—6.

³³ Bóna, I., Bronzezeitliche Schmuckgiesserei in Tiszafüred—Ásotthalom. Annales Univ. Scient. Budapest. de Rolando Eötvös Nom. — Sectio Hist. Tom. II (1960), 263.

³⁴ Vgl. Mozsolics, A., Acta Arch. Hung. 9 (1959), 256.

Tompa, F., BdRGK 24/25 (1934—5), Taf. 45; 17, 19, 23. Taf. 46; 11, 12.

nen Bronzezeit bedeutet, zum Vorschein gekommenen Exemplare entsprechen dem Typ B 1 von E. Zaharia, sie sind jedoch in allen Fällen — und darin weichen sie wesentlich von dem von uns untersuchten Kreis ab — massiv. Die mit Füzesabony parallelisierbare Kultur des Süd-Alföld lässt sich am besten durch die Funde des Friedhofes Szöreg C vorführen (Abb. 4). Die hier zum Vorschein gekommenen Lockenringe mit zurückgebogenem Ende sind gleichfalls massiv. Leider sind die zu diesen gehörenden Fundekomplexe heute nicht mehr identifizierbar.³⁵ Ein ähnliches massives Exemplar führt uns E. Zaharia auch von Verbicioara vor.³⁶ Mit diesen sind auch die Funde von Monteoru I-II parallelisierbar. In dieselbe Zeit gehören die zahlreichen als Streufunde zum Vorschein gekommenen, massiven, gegossenen Exemplare.³⁷

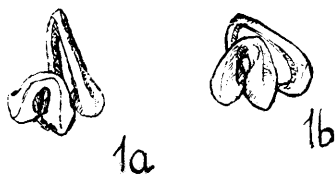

Abb. 4. Szöreg (cca 1:1)

Hohle Exemplare mit zurückgebogenem Ende, welcher Typ nach Zeugnis des Kengyeller Fundes mit dem Levelényer Fund gleichhalt ist, sind uns aus zwei Gräbern bekannt. In dem Gräberkomplex von Oroszi puszta gibt es zwei solche Stücke in Gemeinschaft mit Gegenständen von Kosziderer Eigenart. Da das Gefäss des Grabes verloren gegangen ist, vermögen wir seine Zeit mit Entschiedenheit nicht an irgendwelchen grossen Fundekomplex zu knüpfen. Nach A. Mozsolics gehörte das Grab in die letzte Phase der Füzesabonyer Kultur.³⁸ Es hat jedoch den Anschein, dass sich seine Zeit mit Rücksicht auf den Ritus des Begräbnisses mit grösserer Wahrscheinlichkeit an die Egyeker Kultur knüpfen lässt.³⁹ Ein ähnliches Anhängsel erwähnt A. Mozsolics auch aus einem zur Egyeker Kultur gehörenden Grab von Szöllöske (Kreis Királyhelmece = Kral'ovský Chlumec, Slowakei), was unsere vorherige Voraussetzung zu bekräftigen scheint.⁴⁰ Das Grab von Ebed bewahrt uns das Denkmälermaterial der Hügelgräberkultur, das gleichhalt ist wie das Egyeker-Kultur.

³⁵ Der Gegenstand wurde 1957 vor dem Tor des Hauses Szív u. 6 in Szöreg bei Kanalausgrabung gefunden. Es lag ein Hockerskelett auf der Schläfe. Das Skelett und eine andere Beigabe, eine grosse Schüssel befindet sich auch heute in der Erde. Der Lockenring im Besitz der Wwe Máder. Auch in dem Móra Ferenc Museum von Szeged gibt es ein als Streufund zum Vorschein gekommenes ähnliches Exemplar.

³⁶ Zaharia, E., Dacia 3 (1959), Abb. 4; 6.

³⁷ Z. B. Kézdiszentlélek (Roska, M., a. a. O. Abb. 93; Sztána (ebd. Abb. 336), Szond (MNM 19/1908, Dolyán (MNM 132/1895, Nagyszeben (MNM 2/1878, Ószöny (MNM 127/1890 Mezöberény 86/1900; beim Aufstöbern eines Teiles der Daten war mir Frau Dr. A. Mozsolics behilflich. Im Rahmen dieses Aufsatzes wollen wir uns mit den kahnförmigen Exemplaren (Öbéba) nicht befassen.

³⁸ Mozsolics, A., Acta Arch. Hung. 9 (1959), 262.

³⁹ Da uns die genauen Zusammenhänge der Gräber nicht bekannt sind, wollen wir hier die Daten der zahlreichen Gräber der Egyek-Kultur detailliert nicht anführen. Unter den Funden der Friedhöfe von Hajdúbagos oder Egyek können wir genau solche Anhängsel antreffen wie in dem Fund von Oroszi puszta. Der Grabritus ist übereinstimmend. Vgl. Jelentés Debrecen város múzeuma 1909 évi működéséről. 38—39.

⁴⁰ Mozsolics, A., Acta Arch. Hung. 9 (1959), 262.

Unter den Beigaben gibt es einen hohlen bronzenen Lockenring mit zurückgebogenem Ende.⁴¹ Die hohlen Exemplare mit zurückgebogenem Ende erscheinen also nach dem Erlöschen der autochtonen Kulturen in den Gräbern. A. Mozsolics hält sie für den einen der leitenden Metalltypen von B IV. Damit sind wir aber sehr nahe zur Bestimmung des post quem des Kengyeler Exemplars gelangt. Soll wirklich ein Bruch in der lokalen Entwicklung im Laufe der Einwanderung der Hügelgräberkultur eingetreten sein, so ist es erforderlich, das Auftreten dieses charakteristischen Typs in die auf diese Periode folgende Zeit zu verlegen. Nach Zeugnis der Funde von Kengyel und Hangospusztá sind jedoch diese gleichhalt mit den aus Gräbern noch nicht bekannten hohlen Anhängseln mit sich gegeneinander oder auf einander neigenden Enden, folglich gehören auch die letzteren in die Zeit B IV. Im Kreise der besprochenen Funde sind die ältesten die massiven Exemplare von Kisberki und Hangospusztá, es ist jedoch auf alle Fälle mit der ziemlich langen Gebrauchszeit der goldenen Gegenstände zu rechnen. Das Stück von Kisberki weicht mit seiner plumperen Ausbildung von den Stücken aus der Zeit B III ab, die von Hangospusztá dürften jedoch mit diesen nah verwandt sein.⁴²

Wir müssen noch ein zu dem Fund von Hangospusztá gehörendes Bruchstück, nämlich das schon erwähnte, verzierte kleine Goldplättchen kurz berühren.⁴³ Die Ausbildung dieses Gegenstandes, seine Dicke, seine Verzierung, besonders die darauf befindliche, von einer Punktreihe umfasste kleine Wulst, kann uns sehr stark an die Ausbildung des Bronzeblechgürtels bzw. Diadems erinnern, die zu den charakteristischsten Fundtypen der Hügelgräberkultur gehören.⁴⁴ Uns soll es tatsächliche in Gürtelbruchstück sein, so können wir keinesfalls die Zeit des Fundes auf das Ende von B III legen.

Wenden wir uns hiernach den übrigen Gegenständen des Levelényer Fundes zu. Die zum Vorschein gekommenen Anhängsel sind die charakteristischsten Fundgegenstände der Depotfunde von Koszider-Typ. Die verschiedenartigen Typen der gerippten, Scheiben mit Dorn findet man unter anderem in den Fundekomplexen von Tiszakeszi, Mezőberény, Rácegres, Koszider I-II, Alsónémedi, Rákospalota⁴⁵, aber auch unter den Giessformen von Tiszafüred—Ásotthalom.⁴⁶ Fast in denselben Funden kamen auch die gerippten Anhängsel von der Form eines umgekehrten Herzens zum Vorschein. Der Depot von Dunapentele—Koszider I enthält auch ähnliche Perlen und Anhängsel mit Kreuzverzierung, gleich wie der Fund von Levelény.⁴⁷ Es ist also offensichtlich, dass der von uns behandelte Fund in die Reihe der Schätze vom Koszider-Typ gehört.

In der Einleitung unserer Arbeit haben wir erwähnt, dass wir die Entscheidung des Streites über die genaue chronologische Stellung der fraglichen Schätze von dem Auftauchen weiterer authentischer neuer Funde warten. Bisher sind nämlich die beiden, bisher nur in Einzelheiten veröffentlichten Schätze von Bárca aus einer authentischen Schicht zum Vorschein gekommen.⁴⁸ Über die genaueren Fundumstände der Goldsachen werden wir durch A. Mozsolics auf Grund einer brieflichen

⁴¹ *Hampel, J.*, a. a. O. CXCI, 4; s. noch *AÉ* 12 (1892), 344—345.

⁴² Für das gemeinsame Vorkommen beider Typen bietet uns auch das Grab Nr. 121 von Belo-Brdo ein gutes Beispiel. S. Anm. 121.

⁴³ *Tompa, F.*, *AÉ* 42 (1928), 94, Abb. 29.

⁴⁴ *Trogmayer, O.*, A Szeged—Nagyszéksős-i bronzöv ('Der bronzen Gürtel von Szeged—Nagyszéksős'). *MFMÉ* 1958—59, 53 pp. S. dort die weitere Literatur.

⁴⁵ *Bóna, I.*, *Acta Arch. Hung.* 9 (1959), Abb. 5. S. dort die weitere Literatur.

⁴⁶ S. die Anm. Nr. 33. Taf. I, IV.

⁴⁷ *Mozsolics, A.*, *Acta Arch. Hung.* 8 (1957), Taf. XIX—XXI.

⁴⁸ *Hájek, L.*, *AR.* 6 (1954), 584—587. *Slov. Arch.* 5 (1957), 336—338.

Mitteilung Hájeks orientiert. Aus dieser ergibt sich auch das, dass sich die Anhängsel nicht in der Originallage befanden, sondern „...bei Einebnungen war Lehmewurf-schicht über dem Fund abgetragen...“⁴⁹ und einige Goldsachen auch unter dem Lehmewurf gefunden wurden. Von L. Hájek wird angenommen, dass die goldenen Anhängsel mitsamt dem neben diesen gefundenen kleinen Gefäss zu dem Hause gehört hätten (nahe diesen lagen Gefässbruchstücke mit Spiralbuckeln verziert), d. h. man habe hier nicht verborgene Schätze gefunden, sondern unter den Ruinen des zusammenstürzenden Gebäudes zurückgebliebene Gegenstände, die ursprünglich in dem Gebäude aufbewahrt worden seien. Bis zur ausführlichen Mitteilung der Funde kann aber eine entschiedene Ansicht nicht geäußert werden. Durch die Parallelen der Anhängsel des Bárcaer Goldfundes werden wir jedoch darauf aufmerksam gemacht, dass man hier mit einem ansehnlichen Weiterleben der Füzesabonyer Kultur zu rechnen hat.⁵⁰ Widrigenfalls wären wir gezwungen die Zeit der Typen zwischen sehr lose Zeitgrenzen zu verlegen, d. h. von dem durch Hájek von Reinecke BA2—BB1 datierten Bárcaer Fund mindestens bis zur Zeit des Ebeder Grabes, d. h. bis Reinecke BC.⁵¹

Ein Kardinalpunkt in dem Streit über die Datierung der Metallsachen vom Koszider-Typ bildet eben die Stellung der bronzenen Gegenstände in den Gräberkomplexen gleichzeitiger Friedhöfe.

Wollen wir vor allem den Ritus und die Fundezusammenhänge jener Gräber überblicken, aus denen uns die bronzenen Gegenstände des Fundes von Levelény bekannt sind. Vor allem müssen wir das schon behandelte Grab von Oroszi-pusztá erwähnen, in welchem dornige Scheiben und auch gerippte herzförmige Anhängsel vorkommen. Seine Zeit knüpfen wir — wie schon erwähnt — an die Kultur von Egyek. Tompa erwähnt ähnliche bronzenen Gegenständen auch aus dem gleichzeitigen Friedhof von Rákóczfalva,⁵² Die charakteristischen Denkmäler der Früh- und Mittelbronzezeit der Vojvodina werden uns am besten durch das Material der Friedhöfe von Versec-Vattina veranschaulicht. B. Milleker veröffentlichte aus diesen Friedhöfen gerippte, herzförmige Anhängsel, desgleichen petschaftköpfige Nadeln und auch länglich gerippte Armringe.⁵³ In einer neueren Mitteilung führt er auch gerippte, dornige, runde Anhängsel vor,⁵⁴ dann bespricht er sie — die Gegenstände noch einmal publizierend — als die Beigaben eines Urnengrabes.⁵⁵ In seinen Zusammenhängen ist uns der Fund leider nicht bekannt, somit haben wir es nicht feststellen können, ob er zu dem Kreis des bekannten Grab der Hügelgräberkultur gehört⁵⁶ oder zu dem Friedhof der Vattina-Kultur. 1940 wird von ihm ein Teil der Gegenstände wiederum publiziert,⁵⁷ unterhalb der Tafel mit der Aufschrift „Grabfunde“, in dem Text aber schon als Funde einer Giessereiwerkstatt vorgeführt. In den bisher aufgedeckten Friedhöfen der Kultur von Szóreg-Perjámos gibt es keine Spur von Funden

⁴⁹ *Mozsolics, A.*, Acta Arch. Hung. 9 (1959), 256.

⁵⁰ *Kemenzsei, T.*, Adatok Észak-Magyarország későbronzkori történetéhez ('Daten zur Geschichte der späten Bronzezeit in Nordungarn') AÉ 90 (1963), 169 pp.

⁵¹ *Hájek, L.*, a. a. O.

⁵² *Tompa, F.*, BdRGK 24/25 (1934—35).

⁵³ *Milleker, B.*, AK. 1897, 40 pp.

⁵⁴ *Milleker, B.*, AÉ 22 (1902), 46 pp., Taf. I, 3.

⁵⁵ *Milleker B.*, A vattinai őstelep ('Die Ursiedlung von Vattina'). Temesvár, 1905. Taf II, 5—8.

⁵⁶ *Trogmayer, O.*, A Csóka—Koppányparti leletek ('Die Funde von Csóka—Koppánypart'). FMFÉ. 1963, 49 pp. Ds. Über einige geschichtliche Fragen der Spätbronzezeit in der südlichen Tiefebene. Acta Ant. et Arch. 8, 1964, 69 pp.

⁵⁷ *Milleker, F.*, Vorgeschichte des Banats. Starinar 15 (1940), 26, Taf. 18.

die ähnlich aussehen würden, wie die von Levelény, von den Fundstätten der Hügelgräber Kultur sind uns jedoch einige solche schon bekannt. So kamen auch aus dem Grab Nr. 19 des Friedhofes Bogárzó B tutuli mit Dorn zum Vorschein.⁵⁸ Besonders wichtig sind die auf dem Fundort Kömpöc—Gerzsán zum Vorschein gekommenen Exemplare (Abb. 5.). Es ist wahrscheinlich, dass die Gegenstände auch hier aus Urnengräbern stammen. Von diesem Fundort gelangten auch mehrere Funde aus einer anderen Zeit in das Museum.⁵⁹ In dem Fundekomplex gibt es neben charakteristischen, als Importware aufzufassenden Gefässen, die in die älteste ungarländische Phase der Hügelgräberkultur eingereiht werden können, auch Armspiralen, Scheibenkopfnadeln und Anhänger mit Dorn. Zwei Varianten dieses Typs sind aus dem Friedhof Tápé-Széntégláégető neben Skelettgräbern bekannt.⁶⁰ Gleichfalls als Beigaben eines Skelettgrabes lagen die Exemplare von Tápióbitske (Abb. 6.) in der Erde.⁶¹ Der Begräbnisritus ist hier gleichfalls abweichend von dem der Urnengräber der autochtonen Kultur (Vatya). Von Kápolnapuszta, Kunszentmárton und aus der

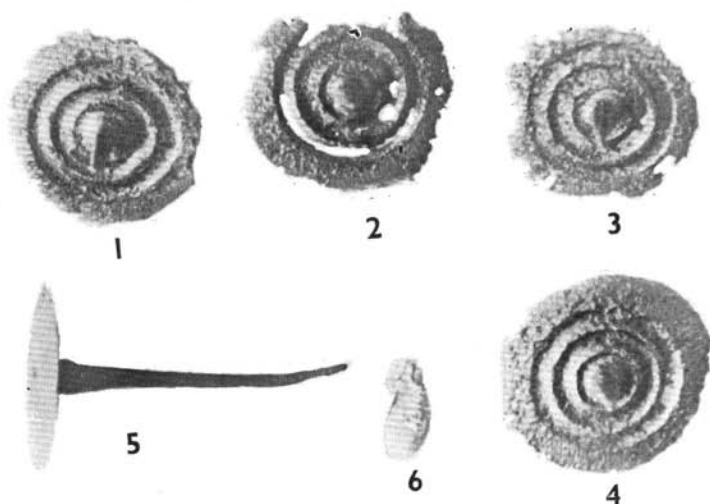

Abb. 5. Kömpöc—Gerzsán (cca 1:2)

Umgebung von Esztergom werden von I. Bóna Funde angeführt, in denen Anhänger mit Dorn zum Vorschein kamen.⁶² Genauere Fundumstände sind uns bei diesen Gräbern nicht bekannt. Ebenso, wie im Falle der aus Piliner bzw. Egyeker Umgebung zum Vorschein gekommenen Exemplare von Kisterenye und Hajdubagos.⁶³

⁵⁸ Foltiny, I., A halomsíros és lausitzi kultúra nyomai Szeged környékén ('Die Spuren der Hügelgräber- und der Lausitzer Kultur in der Umgebung von Szeged'). Rég. Fü. 4 (1957).

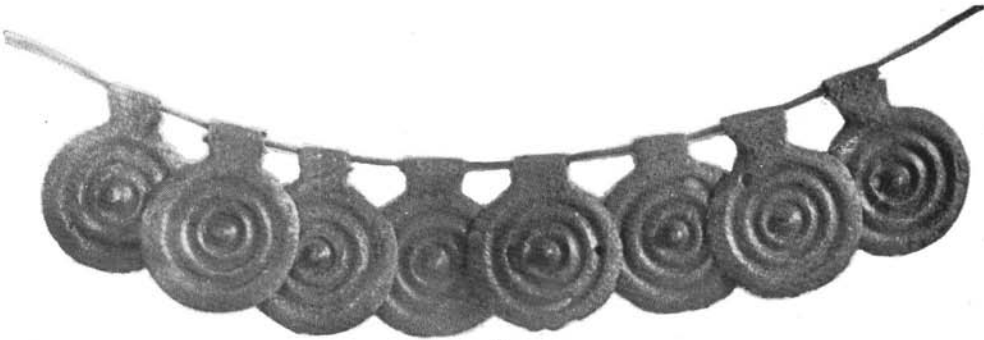
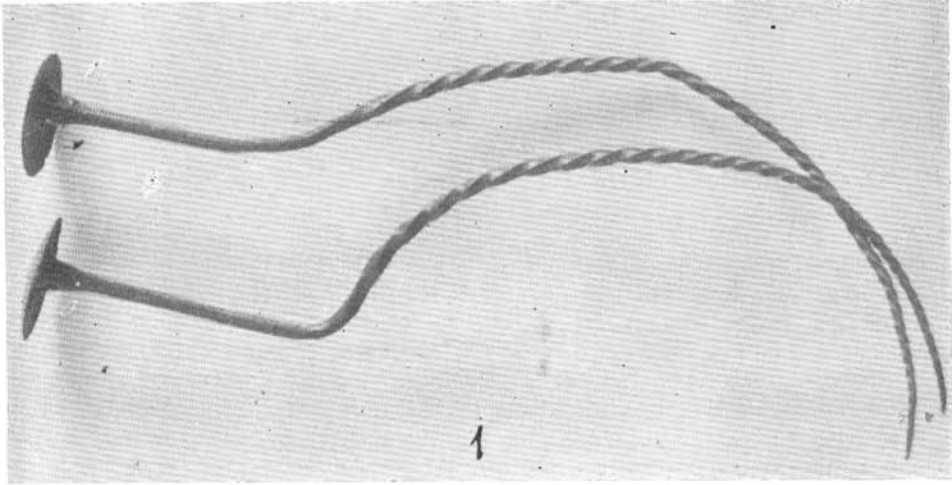
⁵⁹ Auch früh- und spätbronzezeitlichen Gefässe. Vgl. Trogmayer, O., Beiträge zur Spätbronzezeit des südlichen Teil der Ungarischen Tiefebene. Acta Arch. Hung. 15 (1963), 85 pp.

⁶⁰ Tápé-Széntégláégető, Grab Nr. 19, 452. Die Funde befinden sich in dem Móra Ferenc Museum von Szeged.

⁶¹ Bóna, I., Acta Arch. Hung. 9 (1959), 214. — Die Funde wurden nach der Mitteilung von J. Blaskovich auf der Brust des auf dem Rücken liegenden Skeletts angetroffen.

⁶² Bóna, I., Acta Arch. Hung. 9 (1959), 234.

⁶³ Ebd. Anm. 129. — Auch die aus Egyeker und Hajdubagoser Gräbern zum Vorschein gekommenen zahlreichen Exemplare bezeugen uns, dass sich die Blütezeit dieses Typs nach der Füzesabonyer Periode war. Vgl. Jelentés Debrecen város múzeuma 1909 évi állapotáról, 39—40.

2
Abb. 6. Tápióbszke

Aus dem mehr als anderthalbtausend Gräber zählenden bronzezeitlichen Friedhof von Dunapentele (= Dunaújváros) kamen ähnliche Exemplare aus insgesamt zwei Gräbern hervor. In 854/a finden wir zusammen mit anderen Gegenständen vom charakteristischen Koszider-Typ auch Anhänger mit Dorn (in dem Grab gab es noch tordierte Scheibenkopfnadeln, herzförmige Anhängsel). Das Gefäß des Urnengrabes ist von spät-vatyaer Art.⁶⁴ Gleichfalls aus einer Vatya-Urne, aus dem Grab 639 stammt ein dorniger, gerippter tutulus. Zu diesem Kreis sind auch die gerippten, herzförmigen Anhängsel aus den Gräbern Nr. 673 und 884 dieses Friedhofes hinzuzureihen.⁶⁵ Wir müssen noch den Fund von Tiszakeszi erwähnen, wo gleichfalls einige aus Urnengräbern Egyek-Typs stammende Exemplare gefunden wurden.⁶⁶ Auch unter den Giessformen der Tiszafüeder Werkstatt erscheint unser Typ; den Fundkomplex knüpft I. Bóna an die Egyeker Kultur.⁶⁷

⁶⁴ Die Funde befinden sich in dem Museum von Dunaújváros.

⁶⁵ Bóna, I., Acta Arch. Hung. 9 (1959), 234.

⁶⁶ Milojević, V., Zur Frage der Chronologie der frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn. Actes de la IIIe Session Zurich 1950, Abb. 38.

⁶⁷ Bóna, I., Bronzezeitliche Schmuckgiesserei . . . 269.

Aus dem Vorgebrachten ergibt es sich, dass die Anhänger mit Kreisrippen und Dorn — abgesehen von den Gräbern von Dunapentele — aus den Gräbern der Hügelgräberkultur bzw. aus den Fundekomplexen der mit dieser verwandten Egyeker Kultur zum Vorschein kommen. Bei der Zeitbestimmung der Gräber von Dunapentele ist noch in Betracht zu ziehen, dass von J. Makkay im Laufe seiner letzten Ausgrabungen in den obersten Schichten der Koszider-Ansiedlung Gefässbruchstücke von Hügelgräber-Art gefunden wurden.⁶⁸ Es ist also mit der Möglichkeit zu rechnen, dass die Koszider-Ansiedlung auch nach dem Einströmen der Hügelgräber-Gruppen eine Zeitlang noch bewohnt war. An die Vermischung der lokalen Bevölkerung mit einer neuen eingewanderten Population gibt es zahlreiche Beispiele. So können wir hier die in Felsőpusztaszer zum Vorschein gekommenen Funde erwähnen⁶⁹, wo charakteristische Hügelgräber-Gefässe neben Vatyaer Urnen zum Vorschein kamen oder die zahlreichen Vatyaer Gefässe des Hügelgräber-Friedhofes von Tápé-Széntégláégető. Eine ähnliche Auffassung spiegelt sich über das Zusammenleben lokaler und eingewanderter Volksgruppen auch in der Studie von I. Bóna.⁷⁰ F. Kószezi nimmt entschieden Stellung für den ausschliesslich autochtonen Charakter der Schätze von Koszider-Typ, die eventuellen westlichen Beziehungen sollen sich seiner Ansicht nach bloss auf den Handel beschränken.⁷¹ Mit dieser Auffassung steht das oben Vorgebrachte im Widerspruch. Wie wir gesehen haben, machen sich die gerippten Anhängsel mit Dorn — abgesehen von einigen Gräbern in Dunapentele — aus den Gräbern der autochtonen Kulturen — und solche wurden wesentlich mehr aufgedeckt, als jüngere — nicht bemerkbar, sondern sind in grösserer Zahl erst aus der Periode der Einströmung der Hügelgräberkultur nachweisbar. Hingegen bedeuten diese in den Funden der Hügelgräberkultur auf den von uns westlich gelegenen Gebieten — welche dort früher erscheinen als bei uns — einer der wichtigsten Typen und auch die Form hat sich gleichfalls dort ausgebildet. Sie erscheinen bei uns gleichzeitig mit der Einströmung der Hügelgräberkultur und verschwinden auch nach einer verhältnismässig kurzen Periode aus den Grabbeigaben. Auf diese Periode lässt sich nach Zeugnis der Lockenringe auch die Zeit der Schatzfunde von Koszider-Typ datieren. Mit anderen Worten: die Schatzfunde von Koszider-Typ werden wohl nicht zu gleicher Zeit, sondern in der Periode der zweiten Hälfte von Reinecke BB in die Erde geraten sein, und diese können nicht für ein ausschliessliches Denkmälermaterial der autochtonen Kulturen angesehen werden.

Der neben dem Meierhof von Baks—Levelény zum Vorschein gekommene Schatzfund mag der Juwelenbestand einer Person gewesen sein. Die sechs goldenen Anhängsel wurden vermutlich in die Haarflechte hineingezogen oder hineingeflochten getragen. Hierauf weist auch die Lagerung der Funde im Grab Nr. 121 von Bjelo-Brdo hin, aber auch auf anderen Fundorten wurden die Anhängsel älteren Typs im allgemeinen neben dem Schädel angetroffen.⁷² Die bronzen Gegenstände dürften Teile eines Halsschmuckes gewesen sein. Für die Art des Tragens von Juwelen ähnlicher Art machte ich zahlreiche Beobachtungen während des Aufdeckens der beinahe 700 Gräber des Friedhofes von Tápé-Széntégláégető.⁷³

⁶⁸ Gefällige mündliche Mitteilung von *János Makkay*.

⁶⁹ *Foltiny, I.*, *Bronzkori leletek Felsőpusztaszerről és Csengeléről* ('Bronzezeitliche Funde von Felsőpusztaszer und Csengele'), *AÉ* 1944—45, 43—51.

⁷⁰ *Bóna, I.*, a. a. O. *Acta Arch. Hung.* 9 (1959).

⁷¹ *Kószezi, F.*, *A rákospalotai kincslelet* ('Der Schatzfund von R.') 27—28; ders. *AÉ* 91 (1964), 10—11. Ebenso *Mozsolics, A.*, *Acta Arch. Hung.* 8 (1957), 119 pp.

⁷² *Zaharia, E.*, a. a. O., 105.

⁷³ *Trogmayer, O.*, *A férfi és női viselet nyomai a tápéi bronzkori temetőben* ('Spuren der Männer- und der Frauentracht in dem bronzezeitlichen Friedhof von Tápé') *Folia Arch.* 1965. 51 pp.

Die goldenen Anhängsel des Fundes von Levelény lassen sich mit Rücksicht auf die zu diesen gehörenden Bronzegegenständen in den Kreis der Depotfunde von Koszider-Typ einreihen. Vergleichen wir die Anhängsel mit kahnartigem Körper, desgleichen die gerippten Anhänger mit Dorn mit ähnlichen Gegenständen der Gräberfunde, so hat es den Anschein, dass die Funde auf Grund der entscheidenden Mehrheit der in Betracht kommenden Gräberkomplexe in die Periode nach Blüte der autochthonen bronzezeitlichen Kulturen datiert werden können.⁷⁴ Diese Periode wird durch die älteste Gruppe der von Westen einströmenden Hügelgräberkultur bzw. durch das Denkmälermaterial der sich mit dieser mischenden lokalen Elemente charakterisiert.

(1966.)

Ottó Trogmayer

⁷⁴ Es ist möglich, dass es zwischen den beiden Erscheinungsformen der hohlen Lockenringe, also zwischen denen mit halbkreisförmigem Durchschnitt und denen mit scharfer Bruchlinie einen geringeren zeitlichen Unterschied gibt. Die Erklärung dieser Frage ist von dem Auftauchen neuerer Funde zu erhoffen.

ANGABEN ZUR DATIERUNG UND ZU DEN SÜDLICHEN KONTAKTEN DER MITTLEREN BRONZEZEIT DES KARPATENBECKENS

Vom Gebiet des sog. Banats, aus der Umgebung von Orsova kamen einige vorzeitliche tönerner Gegenstände von interessanter Form und beachtenswerter Verzierung zum Vorschein und gelangten in das Museum von Temesvár (Timișoara). Auf Grund unserer heutigen Kenntnisse können wir diese Funde schon auf den ersten Anblick in die Bronzezeit datieren. Die Gegenstände sehen am meisten den bekannten tönernen Löffeln ähnlich aus. Nach der Beschreibung von *Mór Wosinszky* „ragt aus einem kurzen massiven Stiel in Löffel-Form ein einigermaßen konkaves Blatt hervor, dessen oberster Teil bei allen Exemplaren abgebrochen war, so dass man ihre ursprüngliche Form nicht kennen kann.“¹

Auf Grund der von *Wosinszky* mitgeteilten Illustrationen lässt es sich sofort feststellen dass diese Funde in dem ungarländischen und nordbalkanischen archäologischen Material ohne Parallelen dastehen. Wenn wir diese ausser Tonlöffeln doch mit etwas vergleichen wollen, so lässt sich erkennen, dass sie den allgemein bekannten „Bratpfannen“ der Ägäis vielleicht am nächsten stehen. Solche sind uns meistens von den Kykladen bekannt.² Des weiteren wollen wir zwei von den zu besprechenden Funden der Einfachheit halber „Bratpfannen“ nennen. Das soll natürlich nicht bedeuten, dass wir sie mit den erwähnten kykladischen auch identifizieren wollten.

Die genaue Fundstätte und die Fundumstände der Funde aus der Umgebung von Orsova sind unbekannt. Genauer gesagt, auch wenn sie bekannt sind, sind sie unpubliziert und für uns derzeit unzugänglich. Die Funde stammen aus einer Privatsammlung. Ihre Verzierung, die uns jetzt am meisten interessiert, lässt sie einhellig in die Versec-Cirna-Gruppe verlegen.³ Diese Gruppe gehört zu jenem Horizont, der sich im Karpatenbecken die mittlere Bronzezeit anschliesst. Diese Gruppe geht der ersten Welle der in Südungarn sehr früh erscheinenden Hügelgräberkultur voran.⁴ Es braucht also besonders vielleicht gar nicht betont zu werden, wie wichtig für uns die zuverlässige Kenntnis der Völkerbewegungen, der Beziehungen, doch vor allem der Chronologie dieses ausserordentlich wichtigen historischen Zeitalters

¹ *Wosinszky, Mór*, Adatok az őskori mészbetétes agyagművességhez ('Daten zu der prähistorischen inkrustierten Keramik'). Arch. Ért. 24 (1904), 220. — *Ds.*, Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművessége ('Die inkrustierte Keramik der Vorzeit'). Budapest 1904, 60. — Es ist auch möglich, dass die in Frage stehenden Gegenstände Bruchstücke von Frauen- oder Vogeldarstellungen sind.

² *Schachermeyr, F.*, Die ältesten Kulturen Griechenlands. Stuttgart 1955, Taf. IX., 1—3.

³ *Wosinszky, Mór*, a. a. O. Arch. Ért. 24 (1904), Taf. IV., 4, 8. — *Ds.*, Az őskor mészbetétes ... vgl. Anm. 1, Taf. CII, 4, 8. — Es ist möglich, dass sowohl diese beiden Funden, als auch die von *Wosinszky* gebrachten weiteren Bruchstücke Teile von Menschendarstellungen sind. Hierfür gibt es jedoch wiederum keinen Beweis.

⁴ Freundliche Mitteilung von *István Bóna*.

ist. Unserer Meinung nach dürfte auch die Entscheidung dieser Fragen durch die eingehendere Untersuchung der obigen Funde gefördert werden. Ausserdem lässt sie uns unzweifelhaft auch einen interessanten Einblick in die allgemeine Art der einzelnen Beziehungen des gegebenen Zeitalters zu.

Auf die eingehende Untersuchung übergehend, wollen wir vor allem über die Verzierungen der von Wosinszky veröffentlichten „Bratpfannen“ handeln. Die Darstellung der ersten mit eingeritzten und seinerzeit mit Inkrustation ausgefüllten Bratpfanne nimmt in einem mehrzeiligen Rahmen eingeschlossen Platz. Hier können wir jedoch, von dem Rahmen, der für die Deutung der Darstellung offenbar keine Wichtigkeit hat, absehen, wir wollen also nur die Beschreibung des „Hauptthemas“ geben (Abb. 1:1.). Hiernach sehen wir ein auf einem Fuss stehendes „Tischchen“ (vielleicht einen Altar), dessen Fuss sich unten geschweift ausbreitet. Der Mittelteil des Tischchens oder — wollen wir es so haben — seine Platte wird durch zwei parallel laufende Einritzungen bezeichnet. Unter ihnen sind fünf kleine Säulchen zu sehen. Es liesse sich daran denken, dass der Zeichner seinerzeit die obere, etwas schief von oben gesehene Platte des Tisches auf diese Weise perspektivisch darstellen wollte. Es ist jedoch auch das möglich, dass wir den dargestellten Gegenstand (das Tischchen) einfach von der Seitenansicht aus sehen. Hingegen lässt sich bei diesem zweiten Fall auf einen mit sehr dicker und seitlich gewölbter Verzierung (vielleicht mit Schnitzerei), versehenen Gegenstand (Tisch-, Altarplatte) Verdacht hegen. Das in der Mitte der Tischplatte stehende Detail erinnert am meisten an eine Pfeilspitze. Die untere Kannte des rechtseitigen Zahnes ist gut sichtbar, die untere Kante des linksseitigen Zahnes hingegen kaum bemerkbar blattförmig gezackt. Beiderseits neben der in der Mitte stehenden „Pfeilspitze“ ist je ein nach aussen und unten sich rankendes, hornförmiges Gebilde zu sehen. Leider ist die „Bratpfanne“ selbst unten bei dem Stielteil gebrochen, und es ist somit nicht zu entscheiden, ob die neben dem einzigen Bein des Tischchens noch sichtbare geschweifte Zeichnung nicht etwa ein anderes Bein bezeichnen will oder etwa nur zu dem Rahmenschmuck gehört. Schliesslich ist beides denkbar.

Die mittlere Verzierung der anderen „Bratpfanne“ ist vollständig auf uns geblieben. Hier sehen wir ein auf drei Füsschen stehendes „Tischchen“. Das mittlere Füsschen ist gerade, die beiden seitwärtigen geschweift (Abb. 2:2). Das Tischchen wird auch hier durch übereinander gekratzte kleine Linien gekennzeichnet. Auf diesen ist ein Muster von der Form eines umgekehrten grossen Omega Ω zu sehen, dessen untere Ecken schon winkelig werden, oben aber stark sich zurückkrankende Enden haben. In dessen Innerem gibt es eine Y-förmige Zeichnung. An die Enden der oberen zwei Stiele schliesst sich noch je eine nach aussen sich neigende, nach unten sich schweifende Linie an. Neben den Ecken des umgekehrten Ω sind auswärts von rechts und links je drei waagerechte Linien, neben der unteren Tischplatte gleichfalls von rechts und links 4—4 eingedrückte Pünktchen zu sehen. Das ganze Zeichenwerk ist gleichfalls mit Inkrustation ausgefüllt.

Es scheint unzweifelhaft zu sein, dass die eingekratzte Darstellung der beiden „Bratpfannen“ — auch wenn sie sich in Einzelheiten voneinander unterscheiden — strukturell denselben Gegenstand darstellen wollen, es soll aber betont werden: einen Gegenstand, weil man in diesem Fall einfach nur von einem eingekratzten Muster keineswegs reden kann. Nebst mehreren Umständen spricht auch das gegen die letztere Auffassung, dass dieses Motiv in anderen Fällen unter den eingekratzten und im allgemeinen inkrustierten Keramik- und Idolverzierungen selbst in der ganzen Vattina-Gruppe gar nicht erscheint. Zur Rechtfertigung unserer Auffassung wollen wir jedoch versuchen, den Gegenstand der Darstellung aufzudecken.

1

2

3

4

5

6

Abb. I.

Der einzige Forscher, von dem aus einer Publikation bekannt ist, dass er die „Bratpfannen“ auf Grund von Autopsie kannte, war *Mór Wosinszky* selbst. Somit ist seine Auffassung auf alle Fälle wichtig für uns. Er versuchte auch die Deutung des Zeichenwerkes der zweiten „Bratpfanne“. Seiner Meinung nach „ähnelte die Verzierung... mit der Bezeichnung des Auges, der Nase und des Mundes an die Darstellung des menschlichen Gesichtes...“⁵ Das scheint uns nicht wahrscheinlich zu sein. Auch dann nicht, wenn wir in Betracht nehmen, dass das Symbol Ω auch in diesem Abschnitt der Vorzeit als eine einen Menschen kennzeichnende Darstellung vorkam.⁶

Nach dem Studium der beiden Funde auf Grund von einer Illustration denken wir daran, dass wir es bei den Zeichnungen auf den beiden „Bratpfannen“ die Darstellung eines ehemaligen, im religiösen Leben *gebräuchlichen* (und nicht nur vorgestellten) Gegenstandes vor uns haben. Wir denken an einen auf ein tischförmiges Gestell (Altar) gestellten Gegenstand. Die nähere Bestimmung dieses Gegenstandes ist auf Grund des Schmuckes der beiden „Bratpfannen“ nicht möglich. Die Problemgruppe erfordert hingegen unter allen Umständen weitere Forschungen. Die beiden Gegenstände (zugleich also auch ihre Verzierungen) stehen ja in dem Denkmälermaterial des Karpatenbeckens auf Grund unserer heutigen Kenntnisse ohne Parallelen da. Hingegen wollen wir die Bestimmung der Wesenheit und der ehemaligen Verwendung der beiden als „Bratpfanne“ bezeichneten Gegenstände von der Deutung ihrer eingekratzten Verzierungen absondern. Damit wollen wir natürlich bei weitem nicht den Glauben erwecken, als ob beide voneinander ganz unabhängig wären oder sein könnten. Von den beiden Faktoren wollen wir diesmal unsererseits die Verzierung der beiden „Bratpfannen“ einer näheren Prüfung unterziehen. Für diese stehen nämlich uns aus dem Material anderer Kulturen sehr gute parallelen zur Verfügung.

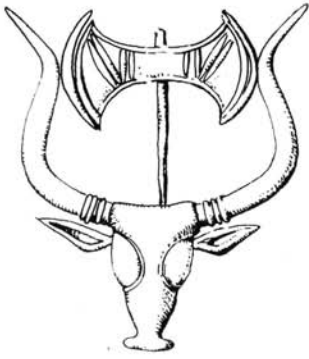
Als eine solche Parallele bietet sich uns die Verzierung einer in Knossos gefundenen, aus Karneol hergestellten Perle von der Form eines dreiseitigen Prismas. Von der den Mittelteil der einen Seite bedeckenden Darstellung dieser Perle haben wir jenes Detail herausgehoben, das mit dem Zeichenwerk unserer beiden „Bratpfannen“ sowohl in bezug auf die Komposition als auch auf die Struktur eine Parallele aufweist (Abb. 1:6). Auch hier steht ein einstielliges Mittelglied mit zwei etwas einwärts gebogenen Enden auf einem dreibeinigen Tischchen oder Gestell. Aus der Mitte hebt sich ein in drei Arme sich verzweigender Gegenstand mit kugeligen Enden empor.⁷ Das ganze erinnert uns stark besonders an die Darstellung unserer zweiten Pfanne (Abb. 1:2). Das Zeitalter der Karneolperle ist MM III., dh. 1700—1600/1550.⁸ Nach *V. Kenna* soll hier das Zeichenwerk Hieroglyphen zu dekorativen Zwecken benützt haben. Auf Grund der Ausführung mag es im Besitz einer angesehenen Person gewesen sein.

⁵ *Wosinszky, Mór*, Az őskor mészbetétes usw. vgl. oben Anm. 1; 60.

⁶ *M. Tulok, Magda*, A kökénydombi oltár és köre ('Das Altar von Kökénydomb und sein Kreis'). Doktor-Diss. Handschrift.

⁷ Ath. Mitt., 1938, 197. — *V. E. G. Kenna*, Cretan Seals, with a Catalogue of the Minoan Gems in the Ashmolean Museum (Oxford 1960), 44, Fig. 74.

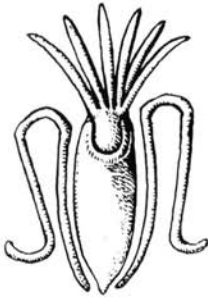
⁸ *Schachermeyr, F.*, Die minoische Kultur des alten Kreta. (Stuttgart 1964), 46. — Hiernach sei der Anfang der Periode in den Systemen von *Matz, Platon, Hutchinson, Evans, Schachermeyr* und zum Teil bei *Marinatos* in 1700, bei *Milojčić* in 1780, bei *Pendlebury* um 1800—1750. Abschluss nach *Platon* 1600, nach *Pendlebury, Milojčić, Schachermeyr* 1580, nach *Evans, Marinatos, Matz* und *Hutchinson* 1550. Diese Daten enthalten auch die extremsten. Der Fund kann also ruhig zwischen 1700—1550 datiert werden.

1

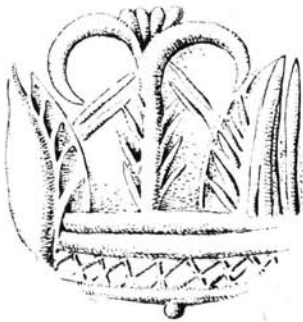
2

3

4

5

6

Abb. 2.

Unter den etwas voreilig eingekratzten Darstellungen der allgemein bekannten und oft publizierten Bronzetafel von Psycho ist das eine Detail des Mittelteiles gleichfalls interessant für uns. An der herausgehobenen Zeichnung sehen wir ein Opferhorn. Aus seiner Mitte wächst ein Bäumchen hervor. Das Opferhorn ist ohne Postament oder Tisch hingestellt. Es ist jedoch möglich, dass der unter dem Horn sichtbare Baumstamm nicht ein anderer, von dem Obigen unabhängiger (obgleich die Stellung und Form der Zweige bei beiden nicht ähnlich ist!), sondern ein mit jenem identischer Baum ist, der das Opferhorn fast hindurchwächst. Der Baumstamm selbst wächst aus einem kistenartigen Podium, das fast wie eine Zimmergewächs enthaltende Kiste aussieht, hervor.⁹ Nach *J. Boardman* erscheinen kosmogonische Elemente auf der Bronzeplatte: Sonne, Mond, Vogel, Fisch, Baum, Mann zusammen mit dem eigenartigen kretischen Kultgegenstand, dem Opferhorn (horns of consecration). Unter der linken Hand des Mannes gibt es lineare „A“ Zeichen, die nach *A. Evans* möglicherweise den Namen des Mannes bedeuten. Der Fund stammt aus der LM I Periode, d. h. er ist zwischen 1550—1450 zu datieren. Es dürfte vielleicht nicht ohne Interesse sein, zu erwähnen, dass er aus derselben Psychoer Kulthöhle zum Vorschein kam, woher uns auch mehrere aus Kupfer und Bronze hergestellte Doppeläxte bekannt sind.¹⁰ Die hier herausgehobene Darstellung ähnelt vielleicht in seinen Details und auf den ersten Anblick nicht den Verzierungen unserer beiden „Bratpfannen“, wohl jedoch unserer Meinung nach das Wesentliche an der Darstellung und der Gegenstand selbst. Von der geschweiften oder krummlinigen Konzeption abweichend ist hingegen hier die geradlinige Ausführung vorherrschend. Das dürfte vielleicht auch die Folge dessen gewesen sein, dass hier die Verzierung in eine Bronzeplatte und nicht in Keramik eingeritzt war.

Auf dem berühmten aus der Höhle des Ida-Berges stammenden kristallinen Lentoid ist neben bzw. vor der ein Muschelhorn blasenden menschlichen Gestalt ein einbeiniges Tischchen bzw. Altar zu sehen. Auf diesem gibt es ein solches Opferhorn, aus dessen Mitte ein Bäumchen hervorwächst (Abb. 1:4).¹¹ In diesem Falle erinnert uns die Form des Altars (Tischchens) und seine Abgesondertheit stark an unsere beiden „Bratpfannen“, aber besonders an die Form der Zeichnung auf der ersten (Abb. 1:1). Das Alter des Fundes ist LM I, d. h. es stammt aus 1550—1450.

Ein weitere wichtige Parallele gibt es unter den in dem Deposit von Vaphio gefundenen Gemmen; es ist das Lentoid Vaphio Nr. 35. Heute befindet das sich in dem National Museum von Athen. Nach *A. Evans* ist auf diesem ein Opferhorn unter regenmachenden Dämonen auf einem Tischchen bzw. Altar zu sehen, aus dem Opferhorn wächst ein dreiästiges Gewächs hervor (Abb. 1:3). Vielleicht begießen diese Dämonen das Gewächs aus den in ihren Händen gehaltenen Gefäßen. Das Alter des Fundes ist LM Ib, eventuell Anfang von LM II, also wiederum erst 1550—1400.

Die Reihe der obigen Parallelen könnte vermutlich auch weiter noch vermehrt werden. Aber schon diese vier Analogien genügen dazu, um aus diesen in bezug auf

⁹ *Boardman, J.*, The Cretan Collection in Oxford. The Dictaeon Cave and Iron Age Crete. (Oxford 1961), 46; Abb. Fig. 21, Fund Nr. 217. — *F. Schachermeyr*, vgl. oben Anm. Nr. 8, S. 152 Abb. 75.

¹⁰ *Buchholz, H.-G.*, Zur Herkunft der kretischen Doppelaxt. Geschichte und auswärtige Beziehungen eines minoischen Kultsymbols. (München 1959), 42—3.

¹¹ *Evans, A.*, The Palace of Minos at Knossos I. (London 1922), Fig. 167. — *F. Schachermeyr*, vgl. oben Anm. 8, S. 166, Abb. 93.

¹² *Evans, A.*, The Ring of Nestor. JHS 45 (1925), Abb. 22 und Anm. 52. — S. noch unter anderem: *G. R. Levy*, Religious Conceptions of the Stone Age and their Influence upon European Thought.² (New York 1963), S. 226, Abb. 104.

unsere beiden „Bratpfannen“ wichtige Schlussfolgerungen ziehen zu können. Vor allem ist festzustellen, dass die Zeichnung unserer beiden Bratpfannen nicht nur in der Struktur an die angeführten kretischen erinnert, sondern beide versuchen denselben Gegenstand darzustellen. Dieser ist ein in die Mitte eines auf einem ein- oder mehrbeinigen Tischchen (Altar) stehenden Opferhornes gestelltes heilige Pflanze. Der Gewächs-Charakter ist besonders gut an den zackigen Zweigen und Blättern der in die Mitte unserer „Bratpfanne“ Nr. 1. (Abb. 1:1) gestellten „pfeilspitzenartigen“ Gestaltung zu sehen. Die nach aussen sich rankenden Schmucklinien sind aber vollkommen gut erkennbare Darstellungen des Opferhornes. Die beiden sind zusammen auf ein Tischchen (Altar) mit geschweiftem Bein gestellt. Die Verzierung der zweiten „Bratpfanne“ zeigt uns in anderer Ausführung, aber dieselbe Struktur, sie will also denselben Gegenstand darstellen. Es ist freilich wahrscheinlich, dass die Zeichnung unserer beiden „Bratpfannen“ nicht die unmittelbare Darstellung der Vorbilder solcher und ähnlicher symbolischer kretischer Darstellungen, also nicht die der wirklichen Opferhörner und der in ihre Mitte gestellten Pflanze ist. Es ist wahrscheinlicher, dass die schon stilisierten kretischen Verzierungen (die auch schon in MM III auftauchen; s. unser Fundstück Abb. 1:6) und andere Darstellungen religiösen Inhalts und Zwecks hier nicht eine sinnmässigen, sondern nur dekorativen Zwecken dienende Verwendung gefunden haben. An diesem Ort können wir auf die Untersuchung jener Frage nicht abschwenken, ob die ungarländische und nordbalkanische mittlere Bronzezeit in ihrem religiösen Leben das Opferhorn selbst und die zu diesem gehörenden Vorstellungen und Riten gekannt haben mag. Bedeutend früher und auch etwas später war nämlich das Opferhorn und sein Kult, am Anfang der frühen Eisenzeit auf dem Gebiet Ungarns bekannt. Das beweisen die uns zur Verfügung stehenden Funde. Aus dem bronzeitlichen Fundmaterial ist jedoch diese Frage bis auf heute unbekannt. Die Auffassung, dass ausschliesslich nur solche dekorativen Zwecke bei einer solchen Verzierung unserer beiden Bratpfannen eine Rolle gespielt haben dürften, ist natürlich nur eine Ansetzung. Die endgültige Bestimmung der näheren Wesenheit der sog. Bratpfannen (hoffentlich mit Hilfe von neueren, nicht zerbrochenen Funde) mag ja diese Frage in eine andere Richtung lenken.

Zu der Deutung der Darstellung selbst gehört noch das Folgende. Auf den in die Mitte des Opferhornes gestellten Baumstamm wurde in Kreta auch ein Doppelbeil gelegt. Son finden wir das auf einem Detail der Verzierung einer bemalten Tonunterlage von Knossos (Abb. 2:2).¹³ Sein Alter ist auch den Stil des Doppelbeiles in Betracht ziehend MM III-LM I¹⁴, d. h. wiederum 1550—1450. Von diesem Typ sind unsere Darstellungen weiterzuleiten bis dahin, als das Doppelbeil aus dem Stirnteil eines prächtig ausgeführten Stierkopfes herauswächst (Abb. 2:1), wie wir das auch auf der allgemein bekannten Zeichnung eines achat Flachzylinders gleichfalls von Knossos sehen können.¹⁵ Das Alter dieses ist identisch mit dem Vorigen, d. h. MM III—LM I, vielleicht eher das letztere.¹⁶ Dem müssen wir hinzufügen, dass wir unsererseits das Nacheinander obiger Aufzählung durchaus nicht für irgendein chronologisches Nacheinander bzw. für eine Entwicklungsreihe der Doppelbeil-Darstellungen ansehen. Es hat übrigens den Anschein, dass alle Fragen des

¹³ *Evans, A.*, The Palace of Minos at Knossos II. (London 1928), Abb. 390. — *F. Schachermeyr*, vgl. oben Anm. 8, S. 156, Abb. 80.

¹⁴ *Buchholz, H.-G.*, vgl. oben Anm. 10, S. 33, 42, 55, Taf. I, o und r, VII., i.

¹⁵ *Evans, A.*, vgl. oben Anm. 13, Abb. 388. — *F. Schachermeyr*, vgl. oben Anm. 8, S. 156, Abb. 79.

¹⁶ *Buchholz, H.-G.*, vgl. oben Anm. 10.

kretischen Doppelbeil-Kultes unter Heranziehung der aus den neuesten und bedeutend älteren anatolischen Funden sich bietenden Lehren einer gründlichen Revision unterzogen werden müssen!).

Die Frage des zwischen den Opferhörnern erscheinenden Gewächses wurde unter anderem von *S. Alexiu* untersucht. Er fand, dass sein Ursprung in dem zwischen die Opferhörner gestellten Doppelbeil zu suchen sei.¹⁷ Nach *A. Xénaki-Sakellariu* sei diese Ansicht durchaus nicht zu rechtfertigen.¹⁸ *M. P. Nilsson* war der Meinung, dass die Opferhörner selbst in den Darstellungen nicht einmal zu pflanzlichen Zweigen umgebildet wurden.¹⁹ Die Angeführten haben alle diese Behauptungen übrigens in Zusammenhang mit der Zeichnung des in der *Giamalakis*-Sammlung befindlichen und hier auf Abb. 2, 5. vorgeführten Siegels getan.²⁰ Sein Zeitalter ist die Periode des zweiten Palastes oder die nachfolgende. Die Struktur seiner Verzierung zeigt eine beachtenswerte Parallele zu dem Zeichenwerk unserer ersten „Bratpfanne“. Denken wir nur an die untere, auf einem kleinen Stumpf stehende und kreuzweise senkrecht gegliederte Unterlage (auf das Tischchen oder Altar), dann an die auf diesem stehenden und bei dem Kalzedon von Knossos ein wenig, bei unserer Pfanne stark nach aussen neigenden äussersten Glieder (an dem Fund von Knossos sind das möglicherweise Lilienblätter), endlich an das in der Mitte stehende und seitlich geschweift bzw. bei unserer „Bratpfanne“ Nr. 1. pfeilspitzenartig nach unten zweigende Gewächs bzw. an eine Baumdarstellung. Wir glauben, dass die Ähnlichkeit der Struktur, dann der als Vorbild dienenden Gegenstände in diesem Falle nicht gelegnet werden kann.

Die Darstellungen auf Abb. 2:3, 4 und 5 stammen gleichfalls von je einem Stück der *Giamalakis*-Sammlung.²¹ In zwei Fällen haben wir die in Zeichnung von Gefäss gestellten Gewächsen, in einem Fall aber vielleicht die von fleischigblättrigen, zwischen eckige Opferhörner gestellten Pflanzen vor uns. Wir führen diese deswegen an, weil ihr an beiden Seiten der Gefässe sichtbarer Blätterschmuck von der Form eines stehenden oder umgekehrten Ω einigermaßen mit dem Muster der beiden „Bratpfannen“ vergleichbar ist. Das Zeitalter der drei Siegel ist gleichfalls der zweite Palast oder die hierauf folgende Periode.

Zusammenfassend lässt sich also folgendes sagen. Die Verzierung der beiden „Bratpfannen“ aus der Umgebung von Orsova stellt dieselben auf Altäre oder Tischchen gestellten in der Mitte mit einer Pflanze versehenen Opferhörner dar, die wir auf Grund der angeführten Analogien und noch vieler anderer Funde und Darstellungen für eigenartige und fast ausschliessliche Charakteristika und Eigentümer der kretischen Zivilisation ansehen können. Die Frage, ob wir in Hinblick auf die zwei Banater Darstellungen ein lokales Brauchtum, also die dortige Bekanntschaft mit dem Opferhorn und seinem Kult, voraussetzen dürfen, wurde von uns schon beantwortet. Die Frage hingegen noch nicht, auf welche Weise dieses Ziermotiv unserer Meinung nach zu der Versec-Cirna-Gruppe gelangt sei und wie aus einer solchen wesentlichen religiösen Darstellung der kretischen Zivilisation bei der Versec-Cirna-Gruppe ein Ziermotiv zustande gekommen sei. Mit Rück-

¹⁷ Kritika Kronika 8 (1954), 408.

¹⁸ Les cachets minoens de la collection Giamalakis. École Française d' Athènes. Études Crétoises 10 (Paris 1958), 53, Anm. 1.

¹⁹ The Minoan-Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion² (Lund 1950), 170.

²⁰ Xénaki-Sakellariou, A., a. a. O., Études Crétoises 10 (Paris 1958), Taf. XIV, 342, im Massverhältnis 4:1, 52, o.

²¹ Ebd. Taf. XIV. 342 (II. Abb. 5); Taf. XIV. 356 (II. Abb. 4, 3:1); Taf. XIV. 381 (II. Abb. 6, 3:1); Taf. XXX. 408 (II. Abb. 3).

sicht auf die oben eingehend ausgeführte enge Verwandtschaft der parallelen Darstellungen, lässt sich daran gar nicht denken, dass dieser Typ in der Versec-Cirna-Gruppe auf autochthone Weise, ganz unabhängig von jeder Einwirkung kretischen Ursprungs erschienen wäre. Eher lässt sich darauf schliessen, dass die Versec-Cirna-Gruppe das für sie fast nur zeichenartige kretische Motiv, mit welchem sie auf irgendeine Weise bekannt geworden war, ihrem eigenartigen Musterschatz der Keramik-Verzierungen angepasst habe.

Auf die aufgeworfene zweite Frage wäre bis zur nahen Vergangenheit schwer gewesen eine Antwort zu geben. Wir hätten nur mit dem Gemeinplatz antworten können, dass es von kulturellen oder kommerziellen Einwirkungen die Rede sei. Die Frage lässt sich hingegen auch auf folgende Weise aufwerfen: wie erscheint ein mit einem entwickelten religiösen Leben und auch mit der Schrift verknüpftes Element einer die Schrift schon kennenden, also auf einer hohen Stufe der Entwicklung stehenden Klassengesellschaft in einer solchen barbarischen Gesellschaft, die in die Periode der Auflösung des Urgesellschaft offenbar hingelangt war, aber bei ihr von der Entstehung eines Staatwesens noch durchaus keine Rede war. Unsere barbarische Gesellschaft steht stand gleichzeitig keineswegs unter der unmittelbaren wirtschaftlichen, politischen oder militärischen Einwirkung oder Macht der entwickelten Zivilisation. Zwischen Kreta und anderen Gebieten wird nämlich ein solches Vasallenverhältnis offenbar gegeben haben. Auch das lässt sich fragen, ob zwischen verschiedenartig entwickelten Gesellschaften — besonders wenn sie sich voneinander in grösserer Entfernung befinden — irgendwelche Beziehungen überhaupt zustande kommen können.

Auf alle diese Fragen gibt uns eine wichtige und ganz zuverlässige Entdeckung aus der nahen Vergangenheit Antwort. Obgleich für uns die Erfahrungen dieser Entdeckung — wenn wir die Zusammenhänge in einem engen Gesichtskreis betrachten — keine Verallgemeinerung zulassen würden, da ja bei diesen von den archäologischen Funden einer ganz anderen Periode die Rede ist. Wir werden jedoch sehen, dass diese Parallele von allen durch uns angeführten Gesichtspunkten aus als vorzüglich bezeichnet werden kann. In Siebenbürgen wurden nämlich an der Fundstätte *Tärtăria* an der Maros solche — mesopotamische Zusammenhänge aufweisende — Tontäfelchen gefunden, auf welchen es Schriftzeichen unzweifelhaft vom Charakter Uruk III b (!) gibt.²²

Die Datierung von Uruk III b ist frühestens 3200—3100²³. Dieser Zeitpunkt entspricht auch den in *Tärtăria* gefundenen neolithischen Funden (*Tordos-Keramik*), auch wenn sie den Radiocarbon-Daten widerspricht.²⁴ *N. Vlassa* vergleicht übrigens in seiner Mitteilung die Täfelchen von *Tärtăria* mit aus dem Alter von *Uruk IV* und *Jemdet Nasr* stammend angesehenen Stücken (letzteres ist gleichzeitig mit Uruk III.) Somit bestimmt er das Leben der mesopotamischen Parallelen zwischen 3500—3000. Ausserdem wird von ihm auch eine Zeitspanne angesetzt, bis der aus Mesopotamien stammende Gedanke, d. h. Wirkung das Maros-Tal erreicht habe.

²² *Vlassa, N.*, Probleme ale cronologiei neoliticului Transilvaniei in lumina stratigrafiei asezării de la *Tärtăria*. *Studia Univers. Babeş-Bolyai, Series Historia*, (Koloşvár 1962:2), 23—30. — *Ds.*, Chronology of the Neolithic in Transylvania in the Light of the *Tärtăria* Settlement's Stratigraphy. *Dacia NS 7* (Bukarest 1963), 485—94. — Die Bestimmung von Uruk IIIb ist eine Feststellung von *H. Klengel*: vgl. *Orientalia 34:2* (Roma 1965) 26d 1859. 134*, und *Orientalia 35:1* (Roma 1966) 937. 90*. — Für das absolute Zeitalter von Uruk IIIb s. *W. C. Hayes—M. B. Rowton—Frank H. Stubbings*, Chronology. Egypt, Western Asia, Aegean Bronze Age. CAH I, vi. (Cambridge 1962), 56—8.

²³ *Hayes, W. C.*, etc. a. a. O.

²⁴ *Vlassa, N.*, *Dacia NS 7* (Bukarest 1963), 494.

Das mag nach ihm mindestens 100, am meisten 300 Jahre ausgemacht haben. Das kann natürlich weder von ihm noch von einem anderen in Frage gestellt werden, dass es hier von einer Einwirkung mesopotamischer Herkunft die Rede ist. Unserer Meinung nach hat sich jedoch diese Einwirkung in bedeutend kürzerer Zeit, wie sie von *Vlassa* angesetzt, abgespielt. Von einem organischen, langsamen, aber allgemeine Verbreitung ergebenden Bekanntwerden mit dem Gebrauch der Schrift kann nämlich keine Rede sein. Ausserdem müssen wir auch das noch erwähnen, dass die Tontäfelchen von Tártária nicht in Mesopotamien hergestellt wurden, sondern an Ort und Stelle, im Marostal nach mesopotamischen Mustern oder auf Grund von dort gebrachten Kenntnissen. (Auch das kann jedoch nicht angesetzt werden, dass es hier von einer vollkommen individuellen, fast nur auf eine Person einengbaren oder einzuengenden Einwirkung die Rede sei.)

Es wird von *Vlassa* noch nicht versucht, den Weg zu erforschen, auf welchem ein Teil der mit dem frühesten vorderasiatischen Schriftanfang verknüpften Kenntnisse so früh nach Siebenbürgen, d. h. nach Südosteuropa gelangte. Diese Funde unterstützen allerdings die Auffassung, dass bestimmte Teile von Südosteuropa in dem Neolithikum nicht wesentlich hinter den vorgeschrittensten Gebieten zurückgeblieben waren. (Diese Meinung wird ausser diesem auch durch andere gleichfalls südosteuropäische Funde und Zusammenhänge bekräftigt.²⁵) Die Berührung verdanken wir im Falle der Funde von Tártária wahrscheinlich solchen Personen, die mit diesen am meisten entwickelten Gebieten *unmittelbar* in Verbindung kamen. Hierunter ist in diesem Falle ausschliesslich Mesopotamien zu verstehen, da ja die anfängliche Bekanntschaft mit der Schrift für den gegebenen Zeitpunkt auch in Anatolien noch nicht nachgewiesen werden kann. Wir können an Personen wie Kaufleute und Sklaven denken. Jedenfalls an solche Personen, die aus dem ehemaligen neolithischen Siebenbürgen in ganz ferne Landschaften gelangt waren (wahrscheinlich durch vermittelnde Stationen hindurch), dann von dort wiederum zurückkehrten. Es ist natürlich, dass sie einen Teil ihrer Erfahrungen und des dort, also in diesem Falle in Mesopotamien Gesehenen — in diesem Falle ohne Verständnis des Wesentlichen und ohne die zwingende Kraft des hiesigen Bedarfes, desgleichen auch ohne die Möglichkeiten ihrer Benützung — auch in der Heimat nutzbar machen wollten. Und dass dies im Falle der Funde von Tártária durchaus nicht etwas Zufälliges und Individuelles ist, das können uns weitere Funde beweisen. Denken wir nur an die anfängliche Schriftzeichen erinnernden eingekratzten Zeichnungen auf Gefässbruchstücken, die vor allem auf der Fundstätte von Tordos, desgleichen auf einigen Fundorten des mit dem Tordos-Material ohnehin verwandten Vinča-Kreises gefunden wurden.²⁶ Aus den ursprünglich nach Hause gebrachten Kenntnissen scheint sich wenigstens so viel erhalten zu haben, dass von ihnen bestimmte Gegenstände, (vor allem Gefässe) mit Eigentumszeichen versehen wurden. Das ist aber — wie allgemein bekannt — vermutlich die erste Stufe im Zustandekommen der Schrift.

Das alles haben wir deswegen so ausführlich besprochen, weil wir uns die Genese der Darstellungen der „Bratpfannen“ aus der Umgebung von Orsova im wesentlichen ganz ähnlich vorstellen. D. h. auch hier denken wir an die vermittelnde

²⁵ Von den ansetzbaren Zusammenhängen bzw. Möglichkeiten habe ich eine Menge umrissen in der Studie „Early Near Eastern and South East European Gods“: Acta Arch. Hung. 16 (Budapest 1964), 47 ff.

²⁶ *Roska, Márton*, A Torma Zsófia-gyűjtemény. Die Sammlung Zsófia von Torma. (Kolozsvár 1943), Taf. CXXXI—CXXXVI. *J. Todorovic—A. Cermanovic*, Banjica. Siedlung der Vinča-Gruppe. (Beograd 1961), Taf. XXXII—XXXIV, etc.

Rolle persönlicher Verbindungen. Auch hier ist die übergebende Zivilisation die entwickeltere, in ihrem Leben spielte die fragliche Darstellung eine sehr wesentliche Rolle (bei der erforschten Frage im religiösen Leben), das Zustandekommen der Ikonographie der Darstellung ist offenbar in enger Verbindung mit der Ausbildung der Schrift. Ebenso gab es keine Möglichkeit dazu, dass die übernommenen Motive organisch in das Leben der übernehmenden Gesellschaft hineinwachsen sollten. Weder in dem einem noch in dem anderem Fall waren hierzu die gesellschaftlich-wirtschaftlichen Bedingungen vorhanden.

Zuletzt soll noch auf den chronologischen Wert der Zusammenhänge der Funde aus der Umgebung von Orsova hingewiesen werden. Die angeführten kretischen Darstellungen sind nach zuverlässigen Zeitbestimmungen in keinem einzigen Fall jünger als das Ende des XV. Jahrhunderts, und sie sind wahrscheinlich älter als 1450. Falls wir hier keine lange sog. „Zirkulationsperiode“ ansetzen — wozu es hier unserer Meinung nach keine Möglichkeit gibt — dann ist das festzustellen, dass ein wichtiger oder geradezu entscheidender Teil des Lebens der Versec-Cirna-Gruppe in die Zeit der Wende des XVI—XV. Jahrhunderts, aber auf alle Fälle vor 1450 fällt.

János Makkay

NEUERE AUSGRABUNGEN IN DEM GRÄBERFELD AUS DER SKYTHENZEIT VON HÓDMEZŐVÁSÁRHELY—KISHOMOK

Das Material des zur Gemarkung von Hódmezővásárhely gehörenden, im Zentrum der Kishomoker PG „Lenin“ (ehedem Gehöft: Kovács Jenő) befindlichen Gräberfeldes aus der Skythenzeit ist vor den Forschern dieser Periode schon im Laufe der ersten systematischen Ausgrabungen bekannt geworden.¹ Bis zur zeitgemässen Aufdeckung des aus derselben Zeit stammenden, aber bezüglich der Zahl der Gräber bedeutend grösseren Friedhofes von Szentes-Vekerzug wurde der Kishomoker Friedhof als einer der wichtigsten Fundstätten der Süd-Alfölder Denkmälergruppe aus der Skythenzeit in Evidenz gehalten.² Die verwickelte Problematik des Friedhofes, die sich in erster Linie in der aufeinander Schichtung des späthallstattischen und des La-Tène-zeitlichen Grabmaterials bemerkbar macht, wurde weder von der angeführten ersten, noch von der von uns ausgeführten Funde Notausgrabung gelöst. Diese neuere Aufdeckung des vermutlich weitausgedehnten Friedhofes³ und die Veröffentlichung des gefundenen Materials, wird zur Kenntnis der Fundstätte, bis ihre vollständige Aufdeckung nicht abgeschlossen wird, weitere Daten liefern.

I

Die Notausgrabung wurde im Juni 1963 ausgeführt. Im Zentrum der LPG „Lenin“ wurde ein neuer Stall gebaut und bei der Grundlegung dessen kamen jene Funde zum Vorschein, die die Ausgrabung notwendig machten. Die Arbeit von einigen Tagen beschränkte sich nur auf die Aufdeckung jenes Geländes von 22×33 m, wohin, man den Stall aufbauen wollte. Hier wurde der Boden teils mit menschlicher Kraft, teils mit Hilfe von Maschinen bis zu einer Tiefe von 1,5—2 m. aufgegraben. Einige Gräber wurden schon vor unserem Ankommen zerstört, nur einen Teil ihres Materials gelang es uns zu retten (T. III. 1—5,7; T. IV. B. 4).

Auf dem Gelände wurde ausser eisenzeitlichen Begräbnissen auch in frühere Perioden einreihbares Fundematerial angetroffen. Der leitende Typ dieses ist eine flache Schüssel von rauher Ausführung (T. IV. A. 1). Zu dieser Gruppe gehört noch das Seitenbruchstück eines dünnwandigen, handgebauten grösseren Gefässes, auf welchem zwei kleine halbkugelförmige durchbohrte Knöchel anzutreffen waren (T. IV. A. 2). Dieses Fundmaterial wird noch mit dem Bruchstück eines graubraunen

¹ Párducz, M., *Dolg.* XVI (1940), 79—94.

² Bottyán, Á., *Szkiták a Magyar Alföldön* ('Skythen auf dem ungarischen Alföld'). *Rég. Füzt.* 1 (Bp. 1955, 65).

³ Die topographische Beschreibung des Friedhofes und seine wahrscheinliche Ausdehnung gibt M. Párducz an (a. a. O. 84, 87).

milchtopfartigen, mit ohrartigem Henkel versehenen Gefässes (T. IV. A. 3), mit dem Bruchstück eines eigenartigen, winkelartigen Bruch aufweisenden, knöchelartigen Henkels (T. IV. A. 12) und mit mehreren Bruchstücken von gerade abgeschnittenen, mit einer Ausnahme (T. IV. A. 10) ungeschmückten Rändern (T. IV. A. 6—9, 11) ergänzt. Das keramische Material gaben teils die unter der heutigen Humusschicht vorkommenden Streufunde ab, teils erschien es in kleineren Bündeln. Gebäudeüberreste, Herdspuren, grössere Gruben für Abfälle usw., die die ständige Niederlassung erweisen würden, kamen während der Aufdeckung nicht zum Vorschein.

Die Beschreibung der Beerdigungen ist die folgende:

Grab, Nr. 1. In 1,10 m Tiefe, N—S orientiertes, in Halbhockerstellung befindliches Skelett. Der Oberkörper lag auf dem Rücken, während sich die Beine in der rechtseitigen Hockerung entsprechenden Lage befanden. Der Schädel wurde während des Grabens des Grundgrabens vernichtet. Die Länge des verstümmelten Skeletts war 1,42 m. Die Form der Grabgrube wich hier ebenso wie in den übrigen Fällen, nicht ab.

Beigaben:

1. Ein Gefäss von Blumentopfform, mit der Mundöffnung in die Richtung der Lage des Schädels gestürzt. Der Gefässkörper ist eiförmig, mit der Hand geformt. Die Mundöffnung ist oval. In seinem oberen Drittel läuft eine mit Fingereindrücken gegliederte Rippe in die Runde, aus welcher sich vier, ungleichmässig verteilte in der Mitte eingedrückte, flache Henkel erheben. Graubraun, geklebt, ergänzt. H.: 18,2; Mundöffnungsdurchm. $14 \times 12,5$; Bodendurchm.: 11,3 cm. (T. I. 2).

2. In dessen Mundöffnung gestellt wurde ein hochhenkeliges Töpfchen mit gelinde nach aussen neigendem Rand mit doppelt stumpfkegeligem Körper gefunden. Auf Scheibe geformt, von besserer Ausführung. Unversehrt. Dunkelgrau. H.: 10, Mundöffnungsdurchm. 9, Bodendurchm. 4,8 cm (T. I. 1).

3. Nach einigen cm hinter den beiden Gefässen fand sich eine kleine Schüssel mit eingezogenem Rand, ihr Körper vom Aussehen eines umgekehrten Stumpfkegels. Auf dem Rand gab es an einigen Stellen an bewickelte Rippe erinnernden Schmuck. Auf Scheibe geformt. Dunkelgrau, geklebt, ergänzt. H.: 8, Mundöffnungsdurchm.: 17,5, Bodendurchm. 4,8 cm (T. I. 5).

4. In diesem befand sich ein, wie das Gefäss Nr. 3 aussehendes hochhenkeliges Töpfchen. Auch das auf Scheibe gefertigt. Dunkelgrau, einigermaßen ergänzt. H.: 9,1, Mundöffnungsdurchm.: 10, Bodendurchm. 4,8 cm (T. I. 2).

5. Neben dem rechten Unterarm des Skeletts, teils unter diesem fand sich ein Eisenmesser, richtiger einschneidiger Dolch oder kurzes Schwert mit gelinde gebogener Schneide. Die Spuren des Griffes wurden nicht angetroffen. Die Waffe konnte nur in Bruchstücken herausgehoben werden und deswegen war sie nicht messbar (T. IV. B. 1).

6. Unter der Klinge, zum Teil unter das Gelenk gegliedert wurde ein durchbohrter, länglicher, ziemlich abgewetzter Schleifstein gefunden. Es wurde aus Flusskieselstein gemacht. Unversehrt. H.: 7,91, grösste Breite: 3,1 cm (T. IV. B. 2).

Grab Nr. 2. Dieses Urnengrab kam aus einer Tiefe von 0,73 m zum Vorschein. Die Urne war von einer grossen Schüssel bedeckt, die übrigen Gefässbeigaben lagen östlich in einer Entfernung von ungefähr 20 cm.

1. Wahrscheinlich aus dem Unterteil eines grösseren mit der Hand geformten Gefässes gefertigte Schüssel zur Bedeckung der Urne. Hierauf weist schon der sich nach innen neigende, wellenartig verarbeitete Rand hin, dann die ungewohnte

Form. Mit graubraunen Flecken, ziemlich schlecht bearbeitet. Unversehrt. H.: 15,3, Mundöffnungsdurchm.: 30,5, Bodendurchm.: 17 cm (T. II. 5).

2. Doppelkegelförmige Urne, mit nach aussen sich neigendem Rand. Der obere Stumpfkegel ist bedeutend grösser als der untere. Oberfläche schwärzlich braun, fleckig. Mit der Hand geformt. Geklebt, ergänzt. H.: 28,7, Mundöffnungsdurchm.: 19, Bodendurchm. 11,5 cm (T. II. 6).

3. In der Urne befand sich in der Asche auch ein kleines mit der Hand geformtes, roh ausgeführtes milchtopfartiges Gefäss. Unversehrt. H.: 5, Mundöffnungsdurchm.: 3,5, Bodendurchm.: 2 cm (T. II. 9).

4. Von hier kam auch das Bruchstück eines ungeschmückten bronzenen Armringes zum Vorschein, dessen Durchmesser ungefähr 7 cm gewesen sein mag (T. IV. B. 3)

5. Den Mittelpunkt der Gefässgruppe neben der Urne bildete eine flache Schüssel mit einbezogenem Rand und mit einem stumpfkegelförmigen Unterteil. Dieser war auf der Scheibe geformt, dunkelgrau. Geklebt, ergänzt. H. 10,8, Mundöffnungsdurchm.: 30, Bodendurchm.: 7,6 cm (T. I. 4).

6. Eng neben der Schüssel ein gleichfalls auf der Scheibe verfertigtes hochhenkeliges Töpfchen. Oberfläche dunkelgrau. Auf dem Boden mit einem eingekratzten X-förmigen Zeichen. Abgesehen von der Ergänzung seines Randes unversehrt. H.: 10,9, Mundöffnungsdurchm.: 10, 9, Bodendurchm.: 4,6 cm (T. I. 8).

7. Ein eiförmiges Gefäss mit einbezogenem Mund war an die andere Seite der grossen Schüssel angelehnt. Die Mundöffnung dieses war oval. Unterhalb des Halses gibt es in gleichmässiger Verteilung drei in der Mitte eingedrückte Knöchelhenkel. Mit der Hand geformt, graubraun, Geklebt, ergänzt, H.: 17, 6, Mundöffnungsdurchm.: 15×13,5, Bodendurchm.: 9 cm (T. I. 7).

Grab Nr. 3. Gleichfalls in der Tiefe von 0,73 m gab es ein Hockerskelett ohne Beigaben. Orientierung: W—O. Nach Zeugnis der Knochen gehörte das Skelett einem erwachsenen Individuum von kräftiger Statur. Es lag auf der linken Seite. Länge: 1,05 m.

Grab Nr. 4. In 0,90 m Tiefe kam ein durch die Wurzeln eines Akazienbaumes gestörtes Urnengrab zum Vorschein.

1. Es ist eine grosse Urne mit länglichem stumpfkegeligem Hals und mit umgekehrtem stumpfkegeligem Unterteil. In der Bruchlinie des Halses und des Gefässunterteiles nehmen vier gleichmässig verteilte Griffe Platz. Schwärzlichgrau. Mit der Hand geformt. Der Halsteil ist abgebrochen, somit kann mit 12 cm nur der Bodendurchmesser angegeben werden (T. II. 8).

2. Von der die Urne bedeckenden Schüssel blieb nur ein Bruchstück erhalten. Es war ein auf Scheibe geformtes, breites, flaches, hellgraues Gefäss mit einbezogenem Rand (T. IV. A. 4).

3. Neben der Urne befand sich noch ein eiförmiges, rauh ausgeführtes, mit der Hand geformtes Gefäss, Unter seinem Rand zieht sich ein unregelmässiger Kranz von eingeschnittenen senkrechten Linien hin. Es hat zwei einander gegenüberstehende Knöchelhenkel. Graubraun, geklebt, ergänzt, H.: 17,5, Mundöffnungsdurchm.: 14×12,6, Bodendurchm.: 9,5 cm (T. II. 1).

Aus dem Grab kam noch das Bruchstück eines ungeschmückten Gefässes zum Vorschein.

Grab Nr. 5. Dieses Urnenbegräbnis wurde von den Baumwurzeln vollständig zerstört. Nur einige Bruchstücke einer auf Scheibe hergestellten hellgrauen Urne (T. IV. B. 6—10) und kalzinierte Knochenüberreste zeugen dafür, dass es hier in 0,6 m Tiefe ein Grab gab.

Grab Nr. 6. In einer Entfernung von ungefähr 3 m, von dem Grab Nr. 5 kamen von demselben Horizont die Überreste einer anderen zerstörten Beerdigung zum Vorschein. Die Stelle war nur durch einige Urnenbruchstücke (T. IV. B. 5) und einige kalzinierte Knochen-Überreste angezeigt.

Grab. Nr. 7. Eine vollkommen zerstörte Beerdigung in ähnlicher Stellung, in der es ausser kalzinierten Knochen nur einige Gefässbruchstücke gab.

Grab. Nr. 8. In der Tiefe von 0,65 m ein ohne Beigaben auf dem Rücken liegendes Skelett. Der Kopf des erwachsenen Individuums neigte sich nach links, die Arme befanden sich in dem Becken. Orientierung: ONO-WSW. Die Länge des Skeletts 1,67 m.

Grab. Nr. 9. Es wurde von den Arbeitern zerstört. Es soll ein Skelettbegräbnis gewesen sein. Es konnten nur einige Gefässbruchstücke gerettet werden. Die Tiefe mag nach der Ansage 0,60—0,80 m gewesen sein.

Grab. Nr. 10. Auch dieses wurde von den Arbeitern umgewühlt, es gelang uns doch einige Gefässe zu retten. Aus der Nachbarschaft kamen auch einige stark verwüstete Knochen — vielleicht die eines Kindes zum Vorschein. Zu dem Grab dürften folgende Gefässe gehört haben:

1. Unterteil einer auf Scheibe geformten bauchigen Urne mit weicher Bruchlinie. Geklebt, ergänzt. Bodendurchm.: 6,6 cm (T. II. 2).

2. Kleine Schüssel von der Form eines umgekehrten Stumpfkegels mit geradem Rand. Mit der Hand geformt, die Oberfläche fleckig grau. Unversehrt. H.: 6,7, Mundöffnungsdurchm.: 15,2, Bodendurchm.: 7,5 cm (T. II. 4).

3. Zylinderförmiges, rauh ausgeführtes Gefässchen mit geradem Rand. Mit Hand geformt, die Oberfläche fleckig grau. Es hat einen einzigen Knöchel-Henkel. Mit der Hand geformt, geklebt. H.: 7,6, Mundöffnungsdurchm. 8,3, Bodendurchm. 8 cm. (T. II. 7).

4. Bruchstück eines ähnlich aussehenden Gefässchens, aber der Henkel liegt dem Unterteil näher. Mit der Hand geformt, von rauher Ausbildung. Fragmentarisch. Bodendurchm.: 7 cm (T. II. 7).

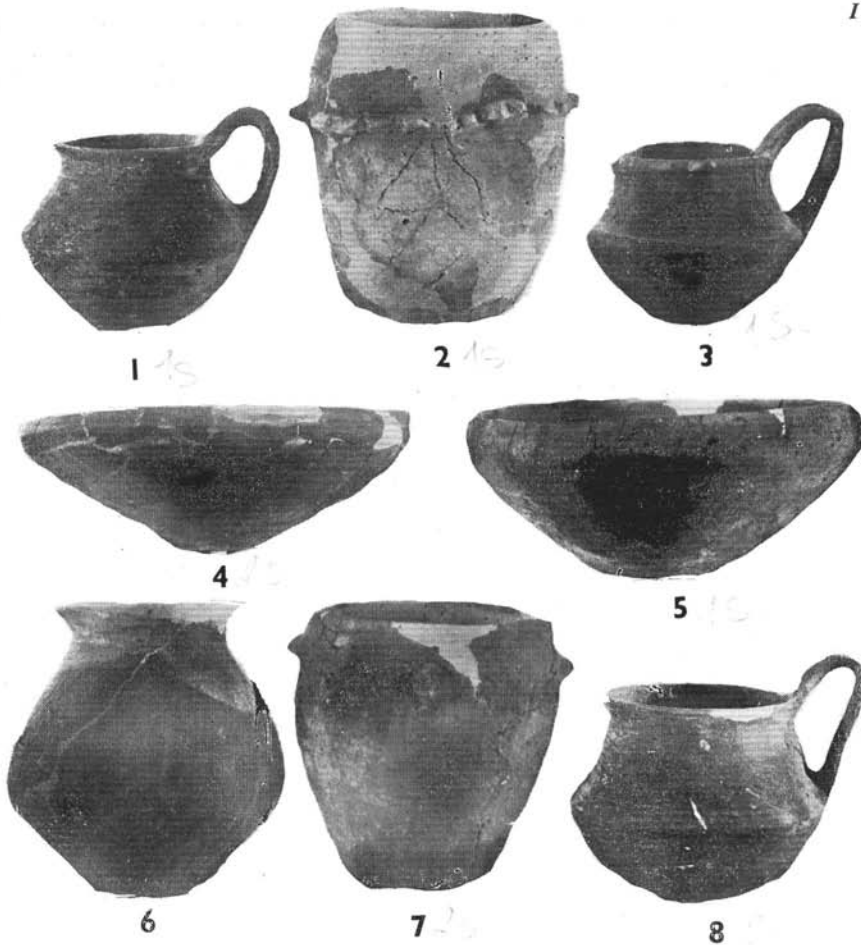
Bis hierher dauert die Aufzählung der während der Aufdeckung fixierbarer Grabfunde. Wir haben erwähnt, dass einige Bruchstücke von Geräten und Gefässe noch vor dem Beginn der Ausgrabungen in das Tornyai János Museum eingeliefert wurden. Diese gehörten. Diese dürften, die Zahl der Urnen berücksichtigend, zu mindestens drei Gräbern gehört haben. Da wir für ihre Zusammengehörigkeit keine Daten besitzen, wollen wir ihre Beschreibung in typologischem Nacheinander ausführen.

a) Urnen

1. Mit Hand geformtes grösseres Gefäss, mit gelinde nach aussen neigendem Rand, der Hals länglich, stumpfkegelig, der Unterteil ein umgekehrter Stumpfkegel. in der weichen Trefflinie von Hals und Unterteil nehmen knöchelartige Griffe von kleinem Format Platz. Geklebt. Von schwarzer Oberfläche. H.: 35, Mundöffnungsdurchm.: 15,9, Bodendurchm.: 12 cm (T. II. 3).

2. Vermutlich der Unterteil einer Urne von ähnlicher Form und Ausführung, aber mit vier Knöchelgriffen. Hellbraun. Geklebt. Bodendurchm. 13,5 cm (T. III. 7).

3. Gleichfalls mit Hand geformt ist eine grössere Urne mit ovalem Körper, von der nur der Unterteil erhalten blieb. Grau. Geklebt. Bodendurchm. 10,3 cm (T. III. 1).

b) Schüsseln zur Bedeckung der Urnen

4. Auf Scheibe verfertigte drössere Schüssel mit etwas nach aussen neigendem Rand, mit scharf profiliertem Körper. Hellgrau, geklebt, ergänzt. H.: 9,7, Mundöffnungsdurchm.: 28,7, Bodendurchm.: 7,5 cm (T. III. 5).

5. Bruchstück einer auf Scheibe geformten Schüssel mit einbezogenem Rand. Die Schüssel mag noch im Gebrauche zerbrochen worden sein und für den Draht oder die Schnur, die zum Zusammenhalt diente, wurden unter den Rand zwei Löcher gebohrt. Hellgrau. (T. IV. A. 5).

c) Kleinere Gefässe

6. Auf Scheibe geformtes, hochhenkeliges Töpfchen. Von den vorherigen Exemplaren unterscheidet es sich nicht nur durch seine hellgraue Farbe, sondern auch durch die gedehntere Form. Unversehrt. H.: 10,9, Mundöffnungsdurchm.: 10,5, Bodendurchm.: 5,4 cm (T. III. 2).

7. Gedrungenes, rauhausgeführtes Gefäß von eiförmigem Körper. Unter dem Rand hat es zwei knöchelförmige Henkel. Hellgraun, mit der Hand geformt. Geklebt, ergänzt. H. 13,5, Mundöffnungsdurchm.: cca 10,7, Bodendurchm. 9,00 cm (T. III. 3).

8. Bruchstück eines gedrungenen, rauhausgeführten Gefäßes von ovaler Form. Auf dem Schulterteil läuft eine dicke, mit schrägen Einschnitten gegliederte Rippe in die Runde. Mit der Hand geformt, gedrungen, graubraun. Bodendurchm.: 10,9 cm (T. III. 4).

9. Milchtöpförmiges kleines Formats, unter dem Rand mit zwei Löchern durchbohrt. Der Rand gerade, der bauchige Mittelteil ist etwas deformiert. Mit der Hand gebaut, hellbraun. H.: 7,7, Mundöffnungsdurchm.: 4,7, Bodendurchm.: 3,6 cm (T. II. 10).

d) Metallfunde

10. Nicht zusammenfügbare Bruchstücke einer haubigen eisernen Lanze (T. IV. B. 4).

Nach der Beendigung der Ausgrabung wurden von dem Restaurator des Museums, József Forrai, auf dem Gelände noch zwei weitere Gefäße gerettet:

11. Auf Scheibe geförmte breitmündige Urne. Körper ziemlich gut profiliert, auf der Schulter läuft ein eingekratzter Linienschmuck in die Runde. Dunkelgrau, unversehrt. H.: 29,9, Mundöffnungsdurchm.: 22,6, Bodendurchm.: 12,6 cm (T. III. 8).

12. Urne mit rundlichem Unterteil, die Form erinnert an eine gedehnte Kugel, Rand nach aussen neigend, Hals stumpfkegelförmig. Auf der Schulter läuft eine hervorragende Rippe in die Runde. Von guter Ausführung, unversehrt. H.: 31,9, Mundöffnungsdurchm.: 9,5 cm (T. III. 6).

Aus den Funden ergibt es sich, dass sich das Material der Kishomoker Funderetzung nicht in eine einzige Periode einreihen lässt, sondern diese Funde aus mehreren Perioden stammen.

Die als ersten beschriebenen, vermutlich aus Siedlungsmaterial stammenden Bruchstücke von Streufundcharakter sind vermutlich die ältesten. Das Seitenstück unseres Schüsselbruchstückes lässt sich auf den neolithischen Siedlungsstätten der Nachbarschaft antreffen, so auf dem Kökénydomb⁴ und auch in Czukor-major⁵. Das Material der letzteren Fundstätte bietet auch Entsprechungen für die Formen der eigenartigen Griff-Henkel (T. IV. A. 3, 12).⁶ Betreffs der chronologischen Zugehörigkeit der Funde hat auch das knöchelige Bruchstück auf T. IV. Abb. A. 2 Bedeutung, da uns ja solche auch aus der Spätperiode des Neolithikums und sogar aus dem Eneolithikum bekannt sind.⁷ Ohne uns mit diesen aus Siedlungsmaterial stammenden Streufunden über ihre Bedeutung hinaus weiter zu befassen, lässt es sich feststellen, dass dieses Material in den Abschnitt des Überganges aus dem Neolithikum in die frühe Kupferzeit eingereiht werden kann und seine Seitenstücke in vielen Funden aus der Umgebung von Hódmezővásárhely und besonders in dem Czukor-major anzutreffen sind.⁸

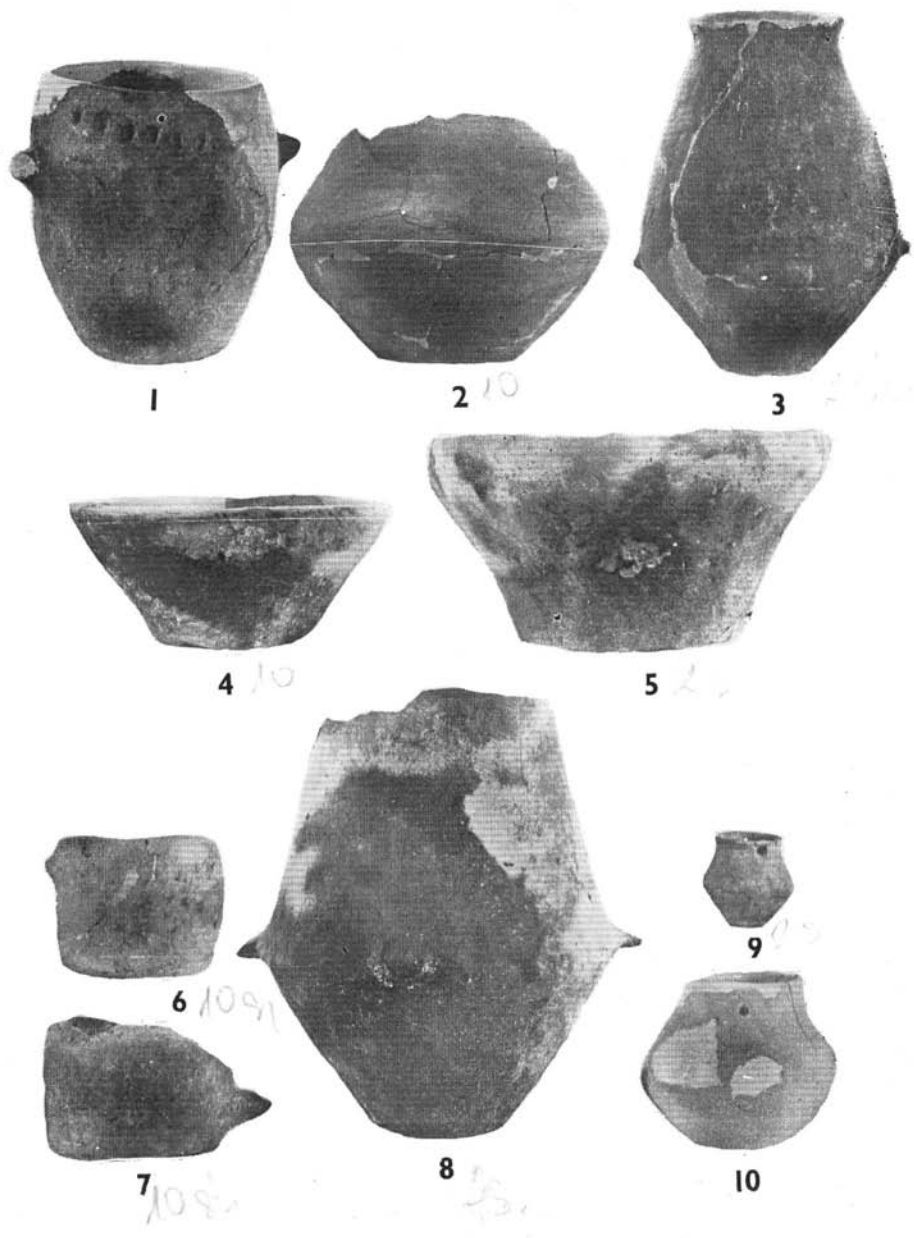
⁴ Banner, J., Hódmezővásárhely története a honfoglalás koráig. I. rész. A legrégibb időktől a bronzkor kialakulásáig. (Die Geschichte von H. bis zur ung. landnahme. Teil I. Von den ältesten Zeiten bis zur Ausbildung der Bronzezeit). (Hódmezővásárhely 1940), Taf. LX, 1; Taf. LXI, 5.

⁵ *Gazdapusztai, Gy.*, Későneolithkori telep és temető Hódmezővásárhely—Gorzsán ('Siedlung und Friedhof aus dem Spätneolithikum in H.-G.' MFMÉ 1963) (Szeged 1963), Taf. IX, 9.

⁶ Ebd. Taf. IX, 8, Taf. XI, 6; *Banner, J.*, a. a. O. Taf. VI, 1.

⁷ Ebd. Taf. C, 1, 8; *Gazdapusztai, Gy.*, a. a. O. Taf. VI, 1.

⁸ Über die Ergebnisse in dem Meierhof Czukor ausgeführten neueren Ausgrabungen und über die chronologischen Probleme des Fundmaterials wollen wir in einer selbständigen Arbeit referieren.

Ähnlich bietet uns die Datierung der zuletzt vorgeführten zwei Urnen (T. III. 6,8) wenig Probleme. Sie lassen sich auf Grund ihres Materials, der technischen Ausführung und der Form in die LT-Periode einreihen.⁹ Ihr Erscheinen in Kishomok halten wir nicht für überraschend, da ja von M. Párducz in dem Friedhof eine Reihe von keltischen Gräbern aufgedeckt wurden.¹⁰

Mehr fraglich ist die Datierung des auf T. III. Abb. 2 dargestellten Töpfchens. Dieses Gefäßchen weicht sowohl mit Rücksicht auf seine formalen als technischen Merkmale von den übrigen Töpfen des Friedhofes ab, es lässt sich auf befriedigende Weise in das Material der LT-Periode doch nicht einreihen.¹¹ Es hat den Anschein, dass wir für es eine sicherere Datierung in der Völkerwanderungszeit werden antreffen. Aus dem Fundmaterial der Sarmatenperiode des Alföld wurden solche Gefäße von M. Párducz behandelt.¹² Auf Grund der Orientierung und des Begräbnisritus ist auch das Skelett Nr. 8 ohne Beigaben wahrscheinlich in diese Periode einzureihen.¹³

Die primäre Bestimmung jener Grabfunde die das Gros des Fundmaterials bilden, und wahrscheinlich auch die der wahrscheinlich gleichfalls aus Gräbern stammenden Streufunde bieten uns gleichfalls kein grösseres Problem, Diese Gräber stimmen sowohl in bezug auf das Material der Beigaben als auch auf die Beerdigungsriten mit anderen Begräbnissen der Skythenzeit auf dem Alföld überein. In der Veröffentlichung der früheren Ausgrabung wurden von M. Párducz,¹⁴ dann in der zusammenfassenden Arbeit über die Funde der Skythenzeit von Á. Botyán¹⁵ zahlreiche Probleme dieser Fundegruppe und unter diesen die des Kishomoker Friedhofes beleuchtet und ihre näher und ferner liegenden Zusammenhänge herausanalysiert.

Nach unserer Auffassung können wir nach Bezugnahme auf diese analytischen Studien schon Abstand nehmen von der eingehenden Aufzählung der Analogien aller Fundetypen, da ja nach der Grundlegung solche Wiederholungen unvermeidbar wären, aus denen nicht viel Nutzen hervorgehen würde. Eben deswegen können wir die chronologische Bestimmung des Friedhofes im Grunde genommen als gelöst betrachten und im Folgenden wollen wir auf einige solche Fragen noch hinweisen, zu deren annähernden Lösung die von uns vorgeführten Funde beitragen dürften.

II

Es ist selbstverständlich, dass wir bei der vorführenden Bearbeitung des neueren Materials des Gräberfeldes von Kishomok in erster Linie die den Grossteil der Funde bildende Keramik untersuchen wollen, weil das ärmliche und meistens brüchige Metallmaterial im Vergleich mit an Metallfunden bedeutend reicheren Friedhöfen nicht viel neues zu bieten vermag.

⁹ Vgl. *Hunyadi, I.*, *Kelták a Kárpát-medencében* ('Kelten im Karpatenbecken'). Diss. Pann. Ser. II, 18 (Bp. 1942), T. LXXXVI. 1, 3 (Földeák); T. LXXXV. 1 (Gáva).

¹⁰ *Párducz, M.*, a. a. O. 85—6.

¹¹ Die Datierung des Streufundes ist unsicher, weil uns auch ein in formaler Hinsicht nahestehendes Töpfchen aus der LT-Zeit, obgleich mit abweichendem Henkel, bekannt ist (*Hunyadi, I.*, a. a. O., T. LXXIV. 7).

¹² *Z. B. Párducz, M.*, *A szarmatakor emlékei Magyarországon* ('Die Denkmäler der Sarmatenzeit in Ungarn'). III. AH XXX (Bp. 1950), T. XXXI. 29; T. XXXIV. 19—20.

¹³ *Párducz, M.*, *Dolg.* VII (1931), 150 ff.

¹⁴ *Párducz, M.*, *Dolg.* XVI (1940), 87 ff.

¹⁵ *Botyán, Á.*, a. a. O., 13—42.

Guatemala

1

2

3

5

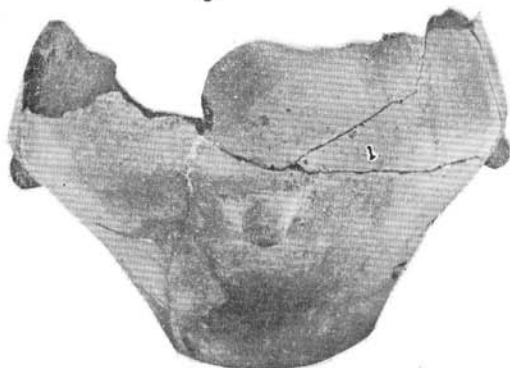
25

6

4

7

Guatemala

8

Als charakteristische Gefäßformen von Kishomok erkannte M. Párducz die von ihm als blumentopfförmig bezeichneten Gefässe und die sog. Villanova-Urnen.¹⁶

Auch von Á. Bottyán werden diese gleichfalls für charakteristische Funde aus der Alföld der Skythenzeit betrachtet.¹⁷

Die Kishomoker Ausgrabung bot uns schöne Exemplare von beiden Gefäßtypen (T. I. 2; T. II. 3).

In der Frage der Herkunft der blumentopfförmigen Gefässe aus der Skythenzeit kann der Standpunkt der Forschung als ziemlich einheitlich bezeichnet werden. Nach der Auffassung von Á. Bottyán gelangten diese aus der Kuštanovice-er (Kus-tánfalva) Gruppe Karpaten-Ukrainiens auf das Gebiet unseres Vaterlandes.¹⁸ Es ist unzweifelhaft, dass grosskalibrige, in der Form an Blumentöpfe erinnernde Gefässe aus den dort früher ausgeführten Ausgrabungen zum Vorschein gekommen waren.¹⁹ Auch von K. F. Bernjakovič und G. I. Smirnowa werden diese zu den charakteristischsten Gefäßformen der Gruppe gerechnet.²⁰ Die blumentopfförmigen Gefässe der Skythenzeit sind in dem gleichzeitigen Denkmälermaterial Westpodoliens verbreitet,²¹ aber sie sind auch in der Moldau — es ist zwar richtig, dass verhältnismässig spät — anzutreffen.²² Auf ungarländischem Gebiet erscheinen sie vor der Skythenzeit nicht.

Bezüglich ihrer Herkunft gibt uns die Fachliteratur keine entschiedene Antwort. T. Sulimirsky hat sie unter den „präskythischen“ Funden Podoliens gesucht.²³ Ihr Zusammenhang mit dem Skythenkreis des Dnepr- und Schwarzmeergebietes ist nicht deutlich, weil dort diese Typen fehlen.²⁴ Ohne eine Entscheidung in der Herkunftsfrage wollen wir erwähnen, dass man die typologischen Vorläufer der blumentopfförmigen Gefässe der Skythenzeit in der häuslichen Keramik der Noakultur suchen könnte, weil von der Töpferei dieser Kultur ähnliche, an unsere Exemplare erinnernde Töpfe hergestellt wurden.²⁵ In der häuslichen Keramik der präskythischen Zeit im engerem Sinne (HC) gibt es — eben auf den erwähnten Gebieten und in Siebenbürgen²⁶ gleichfalls solche Formen, die die unmittelbaren Vorgänger der blumentopfförmigen Gefässe der Skythenzeit sein dürften können.

Wie immer es um die Herkunftsfrage auch stehen möge, so viel lässt sich schon bei dem heutigen Stand der Forschung behaupten, dass wir die Herkunft dieses Gefässtyps ausserhalb des Gebietes des Alföld, vermutlich in jenem karpat-ukrainischen, moldauischen, west-podolischen Kreis zu suchen haben, dessen Rolle in der Ausbildung der Kultur der ungarländischen Skythenzeit nicht vernachlässigt werden kann.

Eine nicht minder interessante Frage ist es, wenn wir die Beziehungen der Urnen von Villanova-Typ suchen wollen (T. III. 3,8). Dieser Urnentyp ist — ähnlich wie die vorher behandelten Gefässe — immer mit der Hand geformt, seine Verzierung und Ausführung ist nicht nur auf dem Gebiet unseres Vaterlandes, sondern

¹⁶ Párducz, M., a. a. O., 91.

¹⁷ Bottyán, Á., a. a. O., 23 ff.

¹⁸ Ebd., 41.

¹⁹ Eisner, J., Slovensko v pravěku (Bratislava 1933), T. XLIX, 6—7.

²⁰ Смирнова, Г. И.—Бернякович, К. Ф., Археологический Сборник No 7 (Ленинград) Т. XLIX. 6—7.

²¹ Meljukova, A. I., MIA 46 (M. 1958), Abb. 9, 5—6.

²² Jași (Rumänien), Museum. Unpubliziert.

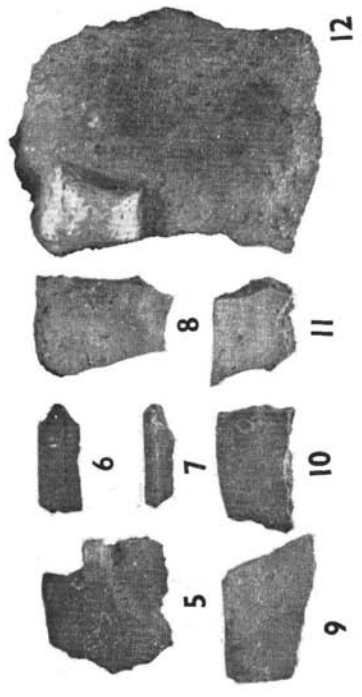
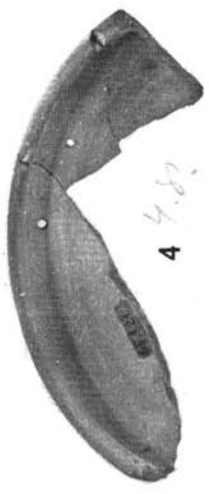
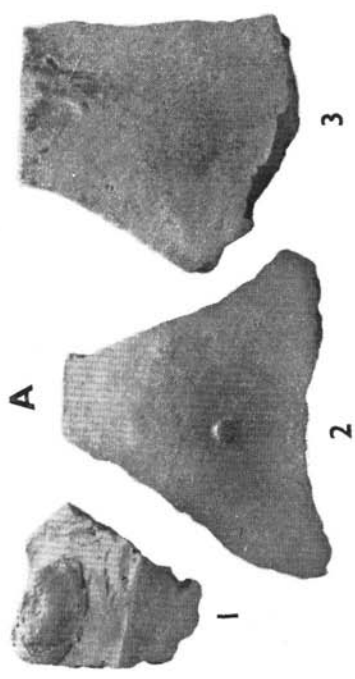
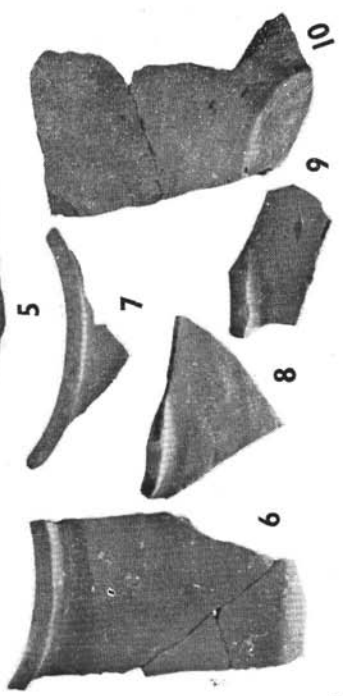
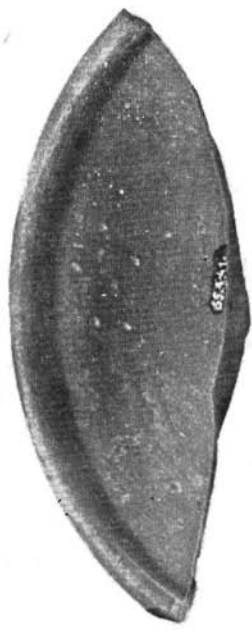
²³ Sulimirsky, T., Scytowie na Zachodniem Podolu. (Lwow 1936), 108—9.

²⁴ Odessa (Sowjetunion). Archäologisches Museum, teilweise unpubliziertes neueres Material.

²⁵ Florescu, A., Archeologia Moldavei, II—III. (Bucuresti 1964), T. 7, 6—11.

²⁶ Meljukova, A. I., a. a. O., Abb. 20, 3; Horedt, K., SCIV XV (1964/2), Abb. 6, 4.

IV

auf dem ganzen Gebiet seiner Verbreitung übereinstimmend.²⁷ Die Herkunftsfrage dieses auf einem grossen Gebiet verbreiteten Urnen Typs ist gleichfalls ungelöst. Von M. Párducz wurde bei der Veröffentlichung des Kishomoker Materials darauf aufmerksam gemacht, dass die Grundform dieses Typs in einigen früheisenzeitlichen Funden des Alföld (nach der in Geltung befindlichen chronologischen Einteilung: in spätbronzezeitlichen Funden²⁸) anzutreffen ist.²⁹

In der Analyse der Csorvaer Funde der Urnen Gávaer Typs wurde von O. Trogmayer darüber diskutiert, dass die Vorläufer dieser in den spätbronzezeitlichen Urnentypen vorhanden seien.³⁰

Die Frage ist nur das, wann und wo sich diese Umbildung der Urnen Gávaer Typs vollzogen habe bzw. ob es eine solche Umbildung überhaupt gegeben habe.

In dem präskythischen Fundmaterial des ungarländischen Gebietes finden sich keine unmittelbaren Beweise für eine solche Umbildung. Durch die Urnen Dályaeer Typs wird das nicht gerechtfertigt. Ähnlich fehlt dieser Typ auch aus der Gruppe von Kušťanowice.

Auf eine merkwürdige Weise sucht diesem Problem I. H. Crișan nahe zu kommen. Er vergleicht nämlich das Material eines siebenbürgischen (Teius) Grabes der Skythenzeit mit den Funden eines von N. V. Anfimov aufgeckten Grabes von Ust-Labinskaja. Er stellt fest, dass die Keramik der Skythenzeit im Kaukasus und in der Ukraina mit der siebenbürgischen Keramik in enger Beziehung stand³¹. Es ist unzweifelhaft, dass solche Elemente in der Skythenzeit sowohl im Nord-Kaukasus als auch auf der Kubaner Steppenlandschaft erscheinen, welche das Fundament dieser Gebiete eng an das Karpatenbecken knüpfen. Unter anderem weist die auffallendste Ähnlichkeit das Erscheinen der Urnen von Villanova-Typ auf. Ein ansehnlicher Teil der Forscher — so A. A. Jessen³² und F. Hančar³³ und sogar E. I. Krupnov³⁴ — fasst eben das Erscheinen der Urnen von Villanova-Typ im Kaukasus- und Kubangebiet als Anzeichen eines westlichen, ukrainischen Einflusses auf.

Lässt sich die Herkunft der Urnen von Villanova-Typ weder mit dem Material des Karpatenbeckens noch mit dem des Kaukasus und des Kubangebietes auf eine befriedigende Weise rechtfertigen, obgleich ihr Erscheinen auf beiden Gebieten feststellbar ist, so ist es unzweifelhaft, dass man die Herkunft dieses Typs auf einem solchen Gebiet zu suchen hat, mit welchem beide Gebiete in Verbindung standen. Das Gebiet der pontischen Steppen kann in dieser Hinsicht nicht in Betracht kommen, weil diese Form aus dessen Material fehlt.

Der Auffassung der Mehrheit der Sowjetforscher folgend, der sich neuerdings auch andere anschlossen³⁵, können wir dieses Verbindungsglied und zugleich die

²⁷ Dieser Gefässtyp ist in Moldau, im Dnepr- und Kubangebiet und auch im Nord-Kaukasus verbreitet.

²⁸ *Mozsolics, A.*, ААН VIII (1957), 119—56; *Bóna, I.*, MFMÉ (1964—5), Bd. II (Szeged 1965), 25—30.

²⁹ *Párducz, M.*, Dolg. XVI (1940), 92.

³⁰ *Trogmayer, O.*, ААН, XV (1963), 120—2.

³¹ *Crișan, I. H.*, Un akinakes înedit din Muzeul Făgăras. „Omăgiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani”. (Bucuresti 1960), 124 und Abb. 5.

³² *Йессен, А. А.*, Моздокский могильник в ряде памятников Северного Кавказа. Арх. Экспедиции Гос. Эрмитажа. Вып. I. (Л. 1940)

³³ *Hančar, F.*, Hallstatt und der Ostrau. Sbornik G. Kazarowa I. (Sofia 1950), 267 ff.

³⁴ *Крупнов, Е. И.*, Древняя История Северного Кавказа (М. 1960), Т. XIX. 2, 6, 7.

³⁵ S. z. B. *Hančar, F.*, a. a. O.

Herkunft der Urnen von Villanova-Typ in dem thrakisch-hallstädtischen Kreis suchen. Dieses Fundmaterial, von dem sich der späte Abschnitt mit der Skythenzeit berührt und an der Ausbildung eben der Kuštanowiceer Gruppe teilnimmt³⁶ verfügt einerseits über kräftige Gávaer Elemente, andererseits mag es aber ausbildender Faktor der Villanova-Typen der Skythenzeit sein.³⁷ Das Verbreitungsgebiet der thrakisch-hallstädtischen Kultur stimmt mit jenem Kreis überein, deren Beziehungen zu dem Material der ungarländischen Skythenzeit nachweisbar sind, d. h. in Karpatisch-Ukranien, auf dem Gebiet der sowjetischen und der rumänischen Moldau, im Süden sind dann seine Fundstätten bis zum Gebiet der Unteren Donau anzutreffen.³⁸

Die Herkunftsfrage der Urnen von Villanova-Typ und das Problem seiner Verbreitung haben wir im Obigen in vereinfachter Form skizziert. Bei einer gründlicheren Wertung ist jedoch in Betracht zu ziehen, dass dieser auf grossem Gebiet verbreitete Typ über zahlreiche lokale Varianten verfügt, es ist also sehr leicht möglich, dass ihre Ausbildung nicht an ein einziges Zentrum geknüpft werden kann. Weiter darf nicht vergessen werden, dass dieser Urnentyp in dem Fundmaterial des Nordbalkans (z. B. Ravna, Bulgarien) aus der Skythenzeit vorhanden ist, dessen Beziehungen hingegen nach der illyrischen Früheisenzeit gut verfolgbar sind. Die Verbindungen des illyrischartigen Materials und der rumänischen präskythisch-frühskythischen Funde ist gleichfalls problematisch und es ist möglich, dass ihre Lösung in der letzterwähnten Fundgruppe zu suchen sei.

Es ist noch zu bemerken, dass auch von M. Párducz auf die Beziehungen des ungarländischen Materials aus der Skythenzeit zu den illyrischen Funden bei der Auswertung der Ergebnisse der Ausgrabungen von Szentes-Vekerzug hingewiesen wurde.³⁹ Die Bedeutung dieser Ausgrabungen wird durch die Dorozlóer Ausgrabungen von O. Bruckner besonders hervorgehoben, in welchem Fundmaterial teils Gávaer Überlieferungen⁴⁰, teils Verbindungen mit Donja-Dolina nachgewiesen werden können.⁴¹

In Zusammenhang mit den behandelten zwei Gefässtypen wurde sowohl von M. Párducz als auch von Á. Bottyán festgestellt, dass diese immer zusammen mit auf Scheibe verfertigter Keramik vorkommen.⁴² Durch das Material der neueren Kishomoker Ausgrabung (T. I. 1—4, 6—8) wurde diese Feststellung gerechtfertigt.

Á. Bottyán hielt das Erscheinen der Töpferscheibe in bezug auf die Datierung der Alföldskythenzeitlichen Gruppe besonders wichtig. Seiner Auffassung nach sei diese technische Errungenschaft den Berührungen mit den Kelten zu verdanken und darum verlegte er diese Gruppe in die Mitte des IV. Jahrhunderts v. u. Z.⁴³ Hierauf hat M. Párducz schon bei der Auswertung des Friedhofes von Szentes-Vekerzug hingewiesen und betonend die Verbindung der Alföldskythenzeit mit der Siebenbürger Gruppe datierte er die ersten auf die Mitte des VI. Jahrhunderts v. u. Z.⁴⁴ Auf ein ähnliches Ergebnis gelangte er in seiner Arbeit über die

³⁶ Smirnova, G. I.—Bernjakovic, K. F., a. a. O. 104—6.

³⁷ Meljukova, A. I., a. a. O. 100; Jessen, A. A., a. a. O.

³⁸ Dieses Fundmaterial ist in den östlichen Teilen Rumäniens und auch im Gebiet der Unteren Donau bis in die Umgebung von Odessa vorhanden (Bolgrad, unpubliziert).

³⁹ Párducz, M., AAH IV (1954), 90.

⁴⁰ Bruckner, O., Halstatska nekropola kod Doroslova. (Novi Sad 1959), 15.

⁴¹ Ebd. 8—9, 13.

⁴² Bottyán, Á., a. a. O., 41—2; Párducz, M., Dolg. XVI (1940), 91.

⁴³ Bottyán, Á., a. a. O., ebd.

⁴⁴ Párducz, M., AAH IV (1954), 90.

Spiegel der Skythenzeit,⁴⁵ dann zuletzt in der Veröffentlichung des Fundes von Artánd.⁴⁶

Das Erscheinen der auf Töpferscheibe verfertigten Ware, genauer die Verbreitung der Scheibe auf dem Alföld hat einen besonderen Nachdruck auch in der neuesten Arbeit von I. Lengyel erhalten.⁴⁷ Die Verfasserin hatte nämlich einige Widersprüche in dem früheren Standpunkt von Á. Bottyán nachgewiesen⁴⁸ und im Anschluss daran wurde von ihr aufgeführt, dass die Töpferscheibe auf dem Alföld schon früh, d. h. schon im VI. Jh. v. u. Z. verbreitet war und unser Alföld zu dieser Zeit auf dem Gebiet der Anwendung der neuen Technik im „barbarischen Europa“ ein aussergewöhnliche Rolle gespielt habe.⁴⁹

Mit Rücksicht darauf, dass uns die Kishomoker Ausgrabungen zur Entscheidung der Frage Material geliefert haben, wird es sich lohnen, uns mit den Ausführungen von Frau I. Lengyel, eingehender zu befassen.

I. Lengyel will die Existenz eines Alföldler Zentrums der Töpferscheibe mit dem Material folgender Fundorte rechtfertigen: Alsótelekes, Mátraszele, Tápiószele Grab Nr. 84.⁵⁰ Schon auf den ersten Anblick fällt es in die Augen, dass zwei von den aufgezählten Fundorten *nicht auf der Ebene des Alföld*, sondern schon auf dem Bergland liegen (Alsótelekes, Mátraszele). Auf die aussergewöhnliche Stellung von Alsótelekes in der Reihe der ungarländischen Funde aus der Skythenzeit wurde von P. Patay mit besonderem Nachdruck schon hingewiesen, indem er sich nebst der Eigenart der Beerdigungsbräuche auch auf jene typologischen Besonderheiten berief, die in erster Linie nach der Slowakei weisende Verbindungen rechtfertigen.⁵¹ Die Stellung der neueren Gräber von Mátraszele ist gleichfalls problematisch, wie hierauf schon von I. Lengyel hingespült wurde.⁵²

Die einzige Fundstätte von Alföld-Charakter ist die von Tápiószele. Der Datierungswert des dort zum Vorschein gekommenen Spiegels ist in bezug auf die untere chronologische Grenze nicht zu bezweifeln⁵³, es ist aber allgemein bekannt, dass ähnliche Spiegel auch in dem späteren skythischen Material sowohl auf dem Gebiet Ungarns als auch jenseits unserer Grenzen vorkommen. Meiner Auffassung nach beietet das Material der aufgezählten Fundorte durchaus nicht genug Argumente dafür, dass wir den Gedankengang der Verfasserin annehmen könnten. Ihre Beweisführung ist aber auch dort nicht überzeugend, wo sie von der Ausnahmestellung des Alföld bezüglich der Vorbereitung der Töpferscheibe spricht. Die auf Scheibe geformten Gefässe erscheinen seit dem VI. Jahrhundert v. u. Z. unter den Denkmälern aus der Skythenzeit sowohl in Kuštanowice (Kustánfalva) als auch in Podolien und in der Moldau und seit dem IV. Jahrhundert v. u. Z. wird der Gebrauch der Scheibe infolge der ständigen Verbindungen mit den Griechen allgemein.⁵⁴ Sowohl auf diesen Gebieten als auch auf dem Alföld werden bestimmte Gefässtypen auch weiter noch mit der Hand verfertigt. Diese Doppelartigkeit ist keine überraschende Erscheinung, da ja man mit einer ähnlichen Erscheinung auch in der dakischen und der sarmatischen Zeit rechnen kann.

⁴⁵ Párducz, M., Arch. Ért. 85 (1958), 62.

⁴⁶ Párducz, M., AAH XVII (1965), 225—7.

⁴⁷ Lengyel, I., FA XVI (1964), 25—31.

⁴⁸ Ebd., 28.

⁴⁹ Ebd., 31.

⁵⁰ Ebd., 28—9.

⁵¹ Patay, P., FA XIII (1961), 46—8.

⁵² Lengyel, I., a. a. O., 28—9.

⁵³ Párducz, M., Arch. Ért. 85 (1958), 61—2.

⁵⁴ Meljukova, A. I., a. a. O., 100 ff.

In dem Kishomoker Fiedhof vertreten die hochhenkeiligen Töpfchen und die Schüsseln mit einbezogenem Rand die Haupttypen der auf der Töpferscheibe gefertigten Ware, und zwar sowohl unter den früheren Funden,⁵⁵ als auch in dem Material der neueren Ausgrabung (T. I—IV). Eine ähnliche Erscheinung ist in allen bekannten Friedhöfen aus der Skythenzeit zu beobachten.⁵⁶ Unter den auf Scheibe geformten Gefäßen nimmt der Schüssel Nr. 2 des ersten Grabes (T. I. 5) einen ungewohnten Platz ein. Dieses Gefäß von roherer Ausführung ist in dem Friedhof von Vekerzug vorhanden,⁵⁷ es ist aber auch aus der Umgebung von Nyiregyháza bekannt.⁵⁸ Seine Herkunft lässt sich vermutlich auf die Gruppe von Kustánfalva-Kuștanowice zurückführen, da es auch aus dem XV. Hügelgrab des Fundortes Kolodnoie II. gleichfalls zum Vorschein kam.⁵⁹

Zum Abschluss wollen wir uns mit der chronologischen Stellung des Friedhofes von Kishomok befassen.

Weder in dem Material der früheren noch in der jetzigen Ausgrabung gab es solche Gegenstände, aus welchen die Chronologie unzweifelhaft festgestellt werden könnte.

Die Zahl in dieser Hinsicht nützlich analysierbaren Metallfunde ist gering und auch diese vertreten so allgemein verbreitet Typen (T. IV, B. 1—4), dass man mit Sicherheit auf sie nicht weiterbauen kann.

M. Párducz entdeckte in dem Material des Kishomoker Friedhofes solche Züge, die geeignet waren die Verbindungen nach Siebenbürgen hin zu rechtfertigen. Wie oben schon erwähnt, nahm dieses schon allzu behutsame Konzept nach dem Bekanntwerden mit den Funden von Szentes-Vekerzug und besonders mit denen von Ártánd eine entschiedenere Gestalt an.⁶⁰

Die Auffassung von Á. Bottyán weicht von dieser einigermaßen ab. Seiner Meinung nach ist in den Funden der Alföld-Gruppe — und so auch in denen von Kishomok — der Einfluss der Gruppe von Kustánfalva-Kuștanowice zu verspüren.⁶¹

In ihrer Zusammenfassung der neueren Fachliteratur wird von K. F. Bernjakovič und G. I. Smirnowa festgestellt, dass die Karpaten — Theiss-Gruppe der Funde aus der Skythenzeit von der Kuștanowice-Gruppe in erster Linie in dem Reichtum der keramischen Formen abweicht.⁶²

Auch die auf die absolute Chronologie bezüglichen Auffassungen sind nicht übereinstimmend. M. Párducz versetzt den Anfang der ungarländischen Skythenzeit auf Grund von Szentes-Vekerzug und Ártánd um die Jahre 550 v. u. Z.⁶³ Á. Bottyán verlegte die Ausbildung der Alföld-Gruppe in das IV. Jahrhundert v. u. Z.⁶⁴ Die angeführten sowjetischen Gelehrten datierten die Kuștanowice-Gruppe in das VI—III. Jahrhundert v. u. Z.⁶⁵ Für die Datierung der Siebenbürgen-Gruppe in das

⁵⁵ Párducz, M., Dolg. XVI (1940), T. V—XII.

⁵⁶ Bottyán, Á., a. a. O., 13—22.

⁵⁷ Párducz, M., AAH VI (1955), Taf. XIV. 10.

⁵⁸ Bottyán, Á., a. a. O., T. XXI, 14, 15.

⁵⁹ Smirnowa, G. I.—Bernjakovič, K. F., a. a. O. Taf. II, 5.

⁶⁰ Párducz, M., Dolg. XVI (1940), 93. Vgl. AAH IV (1954), 90 und AAH XVII (1965), 225—7, desgleichen eine handschriftliche akademische Doktor-Abhandlung über in Ungarn, Skythenzeit" (1965).

⁶¹ Bottyán, Á., a. a. O., 41—2, 73.

⁶² Smirnowa, G. I.—Bernjakovič, K. F., a. a. O., 91—106.

⁶³ S. Anm. 60.

⁶⁴ Bottyán, Á., a. a. O., 70—7.

⁶⁵ Smirnowa, G. I.—Bernjakovič, K. F., a. a. O., 104.

VI. Jahrhundert v. u. Z. vertritt die rumänische Fachliteratur einen einheitlichen Standpunkt.⁶⁶

Im Vorgebrachten war von den Beziehungen des Kishomoker Friedhofes zu den Funden von Kuštanovice-Typ die Rede. Eben zur Klärung der chronologischen Probleme wird es uns jetzt notwendig die nach der Siebenbürgen-Gruppe hin führenden Fäden zu untersuchen.

Auf dem Gebiet Siebenbürgens erscheinen die Denkmäler der Skythenzeit vor allem in der Form von gedehnten Skelettbegräbnissen in Flachgräbern. Die Keramik wurde ausnahmslos ohne Töpferscheibe hergestellt. Nicht ein charakteristischer Zug des Fundematerials weicht von denen des Alföld ab.⁶⁷ Als Verbindungsglied kommen vor allem die Urnen von Villanova-Typ in Betracht, die uns aus den präskythischen⁶⁸ und skythischen⁶⁹ Funden auf diesem Gebiet gut bekannt sind. Jener gemischte Begräbnisritus, der sowohl für die Alföld-Gruppe (Á. Bottyán), als auch für die Vekerzuger Gruppe (M. Párducz) charakteristisch ist, ist in Siebenbürgen nicht anzutreffen. Diese wesentlichen Unterschiede, von denen wir in erster Linie das Fehlen der Töpferscheibe und die Eigentümlichkeiten des Begräbnisritus betonen wollen, machen es fraglich, ob die ungarländischen Funde mit dem Gebiet Siebenbürgens in so enger Verbindung gestanden hätten, wie sich das einige Verfasser vorstellen.

Etwas besser ist die Lage in bezug auf die Gruppe von Kuštanovice. Die teilweise Identität der keramischen Formen, die Bekanntschaft mit der Töpferscheibe, aber ihre nicht so weitgehende Anwendung, wie z. B. im Falle Kishomok, dürfte die grössere Berechtigung der Annahme einer Verbindung betonen. Die Abweichung der Begräbnisriten ermahnt uns jedoch auch in diesem Fall an Behutsamkeit.

Die Friedhüfe des Süd-Alföld aus der Skythenzeit, vor allem der von Szentes-Vekerzug, haben ein solches Kennzeichen, das die Lösung sowohl der chronologischen als auch der historischen Fragen verwickelt macht. Und zwar ist es, dass wir in diesen mit der Anwesenheit von sehr kraftvollen präskythischen oder mindestens nicht-skythischen Elementen rechnen können, wodurch die Bestimmung der Chronologie des Friedhofes ziemlich erschwert wurde und zu viel Streit Anlass bot.⁷⁰ Der aufgedeckte Friedhofteil von Kishomok weist uns — obgleich mit etwas ärmlicherem Material — ein ähnliches Bild auf. Die sog. Villanova-Urnen bewahren hier noch HC-Traditionen, die möglicherweise die Traditionen der Keramik der lokalen Bevölkerung (s. oben) darstellen. Die blumentopfförmigen Gefässe, ebenso wie die übrigen Typen einer roheren Keramik (T. II. 6—7) weisen Einflüsse von West-Podolien, Moldau und Kuštanovice auf. Die Annäherung der Schüsselformen an den LT-Formenkreis,⁷¹ desgleichen die allgemeine Verbreitung der Töpferscheibe empfiehlt uns diesen Friedhof auf eine spätere Zeit zu datieren als den von Szentes-Vekerzug. Es hat den Anschein, dass unser Friedhof in vieler Hinsicht mit dem Material von Békéscsaba-Fényes⁷² eine Verwandtschaft aufweist, das von der Fachliteratur auf das IV—III. Jahrhundert v. u. Z. datiert.

⁶⁶ Crişan, I. H., a. a. O., 124—5, 128.

⁶⁷ Nach der gefälligen mündlichen Mitteilung der Herren I. H. Crişan und I. Ferenczi (Cluj, Rumänien).

⁶⁸ Z. B. Maroscsapó Vgl. Gallus, S.—Horváth, T., Az első őskori lovasnép Magyarországon ('Das erste vorzeitliche Reitervolk in Ungarn'). Diss. Pann. Ser. II, 9. (Bp. 1939), Taf. XXXVIII, 2.)

⁶⁹ Teius (Crişan, I. H., a. a. O. Abb. 5, 1/ unten).

⁷⁰ S. Párducz, M., Arch. Ért. 85 (1958), 61—4. mit Literatur.

⁷¹ Hierauf wurde schon bei der Veröffentlichung der früheren Funde von M. Párducz hingewiesen (Dolg. XVI. 1940, 93—4.).

⁷² Banner, B., Dolg. VIII (1932, 122—44).

Unserer Auffassung nach ist das Material des Kishomoker Friedhofes nicht in den frühesten Abschnitt der Denkmäler des skythischen Einflusses (diesen Ausdruck wollen wir hier, wie schon früher in weiterem Sinn, vor allem in Hinblick auf gebietliche und chronologische, nicht aber auf ethnische Fragen gebrauchen), wohin z. B. Alsótelekes,⁷³ Ártánd⁷⁴ und unter den älteren Fundorten Szentcsanak-Vekerzug gehören. Auf Grund des bekannten Fundmaterials ist daran zu denken, dass der Kishomoker Friedhof das Produkt eines solchen über das Nord-Alföld mit Kušťanowice-Vermittlung angelangten nordpodolischen, eventuell moldauischen Einflusses ist, das vermutlich auch mit der Ausbreitung der aus dieser Richtung eingesickerten ethnischen Elemente Hand in Hand ging. Infolge dieser langsamen Einsickerung und Vermischung mit der Urbevölkerung gaben die Neuangekommenen ihre ursprünglichen Begräbnisbräuche (das Hügelgrab-Begräbnis) auf, hingegen machten sie die lokale Bevölkerung mit dem Gebrauch der Töpferscheibe bekannt, welche Technik bald auch auf diesem Gebiet Raum gewann.

Zum Abschluss müssen wir noch erwähnen, dass auch die Bearbeitung der chronologischen Gliederung des ungarländischen Fundmaterials der Skythenzeit⁷⁵ seiner Einteilung nach räumlichen Prinzipien offenbar folgen soll. Nur mit deren Hilfe kann erreicht werden, dass wir die Fragen dieser kurzen, aber an historischen Geschehnissen desto reicheren Periode deutlicher werden sehen können.

(Szeged, Sommer 1966.)

Gyula Gazdapusztai

⁷³ Patay, P. a. a. O.

⁷⁴ Párducz, M., AAH XVII (1965), 137—227.

⁷⁵ Bottyán, Á., a. a. O.: Gruppeneinteilung. — Párducz, M., AAH IV (1934), 90.: das Auswählen der Vekerzuger Gebietsgruppe. Die Notwendigkeit der gründlicheren Skizzierung der lokalen Gruppen der Skythenzeit wurde auch von M. Párducz in der angeführten Abhandlung zur Erlangung des Ranges eines Doktors der Akademie betont.

SÁMÁNESZKÖZ VOLT-E AZ AVARKORI „ÍR-TARTÓ CSONTTÉGELY”?

Az 1943. évtől kezdve, számos régészeti munkában hivatkoztak a *mokrini* kora-avar temető 8. sírjának „csonttégelyére” és ennek felületét borító faragott állatalakokra.¹ Azok a messzemenő következtetések, amelyeket *László Gyula* ezekhez fűzött, arra készítetnek, hogy a tárgy valódi rendeltetésére rámutassak. Annál is inkább szükséges ez, mert *László* azt mondta, hogy sokat jelentene, ha tudnók, hogy a mokrini 8. sírban fekvő íjas, harcos-vadász férfi (avar sámán) mit hordott a tégelyben, mert valószínű, hogy tartalma valamilyen varázs-erejű szer volt.²

Először is vizsgáljuk meg a tárgyak eredeti elhelyezését, rendeltetését, összefüggését a kérdéses sírban. *Szasszer János* eredeti vázrajza (*I. kép*) és leírása után, csak az 5., 8. és 12. sorszámú mellékleteknél találunk *László* közleményében helyzeti eltérést.³ Így a leírás ismétlése helyett csupán csak a sírban lelt tárgyakat sorolom fel a vázrajz számozásának megtartásával és a sírmellékletek összképét mutatom be (*I. tábla*).

Mokrin (Dun. Ban., J.), Banat, Milan Dobroszavljev tégláégetőjének agyagbányája, Vodoplav-dűlő). Kora-avar temető (75 sír), Szasszer János feltárása (1913—1943). Vojvodanski muzej, Novi Sad.⁴

8. sír. Mélysége 197, hossza 215, szélessége 150, fenéken 90 cm. A jó megtartású férficsontváz hossza 172 cm. K—Ny-i irányú, hanyatt fektetett csontváz, karok és kezek a törzs mellett kinyújtva.

A sír felső szélesebb részének fenekén (150 cm mélyen) a keleti fejjégen, lókoponya a zablával, mellette vas hevedercsat, a nyugati végén kutya csontváza, és néhány, sírbahányt lócsont.

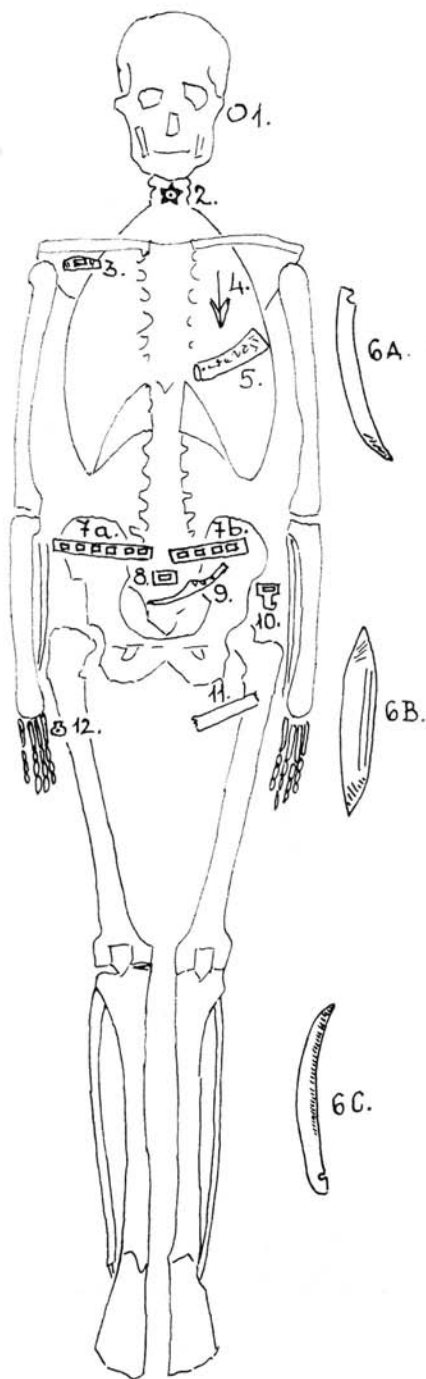
A férficsontváz mellékletei: 1. Rosszezüst *fülkarika*. 2. Betétes *üvegspasztagyöngy* öt dudorral, fehér-piros-kék színezéssel. 3. *Csontpecsek* hurok számára. 4. Hármasszárnyú *nyílhegy* vasból. 5. *Csonthüvely*, hossza 9, átmérője felső végén 3,4, alsó végén 2,4 cm. Belseje üreges, külső fényezett felületén karcolt figurális rajzok vannak. Két végén két-két, keresztben átellenesen átfúrt nyílása van. Szélesebb végével a bal felkar irányában, keskenyebb végével pedig a gerinc felé rézsútosan lejtve, a

¹ *László Gyula*, A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge: *Archaeologia Hungarica* XXVII (1943) 74. l., 50—51. kép. — *László Gy.*, A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944., 89., 3. kép.; *László Gy.*, A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása. Kolozsvár 1946, 5., 1—4. kép.; *László Gy.*, Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars: *Arch. Hung.*, XXXIV (1955) 154., 39. kép. — *Kollautz, A.*, Der Schamanismus der Awaren: *Palaeologica*, IV. 3—4, Osaka (Japán), 1955, 294., 4. ábra (Kny.). — *Csallány, D.*, Archaeologische Denkmäler der Awarenzeiten in Mitteleuropa. Budapest, 1956, 164. (Mokrin). — *Seoba naroda*, Zemun 1962, 22., 9. ábra.

² *László Gy.*, A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása, 22.

³ *I. m.*, 5., 1. kép.

⁴ *Csallány, D.*, *Arch. Denkm.* 1956, 164—165., 663. sorsz. — *Seoba naroda*. Zemun 1962. 19—22., ábrákkal. A temető publikálatlan.

bordákon feküdt. 6. *Ijcsontok* három csoportban a bal oldalon. 7. *Övdiszkek* szalag alakú csontlemez-párból, faragott geometrikus mintákkal. 8. Téglalap alakú övzáró *bronzkeretpánt*, amely nem a szalag alakú csontlemezdiszkekkel feküdt egy vonalban, hanem azoktól lentebb, a keresztcsonton húzódott. 9. Megmunkált *szarv*, az íj ajzásához és kibogozásához szolgált. 10. *Övhorog* az íj függesztéséhez. 11. *Vaskés*, töredékes állapotban. 12. *Csontgomb* a jobb kéz ujjainál, a combcsont felé; körte alakú, hossza 2,5 cm. Nemcsak teljes hosszában, hanem gömbölyödő részén keresztben is átfúrt. A darab, nyakával felfelé a jobb könyök felé irányult.

A *mokrini* avar temető egyike a legkorábbi avar temetőknek. Temetési rítusával, leletanyagával a Körös—Maros-vidéki fülkesíros avar néptörzs leletanyagához kapcsolódik.

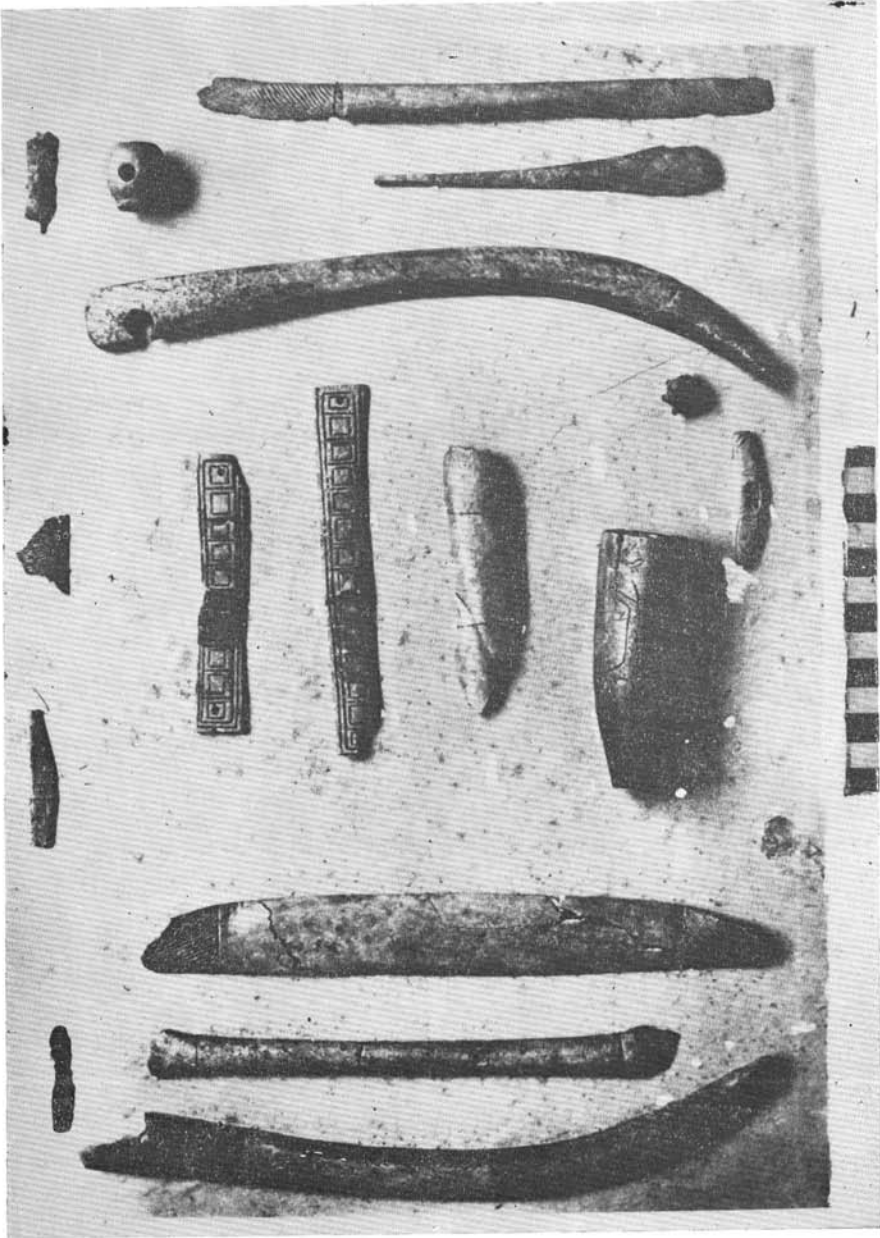
László Gyula, az „*íj-melléklet*”, a „*csonttégely*” és annak rajza alapján gondolt arra, hogy a mokrini 8. sírban „*sámán*” nyugodott. Lehetségesnek tartotta, hogy az íj itt nem mint fegyver került a halott férfi mellé, hanem mint varázslóeszköz, mivel a sámánkodás legrégebb eszköze nem a dob volt, hanem az íj.⁵

El kell vetnünk azt a feltevést, hogy a mokrini 8. avar sírban az *íj* mint varázslóeszköz kerülhetett a sír földjébe, hogy ezen az alapon a férfi sámán volt.

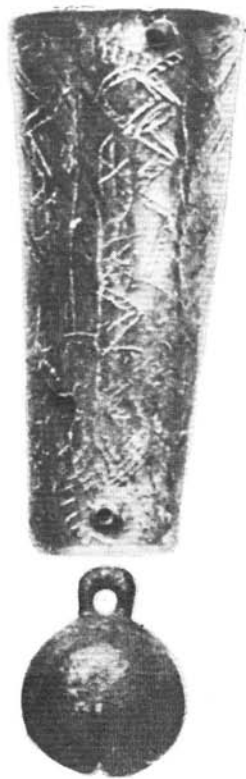
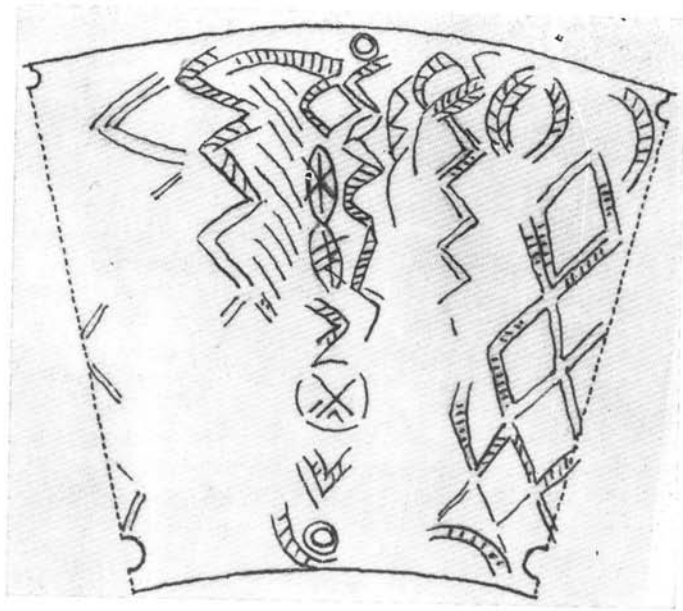
A mokrini 31., 63., 67. avar sírok *íj-mellékleteit* is hasonlóképpen helyezték a sírba, anélkül azonban, hogy azoknál a férfi csontvázaknál bárki sámánokra gondolhatott volna. De idevonhatjuk a *nyílhegy-mellékletes* sírokat (19, 46, 53, 62. sír) a nyílhegyeivel, illetőleg a nyílcsomóival együtt. Mint jellemzőt megemlítem, hogy a 62. sírnál jobb oldalt 5 nyílhegy feküdt szétszórtan K-felé irányuló csúccsal, míg a 6. nyílhegy a szív táj felett a bordákon feküdt, hegygel Ny-felé, ugyanúgy mint a 8. sírnál láttuk.

1. kép. Mokrini, Grab 8. sír

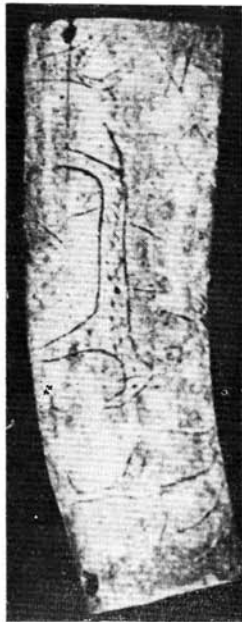
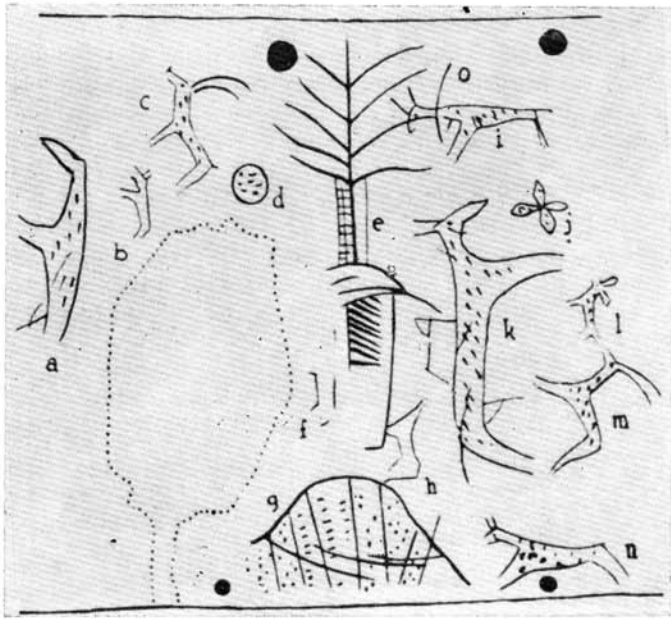
⁵ László Gy., A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása, 22.

Mokrin, Grab 8. sir

2. kép. Szeged-Kundomb Grab 218. sír

3. kép. Mokrin, Grab 8. sír

A Tisza-Maros-vidéki fülkesíros avaroknál, de a Szeged vidéki vagy az ország minden avarkori temetőinek anyagában is, tömegesen találunk íjakat, nyilakat, nyílhegycsomókat, de nem hiszem, hogy ezekből Lászlón kívül bárki is sámáni varázslóeszközökre következtethetne. Az íj sírbahelyezése nem különleges temetési vonás, nem varázslóeszköz, hanem az eddigi adatok tanúsága szerint általános szokás, s mint ilyen, *fegyvermellékletként került a harcosok sírjába.*

A többi mokri ni leletmelléklet közül, László még a 8. sír „csonttégelyét” jelöli meg mint sámáneszközt. Előbb mint avar só(?)-tartót, később mint kenőcsös tégelyt bűvös erővel, ír- és pomádé-tartót stb. A sámánizmus ezen vélt tárgyi bizonyítékával — úgy gondolta — összhangban állott a kérdéses csonthüvely állatcsoportos díszítménye, amelyen a világmindenség ábrázolását, az avar ősvallást vélte megtalálni.

László a mokri ni kenőcsös „csonttégely” szerkezetét rekonstruálta is.⁶ Csak az a baj, hogy a csonthüvelynek az eredeti fekvéstől (1. kép 5) a rekonstrukcióig nagy utat kellett megtennie ahhoz, hogy az övre kerülhessen, szűkebb nyílásával pedig felfelé fordulhasson, és így belőle kenőcsös „csonttégely” születhessen meg. Ilyen indokolatlan utazást a sírban a csonthüvely ténylegesen nem tett meg, nem került az övre, nem fordult meg szűkebb nyílásával felfelé, nem vált belőle pomádé-tartó csonttégely, hanem változatlanul továbbra is megmaradt azon a mellkasi részen, amelyen öblösebb nyílásával feküdt felfelé, mégpedig más rendeltetéssel, amelyre a következőkben rátérek.

A csonthüvelynek a bal oldali övhorogra való felfüggesztése önkényes (i. m., 2. kép), mert nem rajta, nem alatta, vagy nem közelében találták, és hozzá nem a „helyreállított” beállításban. A bal oldali övhorog, úgy a 8. sírban, mint a 12., 46., 63. mokri ni sírban kétségtelenül függesztési célra szolgált, de nem a csonthüvely, hanem az íj számára. Más adatok figyelembevételével, ez a rendeltetés még azokban az esetekben is megállapítható, amikor a nyíltegez szintén jelen van.

Az öv jobb oldali részének helyreállításánál is találunk Lászlónál tévedést (i. m., 8. lap, 2. kép). Ugyanis az 1. kép 12. számú körte alakú csontgomb sem úgy feküdt, mint ahogyan azt a rekonstrukciós rajz kívánta. A tárgy gombos végével volt lefelé, nyakával a jobb könyök felé irányult. Így sem mint csontfejes bot, sem mint korbácsvég nem függhetett az övről. De természetesen elképzelhető, hogy a fej irányába, felfelé irányították. Ha azonban a körte alakú csonttárgy méretarányait nézzük, kiderül, hogy botfejnek túlságosan kicsiny. Korbácsvég még lehetne, de az ilyen irányú felhasználását kétséggé teszi a körte alakú csonttárgynak nemcsak keresztben, hanem hosszanti irányban való átfúrása is, amire korbácsvég alkalmazásánál nem volt szükség. Ennek a csontgombnak rendeltetését is másutt kell keresni.

Visszatérve a „csonttégely” szerkezetének önkényes rekonstrukciójához (i. m., 8. lap, 3. kép), a fordított elhelyezésen túl még meg kell jegyezni, hogy a sírban a tubus-záró csontgomboknak, csontlapocskáknak, csontszögecseknek nyoma sem volt. Elképzelhető ugyan, hogy ezeket nem csontból, hanem fából vagy szaruból készítették, de ezeknek esetleg fakorhadék vagy szarupor alakjában megfigyelhető nyoma maradt volna. Ugyanígy sónak vagy festékes masszának is. Ilyenirányú megfigyelésekről azonban nem tudunk. A csonthüvely kigondolt szerkezetének meg-rajzolása, az ide nem vonható tubus-szerkezetek analógiájára teljesen indokolatlan. Ilyen alapon sokféle rendeltetést is belemagyarázhatunk.

A megoldást itt csak azok az azonos alakú és rendeltetésű csonthüvelyek biztosítják, amelyekből néhányat bemutatok. Egyet azonban már most is lerögzíthetünk, hogy sem a csonthüvely síri helyzete, sem László eddigi tárgyi bizonyítékai, szerkezeti

⁶ Uo., 8. l. 2—3. kép.

elképzelései sem elégségesek ahhoz, hogy sámáni célra szolgáló kenőcsös „csonttégelyt” produkálhassanak. A csonthüvely állatkompozíciós rajzát pedig csak akkor ítélni meg helyesen, ha magának a kérdéses tárgynak valódi rendeltetését már tisztáztuk.

*

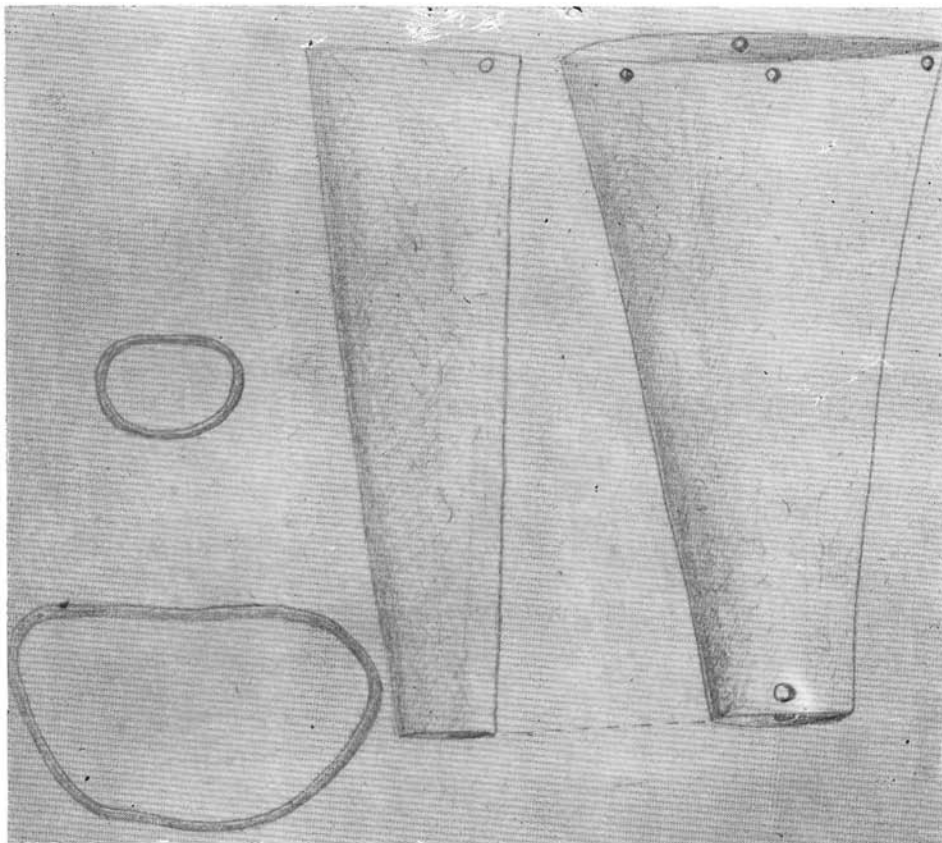
A *Szeged-kundombi* avarkori temető 218. sírjából, a mokri „csonttégellyel” azonos alakú, rendeltetésű, és díszített olyan csonthüvely került elő, amely az eddigi téves elgondolásokat és messzemenő elképzeléseket megszünteti, a probléma megoldását pedig a helyes útra tereli.

4. kép. Szentés—Berekhát (Buzi), Grab 117. sír (1); Gräberfeld an Keszthely (Sörházkert) (2); Győr, Téglavető-dűlő Grab 258. sír (3)

A kundombi sírban, amelyet Cs. Sebestyén Károly tárt fel:⁷ 100 cm hosszú gyermekcsontváz feküdt, ölbe tett kezekkel. A farcsont alatt tülök alakú, 7 cm hosszú üreges *csonttárgy* volt, amelynek külső felületét figurális és geometrikus mintázattal díszítették. Két végén, két-két átellenes irányú átfúrás látszik. Az alsó, szűkebb nyílású végénél akasztófüles, gömb alakú *bronzcsörgő* feküdt. A lábszárak közt *vaskés* húzódott. Ennek vége alatt indadíszes *kisszíjvég* és ovális „*bronzkarika*” voltak. A koponya felett apró szegletes „*vaskapocs*”.

5. kép. Ártánd, Grab 218. sír

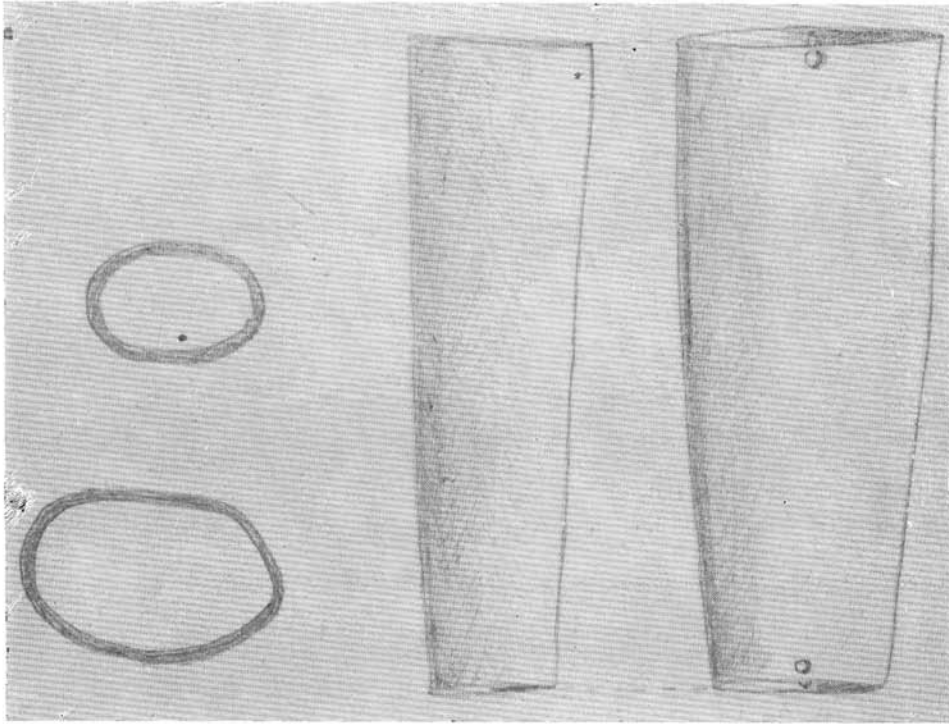
Az elmondottakkal kapcsolatban a következő megjegyzéseket tehetjük.

A gyermek derekán bőrvöv volt, amelyen (valószínűleg bal oldalt) *kés* függött. A *kisszíjvég*nek *övszíjvég* szerepe volt; a *vaskapocs*: *övbújtató*, az ovális *bronzkarika*: ovális alakú bronz *övcsat*. A tülök alakú *csonttárgy* a *bronzcsörgő* felső tartó részét alkotja, amelynek alsó, szűkebb végébe rögzítették *bőrszinórral* a *bronzcsörgő* fülét, a kettős átfúráson át. A *csonttülök* öblösebb felső végén levő nyílások segítségével, a *csörgő tartóját* a gyermek nyakába, vagy övéhez (esetleg jobb oldalt hátul) kötötték fel, ugyancsak *bőrszinórral*. A kundombi 218. sír tárgy-

⁷ A temető még közöletlen. Szeged, Múzeum.

mellékleteinek fényképét itt nem mutatom be; a csörgőt és csörgőszárat helyes beállításban és összefüggésben a 2. kép érzékelteti.

A mokrini 8. sír „csonttégelye” is, a kundombi 218. sír száras csörgője segítségével, ugyancsak kétrészes gyermekcsörgő 3. (kép) és nem sámán ír-tartó tégelye. A mokrini csörgőszár (1. kép 5) és gombja(?) (1. kép 12) egymástól külön került. De az oldalátúrásból látszik az összetartozandóság, még méretben is. A sírba kerülésének magyarázata, hogy igen gyakran avar sírokban előfordul, hogy a gyászoló

6. kép. Ártánd, Grab 218. sír

gyerekek, szüleik mellé helyezik legkedvesebb tárgyukat. Így került a harcok mellé a gyermekének száras csörgője, lábához pedig kedves kutyája.

Mokrinnon, Szeged-Kundombon kívül, találkozunk még más csörgő-készlettel, az elsorolt darabok kiviteli elve szerint. Így a *keszthelyi* temető anyagából, ahol a csörgőszár „zabla oldalrésze(?) néven szerepel, a csörgőfej pedig „bronzbulla”-ként, amely szintén száras csörgő, a száron három soros rácsmintával⁸ (4. kép 2).

Az *ártándi* avar temető 218. számú gyermeksírából két, csontból készített, díszítetlen csörgőszárat ismerünk (5–6. kép).⁹ Kétségtelenül ezeknek a rendeltetése is azonos volt az előzőkével.

A hazai avar kori anyagból gyarapítani lehet a példák számát.

⁸ Hampel J., A régibb középkor emlékei Magyarhonban, I. Bpest 1894, 95–96., XCIV. t. 5, 6.

⁹ Publikálatlan temető. Debrecen, Múzeum. Kralovánszky Alán szívessége folytán közlöm a rajzokat.

A Győr, Téglavető-dűlői 258. sír gyermekcsontváza mellett: „csonthenger, rajta széléhez közel kerek nyílás, oldalán kördíszítések (síp?)”, valamint „bronzcsörgő, rajta ruha lenyomata, belsejében vasrozsda”, kerültek elő tömör bronzvándísz-sorozat társaságában. (4. kép 3)¹⁰ A csont csörgőszár és a bronzcsörgőfej összetartozása itt is kétségtelen.

Szentes-Berekhát (Buzi-féle föld) 117. sírjában egyedül volt a bemutatott csont csörgőszár (4. kép 1).¹¹ Díszítése egyszerű, rákarcolt ágyminta.

Szarkel—Belaja Vezsa-i ásatások kazárokori emlékrétegéből való egy csontból készült csörgőszár, amelynek felületén gazdag, bevéselt állatvilág-kompozíció tárul elénk, ugyanúgy, mint a mokriini csörgőszáron. Az állatok jobbról balra haladva fogják körül a kereszt alakú központi fát (7. kép). A gyermekcsörgő csontszára, szerzője szerint „szarucső, amely valószínűleg tömlő nyaka.”¹²

Ahány csörgőszárat ismertettek eddig, annyiféle volt rendeltetését illetően a kutatók véleménye. Pedig a gyerekek nyakába akasztott, vagy övre kötött csörgő ma is megvan a népi használatban. Azt a célt szolgálja, hogy a ház körül játszadozó gyerekek jelenlétét mindég ellenőrizhessék.¹³

Esetleg idesorozható az a figurális mintákkal díszített csontlap is, amelyet Szabadka mellett Nosan (Noszán), Pörös pusztán találtak. A felső fűzőnyílások itt is megvannak, de a villa alakú alsó végen hiányoznak.¹⁴

A felsorolt példányok időben felölelik az egész avarkort, a szarkeli csörgőszár pedig a X. századba sorolható.

Az ismertetett adatok alapján, most már feleletet adhatunk arra, hogy mit is hordott a mokriini 8. sír „sámánja” a „tégelyében” „varázs-erejű szer” helyett: szépen szóló gyereksörgőt, a csontszárat díszítő, a gyerekek számára szolgáló mesés állatvilággal. Olyan ez, mint a mai gyerekeknek szóló képeskönyv állatalakkal, felületdíszítésekkel, geometrikus mintákkal.

Az említett példákon túlmenően, nem kívánok a csörgők számos előfordulására és szerepére kitérni. Ilyen az ordasi temető 5. sírjából is került elő.¹⁵ De lószerszámdíszként avarkori lovassírokban is gyakran előfordulnak.¹⁶

Csallány Dezső

¹⁰ Fettich N., Győr a népvándorlaskorban. Győr 1943, 23, XIX. t. 1—23; (csörgőszár: 23, br. csörgő: 22).

¹¹ Publikálatlan griffes-indás jellegű temető. Szentes, Múzeum. — Csallány D., Arch. Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Bp. 1956, 196. l., 899. sz.

¹² M. I. Artamonov, Xazarszkaja kreposzt Szarkel: Acta Arch. Hung., VII (1956), 321—341., 27., 28. kép.

¹³ Móra F., Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorlaskori és korai magyar leletekben: Ethn., XLIII., 54.

¹⁴ Seoba Naroda, Zemun 1962, 54., 1. ábra.

¹⁵ Hampel J., i. m., 77. t. 2.

¹⁶ Eisner, J., Devínska Nová Ves. Bratislava, 1952, 12. t. 1,3 (79. lovassír); 21. t. 2,5 (147. lovassír); 45. t. 15 (401. lovassír); 47. t. 8 (412. lovassír); 81. t. 14 (804. lovassír); 89. t. 10,12 (842. lovassír).

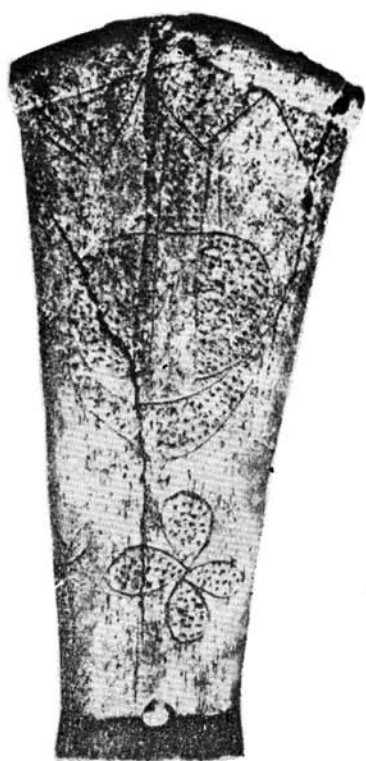
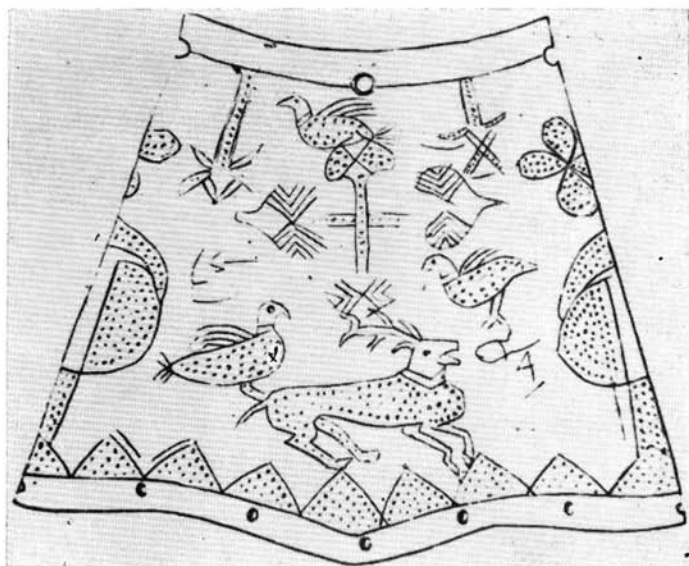

Abb. 7. kép. Szarkel, (U. d. S. S. R.)

WAR „DER KNOCHENTIEGEL ALS SALBENBEHÄLTER“ EIN SCHAMANENGERÄT IN DER AWARENZEIT?

Seit 1943 wurde in zahlreichen archäologischen Werken auf den „Knochentiegel“ des 8. Grabes in dem frühawarischen Friedhof von *Mokrin* und auf dessen die Oberfläche bedeckenden geschützten Tierfiguren Bezug genommen. Die weitgehenden Folgerungen, die von Gyula László an diesen angeknüpft wurden, haben mich zur Aufdeckung der wirklichen Bestimmung dieses Gegenstandes bewogen. Und das ist umso mehr notwendig, weil es auch nach den Worten Lászlós vieles bedeuten sollte, wenn wir wüssten, was der in dem 8. Grab von Mokrin liegende, mit Bogen versehene Kämpfer-Jäger (awarischer Schaman) in dem Tiegel mit sich getragen habe, denn es sei wahrscheinlich, dass sein Inhalt irgendein Zaubermittel gewesen sei.

Die ursprüngliche Anordnung der Gegenstände im 8. Grab von Mokrin bringe ich auf Grund der ursprünglichen Skizze (Abb. 1). Bei László finden wir bei den Beigaben Nr. 5, 8, 12 positionelle Abweichungen. László hat auf Grund der „Bogenbeigabe“, des „Knochentiegel“-s und der auf diesem befindlichen Zeichnungen daran gedacht, dass ein Schaman in dem Grab gelegen habe.

Die Voraussetzung müssen wir jedoch verwerfen, dass der Bogen als Zaubermittel in die Erde des Grabes gelangt sein dürfte, somit der Mann aus diesem Grund Schamane gewesen sei. Die Bogen — Beigaben der Gräber Nr. 31, 63, 67 von Mokrin, die Pfeilspitzen — Beigaben (Gräber Nr. 19, 46, 53, 62), dann die Nischengräber des Theiss—Maros Gebietes, aber auch alle Bogenbeigaben enthaltenen Gräber des Landes bezeugen uns, dass das Niederlegen des Bogens in das Grab nicht ein eigenartiger Zug der Beerdigung ist, der Bogen ist also nicht ein Zaubergerät, sondern sein Niederlegen ein allgemeiner Brauch und als solcher gelangte der Bogen als Waffenbeigabe in die Gräber der Kämpfer.

Von László wurde noch der „Knochentiegel“ des 28. Grabes von Mokrin als Schamanengerät bezeichnet. Früher betrachtete er diesen knöchernen Gegenstand für einen awarischen Salz (?)—Behälter, später für einen mit Zauberkraft versehenen Salbentiegel, Pomadenbehälter usw. Mit diesem vermeintlichen sachlichen Beweis des Schamanentums soll auch die tiergruppenartige Verzierung der fraglichen knöchernen Hülse — glaubte er — in Einklang gestanden haben, auf der er die Darstellung des Weltalls, die awarische Urreligion glaubte angetroffen zu haben. Die Struktur des „knöchernen Tiegels“ wurde von ihm auch rekonstruiert.

Die Bestimmung des „Knochentiegel“-s entscheiden die folgenden Funde: Kindergrab Nr. 218 von Szeged-Kundomb (Abb. 2), die Kindergräber von Keszthely (Abb. 4,2), Ártánd Nr. 218 (Abb. 5—6), die knöchernen Röhren mit geometrischen und Figurschmuck versehen und die zu diesen gehörenden bronzenen Schellen von dem Kindskelett des Grabes Nr. 258 aus dem Friedhof von Győr, Téglavető-dűlő (Abb. 4,3), von dem Grab Nr. 117 des awarischen Friedhofes von Szentes-Berekhát (Abb. 4,1) und aus dem chazarischen Denkmälermaterial der Ausgrabungen von Sarkel—Belaja Vezsa (Abb. 7). Alle diese waren Kinderschellen mit geschmückten oder ungeschmückten Knochenröhren, diese wurden auf den Hals oder den Gürtel gebunden, um zu wissen, wo das Kind herumgeht. Heutige ethnographische Daten unterstützen gleichfalls die Ansetzung dieses Brauches. Die aufgezählten Exemplare umfassen zeitlich die ganze Awarenzeit, das Schellenpaar von Sarkel lässt sich in das X. Jahrhundert einreihen.

Auf Grund der angeführten Daten können wir jetzt schon eine Antwort geben auf die Frage, was der awarische „Schamane“ des 8. Grabes von Mokrin in dem „Tiegel“ an Stelle der „zauberkräftigen Salbe“ bei sich getragen haben mag: eine Kinderschelle mit schönem Klang, die Knochenröhre mit einer für die Kinder bestimmten Fabel-Tierwelt geschmückt. Es ist so etwas wie das heutige Bilderbuch für Kinder mit Tierfiguren, mit Oberflächenschmuck und geometrischen Mustern.

Über die angeführten Beispiele hinausgehend will ich mich auf die zahlreichen Vorkommen der Schellen und ihre Rolle hier weiter nicht mehr auslassen, da sie in Reitergräbern der Awarenzeit als Pferdegeschirrschmuck gleichfalls häufig vorkommen.

Dezső Csallány

A TANYA NÉPRAJZA TÖMÖRKÉNY ISTVÁN MŰVEIBEN*

Tömörkény István életműve nemcsak irodalmunk elismert értéke, klasszikus teljesítménye, hanem — szépirodalmi, művészi értékein túl — a magyar néprajztudománynak is gazdag, eléggé meg nem becsült forrása. Az irodalmi kritika a maga korában fölfigyelt gyakori néprajzi jellegű részletrajzaira, bár legtöbb esetben elmarasztalta az íróat novelláinak „néprajziassága” miatt. Ugyanakkor néhány méltatója jelezte e szépirodalmi, esztétikai szempontból kifogásolt részletek kivételes tudományos jelentőségét is. Papp Ferenc, a Budapesti Szemle kritikusa jegyezte meg róla: „Úgy gondolom, hogy a magyar néprajz művelői gyakran fogják emlegetni Tömörkényt...” — bár ezt ő korántsem az elbeszélő Tömörkény érdemül emelte ki. Írásainak néprajzi értékét hangsúlyozó másik megállapítás Móricz Zsigmond szép Tömörkény-nekrológiájából származik: „...minden könyve versenyez egy-egy néprajzi múzeummal.”

Mit tett viszont a szaktudomány e „rejtőző” néprajzi adalékok feltárásáért? — Podhradszky Györgynek a Magyarországra írott cikksorozatán (1917), Banner Jánosnak a 20-as években „Tömörkény és a magyar néprajz” címmel tartott szegedi egyetemi előadásain kívül egyedül Bálint Sándor Szegedi Szótára használta föl Tömörkény műveit, mint néprajzi forrásanyagot. Jellegéből eredően azonban nem aknázhatta ki teljes részletességgel Tömörkény írásainak néprajzi tanulságait. Legutóbb Péter László foglalkozott műveinek néprajzi anyagával, de ő is csak izelítőt nyújtott Tömörkény „néprajzából”.¹ Az életműben található néprajzi anyag föltérképezése, a szaktudomány számára történő teljes birtokbavétele így — az újabban föltárt, eddiginél gazdagabb anyag alapján — még a jövő föladata. Ebből az adósságból szeretnénk most egy részt törleszteni.

*

Szeged és a város közvetlen környéke, a szegedi tanyavilág — ez Tömörkény emberi-írói világa. A tanyák népe ebben a tömörkényi „mikrokozmoszban” különleges helyet foglal el. Tömörkény mint kezdő újságíró, színes riportokat ír a városba belátogató tanyai parasztról, Halbőr Förgeteg Jánosról és társairól, akiket hol a hivatalos levél, a *pöcsét* idéz be a Koczor-bíróság elé, hol vásárolni, adót fizetni vagy csak a vásári forgatagban *telektálózni* jönnek be a városba. Nacsády József kutatásaiból tudjuk, hogy Szegeden az 1870—80-as években kialakult a népéletből merítő parasztrajznak, tárcanovellának egy sajátos típusa.² A fiatal Tömörkény

* Részlet egy nagyobb tanulmányból.

¹ Péter László: Tömörkény mikrokozmosza (8: 508—536).

² Nacsády József: A szegedi parasztnovella keletkezése. Acta Universitatis Szegediensis. Irodalom I. Szeged, 1958. 87.

számára, aki ezen is nevelkedett, szinte kötelező, hogy folytassa a tanyai riportoknak, életképeknek ezt az újságírói hagyományát.

Néhány életrajzi tény is magyarázza a tanyavilág fontos helyét Tömörkény munkásságában. Időben az első katonáskodása. A katonaságnál töltött három esztendő alatt a szegedi és környékbeli bakákkal való személyes kapcsolat révén mélyült az író népismerete. Házassága után a szegedi tanyavilág egy kisebb egységével, a zákányi Sebőkhegy népével került szoros kapcsolatba. Apósának, Kiss Pál szegedi vendéglősnek a várostól 18 km-re volt tanyája és szőleje. Tömörkény sűrűn kijárogatott oda, és hosszabb nyári pihenőt is rendszeresen ott töltötte. Kiss Palcsi szőlőkapása, Kánya Tóni és a sebőkhegyi tanyaszomszédok vissza-visszatérő alakjai lettek novelláinak, mint a „kintvaló” nép jellegzetes képviselői.

Tömörkény népismerete azonban nem kizárólag az alsótanyai Sebőkhegyhez kötődött. Ebben közrejátszott — és ez a harmadik életrajzi tényező — 1899-ben új hivatása: Reizner János mellett a Somogyi Könyvtár és a Városi Múzeum tisztviselője, majd Reizner halála után a két intézmény vezetője lett.³ Igazgatói működése elején, 1906-ban fogott hozzá a néprajzi gyűjtemény alapításához, és néhány lelkes munkatárs: Szász Gyula szegedi tanító, Móra Ferenc, Beck István városi tisztviselő és mások közreműködésével néhány év alatt több ezer értékes néprajzi tárgyat hordott be a múzeumba. Bár írásaiban ritka a személyes hang, a föltárulkozás, néhányban mégis tetten érhető, amint a szegedi határban régi, selyemmel hímzett suba, rovásírásos bot, népi hangszerek, elhagyott munkaeszközök után kutat (Kutakodás, Alku a szülével stb.). A néprajzi gyűjtések és a régészeti ásatások révén gyakori és még közvetlenebb kapcsolatba került a tanyak népével, újabb élményeket szerzett, amelyek nyomon kísérhetők írásaiban. Az 1900-as évek elején műveiből látható, hogy néprajzi érdeklődése tovább erősödik, sajátos gyűjtőszennvedéllyel zsúfolja, halmozza novelláiban a néprajzi adalékokat. Az író új hivatásának velejárója és következménye ez. Korábbi paraszti ismeret- és élményanyagának kiszélesítése, most már tudósi birtokbavétele zajlik le, és a fölfedezés, rátalálás örömeiben ez az anyag sokszor előnti írásait. Tömörkény bírálói és monográfusai (Ortutay Gyula és Kispéter András) kimutatták, hogy ez a néprajzi túlszűfolttság föllazítja novella-kompozícióit, művészi, esztétikai szempontból csökkenti írásai színvonalát. De ezeknek az éveknél a novellatermése a korabeli paraszti valóság sok-sok részletével gazdagítja a tanyai népről, a városi kétkézi munkásokról való ismereteinket, nem utolsósorban a szegedi tájról összegyűlt néprajzi ismeretek tárházát is.

Tömörkény írói és emberi elkötelezettsége a szegedi tanyák népe mellett tudatos elhatározás eredménye. Erre vall, hogy szakfolyóiratban, a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Értesítőjében elsőnek éppen tanyai témákról írt tudományos dolgozatokkal jelentkezett (A tanyai világból 1904, Temetések rendje a szegedi határban 1905). Csak ezek után írta a szegedi vízenjárókról szóló közleményét, amelybe korábbi elbeszéléseinek másik fölfedezését, fő mondanivalóját: a tiszai hajósokról és más vízi emberekről szóló történetek néprajzi tanulságait sűrítette. Az Ethnographiában és a Néprajzi Értesítőben Tömörkénynek összesen tíz tudományos dolgozata jelent meg, és közülük hat a tanyai népeletről meríti témáját. Ez nem lehet véletlen, mint ahogy az sem, hogy 1913 decemberében, a Néprajzi Társaság szegedi vándorgyűlésén Tömörkény ugyancsak tanyai témáról írott, „A tanyai ember Ág Illése” című értekezését olvasta föl. Kimondatlanul is tudatos fölismerés húzódik meg emögött: Tömörkény látta, hogy ez az a világ, ahol ő otthonosan mozog, ahol ismeretei legszélesebbek, és egyben az is, amelyről a tudomány és a társadalom annyira keveset tud.

³ Vö: Péter László: Tömörkény mikrokozmosza (8:510—511).

Munkánk célja a szegedi tanyak népére vonatkozó néprajzi adatok, leírások számbavétele Tömörkény írásaiából. A fölmérés alapja az író műveinek minden eddiginél gazdagabb kiadása, amely a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában jelent meg.⁴ Ezúttal terjedelmi megszorítások miatt nem tárgyaljuk Tömörkény tanyai néprajzának egészét, hanem csak az anyagi és szellemi kultúra hagyományos értelemben vett tárgyköreibe tartozó adalékokat vesszük leltárba. A most bemutatásra kerülő tömörkényi tanyakép a tanyavilág társadalmára, életmódjára vonatkozó adatokkal válnék teljessé, amelyek társadalom-néprajzi, szociográfiai szempontból egészítik ki e dolgozatot.

A tanya napjainkban a társadalomtudományok több ágában: a szociográfiai, népművelési, néprajzi kutatásokban és az irodalomban az érdeklődés homlokterében áll. Úgy véljük, a mai, modern szempontú kutatásoknak hasznára válhat, ha Tömörkény néprajzából most a tanyavilágra vonatkozó adatokat emeljük ki. Fölmérő munkánk elsősorban a szépirodalmi anyagra terjed ki, az említett szakfolyóirat-cikkekre — melyek a szaktudomány számára hozzáférhetőek — csak ritkán, a hiányzó részletek kiegészítése végett támaszkodunk.

Milyen a néprajzi forrásértéke Tömörkény elbeszéléseinek? — A modern néprajzi kutatás nem elégedhet meg a korábbi méltatók megjegyzéseivel, melyek sűrűn főlemlítik „néprajziasságát”. Ők irodalomtörténeti alapállásból szemlélték Tömörkényt és többnyire megrótták a hosszadalmasnak tartott néprajzi leírások miatt. Ha viszont a néprajz szemszögéből közelítem meg írónkat, alaposabban vizsgálóra kell vennem adatai hitelességét. Ortutay Gyula mutatott rá első ízben, bizonyító erejű szemelvények alapján, hogy parasztábrázolásának két szembevetendő vonása a néprajziasság és a konkrétság.⁵ A néprajzi megfigyelések, leírások nála sosem általánosak, elmosódtak, hanem mindig helyhez, embercsoporthoz, embertípusokhoz köthetők. Többek között éppen ez különbözteti meg kortársai, a Mikszáth—Gárdonyi iskola parasztábrázolásától. Tömörkény ha valamiről ír, akkor annak elősorolja legsajátabb megkülönböztető jegyeit: milyen élesen körülhatárolja pl. a két ősi szegedi városrész, Alsóváros és Felsőváros népi arculatát (5:46). Vagy amikor a szegedi piacon szemlélődve leírja a tanyaiak és a különböző nemzetiségek viseletét, leírása annyira konkrét, hogy szinte fényképszerű.

Az eddigiek részben magyarázatát adják megbízhatóságának is. A paraszti világot olyannak mutatja be, amilyen az a maga valóságában. Olykor kifejezésre jutnak írásaiban szubjektív érzelmek, de az írói ábrázolás objektivitását ezek nem zavarják. Megbízhatósága mellett szót sokat emlegetett beleélő képessége is. Annyira beleéli magát parasztjai gondolkodásmódjába, olyan „személytelenül” azonosulni képes velük, hogy magáévá teszi, saját véleményeként adja elő a paraszti nézetet.

A Tömörkény életművében „rejtőző” néprajzi hagyaték kevesebb is, ugyanakkor több is az ún. szaktudománynál. Kevesebb, mert általában nem hatol olyan mélyre és nem rendszerez, mint a tudományos munka. De több is annál, mert lélettel teli, maga az ellesett és megjelenített népélet. Ebben a jellegében és szemléletében Tömörkény írásai Kiss Lajos munkáihoz hasonlóak.

Tömörkény néprajzi adalékait tehát az író törekvései és a megvalósulás elemzése alapján konkrét és megbízható forrásnak fogadhatjuk el. Ahol a kutatások helyesbi-

⁴ Forrásunk Tömörkény István összegyűjtött műveinek sorozata: 1. A tengeri város, 1956; 2. A Szent Mihály a jégben, 1957; 3. Új bor idején, 1958; 4. Hajnali sötétben, 1958; 5. Barlanglakók, 1959; 6. Öreg regruták, 1959; 7. A kraszniki csata, 1960. (Sajtó alá rendezte Czibor János). 8. Munkák és napok a Tisza partján, 1963. (Sajtó alá rendezte Péter László). — Az idézés módja: az első számjegy a kötet számát, a kettőspont utáni pedig a lapszámot jelzi.

⁵ *Ortutay Gyula*: Tömörkény István. Szeged, 1934. 70—75.

tették megfigyeléseit, ott erre külön felhívjuk a figyelmet. Mai szemmel nézve néprajzi forrásértékét, még egy megjegyzés kívánkozik ide: leírásait, jellemzéseit — főleg az irodalmi kritika — sokszor aprólékosnak, zsúfoltnak tartotta, a néprajztudomány szempontjából viszont ezek nem mindig elég részletgazdagok. Tömörkény ugyan mind az emberábrázolás, mind a néprajzi leírás terén igen fogékony a finom részletek iránt, de végső soron nem tanulmányokat, hanem napilapba, folyóiratba szánt novellákat, tárcákat írt. Ezért a modern szaktudomány igényeit kielégítő részletgazdagságot nem mindig várhatjuk tőle.

*

A szegedi tanyarendszer múltja Barabás Jenő és Bálint Sándor újabb kutatásai szerint a török hódoltság utáni évtizedekbe nyúlik vissza. A kitelepülés a XVIII. sz. közepétől ölt jelentős méreteket, és a század végén, a II. József korában készült térképfelvétel adatai szerint, a városhoz közelebb eső határrészeket már sűrűn hálózzák be a tanyák.⁶ A szegedi tanyafejlődésnek ebben az első szakaszában a szabadfoglalás rendszere uralkodott, és többnyire csak ideiglenes jellegű szállásokat építettek. Nyáron a család kint tartózkodott a földön, télen viszont csak a legényfiú vagy a béres maradt a jószágokkal a szálláson. A XVIII. sz. végétől egyre gyakoribbá vált az állandó kintlakás. A kiköltöző tanyaiak kapcsolatai meglazultak a várossal, így Szegeden nem alakult ki tartósan olyan kétlakiság, mint néhány más alföldi mezővárosban.

Tömörkény többször is fölemlíti, hogy a tanyák népében ennek ellenére milyen szívósan él a városhoz tartozás tudata.: *„Mert ez a kintvaló nép (valami negyvenezer lélek) soha nem nevez mást hazának, csak a szülővárost, amelyből kiszármazott. Ha azt mondja, hogy hazamegyek, akkor azt mondja, hogy: a városba megyek. Ha ellenben bárhonnan a tanyája felé megy, akkor azt mondja: megyek elő. Kérdezd meg a lánytól a tanyaudvarban — hát az apád merre van? — azt mondja rá: oda van elő — ami annyit jelent, hogy bent van a tanyaházban.”* 3:326.

A tanyásodást Szeged földbirtokpolitikája is elősegítette. A város az 1850-es évektől a tulajdonában maradt földeket, közlegelőket időről-időre kishaszonbérletek formájában kiparcellázta. A kirajzás megelégnékült az 1879-es árvíz után, mert a hajléktalanná vált parasztcsaládok külterületen olcsóbban földet alá juthattak, mint a városban. Így — bár maradt még kiosztanivaló föld a külső baromjárásokon az 1920-as évekre is — századunk elejére lényegében benépesedett a 142 000 hold kiterjedésű szegedi határ nagy része, és kialakult a szegedi tanyavilág sajátos arculata.

Tanyai település, építkezés

E benépesítési folyamatot Tömörkény több ízben leírja. Ismerteti a kőkorszak óta szinte folyamatos megtelepedés nyomait, majd az Árpád-kori településeket, melyek a török hódoltság alatt pusztultak el.

„Hosszú időkre került, míg a nép apránként az elhagyott vidékekre kivándorolt... egy pár sor nemzedéknek kellett ahhoz következni, míg a tanyák betelepültek, és a lakosaik kintvalókká váltak. Mert azelőtt, ha voltak is tanyák, tulajdonosaik a városban laktak, onnan jártak ki gazdálkodni, a tanyán csak gazdát vagy kapásembert tartván. Lassan haladt ez a kintvaló élet... ma már némely helyen oly sűrű, hogy olyan

⁶ Barabás Jenő: A szórványtelepülések kialakulása Közép-Európában. Műveltség és Hagomány I—II. Bp. 1960. 232.

formája van, mint a régi összeállítású alföldi magyar falvaknak, ahol mindenkinek a háza lábujában terül el a földje. Nehezen haladhattak. Útjukba állott az úthiány, a futóhomok, más helyen, a feketeföldön az őszi sarak...” (8:262).

A város körüli kitűnő talajú feketeföldeket, ahol legkorábban megtelepedett a nép, kintebb barnás homoktalaj követi, majd laza homokos talaj, a futóhomok következik, amit Tömörkény parasztjai *sívó* vagy *síványhomok*nak, *poszahomok*nak neveznek. Tömörkény a szájhagyomány alapján többször megemlékezik az 1863. évi *Luca-szél* hatalmas pusztításáról, de személyes élménye is van a pusztai szélviharról:

„Hirtelen, messze vékony hegy emelkedik a homokból, egyre nagyobb, egyre magasabb... nagy zúgás következik és végigvágat a tájon a száraz vihar. A golyafészek leröpül a kémény tetejéről... nincs levegő, se ég, se föld, csak homok van, szálló, röpülő homok, mely elfog mindent és betemet mindent...” A vihar elvonulása után: „A nyülegyenes táj most dombos, hepe-hupás. Ahol a búzavetés állott, nagy tágas mélyedés látszik, ahol pedig az árpa virult, ott se síkság, se árpa, hanem magas domboldal: a búzavetés földestül átvándorolt az árpavetésre.” (2:60).

Másutt így ír erről: „A sívány homok szél uralkodása esetén repül. Eltemet mindent... Azonban ha nem hátrál előle az ember, megfoghatja. Fákat telepít rá, s magokat vet bele. A síványon így létesül erdő és mező.” (4:321)

A futóhomok megkötését erdősávokkal Vedres István kezdeményezte még az 1800-as években, és a homoki paraszt szívós kitartása, küzdelmes birkózása, tapasztalata kellett, hogy a buckás terület termőfölddé, kultúrtájává változzon. Ennek a paraszti munkának Tömörkény több elbeszélésében emléket állít.

Amikor a pusztából újabb földeket hasítanak ki, a földmérők után „jönnek a népek, akik már arra beljebb egymástól nem férnek,... és ezen a vidéken keresnek fészket, hogy itt hont foglaljanak, itt éljenek és haljanak, kergetvén őket szigorúan előre a megélhetés. Ezek ásóval szegülnek a szűzi földnek, kutat ásnak és tanyát építenek. Előbb csak afféle kopolyakutat, csak olyan gödröt ásnak, amelynek a fenekén a föld vize összeszivárog, s úgy kell érte lejárni... Előbb, csak afféle tanyát építenek, hogy éppen vihar ellen menedéket adjon. Idővel rendes ágaskút készül, a tanya is megépül. S... csillogó szántóvasú ekék haladnak a tanyákból a pusztába, törni a földet. A pusztá eltűnt ezen a napon, s helyét az az elnevezés foglalta el: pusztaszéli tanyák... Apró házakban dacos emberek, a föld művelésének pionnerjei... Nyomukban apránként halad ki az élet. Mindenesetre legelsőbbben a korcsma... azután valamely élelmes ember a háza egyik szobájából boltot csinált. Lehet benne kapni négyes dohányt, világító olajat, lámpaüveget, kénesfejű masinát, sót, krajcárért kettő cigarettát.” (4:393).

Külön figyelmet érdemel Tömörkénynek az az utalása, hogy az 1900-as években a várostól távolabbi járásföldekre a belsőbb határrészek népfölöslege rajzik ki. Az örökség útján történt szétaprózódás miatt arra már nincs elegendő föld, ezért a tanyaiak, főleg a családot alapító fiatalok az újabb osztásokon vetik meg a lábukat. „Szerteszét szóródott tanyák, mind apró bérlőembereké, akik most települtek és átváltoztatták a pusztaság képét. Az óriás gulyák, ménesek, juhfallak eltűntek, kijjebbre vonultak, bár hiszen idővel oda is utánuk vonul majd az ekevas. Ahogy a sívóhomok haladt százévek előtt befelé, úgy halad most kifelé az eke” (3:293)

A tanyai kitelepülés följegyzésével Tömörkény egyben krónikása a külterjes pásztorkodás megszűnésének is. „Az ősfoglalkozásoknak egyre fogy a helyük, az ekevas egyre jobban hatol be a pusztákba, mind kevesebb lesz a töretlen föld...” — írja 1903-ban. (3:335)

Különös vonzalom húzza a pusztai legelők maradványain élő rideg és félszilaj pásztorok világába. Van ebben az érdeklődésben némi romantika, de a pusztuló régít megmenteni, megörökíteni kívánó néprajzi gyűjtőszervezet is hajtja. Kutatja a pásztor rovásírás emlékeit, aprólékos gondnal veszi leltárba a juhászok fölszere-
lését, készségeit, — éppoly szívesen időzik közöttük, s éppúgy hatása alá kerül „barbár” világuknak, mint valamivel később néhány vonatkozásban szellemi rokona, Móricz Zsigmond. Egyébként mindaz, amit a pásztoréletről novelláiban megőriz, most nem kerülhet számbavételre. Igazolással magát Tömörkényt idézzük: „...más a földből élő embernek az eszejárása, és másként szolgál annak az embernek az esze, aki a föld hátán él. A földből élő ember túrja a földet, hasogatja, magot vet bele, míg a föld hátán élő ember az ilyesmivel nem vergődik, ez csak legelteti a föld hátáról azt, amit a föld magától terem... Ez a két foglalkozás nem is tartja egyformának egymást.” (6:262)

1904-ben írja a város földbirtok-politikájáról: „A város, bár egyrészt kikötötte, hogy huszonöt holdnyi örökbirtokon alul levő földre nem építhetnek házat, másfelől példátlanul olcsón árusította a földet, csak legyen aki utána fizeti az adót.” (8:309) Legutoljára hat holdban állapították meg azt a legkisebb földterületet, amire építeni lehetett. 1915-ben pedig a következőket írja az alsótanyai bérletekről: „Nagy csaták folynak odakint egy-egy darab árenda alá kerülő földért. Ha azután, aki eddig használta, tanyát is vert rajta, újból meg akarja tartani, kénytelen a tulajdon bérét mindig följebb verni, mint a többi licitáló. Aztán meg is élni, családot nevelni, bért is fizetni, nem könnyű dolog.” (6:289).

Péter László is rámutat, hogy Tömörkény Szeged bérleti rendszerét túlértékeli. De ugyanakkor meglátja és ábrázolja a bérleteken megkapaszkodó telepések küzdelmes, a természet erőinek és a hivatali hatóságoknak kiszolgáltatott életét.

Több novellájában leírja, hogyan építi házát a tanyai ember.

„Szokás ugyan tanyát építeni is, de a szegény ember azt csak veri. Mert nem olyan ember készíti, akinek arra külön ipara van, hanem csak a maga iparkodásából csinálja meg minden ember. Legelsőbb kinézi, hogy mely tájra verje a tanyát. Hogy a földnek melyik oldalára legalkalmasabb, továbbá, hogy azon oldalát, amelyiken az ajtó van meg az ablak, ne fújhassák az északi szelek... Gödröt kell ilyenkor ásni, amibe az alapot megvetik, azután pedig karó kell, meg deszka. A karót leverik kétfelül: a deszkákat melléjük rakják, ami köz a deszkák közé esett, azt földdel kitöltik, furkóval leverik: így verik föl magosra az efféle próbálkozó zsellér barlangjának, kis tanyájának a falát.” (8:298).

A tanyákat rendszerint véggel északnak építették, hogy a szelek ne bonthassák meg a tetőt és ne fújhassák át a tanyaházat.

A zsellérsorból való bérlő házépítéséhez segítséget nyújtottak a „pusztaszéli” emberek. Az ingyen végzett segítségnek, közös munkának ezt a formáját — amit Tömörkény előtt Cserzy Mihály is megörökített — *móvának* nevezik. „Ilyenkor estére paprikáshúst és bort tartozik adni ingyen napszamosainak a gazda.” Másutt a *móvát* így határozza meg az író: „...az egymáson való segítség neve, fizetés nem jár érte, de illik ételt adni a segítségnek.” (6:87).

Másként készült az *ingyenös embör* lakása, akinek az életformáját Szeged környékéről Tömörkény őrizte meg számunkra. A szegedi tájon azt a zsellért nevezték így, aki erdőirtást vállalt. Az irtás után köteles volt a földbe csemetefákat ültetni, de az övé lett a kitermelt fa, és öt évig használhatta az irtásföldet, vethetett is bele. Mivel zsellérsorból eredt, s nem volt háza, ezért az irtványon készített magának ideiglenes hajlékot. Tömörkény leírása egyik primitív házépítési módunkat leltározza, amit a szakirodalom az Alföld más területeiről, pl. a Nyírségről is ismer.

A földbe ásott gunyhót így írja le: „Egy nagy négyszögletes lyuk a földben, valamely kiásott fatönknek a helyén. Némelynél a földbe vágott lépcsők vezetnek le hozzá, de akkor igen tág marad az ajtója, s bever rajta télen a hó, meg elönti a nyári zápor. Hát inkább csak az ajtónyíláshoz létra van támasztva, azon másznak föl-le. A teteje abból áll, hogy faágak szolgálnak a négyszögletes lyuk egyik szélétől a másikig, ez aztán meg van hordva kukoricaszárral, száraz bozóttal, földdel.” (2:375). Ez a néprajzi-szociográfiai hitelű és ugyanakkor művészi atmoszférájú ábrázolás jó összehasonlítási alapot nyújt a szegedi földhöz sok tekintetben hasonló debreceni határ vákánkosainak helyzetéhez.⁷

Az elbeszéléseiben elszórt leírásokon kívül a tanyai építkezést *A tanyai világból* c. dolgozatában is ismerteti, kár, hogy nem mindig elég részletesen. „A fal általában vagy vertfal, vagy vályog... A tető borítása nagy általánosságban nád. Van ugyan már zsindey is módosabb helyeken, sőt föltünedezik olykor a cserép is, de a szalmazsup nem használatos... A tőneken az első és hátulsó fala régebben szintén tapasztott fal volt, ezt mutatják az öregebb tanyák...”

Ahol a házvég deszkából készült, ott előfordult az istenszemnek nevezett oromdiszítés, amit festettek is. Ez azonban módosabb tanyáknál volt látható. A szegényebbek a tanyaház alját húzták el kék, fekete vagy piros festékkel.

Régen a tanyák körül nem volt kerítés. Újabban igen: „az út felé eső oldalra szokás készíteni, néhol be is festik, s mióta a köcsögállók divatja elmúlt, arra akasztják a tejes köcsögöket...” Tovább időzik a témánál, és újabb megfigyelések sorjáznak: „... ebben némi hivalkodás is tartózkodik. Sok köcsög sok tejet, sok tej sok tehenet jelent. Asszonyi ésszel megy ez, mert a komoly emberi tudomány a jószág számát nem a köcsögökből ítéli meg, hanem abból, hogy hány boglya széna van eltéve télire a tanya háta mögött.” „Szokás rudakból, akácfaorongból kerítést csinálni a tanyavégen a semjékre a csikóknak, hogy el ne szaladjanak, akkor még nem is kell hozzájuk pásztorgyerek... Sem a béklyóvasakat nem kell rájuk verni...”

A változást a következőképpen rögzíti: „Már most kerítés csinálendő mindenféle jószágoknak, csirkének, libának egyaránt, mert, ha a más földjébe belemegy, rettentő háborúk és bírságolások keletkeznek a törvény előtt... Amíg kerítés nem volt a házak között, nem igen törődtek azzal, ha a jószág átjárt a másik földjére. Amennyi bajt csinál az egyiké, annyit csinál a másiké... Most azonban más világ van...” (4:214). A tanyák bekerítését — mint paraszti hősei is — a belterjes gazdálkodásra való áttérés egyik fontos jelének tekinti.

Szakszerű leírást ad a tanyaház hagyományos beosztásáról és berendezéséről. „A tisztaszoba őrzi a tanyai ember holmiját. Ha pénze van, itt tartja elrejtve. Itt vannak az ünneplő öltönyök, kalapok, csizmák, itt az új suba (van-e még új suba a világon?). Itt vannak a ház felnőtt leányzójának ruhái a mestergerendára akasztva: a csipkés alsók és vasalt felsők. Továbbá itt van az ágynemű, dunnák és párnák megtömve fehér pöhöllyel. Az mind vagyon...” (3:33).

A tisztaszobában nem szokás aludni. „Az csak virtus, hogy tisztaszoba legyen...” A házások ezért mindig a tisztaszoba felől bontották ki a vertfalú tanyát: így lopták el a tanyaiak legértékesebb holmijait.

„Régi, rendes tanyában kétféle konyha van, áll már a vastűzhelyes, de áll még az ősi szabadűzhelyes is. De már az utóbbit nem igen használják” — jegyzi föl 1908-ban. (4:260).

⁷ Mocsár Gábor—Taár Ferenc: Tanyavilág—bomló világ. Bp. 1964. 29. — Kiss Lajos: Földházak Szabolcs vármegyében. NÉ. 1936. 72—91.

A konyhából nyílik a tisztaszobával ellenkező oldalon a lakószoba, amit háznak is neveznek. Ami a gazdasági melléképületeket illeti, a múlt századi tanyákban nem építettek pincét. A bort is a kamrában tartották. Tömörkény 1904-ben följegyzi: „már most a szőlősgazdák tanyáin elég gyakran lehet jól megépített pincével is találkozni.”

„A kezdetleges tanyai istálló szűk, kicsi, ennél fogva nyáron igen meleg az állatnak.” Az istállóban van fekvőhely is: „Négy karó a földbe verve, azokon megint néhány karó, emezeken kukoricaszár meg szalma, a tanyai ember legényfia leginkább ezen szokott hálgni”. Ezt a szokást még az 1850—60-as években gyakori lókötések tették szükségessé. „Máshol meg az istállóajtóra keresztvasat lakatolnak olyképpen, hogy attól a lovat nem lehet kivezetni, alatta át nem bújhat, fölötte ki nem ugorhat.” (4:123)

A jellemzett tanyatípus válfajairól Tömörkény nem tájékoztat. Az a megkülönböztetés, amit a tanyai embertől átvesz, inkább szociográfiai indítékú: „Tanyai észjárás szerint van kopasz tanya is, meg szomorú tanya is... A kopasz tanya környékén a föld nem termi meg a fát... A szomorú tanya az, amely mögött a szegénységet a szénaboglyák hiánya jelzi.” (4:73)

Megfigyeli, hogy „a hosszú tanya jómódú embert jelent, az nem tud elférni kis helyen, az szokott időnkint egy-egy szobát, kamrát hozzáépíteni a házához.” (4:467).

Földművelés

A tanyai mezőgazdaság köréből Tömörkény írásai a szőlőművelésre, szüretre vonatkozóan nyújtanak jó tájékoztatást. Az 1870—80-as évektől a szegedi tanyavilág homokos földjein a szőlőtermelés jelentős gazdálkodási ággá fejlődött. A zákányi Sebőkhegy, ahová apósa tanyájára az író sűrűn kilátogatott, tele volt szőlőtelepítésekkel. Innen vette Tömörkény a -hegy utótagú szegedi helynevek eredetének magyarázatát is: „a hegy szó csak képletes kifejezés a mi lapos tájainkon. Az olyan részeit nevezik hegynek, ahol sok a szőlő, s miután régente mégis csak a dombsabb oldalakra ültették a szőlőt, hát így támadt a hegy elnevezés.” (5:271)⁸.

Több ízben fejtegeti a homoki szőlők elterjedésének körülményeit: „Amíg a filokszéra be nem tette a lábát az országba, termett a hegyek alján annyi bor, hogy az alföldi homoki szőlők termését nem hívták semminek sem. Azt mondták felőle, hogy vinkó, kertibor, bicskanyító, kocsisbor... Nem itta más, csak a munkás, a fuvaros, a fiákeros, innen is volt a kocsisbor neve.” (7:192).

A homoki szőlők azért virágoztak föl, mert immunisnak bizonyultak a filokszérával szemben. A filokszéra nem él meg a homokon; ahogy Tömörkény parasztjai szemléletesen mondják: „a homok kiszúri a szőmit.” Ezért a század végén sok homoki földet beültettek szőlővel, és a tanyaiak elsajátították a vele való bánásmódot.

Tömörkény megfigyeli, hogy a régi szőlőkbe mindig ültettek gyümölcsfákat is. Ismerteti a szőlő kezelésének módjait. Régebben ez egyszerű volt: tavasszal nyitottak, háromszor megkapálták, és rendszeren jó termés volt. Az 1900-as évektől azonban elszaporodtak a különféle szőlőbetegségek, amelyek új védekezési, kezelési módokat — permetezést, porozást, hernyózást — tettek szükségessé. A világháború alatt visszatérő panasa az írónak, hogy hiába munkálják a szőlőket, egyre rosszabb a termés, és drágul a bor. Nostalgiaiával említi a régi jó terméseket, amikor a must nem fért a hordókba, a tanyákon a mosóteknőbe és a disznóvályúba is mustot

⁸ Vö.: Bálint Sándor: A szegedi tanyavilág benépesedése helyneveinek tükrében. Néprajzi Dolgozatok 9. Szeged, 1963. 4.

öntöttek (*Csendes szüret*). Főlemlegeti a régi szüretnek hagyományos szokásait, a szüreti bálak mulatságát (*Szüreti változások*). Visszaemlékezik a régi szabad böngészésre: „*Shokás volt sok helyen, hogy a dús szüret után a szegényebb népnek szabadjára engedték a szőlőt néhány napig, hogy ami fürtöket a szüretelők a tőkén feledtek, azt a maguk használatára ingyen leszedhessék.*” (7:321). A háborús években a rossz termés és a szaporodó szőlőművelési gondok miatt a városi hivatalnokok, értelmiségiek eladogatják szőleiket. A tanyaiak azonban nem szívesen vásárolják az *úri szőlőket*, mivel nem felel meg igényeiknek, szükségletüknek az ott épített, villaszerű, tornyos *úrítanya*. „*Mert egy földél alatt köll lönni mindönnök — mondja a tanyai ember. — Elsőbb gyün az ereszet. Azután gyün a konyha. A konyhábül egyfelül a lakószoba, másfelül a tisztaszoba. Az ereszet végin a kamra. Az ilyen: az tanya. Emez mög csak bagolyvár. Nyári alkalmatosság...*” (7:196).

Tömörkény tudósít arról is, hogy a tanyákon *szödönek* nevezett borkereskedők, ügynökök jártak, akik még *lábon* megvették a borszőlőt. Maguk szüreteltek és külön szedték a különböző szőlőfajtákat. A gondosan külön szűrt borokat külföldre szállították (*Borszedés, Új bor idején*).

A szegedi határ egyes részein, főleg Felsőtanyán (Jánosszállás, Szatymaz, Őszeszék, Vilmaszállás) sok városi embernek volt szőleje. Ezek csak nyaralni jártak ki. Tömörkény összegezi a Szeged környéki szőlőtermelés e társadalmi vonatkozásait is: „*Kisebb szőlőben kapást szokás tartani. Ez ugyanaz az ember, akit más vidékeken vincellérnek neveznek. Nappal munkás, vezetője a napszámosoknak, éjjel pedig csősz, aki őrzi a szőlőt. Éjszaka a tanya udvarán alszik, és puskával a kezében többször bejárja a földet. De nagyobb szőlőnél már ezt a kétféle mesterséget nem bírja el egy ember vállá. Vagy a nappali munkája lesz hiányos, vagy az éjszakai őrzés. Már nagyobb szőlőre csősz kell, akinek más hivatala nincsen, mint hogy vigyáz a vagyronra... Lopni nem enged, legfeljebb magának lop egy kis csőszszőlőt, amit azután elfélkézkalmárkodik...*” (8:505).

A kapás rendszerint a tanyaudvarban lakik külön házban, míg a csősznek a szőlőbeli kunyhó vagy kis ház a hajléka.

„*A tanyákon van valami őstörvény, ...amely azt rendeli, hogy István első királyunk napja után köive kell tartani a kutyát... Onnan van ez, hogy István nap után már olyan érésbe indult a szőlő is, a kukorica is, hogy a kutya megeszi és ezáltal nagy károkat okoz.*” (4:59) A mégis szabadon kóborló kutyák elleni védelmet szolgálja a tanyai nép elmés készítménye, a *kutyafogó*: „*Valamely alkalmas, szívós, hajlós ágú, közepes korú gyümölcsfa alá kis gödröt ásnak. Belenyomnak egy ócska kosarat, mint másként a gödröknek homokból való falai összeomlanak. Kötelet kötnek a fa ágára, amivel az ágot jó mélyre lehúzzák. A kötélnak a másik végére hurkot vetnek, és azt a kosár fenekén kipecselik. A pecekre frissen sült szalonnát húznak. Éjjel a kutya elmegy oda a szalonna szagára ...a fejével nyúl bele érte a gödörbe, aztán addig rángatja, míg a pecek felszabadul. Akkor a hurok a kutya nyakára szalad, a faág meg felrántja magasra, s ott fullad.*” (5:261).

Íróknak sok apró néprajzi érdekű megfigyelése van még a szőlőbeli munkáról, különösen a szüretéről, szüreti szokásokról, melyeket most nincs módunk sorra venni. A Szeged környéki homoki szőlőkultúra készülő földolgozása lesz hivatott fölhasználni Tömörkény munkáinak minden idevágó történeti-néprajzi tanulságát.⁹

⁹ A Szeged környéki homoki szőlőtermelés néprajzi földolgozását Börcsök Vince készíti. Megjelent résztanulmánya: A szőlő és must a szegedi tanyák népének téli táplálkozásában. Néprajzi Dolgozatok 14. Szeged, 1963.

A mezőgazdaság történetének kutatója számára figyelmet érdemel, hogy a századfordulón már sokféle cséplőgép — *gőzbika, vasbika, masina* — csépel a szegedi határban. Az első masinákat ökrök vontatták, de 1900-ban már magánjáró gépek is vannak. A cséplőgép használata néhány év alatt gyorsan tért hódít, s 1905-ben a nyomtatást már mint kiveszett munkamódot ismerteti az író (*Segítség*). Följegyzi, hogy 1912-ben csak hosszú keresgélés után sikerült a határban olyan célszerű szegény embert találnia, aki búzáját lóval nyomtatta el. Ő is csak azért nyomtatott, mert kevés kis búzájáért egyetlen gép sem ejtette útba tanyáját (*Tanyai esetek*).

A régi munkamódról írja: „Azelőtt nagy területben fölnyesték a tarlóföldet, meglocsolták, megfurkózták, s azután rávetették az ágyást, a kitaposni való kévét. És jártak azután rajtuk a nyomtató lovak. Ez is a mag betakarításának az ünnepéhez tartozott. Utána pedig a magot nagy falapátokkal fölhajtották a levegőbe, hogy a szél kifújjon belőle minden oda nem való töreket. Még azután jött a vékával való mérés, a vékacsapás...” (4:69)

„Aratás után manap a legtöbb helyen keresztekben adják ki a részeseeknek a termést, van azonban még most is az a szokás, hogy a kinyomtatott búzából részelnék. Kisebb helyeken járja ez, ahol szérún, lóval nyomtatnak. Vékaszámra osztják el a magot... A maggal telehányt véka tetejét le szokás csapni; erre egy fadarab szolgál, a vékacsapó. Azonban ez is csak újabb. Régi mód szerint erős, nagy nyírfaseprűvel söprik le a fölös magot a véka tetejéről, aminek fölözés a neve.” (3:354)

A cséplőgéppel végzett munka szervezetéről is van mondanivalója: „Öten-hatan állnak össze, hogy egyet megvehessenek. Ez olyan kis részvényes üzlet. A gép aztán sorra járja a tulajdonosokat, és mindenütt elcsépel. Mikor mindezt bevégezte, akkor elmegy pénzért csépelni vagy pedig részt kap a csépelte búzából.” (2:422)

Piacozás

A föld termésének értékesítéséről, a szegedi hetivásárra bekocsizó tanyaiakról Tömörkény elbeszélések egész sorában ír. Különösen gyümölcserés idején élénkül meg a picozás.

„A tanyaudvarokban a kocsikat este elkészítik az útra, s a fáradt emberek ledőlnek. De amikor az éjfél utáni sétálás óra, megint talpon vannak... Messzi tanyákból éjjeli sötétben indulnak el a kocsik, hogy idején a piacra érjenek... csak lépésben lehet menni, hogy a gyümölcs a kosarakban össze ne törjön. Hajnal van, mire beérnek, igyekezvén jobb helyet szerezni a kocsisorok között...” (4:287)

Sok törődéssel, fáradtsággal jár a piacozás, különösen a várostól távoleső tanyákon élő parasztoznak. „Ha Jánosék itt laknak valahol Domaszéken, akkor elég hajnali három órakor indulni, míg a zákányi úgy éjfél tájon indul. Ha Csorvára való János, akkor úgy tizenegy óra tájban is megindulhat, míg ha az átokházi pusztaszéleken gazdálkodik János, akkor már előtte való este, vacsora után megindulhat, hogy kora reggel a búzapiacra érjen.” (2:325)

Mennyi mindent hoznak be a városba Tömörkény parasztjai a kocsiderékban, és mi mindent vásárolnak! A vásár különösen kedvelt témája írónknak: leírja a subvásárt, lóvásárt, talicska- és kocsivásárt, a bicska- és kaszavásárlást. A tanyai zsellérembernek viszont meg kell elégednie a szögénypiaccal, a zsitivásárral, ahol a városi nép használt holmijaiban válogathat (*A szögénypiac*).

„Hetivásárokon, ha minden holmiját eladta az ember, már az úgy szokás, hogy megéheztén, eszik valamit. Vesz egy tízpenzes cipót a piacon. Azután bemegy valamely korcsmába és paprikáshúst kér.” (1:357) „Odakint ritka madár a marhahúsleves, van

olyan öreg külső ember, hogy tisztán csak a húisleves kedvéért bentmarad harangozásig... az úgy szokás kis helyen, hogy előbb levest főznek a húsból, és azután kászolítják bő lére, mártogatós paprikásnak. Bicskahegygel dolgoznak öreg Mihályék meg Zakarék, érintetlenül hagyván a villát, mert így ízűbb.” (7:182)

Miután ügyes-bajos dolgait (adófizetés, pörösködések stb.) is elintézte a kintvaló nép, „hetivásáros napok délutánján egész karaván az, amelyik a tanyak világába a városból megindul. Van néha százával is, mind olyan emberek, akik a városhoz tartoznak ugyan, de a messzi tanyákon élnek, ott születtek, s meghalván ott is temetődnek el. A városba csak terményeit eladni és adót fizetni jár.” (2:44)

Táplálkozás

A tanyai nép kenyérsütéshez búzalisztet használt, rozsliszttel keverve. A határ homokos talajú földjein sok rozсот termeltek, de a kenyértészta rozsliszttel való keverését emellett gyakorlati szempont is indokolta: „A tiszta búzából való kenyér... ha régi, hamar megszárad, ha friss, nagyon fog, s örökké rájár a béres...” (4:376). A gabonát szárazmalmokban, szélmalomokban, utóbb a tanyaközpontok gőzmalmaiban őrlették, bár régi öregek a vízimalmok őrlését tartották legjobbnak, mert ott a malomkő nem égette meg a lisztet. A tanyaiak azonban a Tiszától való nagy távolság miatt a vízimalmokba ritkán jutottak el. Érdeemes megjegyezni, hogy a tanyak közt először a cséplőgarnitúra gőzgépe volt a malom hajtóereje (8:351). A száraz-, szél- és vízimalmokban nem volt *pitli*, ami később a lisztet osztályozta, ezért azt otthon szitálták (8:235).

A tanyaiak táplálkozásában jelentős szerep jutott a különböző hústelekeknek. „A tanyán nincs mészárszék, ahol húst venni lehetne, aprójszágot: kácsát, pulykát a nép ritkán eszik, azt inkább eladja. Ily formán két állata marad, amely az ő élelmét hordja a négy lábán: a birka meg a sertés.” (1:311)

Tömörkény többször említi a juhászok primitív húskonzerváló eljárását: a megfőtt birkapaprikást napon megszáritják, s mikor egészen összeszáradt, vászonzacskóban elteszik. Az így száritott birkahús sokáig eláll (1:311), 4:478).

A tanyai nép legfontosabb húsállata a sertés, amely jóformán egész esztendei hússzükségletét biztosította. Tömörkény tanyai hőse szerint a hízót nem is disznónak kellene hívni, hanem úgy, hogy „öszömadta”. Írónk részletesen, érezhető kedvteléssel írja le a disznóölés munkáját.

A disznót szalmával szokás pörkölni, de a szárad elején a városban már vannak olyan helyek, ahol forró vízben, mosóteknőben kopasztják. Megjegyzi, hogy a pörkölés az igazi eljárás, ami a szalonna jó ízét megadja. A megpörkölt disznót lábával lefelé egy leemelt ajtóra fektetik és fölülről, az órjától fölfelé hasítják föl. Itt is följegyzi a változást: az utóbbi időben sokan *rénfára* akasztva hasítják a disznót. A *rénfa* hosszú, kétlábú ágas, tetején nagy fafogakkal, amikre a disznót a hátulsó lábainál fogva akasztják. A parasztember számára a szalonna meg a zsír volt a legfontosabb. Friss, sütnivaló húst nem hagytak, hanem a hús a kolbászba és füstre került. A füstölés a disznóhús tartósításának széles körben alkalmazott, a tanyákon is legáltalánosabb módja.

A disznóhús frissen való eltevésének másik módja: a húst a bődönben rétegesen olvasztott forró zsírba rakják. Amint a zsír megfagy, újabb réteg húst tesznek rá. Ugyanígy disznóöléskor süttöt töpértőt is tartósítottak (4:478). Részletes ismertetést kapunk az abált szalonna készítéséről is (4:476).

A fölfüstölt és zsírba rakott disznóhús a családot egész éven át ellátta friss hússal (1:312). A füstölt sonka kaláccsal hagyományos húsvéti eledel. Régen nem hagytak olyan nagy sonkát, mint az utóbbi időben, hanem a húsát és kövér részeit jól lefaragták. Az így nyert csülök munkába járó emberek kedvelt eledele volt. A füstölt órját csipetkés bablevesbe főzték, aminél Tömörkény szerint csak a paprikás hal a jobb tel. *„Aligha van olyan pusztai ház, melynek kamrájában nyár közepén ne lógna meg ott a télen megölt sertés bordája meg az aprólékja. De nem is lehet másképp... Annyiszor nem vághat birkát, ahányszor hús kell neki, borjút csak lakodalomkor vágnak, de annak nem is lehetne így eltenni a húsát.”* (1:312).

Ismerteti a tanyai disznótor étrendjét: *„Legnagyobb ünnepen sem kerül annyi étel az asztalra, mint ilyenkor, aminek a magyarázata abban keresendő, hogy a segédkezet nyújtott szomszédok napszámját akarják vele meghálálni. Tyúklevesel kezdődik, aztán jön a töltött káposzta, meg a paprikás, meg a fánk, és csak azután következnek a disznóból való ételek. Ezt is sorba kell kóstolni, milyennek sikerült a kolbász, a hurka, a véres meg a májas. Hát a sültje, meg a sültött vér? Ez mind sorra kerül, váltakozva itallal.”* (1:315)

Az egyéb húsfélék közül nyúl ritkán került a tanyai ember asztalára, csak akkor, ha egy-egy sérült állat az úri hajtóvadászatokról elmenekült. Ilyenkor nem savanyú lében készítették, mint úri házaknál, hanem paprikásnak. A levét elfőzték és fagyosan, hideg ételként fogyasztották. (2:351)

Az úri szőlőkben tartott régi szüreti mulatságokon halélt is készítettek. A halt a szegedi piacról vagy valamelyik tiszai halásztanyáról szereztek. Egy részét bográcsban főzték, más részét pedig sütötték. *„A halat a kenyérsütő kemencében volt szokás sütni”*, nagy tepsikben. (8:234)

Közli a vasárnapi tanyai ebéd étrendjének változatait: tyúkhúsleves lúdgegőtésztaival, aztán tyúk paprikásleben, majd túrósgombóc tejföllel (5:103). Szokásos vasárnapi étel a rizskásaleves is, amibe tyúkot főznek, és az olajoskása, amihez az olajat a napraforgó magjából nyerik (8:129). Más helyen ismerteti, hányféleképpen lehetett elkészíteni a kását. Volt juhhúsos kása, fordított kása, kurcínás kása, kitoló kása (6:226), de készítésükről közelebbit sajnos nem tudunk meg.

Tanyán a napszamosok rendszerint nem a maguk kenyérére szegődtek el, mert úgy a feleségük nem mehetett napszámba vagy otthon sem dolgozhatott, mivel elvette volna idejét a főzés. Élmezésükről a gazda gondoskodott. Reggelire szalonna járta vagy túró zöldpaprikával. Szokás volt még az alma kenyérral, de *„minden reggelik királya a sós uborkasaláta”*, (3:320) amit szintén kenyérral fogyasztottak. Az utóbbi különösen az arató munkásoknak volt kedvelt étele, mert nyári melegben hűsítette őket (4:68). Délben-este a napszamosok főtt ételt kaptak. Legjobban a leves- és tésztaféléket szerették. Ezek közül Tömörkény megemlíti a zsemles gombóclevest és a főtt tarhonyát (3:320). A munkások közös tálból ettek. Halbór Förgeteg János, két fia és két fogadott napszamosa együtt kanalazza a tálból a *tarhonyás lét*. Finom megfigyelése írónknak, hogy amíg a gazda fakanala megkoppan a tál fenekén, a többiek abbahagyják az étkezést. Bár jutna még mindegyiküknek pár kanállal, de már nem illő tovább enniük. Az emberek evés után nagyot húznak a vizeskorsóból és pipára gyújtanak (1:145).

Tömörkény följegyzi a tanyai szegényember főzésmódját is: a nincstelen zsellér káposztát főz szalonnával, de a szalonnát madzagon éppen csak belelógatja, hogy egy kis ízt adjon neki, aztán elteszi más alkalomra (3:214).

Télen a tanyaiak napjában kétszer esznek: *„Reggel 9 óra tájban és délután négykor, alkonyatidőben”* (8:50).

Jellegzetes étkezési szokásokat is megőriz. „*A kintvaló nép a tejet nem issza bögrében vagy pohárban, jobban szereti, ha leveses tányérban teszik elébe, akkor kenyeret aprít bele, s komoly méltósággal kanalazza föl.*” (5:354)

A tanyai ember — bár mindig kalapban jár, nyáron is — étkezés alatt a kalapot leveszi a fejéről és rendszerint szóitalanul eszik. Evés után teszi föl a kalapot és csak azután kezd beszélgetésbe is (5:355).

Ruházkodás, viselet

Tömörkény elszórt megjegyzései olyan öltözködési kultúrát tükröznek, amelyre a gyári anyagok elterjedtsége és a városi divatáramlatok térhódítása jellemző. Házi készítésű vásznak a tanyai nép ruházkodásáról szólva nem is említ, ami alátámaszthatja azt a véleményt, hogy a ruházati önellátás Szeged környékén már a XIX. század elején általánosan megszűnt. Azt a felfogást vallja, hogy a mindenkori paraszti viselet a felső, előkelő osztályok viseletéből származott. Amikor az úri osztály egy-egy viseleti divatot elhagyni kezd, az akkor jut el, süllyed le a néphez, ilyenformán a parasztság az úri divatot mindig fáziseltolódással utánozza. E felfogás kétséggel valós megfigyeléseken, tényeken alapul, de meg kell jegyeznünk, hogy csak ezzel az elmélettel nem lehet a paraszti viselet eredetét megmagyarázni minden történeti korszakban.

A Szeged környéki női viseletről 1903-ban a következőket írja: „*A magyar menyecske-divat utolsó esztendőit éli, a nép leányai már csakúgy bluzókat, aljakat s egyéb asszony-mondurt viselnek, mint az úriak. A rókatorkos, láncos, zsinóros asszonymenték, csurakok helyébe bársonykabátok jöttek ünneplőbe, a viganók helyébe selyemszoknyák, pruszlik már éppen nincs, hacsak valamely hazafias ünnepen tüntetésképp még föl nem veszik. Így van az már a város egy részében, azután a falvakon de a tanyákon és a pusztákon is.*” (8:271)

A századfordulón a tanyai lányok és asszonyok ünnepi öltözködésében a selyem- és bársonyruhák szerepe szinte kizárólagosnak tűnik. Innen ered, hogy „*a vásárnap délelelőtti miséről kitolángó, selyembe-bársonyba öltözött lánysereget úgy hívják: sejömcorda.*” (8:306)

Megfigyeli a ruházat színeinek kormeghatározó szerepét: „*az ünneplő ruha különféle, némelyik egészen komoly fekete, másrésze vadgalamszín és meggyzín, bársonyból valók a gallérok. Az asszonyok feje pedig selymekendőkkel van bekötve.*” (4:480). Az ünneplő női viselethez hozzátartozott a rojtos szélű, vállra teríthető nagy selymekendő, amit *ilkakendőnek* is neveztek. Az ünneplő asszonyruhákat: szoknyát és alsószoknyákat szokás volt keményíteni is, kivételt képeztek az újhitű nazarénusok, akik vallási megfontolásból nem keményítették ruháikat. (4:480, 5:273)

Nyomon kíséri az úri divatáramlatok beszivárgását a nép közé: „*Mikor előkerült az a női divat, hogy nem a szoknya marad a derékon alul, hanem a szoknyába belekötik a derekat, s fölébe övet kapcsolnak: ez a divat egy év alatt kijutott a tanyákra is.*” (8:305) Ezt az övet a nép *gyasznak* nevezte el. Az elterjedt sokszoknyahordást az úri krinolin-divatból származtatja.

Tudósít a női öltözet alkalmak szerinti változatairól is. Amikor a tanyai lányok a *tánchelyre* mennek a suhogós keményített szoknyákban, akkor „*pántlika van a hajukban és a nyakukon aranylánc, a kezükben pedig kendő.*” (2:33) Ha a tanyai ember a városba hivatalos helyre idézést kap, ünneplőbe öltözik, mert úgy kívánja a tisztesség (2:100). Gyász esetén az idősebb asszony öltözete fekete kékfestő ruha (3:327).

A férfi öltözetre vonatkozóan 1903-ban megjegyzi, hogy terjed a pantalló viselete. „*A mi tanyavilágunkban ma már a hétköznapló, dologbéli ruha legtöbbször pantalló.*” (8:305) „*Legelőbb a juhászok kezdték a pitykés bőrnadrággal, azután lassanként lemaradt róla a pityke, le a bőr, s megmaradt a pantalló, amely elfoglalta a régi magyar ruha helyét.*” (8:271) Itt is az úri ruházat lesüllyedésének tulajdonít jelentőséget: az úri birtokosok elhasznált ruháikat odadják a tanyára a kocsisnak meg a kapásnak. A tanyai ember így megszokja a használt városi ruhadarabot és ha újat csináltat, „*már maga is pantallót hasított ki a posztóból a posztólopónál.*” (8:271). A századfordulón a kabátról és a mellényről elmarad a zsinórdísz, amit Tömörkény a hagyomány alapján magyar ruhadísznek tart, bár említi, hogy a magyar ruha zsinórdíszítése alig háromszáz éves. (8:305). 1898-ban följegyzí, hogy „*már a tanyai legény is csak úgy hasított posztót magának a szabónál, ha a kabátot új divatabbra szabják.*” (2:157)

A subavásár leírásakor klasszikus tömörségű rajzot ad a suba népeletben betöltött szerepéről: „*Tudvalevő dolog, hogy a suba szükséges bútorarab a parasztikus embernek. Szék, ágy, párna, dívány, télen kályha, nyáron jégverem az neki, enni lehet a bőrén, meg húst aszalni rajta, s ha belekötik a serdülő legényt, elhagyja a harmadnapos hideg... Meg hát egy suba, egy szépen kivarrott írhás suba díszruha ünnepnapokon. Cifraság, tanyai Makart-bokréta, ha föl van akasztva a szobába, s tekintélyt szerző állapot, ha a ráncai közt komoly állásba helyezi magát a gazda.*” (8:19). A régi subákat selyemfonállal hímezték, de 1914-ben az író már csak hosszú kutatás után talál selyemmel kivarrott subát a határban. Említi a fekete báránnyól való, talpig érő subát is. A díszes subáknak a tisztaszobában van a helye: a mestergerendáról lóg, az ünneplő ruhák mellett. Érdekes, hogy már 1901-ben fölteszi a kérdést: *van-e még új suba a világon?* (3:33) A kérdésfeltevésben is bennelevő negatív válasszal nem érthetünk egyet. Kétségtelen, hogy a szegedi magyarszűcsmesterség a század elejétől fokozatosan hanyatlott, de új suba még évtizedek múlva, a 20—30-as években is készült és kelendő portéka volt, hiszen főleg a piacozó, vásárookra járó tanyai gazdák nem nélkülözhatték.

Birkabőrből készült téli viseleti darab a *ködmön* vagy *ködmén*. Az éjféli misére igyekvő tanyaiakról írja: „*Csurakokban az asszonyok, nagy sipkában és subákban az embeféle, a gyerekek pedig ködmönbe, mert suba nincsen, ami a gyerekekre volna tartozandó.*” (3:406) A ködmönt azonban nemcsak gyerekek hordták téli felsőkabátul, hanem felnőttek is. (6:458) A férfiak hagyományos fejrevalója „*a begyűrt, de mégis tornyoshegyűre hagyott báránnybőr sipka.*” (6:458)

A férfi felsőruhák közül említi még a szűrt, azzal a megjegyzéssel, hogy 1906-ban a Sebőkhegyen nem viseli már csak a kanászgyerek. (4:88)

A paraszti lábbeliket illetően arról tudósít, hogy az 1840-es években a nép nem viselt csizmát, hanem nyáron meztláb járt, rossz időben pedig bocskorban. Az itt használatos csatos bocskort *csatos csuszának* nevezték. Effélet pusztai pásztorok még Tömörkény idejében is hordtak. (7:405) Fölfigyel az interetnikus kapcsolatokra: „*A tanyavilágnak azon a részén, ahol a bácskai bunyevácokkal, rácokkal határos a nép, amazoknak a divata, izlése jön át a magyar részre. Terjed a bocskorviselet...*” (8:272) Másutt: „*Az átokházi pusztá felé, ahol már a bunyevácokkal érintkeznek, azoktól veszik át a harisnyás és papucsos viseletet.*” (8:305)

Dicséri a régi tehénbőr csizmákat, amik sokáig eltartottak, „*az volt fölöle a mondás, hogy azt örököltni szokás.*” (7:405) Régifajta lábbeli a „*juhászos orrú csizma*”. (3:143) Juhászok viselték, más helyről tudjuk, hogy hegyesorrú, egylábas vagy forgatócs csizma volt. Följegyzí, sőt rajzon is megörökíti a magyar, német és bolgár

típusú *csizmaágást*.¹⁰ 1897-ben írja, hogy „*már a pusztai legény is levágtatja a magyar formát a csizmaszárról*” és újmódi csizmát visel. (8:85)

A tanyai ember az elhordott csizmáit is hasznosítja: *Két pár ócska csizmaszárból lesz két új csusza, a harmadik párból pedig bőrtarisznya,*” amiket a tanyai csizmadia készít el. (4:329) Más az elhasznált csizma fejéből papucst készített és a szárából lesz a bőrtarisznya (7:406). Ezek a finom megfigyelések abba a témakörbe tartoznak, amelyet a néprajzi kutatás „a tárgyak élete” cím alatt tárgyal.

Érdekes megfigyelést rögzít az öltözködésmódra vonatkozóan: a szőlőkapás apró gyerekei télen deréktól fejtetőig be vannak bugyolálva, de mezítláb bújnak elő a tanyaházból. (5:171)

Tömörkény novellái gazdag néprajzi adalékokat tartalmaznak a szegedi piacokon és vásárokon megforduló délvidéki szerbek, svábok, bolgárok viseletéről, a Szeged környéki magyar viselettel való kölcsönhatásukról is, de ezek tárgyalása most nem tartozik feladatunkhoz.

Szokások

Több tárcanovellája a korabeli szaktudomány szintjén álló szokásleírást tartalmaz, sőt némely tekintetben — pl. a néprajzi jelenségek életben betöltött szerepe, életszerűség vonatkozásában — a korszerű adatföltárások iránt támasztott igényeket is fölveti, illetve kielégíti (pl. *Farsangon, Tortülök, Tor, Disznóölés, Múló szokások*). A szokásanyagot a néprajzi földolgozások által kialakított sorrendben (születés, házasság, halál, jeles napok szokásai) tárgyaljuk.

Általánosan elterjedt, hogy a gyermekágyas asszonynak a *szűz Mária poharában tyúkhúslevest* visznek. (6:44) A városban már a század elején elmúló, csak a tanyákon élő szokás az *avatás*: „*Mikor a szülő asszony újszülött gyermekével legelsőbb a házból kilép, a templomba megy...*” (8:266)

A csecsemőtáplálásban elterjedt, hogy tejes zsemlet ruhába kötnek, és a kisgyerek szájába adják. Ugyancsak rossz szokás, hogy a csecsemőt sok helyen *elmákolják*, azaz mák levét itatják vele, s ettől hosszan alszik. Káros következményei (szellemi fejletlenség, butaság) felnőtt korban mutatkoztak meg. (3:27)

A tanyai fiatalok nem bálakon ismerkednek meg, hanem „*mint gyerekek a mezőn, állatlegeltetés közben, azután pedig a dologon, ha kapálni, szénát gyűjteni szüretelni járnak.*” (4:16)

Miután „*a legény kinézi, hogy melyik tanyából házasodjon, odaküldi a gügyüt. Tisztes férfiszemély ez a gügyü, ki is a lányosházhoz menvén, a küldő szándékait előadja. Ott illendően fogadják, pálinkát adnak elébe... Csak épp magáról a dologról nem szólnak semmit Az nem is tartozik a gügyüre... Ha (a lány) nem ad választ, az visszautasítás, ha pedig alkalmasnak találja a legényt,... akkor kendőt küld neki... ez a jegykendő... Pár nap múlva válaszul pénzt küld a legény, néhány tallért a szegényebbje, ötven forintot, száz forintot a tehetős.*”

A tanyavilágban is farsang a lakodalmak hagyományos időszaka. A tanya-központok létesítése előtt a Városba jártak esküdni. Szokás, hogy a vőlegény és a menyasszonyos háznál külön-külön összegyűlik a vendégsereg. A lakodalomba az örömszülők nem hívhatnak meg minden ismerős családot, mert nem tudnák vendégül látni, elhelyezni valamennyiüket. Azért a hívatlanok is ellátogatnak a lakodalmas házhoz, de kint maradnak az udvaron, ahol idős asszonyok kínálják őket étellel-itallal.

¹⁰ Vö.: *Bálint Sándor: Szegedi szótár. Bp. 1957. I. 254.*

„Leginkább borjút szokás vágni, abból levest főznek, továbbá paprikást, és bor mellett mulatoznak... Ősszel a már kisajtott törkölyre vizet öntenek, s forni hagyják, ebből készül a lakodalmi bor... Eszik a tejes tormást. Ez minden tanyai étkezés fénypontja, ezt tartják az ételek királyának. Lisztet pörkölnek, ahhoz tejet és reszelt tormát kevernek és ezzel a szósszal eszik a főtt húst. Továbbá, ahol birkát vágtak, a birka beleiből kenyérkolbászt csinálnak. Tejbe áztatott kenyérbéllel töltik meg a birka-belét, s aztán kisütik zsírban. Rendkívül ízetlen étel mind a kettő...”

„Estefelé egyre sűrűbben jön a hívottak serege. Ajándékkal jön valamennyi, az ajándék vagy torta vagy egy pár tyúk... (1899-ben) Rang és ajándék szerint foglalnak helyet. A módosabb a násznagy köré jut, míg az egyszerűbbek az asztal vége felé bátorkodnak...”

Tömörkény sok hagyományos mozzanatát megörökíti a lakodalomnak. Pl. vacsora alatt az újasszonynak a napa és az ipa jelenlétében állnia kell. „Ez az öregek iránt való tiszteletet jelképezi. A napa azért leginkább a konyhában tartózkodik, hogy az újasszony leülhessen, az ipa pedig az udvaron jár-kei a hivatlanok között, kínálván őket citromos borral és kaláccsal.” (8:148)

A lakodalmi vacsora étrendje a századfordulón: borjúhúsleves, tejes-tormás, kalács, paprikáshús és torta. A tanyaiak azonban a tortánál jobban kedvelik a hideg fagyos paprikást, borkorcsolya gyanánt.

Tömörkény több ízben megemlékezik a lakodalmi mosdatás szokásáról. A lakodalmas háznál a menyasszony egy tálból sorban megmossa minden vendégnek az arcát. A vendégek a vizes tálba pénzt dobnak, ami a menyasszonyé lesz. A szokás roppant nagy károkat okozott, mivel az egyik igen veszélyes szembetegséget, a trachomát terjesztette. Tömörkény szerint a múlt század nyolcvanas éveiben figyeltek föl az Alföldön, különösen katonai sorozásoknál e betegség gyakoriságára. A szegedi tanyákra külön trachoma-orvosokat küldtek. Hiába gyógyították azonban a trachomát, amíg a „menyasszonymosdatás” szívésen továbbélő szokása terjesztette. Utóbb bírsággal sújtották a menyasszonymosdatást végző lakodalmi házat, s így a szokás lassan kiveszett. (8:433).

A tanyai temetési szokásokról írott dolgozata egyszerre mutatja be a szegedi múzeumban régészként és etnográfusként dolgozó Tömörkényt. Első részében a régészeti korszakok temetkezési szokásait ismerteti, a határból előkerült leletek alapján, második része pedig a néphagyományban élő szokásokat tárgyalja. Fölhasználja néhány korábbi elbeszélésének anyagát, főleg 1903-ban írott *Tortülők* c. elbeszélésére épít. Megemlíti, hogy a század elején mindig koporsóban temetkeznek, de néhány évtizeddel korábban a fában szegény vidéken még élt a koporsó nélküli való temetkezés szokása.

A haláleset hírére megérkeznek a *halottlátogatók*. Az elhaltat kocsin szállítják a temetőbe. A kocsin gyékény van, azon derékalj, amire lepedőt terítenek, és arra helyezik a holttestet. A tetemet a tisztaszobából való új subával szokás leteríteni. (1:308).

Tömörkény megfigyeli, hogy az árván maradt gyerekek gyámja a *koma*, a keresztapa lesz. „A törvény szerint ugyan ehhez semmi jussa nincsen, de a tanyák népsínálta törvénye sokkal régibb emennél, s nem a jogot keresi, hanem a szokást.”

Régebben a nagy kiterjedésű szegedi határból mindenkit a városba vittek eltemetni. Az 1890-es évek elején hozták létre a külterületi közigazgatási központokat, s ez a változás nemcsak a temetést, hanem a hozzá kapcsolódó szokásanyagot is módosította. Azóta a tanyaközpontokban temetkeznek, és a temetést követő halotti tort nem otthon, a tanyában, hanem ugyancsak a tanyaközpontban, a templom melletti tágas mezőn ülik meg. A toron az atyafiság, rokonság vesz részt. Régebben,

a halottas háznál tartott toron, evés előtt egy tálból mindenki kezét mosott, és ugyanazon törölközővel megtörülközött, de ez a szokás Tömörkény idejében már elmaradozott. „*A halotti tor valóságos étele a tortúró, a tehéntejből készült savanyú ennivaló.*” (3:325) Tömörkény figyelme itt is kiterjed a változás minden részletére: az 1900-as években a toron már húst, oldalast, csülköt, szárazkolbászt is esznek. Megfigyeli, hogy a tanyai nép a toron nem mutatja a fájdalmát, a halottat már megsiratták, s „*a könnyek nem a piacra valók...*”

A népszokáskutatás szempontjából érdekes megállapítást tesz 1915-ben: „*Valamikor, nem is olyan régen a tanyának két vidámsága volt egy esztendőben. Az egyik a szüret, a másik a disznótor. A harmadik... az aratás befejezése, de ezt nem ünnepezték mindenütt.*” (6:417)

A tanyai disznótor nem vendégeskedés volt, a meghívottaknak dolgozniuk is kellett. „*A tanyán nincs böllér és nincsenek vágólegények, ennél fogva az ölés munkásai mind a szomszédokból kerülnek ki...*” „*A meghívottakból telik ki a böllér, a pörkölt, a felvágó, a szalonnahasigató, az asszonyaikból pedig azok, akik a hurkát és kolbászt csinálják...*” (8:51) Persze a meghívás visszajár, és így kölcsönösen kisegítik egymást.

Tömörkény két ízben is részletesen leírja a tanyai disznóölés munkáját és hagyományait (*Tor*, 1896; *Disznóölés*, 1911). A disznótori vacsora után citeraszó mellett énekeltek, mulatoztak (1:315).

Mély átéléssel ábrázolja a nép lelki életét, tudati világát, bensőleg azonosul paraszthőseivel. Éppen ezért szembetűnő, hogy a tanyai nép vallásos népszokásairól kevés mondanivalója van. Említi, hogy a tanyaiak nem templombajárók. Ez magyarázható a tanyaközpontokon épített templomoktól való nagy távolsággal. Módszabbb gazdák jeles ünnepeken alsóvárosi *barátot* hívnak a tanyára misét tartani, de ez ritka alkalom. Sok tanyai ember csak keresztelő, esküvő és temetés alkalmával jut el a templomba. A tanyai nép megtartja halottak napját, és nagy ünnepének számít a búcsú — bár ez utóbbi szerepét nemcsak vallási, egyházi jellegű vonatkozásoknak köszönheti.

Tömörkény többször említi, hogy a tanyai nép Józsefet mint gondviselő pártfogóját tiszteli. „*Nincsen ember, aki ezen a napon dologba állana. József napján a földet szerszámmal dúrkálni nem szabad. Ilyenkor csönd van és ünnep. A tanyák csöndesek, csak délután felé hallatszik erről-arról a gyermekek éneke...*” (3:365) Vihar, jégverés esetén a tanyai tisztaszobában a Mária-kép előtt gyertyát gyújtanak, de ilyen alkalommal a Szent József képe előtti gyertyagyújtás is szokásos. (4:77) A József-tisztelet utóbbi megnyilvánulása jól mutatja, hogy a tanyai nép vallásossága mennyire szoros szálakkal kapcsolódik munkája eredményességéhez, illetve az evvel összefüggő szorongásokhoz. A paraszti vallásosság Tömörkény által ábrázolt másik vonására, a csodákban való hitre a néphit, hiedelmek tárgyalásánál kerítünk sort.

Nem mulasztja el följegyezni az újabb szokásokat sem. Először 1907-ben írja meg, hogy amelyik tanyában varrógép van, ott az üres cérnagurigákat fölfűzve a kocsit felé eső házvégre akasztják, hadd vigyék hírét az arra járók a tanyában lakó egyes eladólányoknak. (4:213, 5:146).

Hitvilág

Tömörkény különleges érdeklődéssel fordul a tanyavilág elhaló, majd meg-megújuló „rónasági csodái”, a néphit jelenségei felé. Az írói-újságírói érdeklődésen túl minden alkalommal nyomozza a népi hiedelmek, babonák magyarázatát, eredetét. Ebben erős beleélő képessége segíti, amely lehetővé teszi, hogy szinte azonosuljon

paraszti alakjaival. Úgy érezzük, hogy a szegedi tanyák sajátos, külön világának egyik fontos vonását éppen a néphit jelenségeiben találta meg, — bár erre vonatkozó elvi megállapítást nem találunk írásaiban.

A néphitre vonatkozó följegyzései sem rendszeresek, általában egy-egy föltűnő jelenséghez kapcsolódnak. De igyekeznek a jelenségeket összefüggésükben, hatásukban megragadni, és mivel többször is visszatér mindegyikre, így alkalmasak arra, hogy a tanyai nép hiedelemvilágára nézve következtetéseket vonhassunk le belőlük.

A tanyai nép a számára közvetlen megfigyeléssel, tapasztalati úton érthetetlen dolgokat, jelenségeket természetfölötti erőknek tulajdonítja. A természetfölötti hatalmak sorában jelentős szerepük van az egyház dogmáinak. Erre vall a vallásos hitből táplálkozó „csodák” gyakorisága és jelentős tömeghatása. Egy tanya ablakán, a gémeskút víztükrén, majd a Pálincás erdő sarkán, a *fahögyben* megjelenik Mária. Híre gyorsan elterjed és a tanyai nép csodájára jár. Különösen nagy hatást kelt 1897-ben egy pusztorlélyi kis pásztorlány Mária-látása. Tömörkény fölkeresi a helyet, és hitelesen tolmácsolja a csoda helyére zarándokló tömeg hangulatát (Mária-látás). A templomi csöndben várakozó emberek ünnepélyességéből kieri a nép sóvárgását a meg nem magyarázható, természetfölötti dolgok iránt. A látomás nem mindenkinek szól, csak az *elrejtözött látólánnyhoz*, aki éjjelente vallási extázisba, önkívületi állapotba esik és révületéből ébredve csodálatos dolgokat mesél a túlvilágról. Az író látja az erdősarki fa előtt térdeplő tömeg sóvárgó hitét, de nem hallgatja el a kritikus paraszti véleményt sem: a szőlőkapás, miután meggyőződött arról, hogy a fán nem látni semmit, a csárda felé készülődik és megjegyzi: „*tödd bolonddá a körösztapádat.*” (8:60, 4:56, 8:384)

A sebőkhegyi Nógrádi tanya tisztaszobájában *fóras* fakad. A nép csodát lát benne és zarándokolni kezd a tanyába. A szobában oltárt emelnek, ahová kijár prédikálni az alsóvárosi „szent ember” is. Pedig a forrás tulajdonképpen a vizes esztendőkből gyakori vadvíz, *fakadó víz*.

A rejtélyes jelenségek átszövik a tanyai nép tudati világát a mindennapi élet dolgaival kapcsolatban is. A Mária-jelenésben kételkedő kapás hittal meséli, hogy látta, amint az udvarról a favilla magától megindult és bement a szobába. Mások megesküsznek rá, hogy kapálni látták azt, akinek pár nappal azelőtt ott voltak a temetésén. (8:386)

Erősen él a hazajáró lélekben való hit. Azt tartják, hogy a lélek csak akkor jár vissza, ha valami baja van: ha pénzéről, vagyonáról nem rendelkezett, ha kifizetetlen adósságot hagyott, vagy ha az utána maradt örökség osztásakor igazságtalanság történt. A hazajáró lélek köcsögök összetörésével, bútorok zörgetésével, ablakveréssel, sóhajtozással ad jelt magáról. (8:167)

A tanyai néphitben különös szerep jut a halottlátónak. A holtakat látó az elhaltakról, földöntúli életükről hozzátartozóinak mindent meg tud mondani. A századforduló táján nagy híre volt a csépai halottlátónak. Alsótanyáról is sokan eljártak hozzá, pedig lovaskocsin elég hosszú volt az útja. Tömörkény is fölkereste, hogy végére járjon tevékenységének, amiről hét határban „vert a szó”. A halottlátó tudományát kételkedéssel fogadja, de élményeiből meggondolkodtató tapasztalatot szűr le: „*a holtakat látó paraszti sámán elszomorodott, vigasztalan lelkek megkönnyebbítésén, kitisztításán és fölemelésén dolgozik. A nép asszonyainak a lelke könnyebbül meg, ha a holtakat látó, akiben bízik és hisz, elhalt kis gyermekeiről, egyéb szeretteiről jót mond neki... A holtakat látó emberek nem népcsalók...*” — vonja le végül a következtetést. (8:388) Lehet, hogy ez a megállapítás furcsának tűnik, de ha arra gondolunk, hogy Tömörkény mindig parasztjai helyzetébe, gondolkodásába való teljes beleéléssel alkotja írásait, máris megtaláltuk kijelentése magyarázatát.

A szegedi tanyákon is ismerik az „ördögi tudomány” kézfogással történő átadását. A tudós ember addig nem bír meghalni, amíg tudományát valakire át nem ruházta. A kézfogáskor az átadó azt szokta mondani: „*négyön vöttem, négyön adom*”. Ha nincs kinek átadni a tudományt, a haldoklónak söprünyelet nyomnak a kezébe. Aki ördögi tudománnyal rendelkezik, az tud a holtakkal beszélni, le tudja hozni pl. a fiastyúkot az égről, hívására a favilla az udvarról beballag a szobába. (8:165) A boszorkányhittel kapcsolatban egy-két megjegyzése van: a boszorkány öreg reves fák korhadt üregében tartózkodik és viharos éjszakákon a rohanó fellegekben lehet látni. Ellene ajánlatos faragott fát tenni a padlásletőre és a kaszát kidugni a padláslyukon. (4:147)

A föld alatti kincsek lelőhelyét a hiedelem szerint láng mutatja meg. A kincseket nehéz kiásni, mert „*lent hét fekete ember ül a fordított vályún, amely a kincseket takarja...*” Ezért csak úgy áshatók ki, ha vér folyik a gödörbe. Egy kinti vélemény szerint asszonyt kell fölálldozni, hogy sikeres legyen a kincskeresés. Tömörkény itt utal a Kőmives Kelemenné történetével való párhuzamra. (4:463) Más helyen a kincsről ezeket írja: „*legalább egy birka és hat kakas véráldozata kell hozzá, hogy a kincseket a föld magából kiengedje, mert a kincseken a hét fekete szent ember ül.*” (7:438) Más hiedelem szerint a föld mélyében fekvő kincset csak szűzlány láthatja meg, ha tükörüvegen néz keresztül. (4:471)

Akad ember, aki ha a kocsikerék végiglyukán át bekiált a szabadkémény kürtőjébe, hazatér az elkódorgott borjú. (7:438)

A paraszti hitvilágban jelentős helyet foglalnak el a rontások miatti babonás szorongások. A rontás elhárítására szokás szombati napon a Boldogasszony képe előtt méceset gyújtani, és éjszakára az ereszlet küszöbére keresztbe tenni a nyírfa-söprűt. (5:171) A szőlő fagytól, rontástól való megvédése céljából ősszel a szőlőföldbe szent szentet szokás elásni. (4:464)

Régi néphit, hogy a szülőanya sirató könnye mind elhalt kisgyermeké sírjába folyik. (8:174)

A kutyavonítás azt jelenti, hogy a kutya „leket lát” (halálozás esetén). Pl. elhagyatott, üresen maradt tanyán vonít a kutya. (5:59) Halottat jelent az is, ha valaki álmában a szobában fekete koporsót lát. Temetéssel kapcsolatos hiedelem, hogy a halott lelke a temetési menet utolsó kocsija fölött repked. (3:485) A tanyai népben él az a babonás szorongás, hogy „*amely határon halottat szállítanak keresztül, annak a termését elveri a jég.*” A hiedelem mélyen gyökerező hatására mutat, hogy a szegedi határban többfelé megtámadták a halottas szekeret. A támadás megakadályozására a halottas kocsit letakarva, elől-hátul vasvillás emberek kíséretében indították utnak a tanyáról. (7:237)

A szegedi tanyákon azt tartják, hogy a nyugat felől szálló felhők hozzák a jégesőt. Ilyenkor a tanyai asszonyok a tisztaszobabeli Mária-kép előtt sietve gyertyát gyújtanak: így kérnek segítséget a jégeső ellen. (4:282)

A néphit szerint a szivárvány arra való, hogy az égből lehullott felhők helyébe a tavakból a vizet fölszívja. (8:173) Régen a márciusi hó olyan ritkaság volt, hogy lányszépítő szernek tartották. (7:236)

A tanyai nép nagy jelentőséget tulajdonít az időjósásoknak, amelyek legtöbb esetben tapasztalati tényeken alapulnak. Ha nyáron a tanya mögül a „kényók (kígyók) fütyülnek”, esőt jelent. (2:316) Ha itatáskor a barom játékosan ugrálni kezd, másnapra nagy szélvihar lesz. (2:317) Följegyzi a közismert Mátyás napi időjósást és a Mátyás—Gergő—Bedenek napi időjárás eredetéről szóló népmondát. (2:314) Ha az ökörfarkkóró szára teli van virággal, abból hideg télre következtetnek. (3:484)

Tömörkény több ízben főlemlíti a szólásmondást: „*elpusztul az a tanya, amelynek pávája és jegenyéje van.*” A mondást korábban Mikszáth is megörökítette a Szeged könyve egyik tárcájában. Írónk a szólás kialakulását is nyomoz követi: „*Ez kezdetben... a pazarlást, a fölösleges költekezést jelentette, meg azt, hogy kár olyasvalamit tartani a ház körül, ami nem hajt hasznot. De később babonává alakult, s nyomán félik a pávát, nem is láttam vagy tíz esztendő óta...*” (8:207)

Gyógyítás

A hiedelemvilág elemeivel szorosan összefüggenek a népi gyógymódok. Tömörkény e témára vonatkozó ismereteit „Tanyai orvosságok” című szakcikkében összegezte, melynek sok adaléka föllelhető elbeszéléseiben is. Itt megint csak az elszórt adatokat vesszük sorra.

Közkeletű szólásmondás szerint „füben-fában van az orvosság”. A népi gyógyítók használtak gyógynövényeket és gyógyszerárban kapható növényi eredetű szereket, de Tömörkényt elsősorban a sajátos, primitív eljárások érdeklik. Gyakoriak a ráolvasások. Ha pl. a lány szabadulni óhajt a szemölcsötől, holdújulásakor háromszor mondja a következő mondókat: „*Új hold, új király, Vendégségbe hivattál, De én nem möhetők el, Szömölcsömet küdöm el.*” (3:393) Ráolvasás szokásos a mádra, a női betegségek egy bizonyos fajtája esetén is (szövegét l. 3:394).

Gyakran alkalmazzák a gyógymasszázszt. A beteget ököllel megnyomkodják, meggyúrnák, akad olyan gyógyító, aki meggázolja, meg is tapossa a fájó testrészeket a gyógyulás érdekében. Említ egy gyúróasszonyt, akit a törvény kuruzslás vádjával üldözött, pedig a masszázst sikeresebben alkalmazta, mint az orvosok. (8:393)

Harmadik sajátos gyógyító eljárás a füstölés. Ráfüstölnek a betegre, különféle száraz virágok és gyökerek meggyújtásával (pl. tömjénfüstölés) (3:393).

Gyógyítással általában idős asszonyok foglalkoznak, akiket a tanyai nép *kenő-asszonynak* nevez. A *kenőasszonytól* különbözik a *javasasszony*, aki „durva kuruzslásokat is végez” és orvosszerei nem mindig válnak be. (8:376)

Mellfájás, *szárazbetegség* ellen mézes pálinkát itatnak a beteggel. Ajánlatos még orvosságul a torma leve, avas szalonna fogyasztása és petróleum vagy petróleumos pálinka ivása (3:216). Ezenkívül a tüdőbetegnek székfüvirágot is szokás főzni. (5:251) A *harmadnapos hideglelésnek* nevezett láz ellen hathatós gyógyszer a paprikás pálinka (8:403). Daganatokra és zúzott sebre a nyúlhájat tartják alkalmas orvoságnak. (3:393, 8:44). Vérző sebre megrágott sóskalevelet tesznek, (4:192) de nyílt seb bekenésére használják a kocsikenőcsöt is (3:393), ami a fertőzés veszélye miatt nehezen érhető gyógymód.

A század elején neves gyógyító ember, *csodadoktor* volt az alsótanyai Engi Tüdő Vince. Tevékenysége annyira érdekelte Tömörkényt, hogy több éves időközönként újból és újból visszatért működésére és igyekezett megfejteni hatásának titkát. Engi Vince egyike volt azoknak a paraszti gyógyítóknak, akik a nép rejtelmes dolgok iránti vonzalmát, csodákban való babonás hitét kihasználta. Tömörkény 1903-ban ír először róla: a tanyai nép azt tartja felőle, hogy átlát az emberekben, mint a röntgen-orvos. Ez a hatásos „csoda” alapozza meg hírnevét. (3:395) Érdekes, hogy egyetlen sikerült gyógyítását, racionális gyógymódját sem említi, csak tudománytalan eljárásait veszi tollhegyre. Pl. Engi Vince — bár írástudatlan — a betegeknek receptet ír, majd a receptpapírt a szájába, megrágja és lenyeli. Ismert gyógymódja a beteg szöges deszkára fektetése és kemény masszírozása. Utóbb a tanyaház tisztaszobájában kápolnát rendez be, ahonnan prédikál a népnek. Jellemző körül-

mény: a tanyai papnak azzal sikerül a közhangulatot ellene fordítani, hogy a *csodadoktor* nem dolgozik. „*S Vince tekintélye igen gyorsan hanyatlott ezen a vidéken, ahol a dologtalan embernek semmi neve sincsen.*” (4:57) Tömörkény 1905-ben érezhető elégtétellel ír a tanyai csodadoktor tekintélyének hanyatlásáról. Elítélő véleményének az a magyarázata, hogy szerinte Engi Vince visszaélt a tanyai nép megmagyarázhatatlan rejtélyek iránti vonzalmával, becsapta, elbolondította a népet.¹¹

*

Tömörkény tanyákról szóló „adatközléseinek” csak egy részét vettük sorra, a hagyományos néprajzi fejezetek szerinti taglalásban. A szegedi tanyavilág társadalmi képeről, tulajdonviszonyairól, életmódjáról, közigazgatásáról, iskoláiról elszórt adatok egy külön társadalom-néprajzi, részben szociográfiai szempontú összefoglalásba kívánkoznak. A tömörkényi tanyakép csak avval együtt válhat teljessé. De már az itt számbavett anyag meggyőzhet arról, hogy Tömörkény írásai gazdagok forrásértékű megjegyzésekben és érdemes hozzájuk visszanyúlni. Bár a tanyai néletről nem írt összefoglaló munkát, (*A tanyai világból* című folyóiratcikke nem átfogó jellegű, hanem csak a településsel és építkezéssel foglalkozik), azonban kisebb írásaiból olyan „kis tanyai néprajz” állítható össze, amely a szegedi tanyavilágról mindmáig a legértékesebb tudósítást adja a néprajztudomány számára. Kovács János Szeged és népe című monográfiája a tanyavilág tárgyalásának nem szentel elegendő helyet és szemlélete sok tekintetben elvult. Mennyivel előbb, korszerűbb az övénél Tömörkény néprajzi látásmódja! A tanyák néprajzi kutatása szempontjából Kovácsénál értékesebb Szűts Mihály Szeged mezőgazdasága című munkája, amely a földművelést, állattartást illetően nélkülözhetetlen forrás, de céljából eredően mással nem foglalkozik.

Tömörkény abban a korban élt, amikor a hagyományos paraszti életforma fölbomlása megkezdődött. A paraszti világban zajló változásokat éles szemmel figyelte és megörökítette. Csupán elbeszéléscímekből egész sort lehet összeállítani, amelyek mind a változást hirdetik: Amik elmúlnak, Mindenek változnak, Amik eltűnnek, Múló szokások, Tűnő iparok stb. Igaz, hogy némi nosztalgiával nézte a paraszti társadalom szokásainak, tárgyi emlékeinek pusztulását, de nemcsak észrevette a változást, hanem fölismerte a gazdasági—társadalmi haladás elkerülhetetlen voltát. Ebben, a paraszti kultúra változásainak rögzítésében és szemléletében — néprajzi értékükön túl — művei ma, a paraszti élet gyökeres átalakulásának időszakában is igen tanulságosak.

Juhász Antal

¹¹ Engi Tüdő Vince népi gyógyító működését Grynaeus Tamás dolgozta föl.

ZUR ETHNOGRAPHIE DER GEHÖFTE (TANYA) IN DEN WERKEN VON ISTVÁN TÖMÖRKÉNY

Das Lebenswerk von István Tömörkény, dieser vorzüglichen Gestalt der ungarischen Novellenliteratur (1866—1917) ist eine reiche Fundgrube der volkskundlichen Daten. Aus dem volkskundlichen Quellenmaterial in den Werken Tömörkénys hat bisher am ausgiebigsten Sándor Bálint geschöpft in seinem „Szegedi szótár“ (‘Szegeder Wörterbuch’), aber die Bearbeitung des vollen volkskundlichen Nachlasses des Lebenswerkes von Tömörkény ist noch immer eine Schuldigkeit der ungarischen Volkskunde. Der Verfasser möchte etwas von dieser Schuldigkeit bei Gelegenheit des Zentenariums der Geburt Tömörkénys abtragen.

Tömörkénys Lebenslauf nahm mit der Journalistik ihren Anfang, 1899 war er Mitarbeiter des Szegeder Städtischen Museum und der Somogyi-Bibliothek, 1904 wurde er Direktor dieser beiden Institutionen. Von ihm wurde 1906 die volkskundliche Sammlung des Szegeder Museums gegründet. In seinem Lebenswerk nimmt die Darstellung des Szegeder Bezirkes der Gehöfte (*tanyavilág*) einen sehr wesentlichen Platz ein. Auch von bewusster Verpflichtung wurde er in seinem schriftstellerischen und wissenschaftlichen Interesse geleitet, als er in dem Szegeder Bezirk der zerstreuten Gehöfte volkskundliche Sammeltätigkeit und archäologische Ausgrabungen ausführte. Der grösste Teil seiner in Fachzeitschriften erschienenen Studien — sechs von zehn Arbeiten — schöpfte seinen Gegenstand aus dem Volksleben des Gehöftebezirkes. Der Verfasser hat jedoch seine Bearbeitung nicht auf diese Studien, sondern auf die unaufgedeckten Daten in seinen Erzählungen und Feuilletons aufgebaut. Es wird von ihm die fachwissenschaftliche Zuverlässigkeit nebst ihrem Quellenwert der aus den Werken Tömörkénys geschöpften Daten betont.

In der vorliegenden Arbeit wird nur ein Teil der gehöftlichen Volkskunde Tömörkénys behandelt, und zwar in folgenden Abschnitten: Siedlungswesen, Bauwesen, Ackerbau, Marktgang, Nahrungswesen, Kleidungswesen und Tracht, Volksbräuche, Volksglaube, völkische Heilverfahren. Das auf die sozialen Verhältnisse und Lebensweise des Szegeder Gehöftebezirkes bezügliche Material soll nächstens in einer besonderen Studie behandelt werden. Der Verfasser gelangt zu der Schlussfolgerung, dass István Tömörkény es war, der unter den Zeitgenossen, sogar auch die Nachwelt in Betracht ziehend, für die Volkskunde den wertvollsten Bericht über den Bezirk der Szegeder Gehöfte geboten habe.

Antal Juhász

SZEDETTES BÁCSKAI BUNYEVÁC SZŐTTESEK

Több, mint két évtizede Baján, bunyevác családnál háziszőttes ujjú női ing került a kezembe. Finom anyaga, érdekes technikája, díszítése azonnal felkeltette érdeklődésemet, s arra ösztökélt, kikutassam, hogy hol, mikor és kik készítették.

Eleinte úgy véltem, ideszármazott darab lehet, de tovább kutatva, Bajának két bunyeváclakta kerületében és a várossal összeépült szintén vegyeslakosságú Bajaszentistvánon még számos ugyanilyen szövés technikájú s szabású női ing került elő. Minden egyes darabnál megállapíthattam, hogy helyben készült, de készítőik már nem élnek.

Vizsgálódásaimat az említett három bajai kerületre korlátoztam.

1953-ban a díszítőművészeti munkaközösség keretében nyolc vegyeslakosságú bácskai községben vizsgáltam e bunyevác szőttestechikát. A tanulmányozás eredményeként megállapíthattam, hogy valóban eredeti, a környező magyarság szőttes-technikájától merőben elütő bunyevác szövésmodot képvisel a megismert szőttes. Nyolc bunyevác települést gyűjtöttem fel, de a legeredményesebb tárgyi gyűjtést és a legtöbb adatközlést mégis az első kutatási helyemen, Baján, sikerült feljegyezniem.

Baja egyike a legrégebb bunyevác településeknek. Bunyevác betelepülői állítólag már 1600 körül felszivárogtak délről, a török által zaklatott lakóhelyükről: Boszniából, Hercegovinából, Dalmáciából. Nagyobbmértvű, szervezett betelepülések az 1667 körüli években történtek. A katolikus vallású bunyevácság főleg a ferences szerzetesek vezetésével jött e területre. Főbb letelepedési központjaik Baján kívül Szabadka, Zombor, Szeged, Bács, Kalocsa voltak, sőt Buda környékére is eljutottak. Bajának három kerületében: Szállásvárosban, Homokvárosban, Bajaszentistvánon még majdnem zárt egységekben élnek. Ennek köszönhető, hogy az erősebb városi, gazdaság és kulturális ráhatás mellett is megőrizték az elmúlt évtizedekig úgyszólván mindeni vonalon jellegzetes kultúrájukat, szokásaikat, pedig még azt sem állíthatjuk róluk, hogy igen elkülönítették volna magukat a magyarság életétől.

Baja környékén a bunyevácok jelentős számban még a következő községekben élnek: Felsőszentivánon, Csávolyon, Katymáron, Vaskúton, Garán, Bácsalmáson, Mátételkén. Ezekben a vegyeslakosságú községekben folytattam textilkutatásaimat. Gyűjtésem kizárólag az adatközlők kikérdezésére, személyes megfigyelésekre támaszkodhatott, szőttes technikájukra vonatkozó irodalomra — ennek hiányában — nem alapíthattam.

Az itt élő bunyevácság — az ifjabb generáció kivételével — majdnem teljes egészében földművelő volt. Az elmúlt évtizedekig még az iparra tértek sem szakadtak el a földtől, szőlőműveléstől, gazdálkodástól, az ipart tekintették másodfoglalkozásnak.

A földművelő életmód sokáig őriztette velük hagyományaikat, a mai nemzedék azonban elszakadt a földtől, a kereskedelembe, iparban, értelmiségi pályán helyez-

kedett el. Csaknem teljes egészében elhagyták népviseletüket, hagyományaikat, s így rohamosan tűnik sajátos népiségük.

A vizsgálat tárgyát képező szőttesség a múlt század közepén készült. Az akkori-ban még kizárólag földműveléssel foglalkozó bunyevácok asszonyai a téli hónapok alatt, kevés kivétellel mind foglalkoztak fonással-szövésessel, s ez általánosan így tartott egészen a századfordulóig. Még ekkor is majdnem minden házban télen felállították a dédanyáktól örökölt alacsony, nyugati típusú szövőszékeket. A szövés mellett minden házimunka, állatgondozás, kerti veteményezés, szőlőmunka is az asszonyra hárult. A nehéz, sok munkától eldurvult, megkeményedett kéz mégis tudott hajszálvékony fonalakkal dolgozni, és végtelen szorgalommal, türelemmel és ügyességgel finom szőtteseket szőni. A serdülő fiatalságot is korán munkához szoktatták. A leányokat a kenderfeldolgozásnál, fonásnál, 10—12 éves korban a durvább vásznak, pokrócok szövésénél, a kész vásznak fehérítésénél állították munkába.

Száz évre visszatekintve, igen sokféle és változatos háziszőttes-féleséget ismertem meg. Majdnem minden bunyevác településen megtaláljuk a kendertermelés, sőt a lentermelés nyomait, utóbbival azonban felhagytak, mert termelése a meleg, száraz Alföldön nem vált be.

A kendert maguk dolgozták fel, télen pedig megfonták. Az így nyert kenderből szőtték a házi használatra szükséges holmit, ágylepedőket, törül- és törülközőruhákat, a munkára való ruhaneműt, női ingeket, „pöndölöket”, férfingeket, gatyákat, zsákokat. A legrégebb darabok tiszta kenderfonalból készültek, később gyári szövőfonal felvetésre kendert hánytak, s a századfordulón már sok szövött holmijuk tiszta szövőfonalból volt. Ezekből az anyagokból készült háziszőttesek nem különlegesek, az országszerte elterjedt használati daraboknak megfelelői, kevés díszítő csíkozással, felszedéses sorokkal, keskeny szövött hímekekkel. Két és négy nyüstell dolgoztak, utóbbival a darázsfészkes, különböző variációban készült alapszövésük eredeti.

A bajai városi bunyevácság gyapjával nem szőtt, gyapjúsőttesek vagy vétel, vagy házasság útján kerültek hozzájuk. A drága gyári gyapjufonállal, az általuk *iszpiánnak* nevezett fésűs gyapjával főleg az ünnepi használatra szánt *pregatyákat* készítették. (Pregatya = egy szélben szőtt kötény.)

A mindennapi használatra szánt fehérneműjükhöz a múlt század közepe táján főleg házi készítésű kenderfonalakat használták, később tértek át a gyári szövőfonalakra. Az ünnepi használatra szánt darabjaikat száz évvel korábban is hajszálvékony gyári szövőfonalakkal szőtték. Ebből készítették a jellegzetes, általuk *usznova*, *usznovka* néven ismert áttetsző fehér anyagukat, melyeknek a díszítését a szintén fehér, de vastagabb szállal beleszótt különböző variációjú hosszanti csíkkötegek adják. Ezt a fátolszerű anyagot főleg ruhaneműre, ágy- és asztalneműre, dísz-törülközőkre alkalmazták.

*

Az usznovához használt gyári szövőfonalhoz hasonló hajszálvékony finom fonállal szőtték a legértékesebb, általuk *csancsánának* vagy *csoncánának* nevezett *szedettes* technikájú szőtteüket is. E szőttest így ismerik minden települési helyükön. Bárhol kezdtem kutatni a szedettesen szőtt női ingek után, eredménytelen maradt a faggatásom. Amint azt mondtam, hogy csancsánás régi ingeket szeretnék látni, azonnal megértették, mit keresek. (A szó jelentését nem tudtam kikutatni, lefordítható értelme nincs.) Egyik bajai bunyevác asszony a szó értelmét a magyar „csecse” kifejezéssel hozta összefüggésbe. Valószínűleg ilyenféle értelme van, mert a hercege-

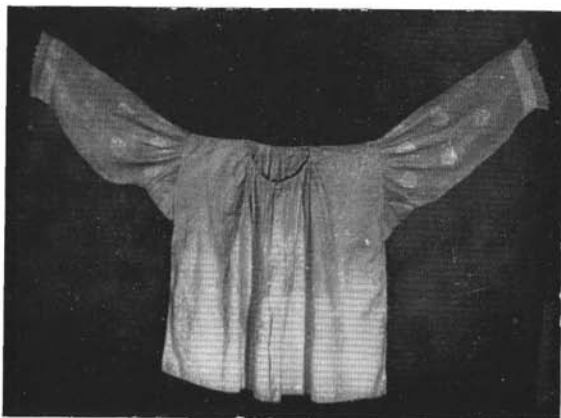

1. ábra. Bajszentistváni bunyevác család,
az 1870 körüli évekből

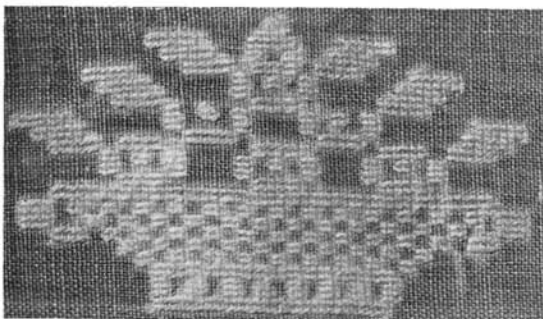
szántói sokacoknál is így hívják, de ott nem szövőtechnikát jelölt: a *csancsánás* női ingeik, *csancsánás* női kötőik vékony háziszóttas alapon szálhúzással, hímzéssel, színes keskeny szalagokkal, islóggal agyondíszított darabok. Tehát a *csancsána* jelző itt valami különösen díszes, ünnepieset jelölt. Ezt a melléknévként ismert kifejezést főnévi és igealakban is használják pl. „én már nem tanultam meg a csoncsálást”, „nem tudtam csoncsálni”.

Az ismertetendő szövéstechnika itt ma már nem él. Tehát már nem sikerült olyan élő bunyevác asszonyt találnom, aki még maga is ezzel az eljárással szőtt, csak olyat, aki még gyermekkorában látta anyját, nagyanyját csancsánát szőni. Hogy mégis hiteles legyen a gyűjtésem, igen sok adatközlőt kellett kikérdeznem, hogy valamennyire is pontosan tudjam a szövéstechnikát ismertetni, történetét rögzíteni.

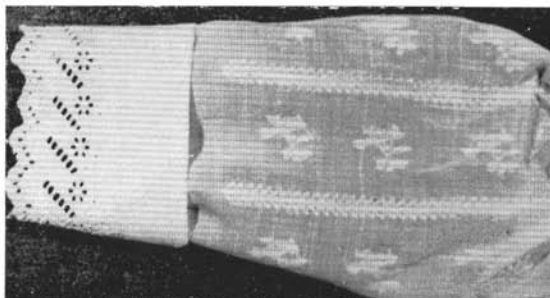
Az *öreg sztárák* és *májkók* (atyai és anyai nagyanyák) ládáinak, szekrényeinek mélyéből, szalmazsákok rejtekeiből kerültek elő ezek a közel 100 éves darabok. Egy-egy csancsánás női-, vagy férfiing fehérre mosva, fényesre vasalva, a tulajdonosának az életben viselt legkedvesebb öltözetdarabjaival, az usznovka ágyterítőből alakított szemfedéllel együtt kendőbe csomagolva, az utolsó nagy útra volt előkészítve. Pár éve történt, hogy egy halódó öreg szállásvárosi asszony addig nem

2. ábra. Bunyevác női ing, opletyka.
Az ujjak háziszóttésből készültek,
szedettes, csancsánás technikával díszítettek

3. ábra. A 2. ábra ingujjába szőtt kosaras díszítmény

4. ábra. Női ingujj, madaras, rozsmaringos beleszőtt mintával. Az ujj végződése gyári hímzés, amit a könyök fölé visszahajtva viseltek

5. ábra. Tkányica alapba csancsínás technikával beleszőtt, talapzatra állított rózsás minta

nyugodott, míg rá nem adták a *csancsánás* ingét és a hozzákészített öltözetét, attól félt, hogy ha meghal, nem ebbe öltöztetik.

A szemtanúk szerint a *csancsána* szövése sok bunyevác családban még ma is meglevő, de már csak a padláson heverő, alacsony, nyugati típusú szövőszékeken történt. A fonal felvetésére már kevés az adat. Volt, aki látta, hogy az utcán vetették fel, s nagy kövekkel rögzítették a két végén a felvetéshez használt deszkákat, volt aki úgy látta, hogy a ház falán vetették fel a vékony fonalakat. — Baján a csancsánát még legtovább szövő Vidákovics Rókusné akkor még élő nagy idős leánya szerint az ő anyja a szobában vetette fel a fonalat. Mint 12—13 éves leány segédkezett a gombolyításban. A kis motringokat előbb jól szétrázták, mert a vékony, főleg az erősen sodrott bodros fonalak igen könnyen összetapadtak. A vékonyszálú fonál könnyen kócolódott, s ha az anyja nem vette észre, titokban gyorsan eltüntette a gubancos részt. A felvetésre sima fonalat használtak, a leszövése, a női ingekhez legtöbbször bodrosan sodrottat.

Általában 46—48 cm szélességben, 2 nyüsttel szőtték a csancsánának az alapanyagát, amit ők *tkánya*, *tkányica* néven neveztek. Ebbe az alapanyagba szőtték a vastagabb, kevésbé sodrott fonállal a mintákat. A minták kialakítása nem a szokott szövési módon nyüstök, félnyüstök, szövődészka, vetélő segítségével készült, ahol a mintát kialakító szál az anyag fonákján egész szélességben végigvezetődik. A minta kialakításához használt vastagabb fonálból kis motringokat tekertek, ezeket kézzel bújatták át a kötőtűvel, lapos csont- vagy fémtűvel felemelt szálak közé. Annyi motringgal dolgoztak, amennyit a minta megkívánt. Ellentétben a szokásos szövésekkel, szövés közben itt a minta fonákja volt felül, s a vezetett szálak a szövőasszony előtt lógtak. Nagyon pontosan kellett a szálakat számolni, mert az elhibázott részek fejtése majdnem lehetetlen volt.

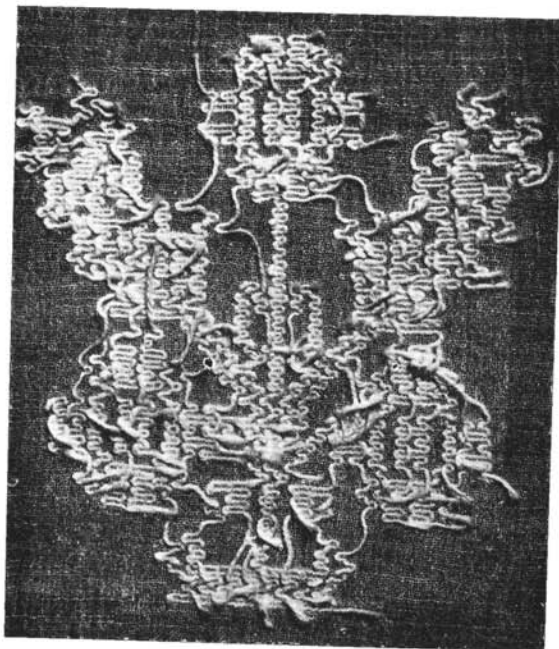
Ritkább felvetésnél egy-egy mintaelemet 4, a sűrűbb láncsoroknál 6 láncfonal alkotott, tehát 2, illetve 3 láncfonalat kellett felszedni, s a vastagabb fonalat ezen átbújtatni. Minden felszedett mintasort 2 sor vékony fonállal szőtték végig a vetélővel. 2, illetve 3 sor vastagabb fonállal vezetett mintasor és az ezeket leszöví 2—2 vékony vetüléksor alkotta az egy-egy merőleges irányú mintaelem magasságát. A bordával óvatosan kellett a szálakat levérni, mert a vékony fonál könnyen szakadt.

Nehéz technikája miatt nem mindenki, vagy legalábbis nem mindenki egyformán ügyesen érthetett ehhez a szövéshez, amint a népművészet bármelyik ágában is igazán kimagaslóan értékeset és szépet mindig csak átlagon felüli tehetséggel s ügyességgel rendelkező alkothat.

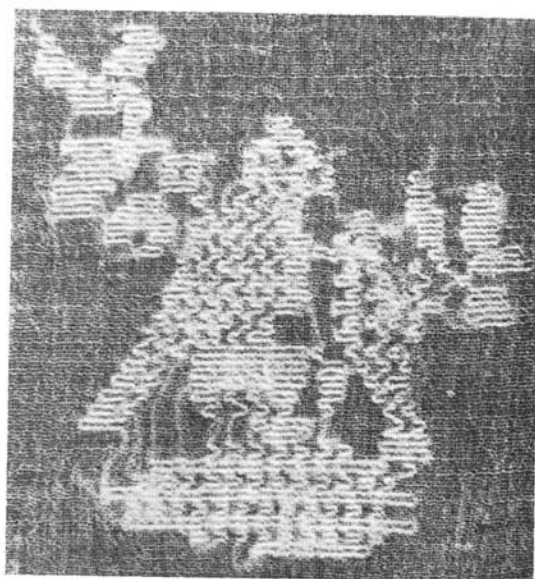
Egy jónevű, ügyes bajai mütakáccsal is megvizsgáltattam az egyik ilyen szedetesen szőtt bunyevác munkát, aki kijelentette, hogy az alapanyaga lehet ügyesen készített háziszőttés, de a mintát már nem szövőszékeken szőtték bele, hanem a kész szőttésbe behímézték. Képtelennek tartotta, hogy a hajszálvékony fonalat ki lehessen számolni és a sok szál vezetésével valaki vesződni tudjon. Valóban, bámulatra méltó türelem kellett a csancsánák szövéséhez.

Egyik adatközlő¹ emlékezett, hogy nagyanyja a csancsána szövésekor már hajnali négykor ült a szövőszéke mellé, amikor még az egész ház mélyen aludt és csend volt. Kis mécsese mellett, meggőrnnyedve számolgatta, szedegette a szálakat, szőtte lányának, unokáinak a szebbnél-szebb mintákat. Ugyanez az adatközlőmmondotta, hogy legidősebb nővérét az édesanyja meg akarta tanítani csancsánát szőni, de annak már nem volt kedve és türelme hozzá, így szigorú anyjuk rázárta a szoba ajtaját, úgy kényszerítette, hogy a saját kelengyéjébe csancsánás ingnek

¹ Ulakity Sándorné. Baja. szül. 1873. - 2. J.

6. ábra. Az 5. ábra fonákja. Jól látható a motívumot kialakító vastagabb fonál vezetése

7. ábra. Talapzatra állított virágos ág madárral

valót szőjön. Öreg csávolyi adatközlő² úgy emlékszik vissza nagyanyjára, hogy mindig erősen meggömbült háttal tipegett. Ha azt kérdezte, hogy miért görbe, azt a választ kapta, hogy fiatal korában a sok csancsána szövéstől görbült meg ennyire a háta. — Ismét egy híres szövőasszony leánya³ arra a kérdésemre, hogy miért nem tanulta meg a csancsána szövést, azt felelte: „Anyám akarta, hogy tanuljam meg én is, de én nem akartam, mert láttam, hogy ez milyen nehéz, s még hozzá illet másnak szőni, nagyon keserű kenyér.”

Egyedül Vidákovics Rókusné⁴ról, a Mácó Ancsina néven ismert hajdani ügyes szövőasszonyról⁴ hallottam, hogy korán özvegységre jutott, és kenyérkeresetként foglalkozott csancsána szövéssel.

A nagy türelmet, kitűnő szemet, sok időt, ügyességet, ízlést követelő munka mellett mégis a múlt század 60—80-as éveiben még 20—40, sőt néhány esetben 50 csancsánával szövött ing is került egy-egy hozományba. Szegények, gazdagok szőtték, de a szegénynek egy-két darabbal is be kellett érnie.

A fonal beszerzése nem jelentett különösebb anyagi nehézséget. Az előállítás-hoz, megszövéséhez szükséges idő, a végtelen türelem, ügyesség, szép érzék adott a szőttéseknek különös, nagyobb értéket. Nem csodálkozunk, ha a még élő szemtanúk a megmaradt darabokat nagyra értékelik és féltve, kegyelettel őrzik.

Vidákovicsné leánya a szalmazsák alól szedett elő egy kis motring vetüléknek használt, erősen sodrott, vékony fonalat, ami még az anyjától maradt reá. A sima, vékony szálú fonalat 120-as *selyemsótinak*, *szvilena sótinak* nevezik, az erősen sodrottat *kudrava* néven ismerik. A minta beszövéséhez használt vastagabb pamut szerin-tük 60—80-as lehetett.

Baja környékén a sodrott szövőfonalakat, bármilyen vastagságút és márkájút *sóti* néven ismeri mind a magyarság, mind a bunyevácság és a sokácság. Igyekeztem ennek a helyi elnevezésnek az eredetét kikutatni, de ezideig csupán hipotézist állíthattam fel. A legrégebbi finom szövőfonaluk angol gyártmányú lehetett, talán egy skót (scot) gyár után egyszerűsítették le a ma is használatos elnevezést. — Az angol macskafejes *angelszke macske* márkájú selyemsóti fonalat tartották a csancsánát szövő öregek a legjobbnak.

A szövőfonalaikat nem gyári számozás szerint nevezték és nevezik ma sem, hanem az egy csomagban található motringok száma után.

A csancsánák alapanyagát, a *tkányicát* kétféleképpen szövik. Általában a láncfonaluk rendesen sodrott és vékonyabb minőségű, a vetülékfonaluk erősen sodrott, bodros, legtöbbször valamivel vastagabb szálú is, de a vékonyabb fonalat is használták láncfonálnak és vetülékfonálnak

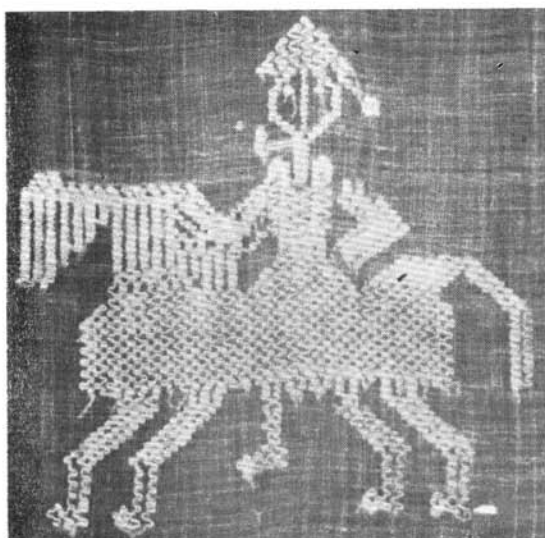
Az Anyagvizsgáló Intézet textilmérnöki elemzése a felküldött minták alapján mercerizált pamutnak minősítette a selyem sótijukat. A bodrosan szőttnél a láncfonál finomsági számát 140 m/g-nak, a vetülék fonalat 112 m/g-nak találta. A vékonyabb szálú dísztrükközőknél az analízis úgy a vetülék, mint a láncfonál egyező finomságú számát 340 m/g-nak találta.

A fonalakat a bajai „Kakas” boltban vásárolták, a bajaszentistvániak a „Móric” boltban. Az előbbi üzlet néhány éve szűnt meg. Utolsó tulajdonosa ilyen finom szálú fonalakat már nem tartott. Szerinte az angol Krapp-cég 50-es finomságú cérnája lehetett a 120-as selyemsóti. — Egy régi bajai nagykereskedés volt alkalmazottja arra emlékezik, hogy ők a csehországi Pottendorfer cégtől hozattak a selyem-

² Jeszenovits Mihályné, Kristó néni, Csávoly. szül. 1883.

³ Beck Mihályné, szül. Vidákovics Mária, Baja, szül. 1867.

⁴ Vidákovics Rókusné, Baja. szül. 1847.

8. ábra. Huszáros díszítmény női ingujjon

9. ábra. Bunyevác dísztörülköző (peskír)
Bajaszentistvánról

sótihoz hasonló vékony fonalat, „Vasmacskás” gyártmányú volt. A kereskedelemben „gázir” néven ismerték, két és fél kg-os csomagolásban. Akkoriban egy-két takács vásárolta tőlük, akik a bunyevátság által addig *usznova* néven házilag szőtt, áttetsző, finom anyagot *rácvaszon* néven a bunyevátság részére nagy mennyiségben szőtték. A századforduló körül a bunyevác asszonyok már nem tudták az usznovát szőni. Az akkor használt finom szövőfonal hasonlított a csancsánák szövésénél használt anyaghoz.

Bár hajszálvékony volt a finom fonál, aránylag erős volt, tehát cérnás sodrású lehetett. Több esetben tapasztaltam, hogy a vékony háziszöttes *tkánicából* készült ingujjak túléltek az ingnek gyári sifonból készült többi részét s érdemes volt ez utóbbit újjal kicserélni. A vékony, fátyolszerű anyag még ezt is kiszolgálta.

Egy bajai adatközlő⁵ említi, hogy 30 éve a dédanyjától örökölt holmi között talált egy kis motring szövőfonalat, amit kányica szövéséből maradt. Akkoriban ő zsebkendők aszúrozásával foglalkozott és a talált selyemsóti fonalat felhasználta ehhez a munkájához. „A vékony selyemsóti fonál olyan erős volt, mint a haj”. — Színes selymezsebkendőket is aszúrozhatott a fehér fonállal, vékonysága mellett a színes anyagon nem is tűnt fel a fehérsége.

Körülbelül 40—50 drb csancsánás szövással díszített női inget, ingujja darabot, vagy még fel sem használt szöttest vizsgáltam, de ezek között csak négyet találtam egyező mintával díszítve.

A minták elhelyezése a női ingujjakon többféle. Találunk az ingujj közepén egy nagyobb motívumot, vagy a két felén egyet-egyet. Egy más változatnál 5 kisebb minta szerepel, 3 az ingujj vállfelé eső részén, kettő alatta helyezkedik el. Elszórt, apró virágmintával szövöttek is vannak.

Teljes férfiinget már csak kettőt ismerek, ezek közül is az egyik már a föld alatt van, meghalt az öreg gazdájával együtt.

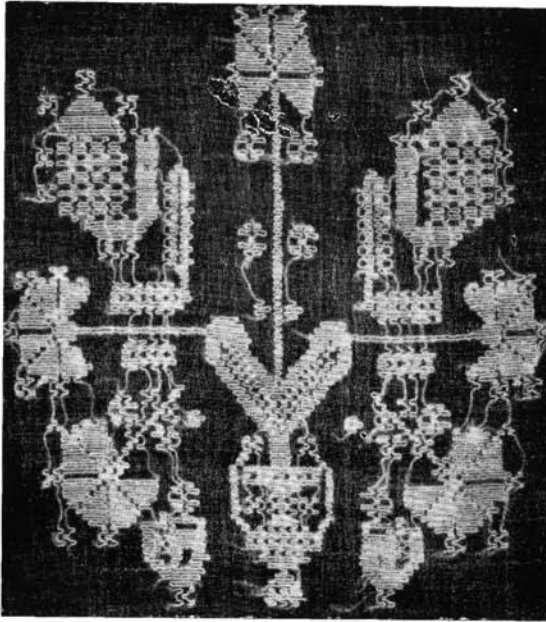
Ezeken kívül még csak két férfi ingujjtöredéket láttam és az adatközlőim emlékezéseire támaszkodhattam. Ezekből valószínűleg csak egy-egy készült mindenkinek. Talán jegyíngek is voltak, megbízható adatot ezekről nem jegyezhettem fel. — A férfiíngeknél úgy láttam, hogy a bő, két szélből álló ingujjak szélén helyezték el a díszítést: másfél, két cm széles, egyszerű csíksorok között apró virágok sorakoznak. Azon a darabon, amely a bajai múzeumban van, elszórtan beleszótt virágkosarak töltik ki az egész áttetsző háziszöttes ingujjat.

A díszítőrukközlőknek *peskireknek* a két végét díszítették csancsánás szövással.

Az alkalmazott motívumok sokfélék és változatosak. A legrégebbnek tartott női ingen az alapmotívum mértani. A régieken gyakran szerepel a székfű, különféleképpen variálva. Majorannás, rózsás, és stilizált virágmotívumaikat ritkán szövik elszórtan, gyakoribb a bokorban való elhelyezés. Ezeket a virágbokrokat gyakran valami talpazatra, tartóba helyezik. — A virágcokrok felépítése legtöbbször szimmetrikus, amit könnyebb szőni. Előfordul az ellenkezője is, de a térkitöltésre akkor is ügyelnek, a szövésadta merevséget ügyes vonalvezetéssel igyekeznek lazítani. — Az ember- és állatábrázolást is kedvelték, menyecske, huszáros, madaras, pávas díszítő elemeket találtam.

A férfiíngeknél és a díszkendőiknél csak apróbb virágmotívumokat és egyszerű csíkokat használtak fel a díszítésnél. A férfiíngeknél előfordulhatott az alakos díszítés is, mert pl. emlékeztek Katymáron egy kacsás szöttes ujjra darabra. Sokat kutattam utána, de eredménytelenül.

⁵ Budimácz Mária, szül. Baja. 1902.

10. ábra. Talapzatra állított szegfűs, pávás szedetttes szövessel készült díszítmény. Baja-szállásváros

A legrégebbi díszkendőkön a fátyolszerű tkányica alapba szőtt harántcsíkok között csillag- és virág sorok adják a mintát. *Usznová*ból készült díszkendők követték ezt a típust, ahol azonban a két végén a csancsánás szövésű díszítés még megtalálható.

Már csak másod- és harmadkézből kaphattam az adataimat, így a minták népies elnevezéseit nem tudtam megtalálni.

Vidákovics Rókusné leánya emlékezik arra, hogy anyja megrendelői, örök asszonyi hiúság szerint mindig csak azt kérték, olyat szőjön, amilyen mintát még senkinek sem szőtt. Így anyja megszőtt a régi minták mellett mindent, amiben szépet látott virágon, növényen, szöveten stb. Emlékezik csávolyi szövőasszonyról, aki a befagyott ablakról a neki tetsző téli jégvirágokat az ingujjba is beleszötte.

*

Ezeknek a szedetttes technikájú szöttéseknek az alapanyaga az általuk selyem *tkányicának* nevezett fátyolszerű háziszöttés mindég tiszta fehér volt, a beleszött motívumok is fehér fonállal készültek. Színesen szőtt női és férfi ing nem került hozzám, és nem is hallottam, hogy voltak ilyenek.

Egyedül a későbbi usznovából készült dísztrükközőiknél találtam színes csancsánás szövést, ahol a fehéren szőtt minta mellett a piros és a kék is szerepel. Egy később készült kendőnél az usznova alap hosszanti piros csíkozása mellett, a két végén alkalmazott piros harántcsíkok között egy egyszerű ágacskákból kialakított, szedetttesen szőtt sor is piros fonállal készült.

Mindkét eredeti és jellegzetes háziszöttés alapanyaguk fehér, az ebből készített ruhaneműik, ágy- és asztalneműik a tökéletes fehérségükkel tűnnek ki. Általában

igen kedvelik a fehér színt s a fehérség megkövetelte a tisztaságot. Egy bajai bunyevác asszony büszkén dicsekedett, hogy fiatal korában 11 vízben mosta át ruháit. Nem is kéikitenek sohasem, mert vakító fehérre mosnak enélkül is.

*

A csancsánával való díszítést a bunyevácok a női ingeknél, férfiingeknél, dísz-törülközőiknél alkalmazták. Ezek közül női ing került elő legtöbb (opletyka). — Bevarrott, szűk ujjú, „vállfótos”, rövid ingek ezek, melyeknél az ingnek csak az ujjja készült a már leírt, áttetsző tkányicából, az eleje, a háta gyári pamutvászon, sifon volt. A régi daraboknál pamut vászon helyett használtak usznóvát is. Az ujjakon kívül még a „vállfót” és a hónalj betoldás (*látice*) volt a háziszóttas anyagból.

A 48—50 cm szélességben szőtt tkányica adta egyúttal az ingujjak felső széles-ségét, illetve bőségét. Apró ráncolásokkal, berakásokkal állították a vállhoz. Az ingujj eredetileg a könyök alá ért, de mondják, használatnál a könyök fölé hajtották vissza. Maguk az ingek is rövidek voltak, 42—43 cm derékhosszúsággal.

A régi ingeknél az ujjak széle csak egyszerű szálhúzással (*klaszácski, subricski*) voltak visszazegve. A ráncolt nyak is simán szegett volt. A későbbiekben úgy az ujjak szélén, mint a nyakon keskeny horgolt csipke volt a díszítés, ezt követte a gyári himzés divatja.

Az adatközlők emlékezete szerint az inghez hajdan a következőképpen öltöz-ködtek. Vásznon pendelyre (*szkute*) húzták fel az inget, erre vettek 3—4 *sifonciból* varrt alsószoknyát, majd a vékony taftselyem szoknyát, elszórtan beleszótt színes virágokkal. Legtöbbször a kötény is ugyanabból az anyagból készült. Hordtak hozzá vékony szövetszoknyát is, finoman szőtt gyapjú pregatyával. Ezek bokáig érő, hosszú szoknyák voltak. Az ingre piros, meggy színű vagy barna selyem váll-kendő került, ezt hátul a derékon kötötték meg. Erre húzták az atlaszelyemből, bársonyból készült, széles paszománnyal szegett, rövid derekú, alul berakott, fodorral ellátott pruszlikot. A nyakon lázsist viseltek. Baján a szerényebb ezüst *cváncige* járta, a gazdag szabadkaiaknál, katymáriaknál és garaiaknál — arany dukátok is előfordultak.

A 80-as évekig a leányok és a fiatalasszonyok ünnepi viselete volt ez. A lányok hajadonfőtt, koszorúba (*pleténica*) fésülködve jártak, fekete selyem, vagy bársony pántlikával a koszorúhaj előtt. A pántlika a lányok derekáig ért, a vége passzománnyal volt szegve. Az asszonyok fején selyemkendő volt.

Amikor a csancsánás női ing divatját múlta, az öregek munkára hordták, a szellős ingujjak alkalmasak voltak erre.

Férfi ing már nem található (korsulya). A bajai múzeum részére sikerült még egyet megszerezni. Az öregek emlékezetében azonban éppen úgy él, mint a női ing, a nagyapai, dédapai ünnepi öltözethez tartozott.

Csípőn alul érő, hosszú ingek voltak ezek, „vállfót”-tal. Ez és az ujjak voltak a háziszóttas tkányicából, melyekben a szedetttes hímek a bő ingujjak szélén helyez-keztek el.

Az ing többi része finom sifonból volt. A nyak egyenes szabású, s visszahajtvá viselték. Eleje szegélyekkel díszített. A két szélből összeállított bő ujjak a vállnál finom lerakásokkal díszítve ráncoltak, pálhabetoldással. Szélei szálhúzással vissza-szegettek.

Eredetileg bő vászon gatyához viselték, ezüst paszománnyal szegett, ezüst gombokkal díszített színes, bársony mellény, és még ráncos csizma tartozott hozzá.

Úgy a női, mint a férfi ingek kézzel, s tökéletes öltésekkel varottak. és csak a fonákján különböztethetők meg a gépvarrástól.

Csancsánás szövésű díszítés van még a legrégebbi dísztrükközőiken, a peskíreken. Ezeknél is a fátyolszerű tkányica az alap. Az anyag szélessége 45—50 cm, hosszúságuk 120—140 cm. A peskírek két szélén helyezték el a szedetttes szövésdíszítést, ez szerkezetben hasonló a férfi ingeknél alkalmazott díszítéshez. Későbbi változatnál már a csíkos usznovát vették alapnak és ennek harántcsíkozása között van az apróvirágú csancsánás szövés. Ezután következtek a csancsánás szövés nélküli uszonva peskírek. Ezek a két végükön szálhúzással visszazsegettek és a régebben készítették kötött csipkével díszítettek.

Az ilyen trükközőknek nagy szerepük volt a régi bunyevácok életében. A születéstől a halálig kísérték őket, minden ünnepükön hagyományos keretek között használták.

A rendelkezésemre állott lehetőségek szerint, adatközlésekre támaszkodva, a bunyevác szedetttes technikára visszamenőleg 1840—50-ig tudtam hozzávátólegesen pontos adatokat szerezni.

A legrégebb előkerült darabok Baja-szállásvárosban és Bajaszentistvánon készültek. Ugyanebben az időben a Baja környéki településeken szőtték és használták is ezeket a szöttteseket. Szövése és viselete 1870—80-ig tartott. Az utolsó készítője a már említett bajai Vidákovicsné volt. A nehéz szötttestechnikát az ingeknél a hímzéssel való díszítés váltotta fel. Szállásvárosban egy öregasszony⁶, még pár évvel ez előtt, nyáron is fel-felvette az öregektől örökölt csancsánás *opletykáját*. Általában a szedetttes szötttes női ingeket Baján és Bajaszentistvánon viselték legtovább, mint pruszlikos felsőruhát. A legtöbb bunyevác településen, főleg a vegyeslakosságú községekben a meggazdagodott bunyevácok hamarabb áttértek a selyemruhák divatjára, s túlszárnyalták a magyarokat és németeket.

Megkísértem azokon a területeken is e szötttesek után kutatni, ahol a letelepedett hajdani bunyevácok beleolvadtak a magyarságba. Egyelőre semmi nyomra nem bukkantam.

Berkits György (Tudománytár Új f. Ért. 314—331. 1839.) a csepelszigeti bunyevác népviselet leírásában említést tesz a nők „patyolat” kötényéről. Ez a tkányéhoz hasonló háziszötttes lehet, esetleg éppen szedetttesen szőtt. „Hímzett trükközőkről” is írt, valószínű, hogy akkor még azok is szövással díszítettek lehettek.

Mint megállapíthattam, a nálunk 1880-ban már megszűnt technika a délre eső délszláv vidékeken, tovább volt használatban. Egy felsőszentiváni szövőasszony⁷ említette, hogy amikor szülei a századfordulón leköltöztek Szlavóniába, ő mint 10—12 éves gyermek Dolnja-Mioljácon, 1905-ben még látott csancsána szövést. Ugyanígy nevezték és ismerték ott is és ugyanúgy női ingeket díszítettek vele. Gyermek korában az anyja mellett a szövést már próbálgatta, s magabiztosan leült a szövéshez, de a bordahasználattal a vékony fonalakat elszaggatta.

Alkalmam volt egy drávaszentmártoni horvát szövőasszonnyal⁸ is találkozni. A szedetttes technikának ők a nagy mesterei. Csak a felhasznált anyag, színezés, díszítési mód egészen eltérő a bunyevác szötttesektől. Amikor megmutattam egy 1865-ben itt készült csancsánás darabot, boldogan ráismert az általuk 50 éve szőtt *csuncsáni* szövésre. Akkoriban a női ingujjak díszítésénél használták ezt a szövési módot, s szőtték egészen az első világháborúig, a Lakócsa környéki nyolc faluban. Ezek: Felsőszentmárton, Drávakeresztúr, Drávasztára, Révfalu, Szentborbás, Tótfalu, Potony és Lakócsa.

⁶ Budimác Izvánné, szül. Baja. 1874.

⁷ Gyukits Mátyásné, szül. Felsőszentiván. 1895.

⁸ Antal Gáborné szül. Gyuradinovics Anna, szül. Felsőszentmárton, 1894.

Ismerte az odaszármazásnak eredetét is. A szlavóniai Szlatinától 20 km-re fekvő Váskáról került át hozzájuk a divatja. Valószínűleg nem volt olyan szűk ujjú az ing, mint a Baja környéki, mert tarka virágos kásmír kis inget is hordtak alatta. Az áttetsző anyag alatt a színes foltokat szépnek találták. Ehhez a szövésükhöz használt selymes, vékony fonalukat ők *tiriptikának* nevezték és a sellyei Willer-cégnél, vagy Pécssett szerezték be. A sóti elnevezést nem ismerik. — Náluk is ünnepi viseletként szerepelt a csuncsánás ing; fehér háziszóttos szoknyát hordtak hozzá, egyszerű köténnyel, pregatyával.

Több megbízható adatközlőm állítja, amit én is valószínűnek tartok, hogy Bács-Kiskun megyénk déli határán túli terület bunyevácainál is, az itteniekkel egy időben szótték és ugyanúgy használták is a csuncsánás szóttéseket.

Azokon a magyarországi területeken, ahol a hajdani bunyevác települések már teljesen beleolvadtak a magyarságba, így Szeged, Kalocsa, Budapest környékén, ez irányú kutatásaim eredménytelenek voltak, a hagyományok már eltűntek.

*

Országhatárainkon kívül is megpróbáltam tájékozódni a csuncsánás, finom szóttésekhez hasonló népi munkák elterjedéséről.

Egy tulajdonomat képező délvidéki szerb peskiren megtaláltam ezt a szedetttes technikát. A fátyolszerű, finom fehér alapba ennél piros fonállal történt a díszítő szövés.

1954-ben alkalmam volt a budapesti bolgár népművészeti kiállítás gazdag anyagát tanulmányozni. Megállapíthattam, hogy az általuk is peskirnek ismert díszítőrközők nagy része szedetttes technikával készült. Sima és erősen sodrott fonalaik vastagabb szálúak voltak, mint az itteni csuncsánás szóttések. A kisebb számú tiszta fehér peskireken kívül nagyobb számban szerepeltek a színves, szedetttes szóttések. — Díszítményeik elhelyezésében, alkalmazásában sok rokon vonás található a bunyevác szóttésekkel.

Északi szomszédainknál is találkozhatunk ilyen fátyolszerű, szép szóttésekkel.

Az 1957-ben Pozsonyban megjelent SLOVENSKÝ L'UDOVÝ TEXTIL szerint a Poprád melletti Zdiar és még egy-, két Magas Tátra alatti községben az asszonyok „*rajntuchu*” elnevezéssel, a csuncsánáshoz azonos technikával, tiszta fehér fátyolszerű szóttéseket készítették ünnepi öltözeteikhez.

1954-ben a Poznánban kiadott EDYTA STAREK: STRÓJ SPISKI c. néprajzi füzet „*rantuchy*”, „*fartuchy*” néven szintén ilyen fátyolszerű, szedetttes technikával szótt viseletdarabokról számol be.

*

A hímzés és a szövés között álló szedetttes technikát hazánkban és hazánkon kívül is sokfelé alkalmazzák a népi szövők, de a fonalak minősége, finomsága, színezése eltér az itt ismertetett tiszta fehér színben, fátyolszerű, áttetsző finomsággal készített munkáktól.

A nagy türelmet, hozzáértést, izlést követelő népművészeti alkotások, — bármelyik nép asszonyai is készítették ezeket a csodálatosan szép és finom szóttéseket, — kiemelkedő népművészeti értékeket jelentenek, és feljegyzésre, megörökítésre érdemesek.

Báldy Bellosics Flóra

A DÉL-ALFÖLD FÉRFI FEHÉRRUHÁI

A népi öltözködéssel foglalkozó szakirodalmunk minden esetben tárgyalja a férfi ruházat alapját, az *inget* és a *gatyát*. Adatait a levéltárakból, korabeli metszetekekről¹ és a hagyomány gyűjtéséből meríti, tárgyi bemutatást azonban alig ismerünk. A következőkben ezt a hiányosságot szeretnénk pótolni a Dél-Alföld vonatkozásában, amikor a szegedi és hódmezővásárhelyi múzeumokban őrzött férfi viseletből a hosszú derekú inget és a lábravalót mutatjuk be. A népi ruházatkodás ezen darabjait a férfiak is, akár a nők az inget és pendelyt, eredetileg felsőruhának², majd fehérneműként használták.

„Viseletük az utóbbi időkig a legegyszerűbb volt; a férfiak nyáron bő, bokáig érő gatyában, rövid, mellig érő derekú *bornyúszájú* ingben jártak, melyet dolog közben fel szoktak gyűrni;...” írja Török Károly 1867-ben az alföldi parasztok öltözetéről. A fehérruhát a férfiak köznap és ünnepnap egyaránt viselték, sőt, a fiatalabbja télen-nyáron gatyában járt, nadrágot csak az öregebbje hordott.³ A XIX. sz. elején még általános viselet volt a rövid derekú ing és az aránylag szűk gatyá, a század közepe táján ezeket lassan felváltotta a hosszú derekú ing és a bógatya. A gyári anyagok: a gyolcs és pamutvászon elterjedésével a ruha formája is megváltozott, bővebb, lobogósabb, redőzöttebb lett. Ekkor még, a leírások szerint is, a falusi ember öltözetében a fehér szín, a vászon színe az uralkodó. Később a kékposztó elterjedése mellett is sokáig megmaradt a fehér ruha mint nyári öltözet és hétköznapi munkaruha.⁴ A parasztság rétegződésével a szegényebb falusi és tanyai férfiak még az első világháború idején is viselték. Főleg a fiatalság, akik nyáron még a táncha is fehérben jártak.⁵

A szakirodalomban számontartott hosszú derekú férfing típusokat,⁶ a bemutatásra kerülő négy darab vásárhelyi, apátfalvi és kiskunfélegyházi gyűjtésű ing képviseli. Ezek a darabok a női ingvállakhoz hasonlóan első pillantásra igen egyszerűeknek⁷ és egyformáknak látszanak. Csak beható vizsgálat során tapasztaljuk, hogy különféle módon mennyire kiaknázták az anyagban (fehér vászonban) rejlő lehetőségeket. A fő hangsúly a vászon redőzésén, fény-árnyék hatásán és a ruhadarab

¹ Pl. *Kresz Mária*: Magyar Parasztviselet 1820—1867 c. könyvében közzétett bőséges forrás és metszet anyag vidékünkre vonatkozó része.

² *Magyarország Képekben (1867)*: Török Károly: Magyar alföldi népszokások. V. Általános ösmertetés. 296 l.

³ Vö. *Zoltai Lajos*: A debreceni viselet a XVI—XVIII században Ethn. 1938. 86 l.

⁴ Vö. *Győrffy István*: A nagykun viselet a XVIII században Ethn. 1937. 125 l.

⁵ Tápéi és apátfalvi adatközlőim szerint a csizmát és lajbit csak a módosabbak viselték.

⁶ *Oroszáza Néprajza*: Fél Edit: Népviselet 447. l. és *Magyarország Néprajza* I. 345. l.

⁷ Lásd a Török Károly-tól idézett részt.

egyes részeinek díszítésén van. Mindezt a korabeli leírás így összegezi: „ez az öltözet valóban festőinek mondható”.⁸

Az inget és gatyát az asszonyok szabták varrták akár gyári anyagból, akár a magukszöttéből. Szabásuk egyazon elv alapján történt. Ezt igazolja az itt közölt 55. 67. l. leltárszámú ing szabásrajza (1. a. ábra). Azonnal szembetűnik, hogy milyen ügyesen használták fel a vászon teljes szélességét. Anyagkiesés szinte nincs is, mert az apró darabok szabásánál fennmaradó vászon, egy következő ing apró daradjait adja ki. Méreteik ezért ilyen ingadozók az általunk vizsgált ingeken is. Az eleje a hátával vállnál mindig egybeszabott. A vállak mentén kettőbe hajtott vászonból a vállszélességen felül maradó részt mind kivágták a nyak számára. A vállfoltok ráborítása után a nyakkivágástól a vállak felé még kb. 3 cm hosszan bevágták az anyagot. A bevágás mentén háromszög alakú dupla vászondarabkát csúsztattak a derék és a vállfolt közé, a vállfolt szélét minden esetben két sor díszítő tűzőöltéssel varrták le. A nyak ráncolásával a háromszög-betoldást is beráncolták, melyet a gallér rávarrásával rögzítettek. Így elkerülték az egyenes vállak és a kerek nyak találkozásának húzódását. Ez a háromszög-betoldás minden darabunkon szerepel. Adatközlőim többsége nem ismer erre külön kifejezést, my részük a hónalj-betoldáshoz hasonlóan ezt is páhának nevezi. Az eleje közepét derékig függőlegesen, a derék mentén vízszintesen felvágták, hogy a mellrész lerakását és a derék beráncolását szabadon elvégezhessék. Összedolgozásuk elfedése szintén díszítésre adott lehetőséget: mely keskenyebb vagy szélesebb, sima vagy díszített pánttal történt. Amíg a derék bőssége a szabás folytán általában a vászonszélesség kétszerese, addig az ujjak bőssége egy vagy fél vászonszélesség. Az ujjakat a váll felett mindig ráncbaszedve erősítették a derék és a vállfolt közé, itt esetenként díszítést is alkalmaztak. Végeit csak a „böüjju” *kézelősujujú ingeken* szedték ráncba és fogták kézelőbe, míg a bornyúszájú⁹ *lobogós ujjú ingekét* szabadon hagyták. A hónalj alatt levő páha, mely kisebb vagy nagyobb négyzet alakú vászondarab és a karöltő bővítésére szolgál, elmaradhatatlan. Férfiingeken szembetűnő a szűk karöltő és a nagyon bő ujjak ellentéte. A közölt képeken igen jól látható, hogyan módosul ez a jellegzetesség a lobogós ujjú (I. t. 1—2.), és hogyan a kézelős ujjú ingeknél (4—5. ábra).

A leírt sémán belül szinte korlátlan lehetőség nyílik az ingek díszítésére. Különböző alakú gallérokkal („kerek, sarkos”), kézelőkkel találkozunk. A leghangsúlyosabb rész az ing eleje. A mellrész általában „lerakott”, ezek sűrűségéből, szélességéből, irányából is sok variációs lehetőség adódik, melyet az egyes daraboknál külön tárgyalunk. A vállfolt nagysága is különböző, a karöltőig érőtől a derékig erőig, a sima szélűtől a zeg-zugosig (I. t. 3.). A gombok anyaga, formája, a gombolás sűrűsége is változó. Maga a kivitelezés is változatos, és bizonyos fokig díszítő erejű. A varráshoz használt fonalat az öltés nagyságát mindig a vászon minőségéhez szabják. A vékonyabb fonalagnál az öltések is megkisebbednek, szinte belevesznek az anyag szövésébe. A szélek díszítő varrása a tűzőöltés, melyek a szál meghúzásával mint gyögzsemek sorakoznak. Az ép széleket belülről éppen csak össze fogják, vagy keskenyen egymásra csúsztatják. A vágott széleket ráhajtott varrással rögzítik. Szegéseik keskenyek és bújtatott öltéssel készülnek.

A továbbiakban tárgyanként, az egységes formától való eltéréseken kívül a gyűjtés helyét és a méreteket ismertetjük.

1. 50.166.1. ltsz. Hódmezővásárhely (I. t. 1.). *Lobogós ujjú derekas ing*, galléros. Sárgás színű olcsó pamutvászonból készült. Vállfoltja aránnyal kicsi, sarkai elől-

⁸ Kresz Mária közlése i. m.-ben.

⁹ Lásd a dolgozat elején Török Károly-tól idézett részt.

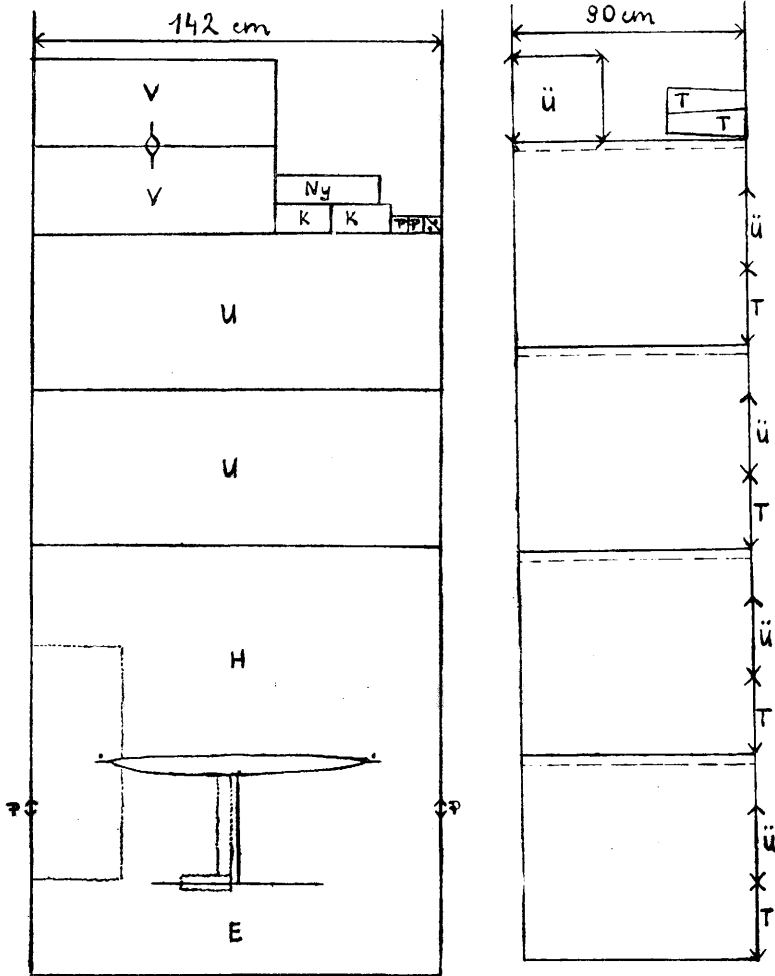
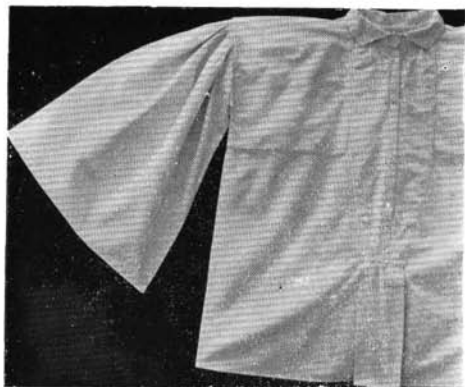
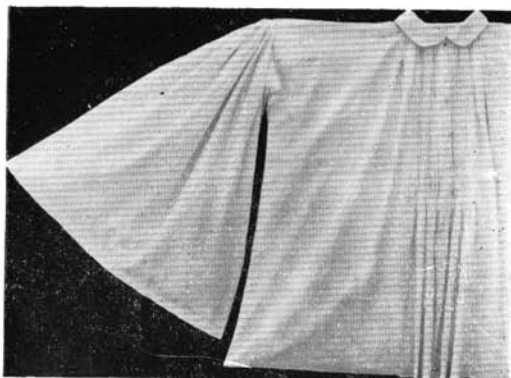

Abb. 1.a. ábra

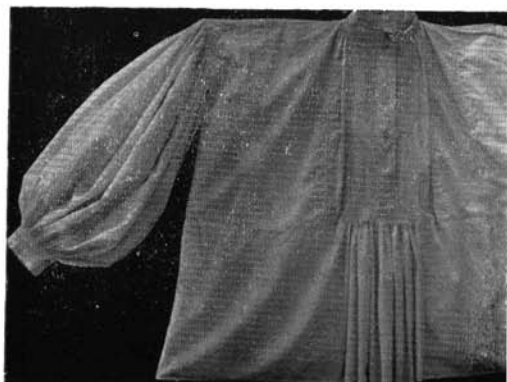
1

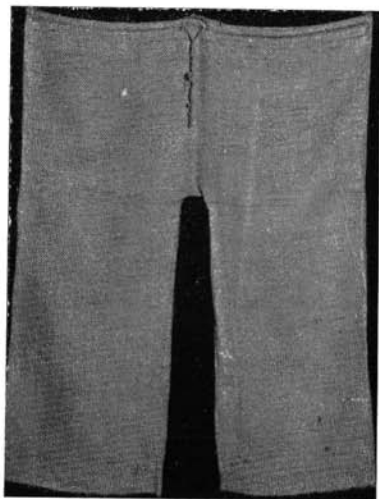
2

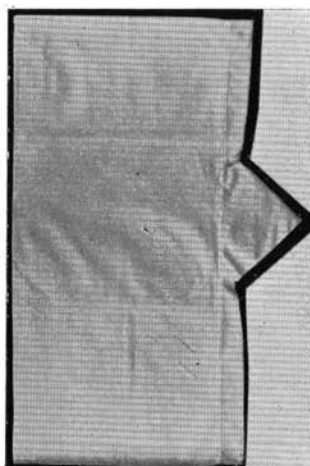
3

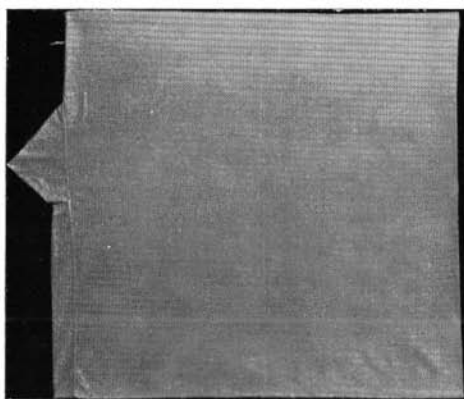
4

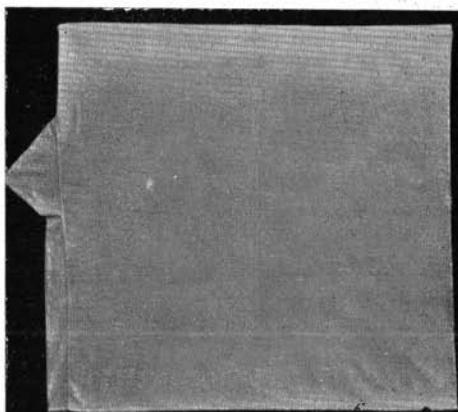
1

2

3

4

hátul levágottak, a szélén egy tűzőöltéses sor fut körül. A szokásos lerakás helyett ezt az inget egy kétrétű, a derék felé keskenyedő mellrész díszíti. A derék ráncolása helyett ingünkön négy ujjnyi széles, mély kettős hajtás találunk. A mellrész és a hajtás találkozásánál sima pánt fedi, szélét tűzőöltéssel varrták körül. Gallérja egybe-
szabott, csapott végű, szélén tűzőöltéses díszítő sor, ugyanevvel jelölték a nyakpánt és a gallér határát. Ujjai aránylag szűkek és rövidek, fél szélből készültek, bevarrásukat a vállaknál egy sor tűzőöltéssel díszítették. Ujja vége keskenyen szegett. Elején négy darab fehér porcelán gombbal zárul. Páhája kicsi, 3 cm-es. A vászon szélessége 86 cm. Ny(ak)b(őség): 39, d(erék)h(ossz): 65, d(erék)b(őség): 172, u(jja)h(ossza):46, ú(jja)b(őség): 80 cm.

2. 53.275.1. ltsz. Kiskunfélegyháza (I. t. 2.). *Lobogós ujjú*, derekas *ing*, galléros. Fehér gyolcsból készült. Vállfoltja majdnem derékig ér, sarkai legömbölyítettek, szélei tűzőöltéssel varrottak. A mellrészt díszítő hajtások a szokásostól eltérően a közép felé nyílnak, a középrészt és a két szélső szélesebb hajtást szálvonással keretezték. A lerakás és ráncolás találkozásánál a derékon tűzőöltéssel körülvarrt sima, keskeny pánt takarja. A gallér egy darabból szabott, lekerekített, csak egy tűzőöltéses sor jelzi a nyakpánt és a gallér határát, s a gallér szélén is tűzőöltés a dísz. Az ujjak a vállnál két sor tűzőöltéssel vannak levarrva, végeit 2 cm szélesen szálvonással szegték. Az ing elöl öt darab lencsenyi nagyságú fehér gyöngyházgombbal záródik. Páhája aránylag nagy, 8 cm-es. A gyolcs szélessége 104 cm. Nyb: 38, dh: 66, db: 208, uh: 57, ub: 104 cm.

3. 50.165.1. ltsz. Hódmezővásárhely (I. t. 3.). *Kézelős ujjú ing*, galléros. Fehér gyolcsból készült. Vállfoltja derékig ér, a szélek elöl zeg-zugosok, melyeket két sorban tűzőöltéssel varrtak le, a hátsó sarkok lekerekítettek és a tűzőöltés egysoros. Mellrésze középen szálvonásos, ettől jobbra és balra sűrűn lerakott, három hajtás és egy kettős hajtás váltakozik egymással. A mellrész és az alsó ráncolás találkozásánál a derékon a hullámosan elhelyezett pánt csak a hajtások középső részét takarja. Gallérja két részből szabott, sarkos gallér, szélén egy sor tűzőöltés. Ujjai a derékhoz képest szűkek, fél szélből készültek. Az ujjá bevarrását két egyenes és egy zeg-zug sor tűzőöltéssel varrták le. Végeit beráncolták és egy 5 cm széles kézelőbe fogva egy gombbal zárták. Az ing elöl nyolc darab fehér recés szélű porcelán gombbal záródik. Páhája aránylag nagy, 8 cm-es. A gyolcs szélessége: 148 cm. Nyb: 38, dh: 75, db: 296, uh: 55, ub: 74 cm.

4. 55.67.1. ltsz. Apátfalva (I. t. 4.). *Kézelős ujjú ing*, mely gallértalan, vagyis „csak alsó nyaka van”. Fehér gyolcsból készült. Vállfoltja derékig ér, „varrott vállal” (vállán fehérhímezés, háromszög alakban). Széleit tűzőöltéssel varrták. Mellrészét egyenletesen lerakták, a gombolást 5 cm széles fehérhímezés borítja. A lerakás és a ráncolás találkozásánál a derékon 3 cm széles, fehér, szövött díszű pánt takarja. Gallérját egyenes pánt képezi, a felső szélén fehérhímezés fut körül. Ujjai teljes szélből készültek, a váll bevarrását egy tűzőöltéses sorral rögzítették. Végeit beráncolták és 5 cm széles kézelőbe fogták, melynek alsó részét fehérhímezés díszíti. Eleje öt darab apró sárga fényű gyöngyházgombbal záródik. Páhája kicsike, 3,5 cm-es. A gyolcs szélessége 142 cm. Nyb: 36, dh: 73, db: 284, uh: 53, ub: 142 cm.

Ingeink hosszúsága 65—73 cm között van. Bőségük változó, a vászon szélességéhez igazodik. A bemutatott darabok közül csak egy képviseli a hétköznapi használatra készült ingeket (I. t. 1.). A többi finomabb, sokkal bővebb, ünneplő. A díszesebb, különleges gonddal készített darabok jegyingszerűek lehetnek, amint erre adataink is vannak. Ingeink begyűjtése az 1904—11 közötti időben történt, használati idejüket a XIX. sz. közepére tehetjük¹⁰. Ma is élő, idős adatközlőink elmondása

¹⁰ Az 53.275.1. ltsz. ing 1907-es leltárkönyvi bejegyzése: férfinag „jegying” 1859-ből.

szerint a „bőujjú ingek” ezen formái még az első világháború idején is megvoltak. Ingeiket hétköznapra otthon szőtt vászonból, ünnepre gyolcsból varrókkal varratták.

A férfingek tartozékai a *gatyák*. A munkába hordott lábravaló mindig vastagabb vászonból készült. Kevés adatunk van az ünneplőre használt, gyolcsból készült gatyákról. Ilyenek lehettek azok a ritka példányok, melyeket elvétele, a jegyingen kívül a mennyasszony ajándékozott a vőlegénynek¹¹. Díszítésükre azonban sokkal kevesebb lehetőség van, mint az ingekére. Ezt igyekeztek ellensúlyozni a felhasznált anyag mennyiségével. Az ünnepre való gatyát sokszor nyolc szélből készítették. A döntő jelleget itt a vastagabb vászon hosszanti, mély redői adják. Szabása ország-szerte egyforma¹², de bősége és hosszúsága változó (2—8 szél). A gatyá kiszabása és megvarrása sokkal egyszerűbb, mint az ingé, ezért minden asszony el tudta készíteni otthon. Az alföldön használatos fehér vászon gatyá, bő volt, féllábszárig ért, felül korcba, „ránkra szedődött”¹³.

A most bemutatásra kerülő lábravalók szárát teljesen egyenes darabból, egy vagy négy szélből szabták. Az 53.276.1. leltáriszámú gatyá szabásrajzán (1. b. ábra) is azonnal szembetűnik milyen gazdaságosan szabták fel a vásznat. A gatyához szükséges téglalapalakú vászondarabok a teljes szélből szabódtak, tehát vászon kiesés, az ingekéhez hasonlóan itt is csak az apró tartozékoknál (ülep, toldások) adódik. A lábszár belső oldalára felfelé keskenyedő, ülepig érő toldás került. Ezt a toldást nemcsak bővítés céljára használták. Így szebben lehetett a négszögletes ülepet a száraz közé, húzódás nélkül beállítani. Az ülep két csücskét minden esetben a toldás alá csúsztatták, a toldás szélét két sor tűzőöltéssel díszítették. Darabjaink egyikén, nemcsak a lábszáraknál, hanem fent, az eleje és hátulja közepén is megtaláljuk ezt a toldást. Ebben az esetben az ülepek mind a négy sarka alábújtatott. A korcot általában a jobb oldalára hajtott, 2 cm széles visszahajtással képezték ki, s a madzag befűzésére szolgáló nyílást többféleképpen oldották meg. A száraz végeit legtöbbször kirojtozták. Gyakran három rétegű rojtot alkalmaztak, ezt úgy érték el, hogy a száraz végéhez kétrét hajtott vászonszíkot fogtak. A dúsabb rojt a gatyá ráncait szebben kitarította. Ezt a 2—3 cm széles vászonszíkot szálvonalással rögzítették a szárazhoz, majd a három réteget tűzőöltéssel összevarrták, hogy a redőknél a vászon egyöntetűen forduljon.

Ezeket a szegedi, hódmezővásárhelyi és kiskunfélegyházi gyűjtésű lábravalókat a már bemutatott férfingekkel egyidőben viselték, ezt bizonyítja az 50.166 és 1687 leltáriszámú összetartozó ing és gatyá (I. t. 1.; II. t. 2.). Már említettük, hogy a hosszú derekú ing és bőgatyá elterjedését megelőzően kb. az 1830-as évek előtt még a szűk szárú gatyát is viselték az alföldi parasztok¹⁴. Ebből a ritka ruhadarabból, Csongrád megyében mindössze egyetlen példányt őriznek, mely szövésére és összeállítására nézve is sajátos. Lábravalóink leírását evvel a darabbal kezdjük.

1. 52.1487.1. ltsz. Kiskunfélegyháza (II. t. 1.). Fehéritetlen vastag kendervászonból készült *gatyá*. Érdekessége, hogy anyagát igen lazán a gatyá szabásmintájára szőtték meg. A gyér felvetést a vetülék sűrítésével ellensúlyozták. Varrás nélkülinek mondható, mert a két, formára szőtt lap (eleje-háta) szélein a vetülék fonál fordulásából adódó hurkokat saját fonalával fűzték össze. A korcot is szövés közben alakították ki, oly módon, hogy a láncszálakat ketté osztva két részben szőtték 2 cm

¹¹ Vö. *Zoltai Lajos* i. m. 87. 1.

¹² Lásd Magyarország Néprajza I. 346. 1. és *Vajkai Aurél*: Szentgál Bp. 1959 244. 1.-on közölt ing és gatyá szabásrajzokat.

¹³ *Kovács János*: Szeged és népe 209. 1.-on leírtakhoz hasonlóan.

¹⁴ Az 52.1387.1. ltsz. gatyá 1906-os leltárkönyvi bejegyzése: Félegyházi gyűjtés alkalmával adományul kapott tárgyak: szövött gatyá 1825-ből.

hosszan, majd újra egybefogták és keskenyen leszegtek tűzőöltéssel. Ebbe bújtatták a gatyá alapanyagából sodrott madzagot. Szárainak végét a láncszálakból kettesével összefogott, ritka, rövid rojtozás díszíti. D(erék)b(őség): 144, sz(ár)b(őség): 66, h(ossza): 95 cm.

2. 50.167.1. Itsz. Hódmezővásárhely (II. t. 2.). Ez a darabunk az 50.166.1. Itsz. inghez tartozik (I. t. 1.). Két szél sárgásszínű olcsó pamutvászonból készült. Eleje és hátulja közepén toldott, szárai pedig a belső összevarrásnál. Így 30 cm-es ülepének mind a négy sarkát a toldások alá csúszttatták, és két sor tűzőöltéssel varrták le. A bújtató jobboldalra hajtott, melyen a gépöltés két helyen csak látszólagos, itt fűzték be a madzagot. Szárait egyszerűen beszegték. A vászon szélessége 82 cm. Db: 346, szb: 173, h: 90 cm.

3. 59.7.2. Itsz. Szeged (II. t. 3.). Fehér pamutvászonból készült, a többitől eltérően keresztbe szabták, így a szárok 180 cm bősége egy darabból van, kivéve a toldást. 22 cm-es ülepének két sarkát a toldás alá csúszttatták, szélét két sor tűzőöltéssel aprón levarrták. A gatyá hosszát az anyag szélessége adja ki. Korcát a vászon jobboldalra hajtása mentén, szálvonással rögzítették. Ide került az ép szél. A bújtatón elől-hátul hosszúkás lyukat varrtak ki hurok öltéssel, a pertli befűzésére. Szárait másfél cm hosszú, három rétegű rojt zárja le, felette szálvonásos dísz. A vászon szélessége 90 cm. Db: 360, szb: 191, h: 87 cm.

4. 53.276.1. Kiskunfélegyháza (II. t. 4.) Negyedik darabunk négy szél fehér pamutvászonból készült. Szárai belől toldottak, 35 cm-es ülepének két sarkát a toldás alá csúszttatták, széleit pedig két sorban tűzőöltéssel levarrták. Derekan a két cm széles bújtató a jobboldalára van hajtva, ezen a tűzőöltés elől-hátul egy darabon csak látszólagos. Szárain másfél cm-es, három rétegű rojt van, melynek felső szélét szálvonás díszíti. A pamutvászon szélessége 90 cm. Db: 360, szb: 192, h: 78 cm.

Lábravalóink hossza 78—95 cm között van, bőségük igen változó. Varrásuknál nemcsak a fonal vastagságát, de az öltés nagyságát is a vászon minőségéhez igazították. A szélek díszítő varrása és az összevarrások az ingeknél leírt módon történtek.

Bemutatásunk alapján hű képet alkothatunk a dél-alföldi férfi viseletről. A könnyebb anyagú ingek puha ráncai a lábravalók mély, erőteljesebb redőivel egységes fehér tömböt alkotnak. Ezt a fehérséget szépen foglalja keretbe a fokozatosan elterjedő fekete kalap, egész hátú mellény és a csizma viselete. Amikor az asszonyok már rég alsós szoknyának használták pendelyüket és az ingváll egyrészt vagy egészét eltakarták a színes karton és selyem szoknyával, derékkel, akkor a férfiak még mindig szívesen öltöztek nyáron az ünnepélyes alkalmakra is a fehérruhába. A testi ruhát, inget-gatyát szombaton lerakták és vasárnap vettek tisztát. Az is előfordult, hogy három hétig hordták, volt, hogy egy alkalommal „bekeveredett”. A tanyai és falusi szegény parasztság férfainak fehérruhája átlag 2—3 öltözetből állott: „elég abból paraszt embernek hétköznapra kettő, egyik egyik héten, másik a másikon: ünnepre egy vagy kettő”. Így emlékeznek vissza öregjeink az 50 év előtti, legénykori öltözködésükre¹⁵.

Reméljük, hogy bemutatásunk nemcsak a szakemberek számára nyújt technikai és szerkezeti analízist a tárgyalt ruhadarabokról¹⁶. Igyekeztünk a Dél-Alföld férfi viseletéről eddig kialakult általános képet: a darabok egyedi megismertetésével, az árnyalati különbségek érzékeltetésével még élőbbé tenni.

Tésikné K. Márta

¹⁵ A gyűjtést Tápén, Apátfalván és Hódmezővásárhelyen végeztem.

¹⁶ A bemutatott tárgyakat szerző a szegedi Móra Ferenc Múzeum textilrestaurátor műhelyében restaurálta.

LEINWANDKLEIDER DER MÄNNER AUF DEM SÜD-ALFÖLD

Die Verfasserin will zur Volkstracht des Süd-Alföld, d. h. zur Beschreibung der aus Leinwand hergestellten Kleider der Männer auf Grund der in den Sammlungen der Museen des Komitates Csongrád Daten liefern.

In ihrer Arbeit beschreibt sie das Hemd und die breiten leinen Hosen (*gatyá*), welche Kleidungsstücke die Grundlage der Männertracht bilden. Im XIX. Jahrhundert dienten diese noch als Oberkleider, erst mit der Verbreitung des blauen Tuches sind sie zu Unterkleidern geworden. Auch in der Tradition hat sich die Erinnerung an den allgemeinen Gebrauch dieser Kleidungsstücke bewahrt. Die Stücke unserer Sammlung wurden um die Mitte des vorigen Jahrhunderts häuslich hergestellt, ihre Einsammlung vollzog sich fortlaufend seit 1904. Die behandelten Stücke stammen von den Gehöftebezirken des Komitates Csongrád, sie sind mit vollem Recht als klassische Vertreter der Männertracht sowohl in bezug auf ihr Material als auf ihre Herstellungsweise zu bezeichnen. Ihr Material ist häusliche Hanfleinwand, bzw. Baumwollzeug als Fabrikware und Leinware von verschiedener Dicke, Breite und Feinheit. Obgleich es von Kleidungsstücken ähnlicher Eigenart die Rede ist, weisen die vorgeführten acht Stücke abgesehen von der Angleichung an des Schema in ihrer Art in bezug auf Qualität, Zuschnitt, Abschluss und Verzierung auch individuelle Züge auf. Sie wurden mit einem die Dicke des Materials berücksichtigenden Faden genäht, die Handstiche der Naht sind ausserordentlich klein, fein und abwechslungsreich.

Der Aufsatz beschreibt nebst der Vorführung der allgemeinen Züge eingehend das Material, den Zuschnitt und die Ausmasse bei den 4 Hemden und 4 Leinwandhosen. Von diesen gehören zwei Hemden und eine Hose dem Museum von Hódmezővásárhely, die übrigen Stücke dem Museum von Szeged an.

Márta K. Tésik

A MAKÓI TALICSKA

Makó legnépszerűbb és legáltalánosabb kézi közlekedési eszköze a talicska volt. Nem tarthatjuk írói túlzásnak, amikor Déry Tibor úgy emlegeti városunkat, „... hogy ott eleven ember úgy nem lép ki a házból, hogy magával ne vinné talicskáját, ... mert Makón a talicska az, ami Pesten a férfinek az aktatáska, a nőnek a retikül.”¹ Szinte „a talicska jobban hozzá tartozik a makói hagyományhoz, mint a csizma vagy a papucs”².

Ez az egyszerű kézi teherhordási eszköz elkísérte az embert születésétől haláláig. A nincstelenek babakocsinak használták. Rongyot, pokrócot vagy párnát tettek bele, a gyereket pedig úgy helyezték el, nehogy a fejébe menjen a vér. A hagymaföldeken benne játszott a kisgyerek, amíg a felnőttek rakták, kaparták vagy szedték a hagymát. (1. ábra).

Abb. 1. ábra

Nagy volt az öröm, ha a tipegő legényke játéktalicskát kapott vásárfiába. Bukdácsolva, fáradhatatlanul tologatta. Ha ezt kinőtte, kitalicskát kapott, ami a nagy-nak pontosan kisebbített mása. Volt rajta vasalás, sőt legtöbbször be is festették.

A bérlő, a kiszagda, a napszámos a várostól sokszor igen nagy távolságra fekvő bérelt vagy saját földjére talicskán vitte ki a vetőmagot. Ezen szállította haza földjé-

¹ Déry Tibor: Felelet I. A gyermekkor felelete. Bp. 1950. 157.

² A talicska alkonya. Makói Friss Újság 1929. december 20. 20. évf. 290. sz.

nek összes termékét. Ilyenkor egy-egy család kisebb karavánt alkotva egymás mögött libasorban haladt hazafelé. Ott voltak az öregek és a fiatalok, nők és a gyerekek, sőt sokszor az ismerősök és a rokonok is, akiknek később ezt visszasegítették. A terményeket talicskával szállították piacra, ahol gyülekeztek a talicskás emberek. Az árut földre tették, a talicskát oldalára fordították, és azon ülve kínálgatták portékájukat. Általánosan használták betegszállításra is. A Stefánia gyermekotthon udvarát valamikor egész talicska-park lepte el.³ Voltak, akiket utolsó útjukra, a temetőbe is talicskával toltak ki. (utoljára 1944-ben, a harcok idején fordult elő.)

„A kishagyárnak a talicska a kocsija, az a szekere,... minden szállítási alkalmazhatósága, ...talicskán bonyolódik le a hagymatermeléssel kapcsolatos helyi forgalom legnagyobb része, úgy, hogy bártan meg lehet állapítani, hogy Makó közgazdasági élete és a nehéz viszonyok közt a köz ellátása is valósággal össze van kapcsolva a talicskával...”⁴

Magyar talicskatípusok

Derecskei Fodor Gábor már 1827-ben megkülönbözteti a talicska két típusát. „Lehet a 'gazda' udvarában látni még olyan eszközt is, a'melynek egy kereke van, és hol deszkából van oldal 's feneke, hol pedig tsak allya van, még pedig zápozott fából, és mind egyiknek két nyele, a'mellyeket közbe állva, megfogván egy ember terhet tolhat előre rajta. Ezek közül az első talicska, másik pedig a 'targontza.”⁵

Ma is két fajtáját ismerjük a talicskaféleségeknek: a ládás (2. ábra) és a saroglyás (3. ábra) típust. Az elsőnél „benne”, az utóbbinál „rajta” viszik a terhet. Homok, föld, szalag szállítására pl. szinte kizárólag a ládás típus felel meg; kisebb bútor, zsák, láda vitelére pedig a saroglyás típus. Ez utóbbi neve Nagykőrösön *tajiga*, Gyulán *targonca*, Óföldrészen *deregyés tajicska*, *deregyés targonca*, *dragacs*, Tápé-Lebőn *rakoncás*-, Hódmezővásárhelyen pedig előfordul a *francija tajicska* elnevezés.

A két típust mereven elkülöníteni egymástól nem lehet, mert ha a tragacsra ládát helyezünk, ugyanazt a célt szolgálja, mint az eredeti ládás talicska. A saroglyásra pedig csak egy deszkát kell tenni, és ugyanúgy terhelhetjük, mint a tragacsot. A két típus közötti átmenetet mutatja a kertészetekben néhol alkalmazott átalakítható talicska, amelyet lehet alkalmazni ládás típusként, és a leszerelhető oldalak eltávolításával tragacsoként is, attól függően, hogy milyen szállításra veszik igénybe.⁶

Győrffy István szerint a tragacs hazája Dunántúl, a talicskaé (furik) a Dunántúl és az Alföld. „A talicska szó tót, a tragacs osztrák eredetű. Ez magyarázza meg földrajzi előfordulásukat.”⁷

A talicska kialakulása

a) A saroglyás talicska

A régi talicskaábrázolásokon feltűnik, hogy egyiknek sincs lába. Még manapság is használnak szélteben-hosszában láb nélküli talicskát (4. ábra). Újabb keletére mutat az is, hogy legtöbb helyen vasból készül.

A saroglyás talicskának fontos része a kerékfelőli oldalon bereesztett *támla*, amely megakadályozza, hogy a felrakott teher a kerékre csússzon vagy rázódjon.

³ Buday Géza: Néhány szó a talicska üggyöz. Marosvidék 1930. jan. 14. 8. évf. 10. sz.

⁴ Makói Friss Újság 1920. augusztus 6.

⁵ Derecskei Fodor Gábor: A' mezei gazdaság. Tudományos Gyűjtemény. 1827. 11. 71.

⁶ Lázár Ferenc: Zöldség termesztés Bp. 1927. 44.

⁷ Győrffy István: Teherhordás közlekedés, jármű = Magyarság Néprajza II. 205.

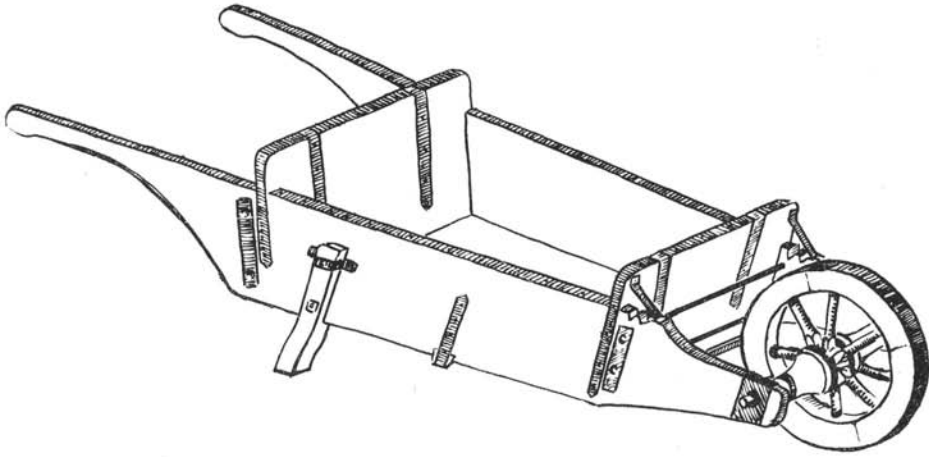

Abb. 2. ábra

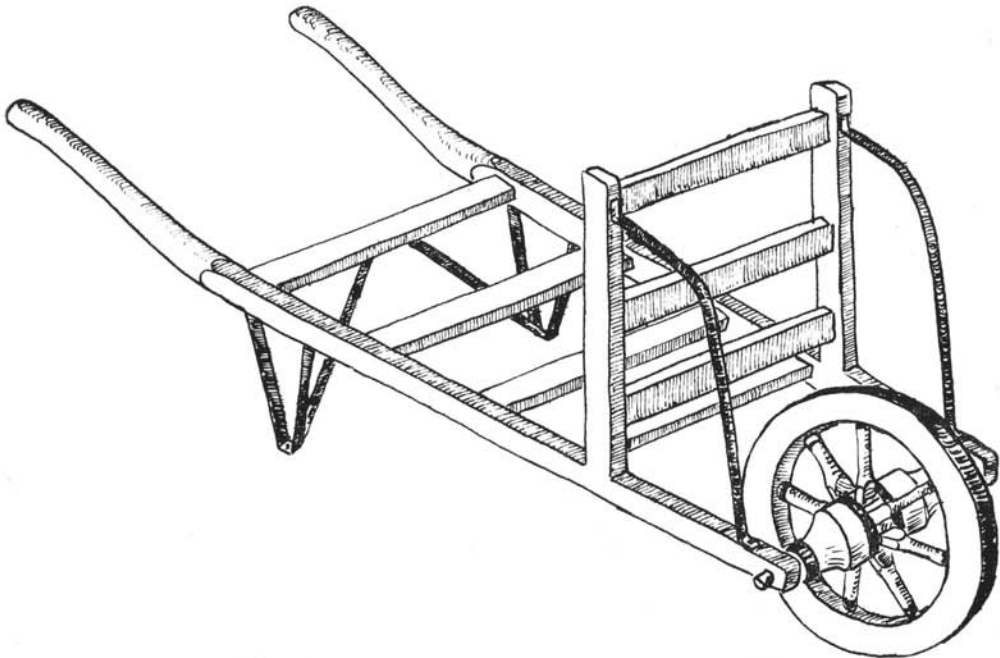

Abb. 3. ábra

A támlát Makón *sarogjának* vagy *rakoncának*, Őrszentmiklóson *karzatnak*, Óföldréken *táblának* nevezik.

Magassága kb. fél méter, szélső léceit 2—3 *záp* és egy *zápvas* köti össze, a kerék felőli oldalon pedig egy-egy *támaszvas* biztosítja szilárdságát. A tábla kialakulására Kernstock Károly Őszi munka című festményén látható talicskaábrázolás mutat. Ezen a képen a tábla még csak egy lécs magasságú, tehát a tábla a talicskalázból hasonlóan, csak fokozatosan alakult ki.

A kerék is sokat fejlődött. A jelenlegi 8 küllős, vasráfos kerék elődje a vasalás nélküli 4 küllős változat, amely a kubikotalicskákánál általánosan jellemző.

A legkezdetlegesebb talicskakerék korong alakú. Két részből áll: korongból és tengelyből. Ma már ritka, de régen igen általános volt. Ma főleg trágyahordó és játék talicskákon látunk ilyeneket. Az ilyen típusú kereket Makón *sajt-*, *guriga-* vagy *bolondkocsi* keréknek hívják. Bátky Zsigmond Útmutatójában közölt taligának fűzfa-korongból készült kereke van.⁸

A jelenlegi és kerekese kézi teherhordási eszközök korábban többnyire kerék nélküliek voltak. A saroglyás talicskának korábban nemcsak lába és támlája nem volt, de kereke sem. Ez már nem is saroglyás talicska, hanem saroglya.

Egy makói példát hozunk fel napjainkból arra, hogy a keréknélküli közlekedési eszköz hogyan kapott fejlődése folyamán kereket, ha azt a gyakorlati szükség-szerűség megkívánja. A századforduló táján a makói hagymatermelők között egy új osztályozó-rosta terjedt el, amelyet az itteni ácsok készítettek a kavicsosztályozó mintájára. (5. ábra)⁹

A hagymások órábérre szokták kölcsönkérni attól az 5—6 öreg ácstól, akik valamikor megszerkesztették ezt az ötletes eszközt.

A bérbevevő másodmagával elment érte és úgy vitték, mint a saroglyát. Aki messzebb lakott, kocsival szállította el, de a kocsiatévés igen nehéz volt, és a rázódás is igen nyűtte. Kézzel vinni pedig nagy súlyánál fogva igen fárasztó volt. Az első világháború után már az elülső két lába alá egy (vagy két) kereket tettek, amelyek kijártak belőle. A keréktengely számára a rosta első lábaiba egy-egy mélyedést vágtak (*pörsőj*).

A kerék csak addig van a talicska alatt, míg hazatolják. Amikor megkezdik a rostálást, az elülső részét, szarvánál fogva megemelik, és a kerék kiesik. A forgató rosta tehát kételtű: vihető úgy, mint a saroglya és tolható, mint talicska.

A kerék megjelenése nem szorította ki teljesen a saroglyás talicska ma is élő primitívebb elődjét, a saroglyát. Bizonyos munkák elvégzésére alkalmasabbnak, sőt egyelőre egyedül alkalmasnak bizonyult. *Dereglye*, *targonca*, *tragacs*, *taraglya* stb. a neve. A talicska nagy előnye a saroglyával szemben, hogy munka végzés közben egyetlen személyt igényel, — amint a XVII. században Comenius is megállapítja: „A mennyit ketten vihettek taraglyán, annyit vihet egy tolván maga előtt a talicskát.”¹⁰

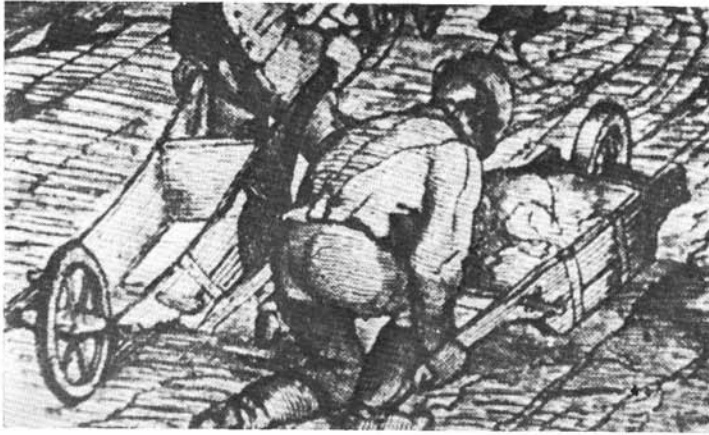
b) A ladás talicska

Münster Cozmográfiájában (6. ábra) közölt talicska ábrázolásokon feltűnik, hogy: 1. valamennyinek mély a ladája, 2. két szarvához hasonló a talicska elülső része, a kerékjárás is, 3. túlságosan nagy a kereke, 4. végei nem emelkednek ki ívesen, 5. lába nincs, 6. két oldala teljesen párhuzamos.

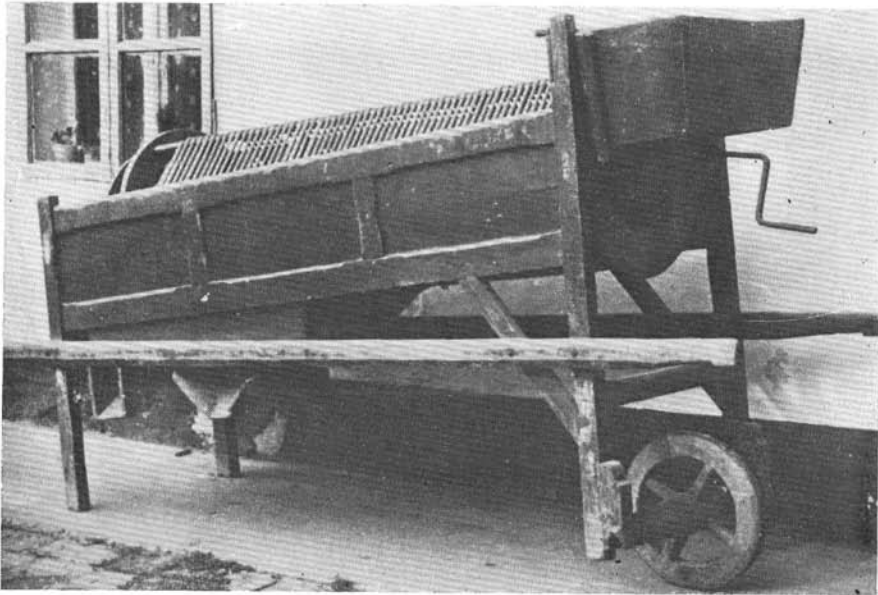
⁸ Bátky Zsigmond: Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Bp. 1906. 51.

⁹ Márton György: Az apró- (dug-) hagyma osztályozása és szárítása Makón. Makó 1926. 11.

¹⁰ Magyar Nyelvtörténeti Szótár, Taraglya címszó.

Abb. 4. ábra

Abb. 5. ábra

Formája, alakja és mérete a ma is használatos malterhordó ládára emlékeztet. Minden valószínűség szerint a ladás talicska is úgy jöhetett létre, hogy a kétkéz-fogantyús láda egyik végén kereket kapott. Tehát ahogy a saroglyás talicska saroglyából, úgy a ladás talicska ladából alakulhatott ki.

Ennek a kezdetleges talicskának a használata nagyon fárasztó lehetett, hiszen mély volt a ládája, a kerék járása meg olyan magasan feküdt, mint a talicska szarva, ez pedig szükségszerűen megkívánta a nagyméretű kerék alkalmazását. Így a teher súlya egyenlő mértékben oszlott meg a kerék és a talicskás ember között. A ladás talicska további tökéletesítése a talicskával való cipekedés megkönnyítésére irányult, amit úgy próbáltak elérni, hogy a teher nagyobbik fele essen a kerékre, és csak a kisebbik része terhelje a talicskát toló embert. Attól függően, hogy milyen rendeltetéssel használták a talicskákat, két irányú fejlődést, tökéletesítést figyelhetünk meg: vagy a talicska láda mélységét csökkentik, vagy a kerékjárást, a tengelyt helyezik a talicskaláda alulso részére. Az előbbihez a makói és általában a gazdasági talicskák, az utóbbihoz a malteros, sőt a kubikos-talicskák sorolhatók. Ez utóbbinál a teher már szinte teljesen a kerékre esik. Tömörkény István meg is állapítja, hogy „... megszerkezése külön tudomány, ahhoz bognárok, asztalosok, teknő csinálók nem értenek, mert az egyedül csak a talicska készítőnek a tudománya... Nincsenek ugyan mérnöki számítások hozzá, de annak minden részének eltalálva kell lennie ahhoz, hogy valóban kézhezálló legyen. A kerék nagysága és vastagsága, az oldalak mélysége és magassága határoznak. Erős legyen és mégis könnyű. Az oldala rézsút fekvése figyelembe veendő, hogy a homok bele teljesen rakható legyen és tolás közben mégse peregjen le. A keréknek a teherhez való távolsága is fontos, de leginkább még a talicska nyeleké, mert a terhet nem lefelé kell húzni, hanem fölfelé kell tolni. Számításba kell venni azt is, hogy mikor a kubikos izmainak az ereje felmondja a szolgálatot, akkor a testi súlyát is segítségül hozza, hogy amikor tolás közben csaknem ráfekszik a talicskára, annak a kereke akkor is csak haladjon felfelé a járódeszkán: az erők egymásra való hatásának fölfoghatatlan tudományai ezek olyan ember előtt, aki nem ért hozzá.”¹¹

Természetesen más irányú fejlődés, átalakítás is felfedezhető. A talicskavégek eredetileg ugyanolyan magasságúak, mint az oldal, később legtöbbször ívesen megnagyobbítják, hogy ezzel a teher lerázódását megakadályozzák. A talicskaláda párhuzamos végeit, illetve oldalait fenék felé keskenyedő, rézsüs kiképzésben készítik. Ennek szöge a funkcionális követelményeknek megfelelően különbözőképpen alakult: a makóinál enyhe, a kubikosnál pedig erőteljes.

Az első talicskák megjelenésének időpontját ma már nehéz lenne pontosan megállapítani. S. Lilley a XIII. század közepére időzíti.¹²

Az első magyar talicska-ábrázolás a XV. századból való, a rozsnyói templom főoltár-képéről, mely egy fémolvasztót mutat be. Az itt látható ladás talicska szarva feltűnően vékony. Az oldal elülső része elég hosszú. Végei egy magasságúak az oldallal. Egy fakorong a kereke. A két oldala párhuzamos. Lába nincs, vasalás nem fedezhető fel rajta.

A Magyar Oklevél Szótár a XVI. századból említi először. „1538 talyczka 1556 Carruce manuales wlgo tarycka. Carrucas manuales wlgo tyracka vocatas. 1588: Asoth Thalyckath”¹³

¹² S. Lilley: Történelem, emberek és gépek Bp. 54.

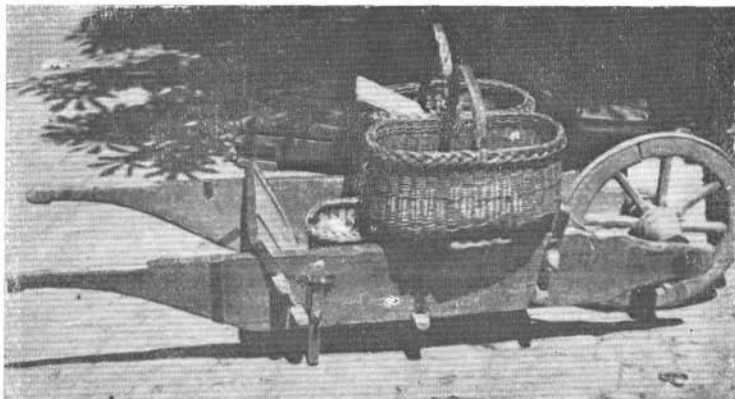
¹¹ Tömörkény István: Egyszerű emberek Bp. 1914. 78.

¹³ Magyar Oklevél Szótár, Talicska címszó.

Abb. 6. ábra

Abb. 7. ábra

Városunk környékén a ládás típus terjedt el, mivel az eredeti funkciónak (vízhordás a Marosról, piacra járás stb.), ez felelt meg a legjobban. A talicska-láda — más magyar talicskaféleségekhez viszonyítva — igen hosszú (70 cm.), az oldalai enyhén, végei erőteljesebben kifelé dőlnek, szarvánál széles, a kerék felé keskenyedő a dereka. A végdeszkákat korábban csappal erősítették be, ez volt a „csapos tajicska” ma szegezik és különböző vasalással erősítik meg.

A talicska legfontosabb része a kerék. Ez agyból vagy *kerékfejből*, *küllőből*, *talpból*, *ráfából*, *tengőből* és *agykarikából* áll. A vékony ráfot *abrincsnak* hívják. A tengelyt a talicskakészítők sokszor *csapnak*, Szegeden *csibának* mondják. A makói talicskakerék 4 talpból tevődik össze, és egy-egy talpba két-két küllő van beeresztve. Vannak olyan típusú kerekek is, amelyeknek talpuk nincs, csak ráfjuk. Ilyenkor erős ráfra van szükség, ami egy-egy csavarral van felerősítve a küllőkhöz. Az ilyen kereket *csillagos* vagy *ráfos keréknek* mondják. Az agyon van még négy agykarika, ezek közül kettő a küllők tövén, ez a *tűkarika*, és az agy két szélén, ez a *vég-* vagy *szélőskarika*. A makói talicska fogóját *szarvnak* nevezik, amelynek a folytatása a *tajicskaódal*. Az *eső-* és a *háccsó* vég zárja le a talicskaláda két végét. Az oldalak és a végek alsó részére van szegezve a talicska *feneke* vagy *ajja*. Ezt tartja a *fenéktartó* (léc) és a *fenékölkötő* vaspánt. A *páca* — másnéven *köröszvas*, *bekötővas* — szorítja össze a talicskaoldalt a végeknél. Nélküle nagyon *nyagda* a talicska. Az oldal elülső részén van a *jukaskarika*, ebben forog a tengely. A végeken lehet még két-két *kampó* vagy *horog*, nagyobb csomag fölkötésekor ebbe akasztják a kötelet. A talicska végeit erősíti a *végirevaló lemez* és a *támaszvas*. Az utóbbit azért alkalmazzák az első végnél, hogy az a tehertől nehogy eltörjön. A talicska végeit az oldalakhoz kötő lemezt *végfélkötőnek*, a szarvain levőt *ódalplatninak* és az oldalak felső élén *tetējirevalónak* hívják. A lábat csavar és vaslemez (sliszni) erősíti a talicskaoldalhoz.

Tetherhordó eszközünk legáltalánosabb *elnevezése* a makói nép ajkán *tajicska*. Csak ritkán hívják készítőjéről *majsaji tajicskának*, gúnyosan *majsaji fíjđernek*, *majsaji kocsinak* vagy *majsaji autónak*. Eléggé általános a *pijacbajáró-* vagy *pijacos tajicska* elnevezés (7. ábra). Mondják még *mönyét-* vagy *mönyétderekú tajicskának* is, mert „hosszú, mint a mönyét”. Megkülönböztetéskor *ládástajicska* a neve. A szomszédos községekben *makai tajicskának*, gúnyolódásból *nyöszörgös tajicskának* hívják, mert nyiszorog, nyihog, sikorog. Különösen a *fatengős* időben volt sok nyiszorogós talicska.

Ismeretes az a tréfás válasz, amit arra a kérdésre szoktak adni: *Felétők hogy híjják a talicskát?* Válasz: *Mi nem híjjuk, hanem tojjuk*. Valóban, a makói nép a talicskát csak akkor húzza, ha olyan nagy teher van felpakolva rá pl. csutkaszár, szalma, amelytől nem látja az utat. Az üres talicskát különösen a fiatalok nem leeresztett karral tolják, hanem a talicskaszarvát behajlított karjukra akasztják, kezüket pedig a talicskaoldal felső élére fektetik. Minden házban megvan a talicska állandó helye. Hol az istállóban, színben, hol a kotárka vagy hombár alatt tartják. Lehetőleg száraz helyen tartják, mert ha eső nem éri, hosszabb ideig eltart.

A tolást megkönnyíti a *nyakló*. Ezt a vállra úgy helyezik, hogy egyik fele előre, a másik hátra essen. Megszokás szerint egyesek jobb, mások bal vállon hordják. Anyaga bőr vagy gurtni. Az utóbbit kötelestől veszik, az előbbi kiöregedett lószerszámból ki-ki maga készíti, ritkán szíjgyártótól rendelik. A *nyakló* végére erős zsinórt vagy szíjat erősítenek, s ezt akasztják a talicskaszarvára. Hogy a *nyakló* végéről a zsinog ki ne szakadjon, a gurtnit vagy a szíjat visszahajlítva levarrják, és

bele egy erős pálcát tesznek. Kiss Lajos szerint e pálcika a nyakló *csülke*.¹⁴ A makói nép ezt a fadarabkát *pácának* vagy *pöcöknek* nevezi, és a nyakló csülkének azt a madzagot hívják, amit a talicskaszarvra akasztanak. (A lószerszám istrángjának is az a csülke, amit a hámfára húznak.) A nyakló másik ismert neve a *hám*. Ezt sokan lealázónak tartják, mert hámja csak a lónak van. Ezért az öregek viccesen *úrhámnak* (embőrhám) mondják. Makón a hámnak átkötött pántja, *melledzője* nincsen. A melledzős talicskaszíjat a kubikosok használják, és megkönnyíti a járást a meredek, „legényös járón.”¹⁵

„A kajsza tajicska a hámot jobbra vagy balra húzza”. A nyakló nem új találmány. Comenius 1673-ban írja: A teherhordó emberec edgy kerekeű talicskán a köteleteket nyakba akasztván hordoznac.”¹⁶

Abb. 8. ábra

A talicska sokkal szebb és tartósabb, ha be van festve. Leginkább zöld színű, de van barna és sötét is. A különféle vasalásokat lakkal feketére mázolják. A talicskakészítő sohasem árul festett portékát, mert ezt a vevő nem szereti, mert látni akarja, hogy mit vásárol.

Régen alig volt talicska, amelyen tulajdonjegy ne lett volna. A festettre valami más színnel, a festetlenre tűzesvassal vagy *billegvassal* égették be a név kezdőbetűit. Ezt a talicska végére, esetleg az oldalára is rásütötték. Egyesek patkót is szegeztek a talicskára. Ennek babonás hitét, szerencsét hozó jellegét már nem ismerik. Sokan csak azért teszik rá, hogy erősebb legyen. A gazdasági udvarban használt talicskákat kátránnyal tartósítják.

¹⁴ Kiss Lajos: A szegényember élete. É. n. Atheneum 118.

¹⁵ Tömörkény i. m. 82.

¹⁶ Magyar Nyelvtörténeti Szótár, Talicska címszó.

A talicskának állapota szerint változik a *funkciója*. Az újat kímélik és csak piacra, malomba vagy vízért mennek vele. A legrosszabbakat már csak trágyahordásra használják. Ha valamelyik része felmondja a szolgálatot, amíg lehet toldozgatják. A kisebb hibákat házilig javítják, s ha a kerékkel van baj, akkor elviszik a talicskáshoz vagy a bognárhoz. Szegeden a talicskások között voltak, akik csak új talicskakészítéssel foglalkoztak és mások csak javítással.¹⁷

Leggyakrabban a lyukaskarikánál kopik a talicskaoldal eleje, máskor a fenék megy tönkre, vagy a lába törik ki. Toldozgatva a makói talicskát 20—30 évig is használják. „A rossz talicska tyúkólba kerül, a sarokba, szalmát tesznek bele, abba tojnak a tyúkok. Ha már nem használható a talicska: feltüzelik...”¹⁸

Annak ellenére, hogy a talicskás *ipar* a mai napig megmaradt képesítéshez nem kötött háziiparnak, Makón ez a mesterség a bognárságból szakadt ki. Majsay Pál, aki 1873-ban költözött Hódmezővásárhelyről Makóra, szintén bogvár volt, de a királyhoz címzett levelében keserűen panasolja, hogy mestersége nagyon rosszul megy „... nem élhetek belőle, rokonok kegyelméből élek.”¹⁹

Igen hamar felismeri a talicskák helyi nagy keletjét, és rövidesen erre specializálja magát. Négy fiát szintén e szakmára tanítja. A felszabadulás előtti években létrejött városunkban is a bérmunkásokkal dolgoztató, talicskakészítésre is berendezett Gyüge-féle nagyüzem. A felszabadulás után a helyi faárugyár foglalkozott talicskagyártással, de kizárólag kubikotalicskákat készítettek.

A talicskás házán régen egy szépen kifaragott kis talicska, *cégér* állt.

A talicskakészítés egy szobányi nagyságú műhelyben történik (8. ábra). A műhely nagyobb felszereléséhez tartozik a gyalupad, az eszterpagad és a vaspad.

A gyalupad mindig a fal mellett, az ablak közelében áll. Vályujában, a *padmáj*-ban kalapácsok, harapófogó, söprű, *fapangájn*i, (gyalupadbefogó,) esetleg előre elkészített csapok, lábak, alatta kézifűrők, padbavaló tőke, csapcsináló. Az eszterpagadon faragóbalták, esztergavésők, s az ablak melletti vaspadon: lemezolló, lukasztóprés, (kézi) lukasztók, (hideg) vágók, C-vágó. A vaspadhoz tartozik az üllőtőke is, rajta egy 25 kg-os üllővel. A vaspadon van még üllővágó, nyelesvágó, (pálca) fejező, fejklobni (sikattyú, vagy kéziszatú). A vaspad alatt: tengelyek, lyukaskarikának, ráfnak, keresztvasnak való anyagok, saroglyástalicskához felhasználható régi vaslábak, támaszvasak.

A műhely közepén egy nagy faragótőke, az ajtónál köszörű, a vaspad előtt satupad, mellette néhány bak, inas és fűrőgép áll. A szerszámok többi részét szegekre, polcokra, fogasokra akasztják. Szegekre akasztanak különböző kézi- és asztalos fűrészeket, a srég-, állítható-, egyenes vinklit, talp- és küllőmodellt, spiccpangájnit, drótlert (vastagságmérő), strejmódlit (párhuzamvonalzó), cigányfűrőt, fűrészbefogót, görbecirklit, talpkörzöt.

Az egyik polcon szöges dobozok, tisztogatófűrő, egy másikon előre elkészített vagy félig kész talicskalábak, talpak, fenéktartólécek, talicskafenéknek való deszkák állnak. A vaspad fölött „meccős katula”, nitszőges doboz, srófkulcstartó tábla. A gyalupad közelében a falon vannak a „cejgrámák”. Az egyikben keskenyebb, szélesebb asztalos vésők, fülesvésők, a másikban a legkülönbözőbb gyaluk, kezdve a szimpla-, eresztőgyaluktól a falcgyalun át az amerikai gömbölyítő- vagy dupla-gömbölyítő gyalukig. A fogason vonókések, fűrészek, furdancsok, továbbá csap-szegvágó, cirkli, jegyzőkés, vasvágó fűrész.

¹⁷ Bálint Sándor: A szegedi talicska. 1952. kézirat.

¹⁸ Kiss Lajos i. m. 119.

¹⁹ Makói Városi Levéltár. V. 1017/1876.

A sarokban fejsze, ráfhúzó, talicskaoldal modell, saroglyástalicska modell, megmunkálásra váró faanyagok és a készülő talicskák különböző részei.

E felsorolásból is kitűnik, milyen szoros a kapcsolat a bognár és a talicskakészítő kismesterség között.

A műhely egyébként földes, egyik sarokban tűzhely áll, mert e kis helyiség egyúttal konyha is. Télen ez melegíti be a műhelyt. A tűzrevaló nagyrésze kikerül a forgácsból és hulladékból. A műhely képéhez még hozzátartozik egy-két kutya, a nyitott ajtón besütő napon nyújtózkodó macska, vagy egy-egy éhesen káráló baromfi.

A talicskakészítéshez szil-, köris-, fűz-, tölgy-, bükk-, fenyő-, nyár- és akácát használnak fel. Agynak legjobb a szilfa, küllőnek az akác, mert ez jó szálas, de készítik bükk-, tölgy-, és körisfából is. Talpna szintén a szilfa a legalkalmasabb, de ez is helyettesíthető köris-, fűz-, tölgy-, bükk- és nyárfával. A talicskaláda fenyő és nyárfából készül.

A szükséges faanyagokat az első világháború végéig a Maroson tutajjal szállító románoktól vásárolták, később a helyi fatelepeken szereztek be. A rönköket valamikor kb. 2 m mély fűrészelőgödörben, majd a Landesmann-, Löwinger-, Grünstein-, Telcs-, Pollák- és Schwartz- féle fűrésztelepeken vágatták fel. A felfűrészelt fát a talicskás az udvarán „máglába” rakta össze. Néha 100—200 talicskának való deszka volt a készlete.

A makói talicska ötnegyedes, colos vagy félcolos deszkából készül. Méretei: az oldal hossza három sukk és 27 col, szélessége 7,5 col. Az első végszélessége alól 14, a hátsóé 16, magassága 9,5 col. A fenék hossza 22,5 col. A kerékátmérője 17, az agy szélessége 12 col.

A talicskás egyszerre több munkadarabon dolgozik. Manapság legfeljebb 3—4, de régebben 15—20 darabon is.

A talicska értékesítése főleg hetipiacokon vagy országos vásárokon és rendelésre történik. Valamikor a gimnáziummal szemben adták el, majd feljebb kerültek a Kis-korona elé. Majsay Mihály 1930-tól a Deák Ferenc utca elején, a Montag-ház előtt árult. Néhány év múlva a Majsay család többi tagja is ide került. A talicskapiac ma a Szabadság téren van.

A talicskavásárlás nagy dolog. Amint Tömörkény írja a „... jó kubikostalicska ritka madár, mint az araszos szalonna. Hú asszonyt, jó asszonyt, dolgos asszonyt könnyebb találni, mint egy jó kezes talicskát.”²⁰

Toth Ferenc

DER MAKÖER SCHUBKARREN

Makó ist nicht nur die Stadt der Zwiebel, sondern auch die des Schubkarrens. Die beiden sind unzertrennbar voneinander; sie wurden gemeinsam geboren und verbreiteten sich gemeinschaftlich und eben deswegen können wir dieses unser Handlastbeförderungsmittel als die erste Schwalbe in der intensiven Wirtschaft charakterisieren.

In unserer Stadt wird alles in den Schubkarren geladen: Wasserkanne und Sack, Saatsamen und Frucht, er ist ein treuer Genosse bei der Zwiebelproduktion und ihrer Verwertung, er ist Kinderwagen und wird sogar zur Beförderung der kranken verwendet usw. Den Zwiebelproduzenten, die über Pferd und Fahrzeug nicht verfügten, war der Schubkarren ihr Wagen. Beim Einheimsen des Produktes zogen die Zwiebelgärtner richtige Karawanen bildend nach Hause. Es gab Familien, wo

²⁰ Tömörkény István i. m. 79.

man über 12 Schubkarren verfügte, so dass ihnen möglich wurde eine ganze Wagenladung von Zwiebeln auf einmal weiterzuführen.

Die Schubkarrenarten erschienen in Ungarn in dem XIII. Jahrhundert. Die erste ungarländische Darstellung stammt aus dem XV. Jahrhundert, sie befindet sich auf dem Hauptaltarbild von Rozsnyó-Rosenau. Bei uns sind zwei Typen von den Schubkarren bekannt: die schragenförmige und die ladeförmige Abart. In Makó hat sich der ladeförmige Typ verbreitet, weil dieser seiner ursprünglichen Funktion (Zwiebelproduktion, Wassertragen von der Maros, Besuchen des Marktes usw.) am besten entsprach. Seine Lade ist auffallend lang, seine Seiten neigen sich gelinde, die Enden kräftiger nach aussen, an seinem Griff ist er breit, in der Richtung auf das Rad verschmälert sich sein Rumpf. Zur Hebung seiner Haltbarkeit wird er auch mit Öl bestrichen. Die Eigentumszeichen werden daran mit Brandeisen angebracht. Die Erleichterung des Schiebens soll der in den Hals gehängte Riemen erleichtern.

Vor der Jahrhundertwende verdankte unsere Stadt dem Schubkarren, dass seine Fusssteige in raschem Tempo asphaltiert wurden, seit 1929 wurden sie von dort dennoch heruntergewiesen. Es folgte ein zäher Streit, die Frage wurde jedoch endgültig erst mit der Befreiung gelöst.

Nach dem zweiten Weltkrieg folgte der allmähliche Untergang des Schubkarrens. Im Kleinbetrieb wurde er durch den mit zwei Gummirädern versehenen Handwagen verdrängt, im Grossbetrieb durch verschiedenartige maschinelle Fahrzeuge.

Ferenc Tóth

SZEGED-ALSÓTANYA KÖZIGAZGATÁSÁNAK ÉS NÉPI JOGSZEMLELETÉNEK KIALAKULÁSA

*Alsótanya*¹ népe *Alsóvárosról*² származott ki a várost körülvevő homokpusztákra. A lassú benépesedési folyamat tulajdonképpen a törökhódoltság után indul meg és különféle intenzitással a negyvenes évekig megfigyelhető. A terület aránylag gyors benépesedése Szeged polgár város jellegének köszönhető. Míg az ország más részére feudális elnyomás nehezedett, itt a polgári önkormányzat, tanácsrendszer kedvezően hatott a gazdasági élet fejlődésére, a népesség számának növekedésére. A várost övező pusztákat királyi adománylevelek³ juttatták Szeged birtokába. A lakosság együttesen birtokolta és eleinte legelőnek használta fel. *Fűbért*⁴ nem fizettek, csak a pásztorok *kommencióját*⁵ kellett rendezni. A múlt század közepén még szabadon foglalták el a homokot, tehát tudatosság nélkül éltek a királyi ajándék lehetőségével. Ki mekkorát jelölt ki magának, a nevére írták, csak az adót kellett megfizetni. Mind a mai napig *ingenös föld* névvel illetik. Kukoricával, rozssal, paprikával⁶ is eredményesen kísérleteztek rajta. Természetesen a pusztá leghitványabb része volt. Később a város közös, eszmei birtoknak tekintette és bérföld formájában hasznosította. Mái is érdekes probléma, hogy a városnak juttatott királyi ajándékot miért nem osztották föl a lakosok között, milyen indíték vezette őket az eszmei, közös birtoklásban. Annyit megjegyezhetünk, hogy ebben az időben a föld értéke csekély és a lakosság lélekszáma alacsony. Korántsem volt olyan igény a föld birtoklására, mint később, amikor a túlnépesedés következtében, a századforduló táján egész rajok keltek útra a szélrózsa minden irányába, hogy életteret keressenek maguknak. Így jelentékeny számban találhatók szegediek Kiskunhalas környékén, Bócsán, Tázlaron, Harkakötönyben, a Tiszántúlon Újkígyóson, de román és jugoszláv területen is zárt egységben vannak szegediekből települt falvak.⁷

A városból eleinte kijártak a földet megmunkálni és ideiglenes *szállásokon* húzták meg magukat. Munkájuk végeztével hazajöttek, *előjöttek*. Lassan települtek a tanyák, amelyek eleinte egész Alsótanya területén eggyel induló sorszámot kaptak. A mai legidősebb nemzedék még emlékszik erre.⁸ Később kisebb egységekre osztották a területet és a tanyaszámok ennek megfelelően alakultak.

¹ Szegedtől DNy-ra elterülő, korábban a város tulajdonát képező hatalmas pusztának a neve, amelyet később nagyjából alsóvárosiak népesítettek be.

² Szegednek a XIX. századig különálló városrésze. Török időkben a magyar élet kontinuitásának biztosítója. A többi városrész: Palánk vagy Belváros, Felsőváros, Rókus.

³ *Reizner János*: Szeged története IV. Szeged, 1900. — 1247. IV. Béla 1—2. — 1409. ápr. 14.; 1431. okt. 21. Zsigmond 18—32. — 1462. aug. 17.; 1473. nov. 9. Mátyás 57—69. — 1631. nov. 5. II. Ferdinánd 174. — 1715. nov. 13.; 1717. dec. 9.; 1719. máj. 21. III. Károly 289—309.

⁴ Legeltetésre kiadott állat díja egy évre.

⁵ A pásztorok élelmezésére szolgáló természetbeni bér.

⁶ *Bálint Sándor*: A szegedi paprika, Budapest, 1962. 22—41.

⁷ *Bálint Sándor*: Szegedi szótár, Budapest, 1957. I. k. 568. Továbbá e dolgozat írójának szülei is Mórahalomról vándoroltak a századforduló után a Kiskunhalas melletti Harkakötönybe.

⁸ Idősb Pálfi Ferenc, Mórahalom.

Amikor az első szállások, tanyák megépültek, mindenkinek volt Alsóvároson valamiféle háza. Vasút, kövesút hiányában nem volt könnyű a várostól mind távolabbra települő tanyákról Alsóváros megközelítése. Ezzel magyarázható, hogy Kanizsára, Horgosra és Szabadkára éppúgy jártak piacozni, mint Szegedre. Az élet nagy eseményei, a születés, halál, anyakönyvezés ugyancsak megosztotta a kitelepülő lakosságot. A horgosi születési, házassági és halálozási anyakönyvben megjelennek az alsótanyai nevek is.

A pusztára kitelepülő szegediek rendkívül kemény küzdelmet folytattak a terméssel, az időjárással és a homokkal. Ebben a küzdelemben bizonyos állandóság jelentkezett, amely jelentéktelen változásokkal évenként ismétlődött. Ez a folyamat termelési szokásokat és az egymás mellett élés olyan jogszokásait alakította ki, amelyek tiszteletben tartása a távolabb levő törvény mellett biztosította a békés munka feltételeit. „A jogszokás erejéhez nem szükséges feltétlenül a többszöri ismétlés, a folytonos gyakorlás: ha egyszer élt vele valaki és a rendet féltve őrző közvélemény nem nyilatkozott meg ellene, bevett szokásnak számít” — írja *Tárkány Szűcs Ernő* Mártély népi jogélete című munkájában.⁹

Az első, aki a jogot, a törvényt közvetítette, a *pusztázó*, a nagy távolság, a tekintély miatt is lovon járt. Részben felügyelt a rendre, részben közvetített a szét-szórta élő lakosság és a közigazgatás között. Eleinte a városról indultak útnak, később Mórahalom volt a székhelyük. *László Mihály* volt az első társadalmi rangú tanyai kapitány. A *Rieger iskola* melletti tanyájában, majd *Krallerban*¹⁰ tartott hivatalt. Csak két *pusztázója* volt, akiknek lakást is adott. Az egész Alsótanya hozzájuk tartozott. Később erre a célra épült a *Kinyérváródomb*¹¹ mellett a kapitányi lak és három rendőrlak. Két-két rendőr lakott egy épületben. Első hivatalos vezetőjük *László Kálmán*, a mindenki által emlegetett *Macska kapitány*¹² volt. Hat *pusztázó* rendőr tartozott hozzá és egy *alkapitány*. Saját lovukon és egyenruhában jártak. Általában kardot viseltek, később pisztolyuk is volt. Szerencsétlenségnél, gyilkosságnál, verekedésnél *nyomoztak*, azaz igyekeztek tisztázni a történeteket. A rossznyelvűek szerint a bajba jutott ember egy-egy birkával könnyíthetett a helyzetén. Ők vitték széjjel a leveleket. Gyakran mondogatták, amikor meglátták őket: „*Ahun gyűnnek a pusztázók!*” *Pandur*, *zsaró*, *perzekútor* elnevezéssel is illették őket.

Az *alkapitány* társadalmi rang volt. Nem a vagyon, hanem az ügyesség és rátermettség alapján választották. Büszke is volt rá, aki kapitány lett. Évi 100 forint tiszteletdíjat kapott. A megválasztás után esküt kellett tennie a *torony alatt*¹³. A kapitánynak segített, s ha szükség volt, azt helyettesítette. A kapitányt is a nép bizalma emelte tisztségébe, azonban a hatóság erősítette meg, és később kizárólagosan az nevezte ki. Neki is, mint helyettesének, esküt kellett tennie.

Az *alkapitányhoz* több *esküdt* tartozott. *Futár* nevük is hallható. A *lóabszentálás*¹⁴ esetén mozgósították a lakosságot. A *böcsűs*¹⁵ tisztségét is ellátták, ha a jószág kárt tett. A *passzus*¹⁶, másnéven járlat kiállításához igazolást adtak ki. Az évi bor-

⁹ Kolozsvár, 1944. 43.

¹⁰ Mórahalomtól 2 km-re levő, hasonló nevű tanyai iskola környéke.

¹¹ Mórahalmon a templom környékén elterülő magasabb dombot neveztek így. Idehajtották a pásztorok jószágaitak szombatoként, hogy a tisztaruhát és ételmet hozzák könnyebben megtalálják őket.

¹² László Kálmán ragadvány neve. Csaknem minden családnak van ehhez hasonló, így könnyebben megkülönböztették őket egymástól.

¹³ A tanácsolóháza, városháza ma is használatos népi neve.

¹⁴ Lóvizsga a katonaság részére.

¹⁵ A jószág által okozott kár nagyságának megállapítását végző személy.

¹⁶ Az állat tulajdonjogát igazoló okmány.

termést felvevő borfináncok munkájánál is közreműködtek. Alaposan ismerték a kerületet. Általában 90—100 család tartozott egy-egy esküdthöz. Tudták hány gyermek van a családban és hány iskolát végeztek. Számon tartották hány tehén, ló, sertés van egy-egy gazdaságban. Ennek különösen a múlt század nyolcvanas éveitől lett nagy jelentősége, amikor az elharapódzott jószáglopások csökkentésére bevezették a kötelező járlatot. Munkájuk lassan felszaporodott, helyettest szerveztek maguk mellé, aki aztán követte a kiöregedett vagy elhalt esküdtet tiszttségében. Eleinte évente 50 forint, később a kilencszázas évektől negyedévenként 30 korona tiszteletdíjat kaptak.

A kapitány, az alkapitány, a pusztázók és az esküdtek egyaránt az alsótanyai pusztára kitelepült parasztemberek sorából kerültek ki. Munkájukat eleinte önzetlenül a közösség érdekében végezték. A rend fenntartása érdekében vállalt feladatuk mellett paraszti munkájukkal sem hagytak fel. Később kisebb mértékű díjazást kaptak. Addig is, míg erre sor került, a város jobb földet juttatott nekik, és bérletet nem szedett tőlük. Ahogyan Alsótanya lassan benépesedett, munkájuk egyre szaporodott, úgy fokozatosan alakult ki egész embert kívánó munkakörük és ennek megfelelően díjazásuk. Az esküdtek a legutóbbi időben társadalmi munkában látták el feladatukat.¹⁷

A rend fenntartása mellett ellátták a közigazgatási, sőt a rendőrbírói funkciókat is. A kapitányi hivatalban rendőrök írták a járlatokat, a kapitány pedig igazságot tett a verekedő fiatalok és a pereskedő idősebbek között. Fő feladatuk a békéltetés, a konfliktus megszüntetése volt. Számtalan esetben előfordult, hogy az ellenfelek közös kocsin indultak vissza a kapitányi hivatalból szállásukra.

Miután a város jelentős földterülettel rendelkezett, kialakult az első gazdasági, később közigazgatási csomópont Alsótanyán, a *Város tanyáján*,¹⁸ azaz *Várostantyán*. Aztán keletkezett *Mórahalom*¹⁹, amelynek a neve a két háború közötti időszakban *Alsóközpont*, megkülönböztetésül a város északnyugati határán elterülő *Felsőközponttól*. Mórahalmon közigazgatási kirendeltség működött *tanácsnok* vezetésével, ami szükségtelemnélküli kisebb ügyekben a városba való begyaloglást, bekocsizást. Anyakönyveztek, eskettek, adót szedtek, a második világháború alatti jegyrendszert és beszolgáltatást a helyszínen intézték, s a terület kifejezetten Szegedhez tartozott.

A város elkötelezte a területet a kisvasút megépítésével²⁰, majd a bajai műút tette még szorosabbá a közlekedés szempontjából a kapcsolatot. A posta is egységes, helyi, szegedi díjszabást alkalmazott mind a levél, mind a telefon tekintetében.

A felszabadulás után önálló községek egész sora alakult a volt Alsótanya területéből: *Ásotthalom*, *Domaszék*, *Gyálarét*, *Mórahalom*, *Öttömös*, *Pusztamérges*, *Röszke*, *Rúzsa* és *Zákányszék*. Ezek most a Szeged járás községeiként Csongrád megyéhez tartoznak.

Az eleinte szétszórtan élő tanyai népünknek nem sok dolga akadt a hivatalos hatóságokkal. A betyárok az egyszerű földet túró tanyai embert nem háborgatták, a pusztázóknak sem igen adtak okot, hogy velük foglalkozzanak. A nép tisztelte és a maga módján hősöknek tartotta őket, mert a társadalmi igazságtalanságok ellen

¹⁷ Dohány István (77 éves) közlése Mórahalom.

¹⁸ A város által épített 15 öl hosszú épület a puszta külső szélén, ahol a hatóság kiszálló képviselői hivatalos ténykedésüket végezték. Később a területen kialakuló közigazgatási egység neve. Ma Ásotthalom.

¹⁹ *Bálint Sándor*: Szegedi szótár, Budapest, 1957. II. k. 166.

²⁰ *Móra Ferenc*: Véreim parasztjaim, Budapest, 1958. Vasút akar lenni 165—170. *Tonelli Sándor*, Szeged, 1926. A tanyai vasút 59—61.

léptek fel.²¹ Dalokban, balladákban megénekelték a betyárok nevezetesebb cselekményeiket.²²

Határozottan különbséget tettek a betyár és a *kapcabetyár* között. Az utóbbiak közönséges tolvajok, csavargók, akik semmiképpen nem érdemlik meg a betyár nevet. Ilyen kapcabetyárok voltak a *házások*. Népünk disznóvágás után a sózott húst, szalonnát teknőbe rakta és a *tisztaszobába* az ágy alá helyezte el. Este a *kisházban*²³ multság volt. A kapcabetyárok közül egyik *kállátósként*²⁴ belevegyült a jókedvű társaság közé és *mulatózással*²⁵ magára terelte a figyelmet. Jókedvében így kurjongatott: „*Ásd Balázs, kapard Tamás, Lőrinc a vendég!*”²⁶ Így jelt adott az ablak alatt várakozóknak, hogy kezdhetik a munkát. Azok a vertfalból, vályogból készült ház falát ásóval gyorsan kiásták, és magukkal vitték a húsokat és a szalonnát.

Ha elcsípték őket, könyörtelenül jártak el velük. Előfordult, hogy amikor a kamra falát ásták, a családfő észrevette. Ásóval leste a befelé törekvő kapcabetyárt. Megtörtént, hogy az ásó csuklóban vágta le a kezét, ha pedig a fejét próbálta bedugni, akkor nyakára került az ásó éle. Ezeket az akciókat, mert a pusztai élet megindulásakor történtek, nem követte rendőri, bírói eljárás.

Ha valakinek *pöcsét* érkezett, mennie kellett a városba. Híre szétszaladt a pusztában, és erősítette az amúgy is nagy tekintélynek örvendő hivatal, törvény tisztelét. Találgatták az idézés okát. Gyakran előfordult, hogy aki kapta, az se tudta, miért kell a városra mennie. A „pöcsét” elnevezést azért adta tanyai népünk a hivatalos írásnak, mert a rajta levő körbélyezőző félelmetes volt azok előtt, akik még hivatalban nem voltak. A törvény jelentette számukra a hatósággal való mindenféle érintkezést. „*Törvénybe mék!*” kifejezés egyaránt elhangzott, akár a közigazgatás, akár a bíróság elé citálták az alsótanyaiakat. A törvénybeidőzés a megidézettnek teljes napját elvette. Korán, gyakran éjszakai órákban kellett elindulnia. Kényelmetlen volt az öltözék. „*No mög a város alatt lábbelit is köllött húzni!*” A levegős, szabad élethez szokott pusztai embernek már ez is rendkívül kényelmetlen volt. Ehhez jött az *urak* sok furcsa kérdése, akadémikusokosága, esetleg ítélkezésükben a pénzbüntetés, vagy elzárás, árverés, aszerint, hogy a közigazgatás vagy a bíróság küldte a pöcsétöt.²⁷ Ezek a tények segítették a törvény fétiszizálását.

Arra a kérdésre, hogy hányféle törvényt ismernek, sajátos választ kaptunk.²⁸ Véleményük szerint volt *Ferenc Jóska törvénye*, amit jónak tartottak és most szívesen emlékeznek vissza rá. Szólásaikból erre lehet következtetni: „*Nyúgoggyon szövény Ferenc Jóska!*” — „*A tízkoronás arany még tíz év múlva is annyi vót!*” Aztán volt a *Horthy törvénye*, amolyan huncut törvény, de az igazi bűnöst, a gyilkost azért megbüntették. Azután következett a *némöt törvény*, a huncutság törvénye. „*Tuttuk, hogy nem maradhat így!*” Jellemző népünk szemléletére, hogy a vasúti híd elpusztítását is a németeknek tulajdonították. „*A némöt törvény a háború törvénye; az a tulajdonsága, hogy minél nagyobb kárt csináljon*”, fogalmazták meg más alkalommal ezzel kapcsolatos véleményüket.

²¹ Szabó Ferenc: A dél-alföldi betyárvilág. Gyula, 1964. A betyárok és a betyárvilág általános jellemzése 57—71.

²² Bálint Sándor: Történetek a szegedi betyárvilágból. Szeged, 1961. Nóta Rózsa Sándorról 244.

²³ A konyhából nyílik a kisház és a nagyház, azaz a kisebb szoba és a nagyobb szoba. A nagyház tisztaszoba, amit állandóan nem használnak.

²⁴ Maszkírozott, hívás nélkül jött vendég, akit azért fogadnak és vendégül is látják.

²⁵ Mulatózás népies változata.

²⁶ Sárkány Pál (85 éves) közlése Mórahalom.

²⁷ Tömörkény István: A házasság első éve. Tömörkény István válogatott elbeszélései, Budapest 1960. 292—297. Tömörkény István: Pör Hajnali sötétben Budapest, 1958. 181—185.

²⁸ Papp László: Vezérfonal a népi jogélet kutatásához. Budapest, 1948. 21—23.

Végezetül van a *demokrácia törvénye*, amiről az a vélemény, hogy napjaink ember- és tájformáló munkája során fokozatosan alakul ki. Hisszük, hogy az elkövetkező években még inkább töretlenül az egész társadalom teljes megbecsülését és elismerését kiérdemli.

Sajnos a pusztán, később a tanyavilágban kialakult jogszokások és a városban kialakított törvények nem mindig egyeztek meg, és ezek az összeütközések rontották a törvények tekintélyét. *Jogalkotásunknak kodifikálni kellett volna a nép körében kialakult élő jogszokásokat, hogy törvényeink kialakításakor azt figyelembe vegyék.*²⁹

A jog felépítmény, mindig a társadalom uralkodó osztályának érdekeit védte. Nem véletlen, hogy a Horthy-korszakban kialakult hivatalos jogrend, joggyakorlat messze figyelmenkívül hagyta a dolgozó nép lélekszámban jelentős tömegeit, a parasztságot.

Az alsótanyai nép nem szívesen vette igénybe a törvényt egymás közötti vitás ügyeinek elintézésében. A tanúskodást nem szerették, s ha mégis sor került rá, az igazságot mondták. A tanú a felektől nem kapott és nem is várt semmiféle díjazást. A bíróság által kiszabott napidíjat és útiköltséget sem volt szokás igénybevenni. A bíró 1948-ig gyakran megeskette a tanút. A jobbkez nagyujját és a mutatóujját kellett a fészületre tenni, és úgy mondták az eskü szövegét. Az volt a hiedelem, hogy aki hamisan esküszik, az megvakul.

Ha súlyosabb eset történt, legtöbbször a hatóságok léptek föl. Életük fő szabályozója döntően a jogszokások tömege, amelyek lassan alakultak ki, de erősebben hatnak, mint a törvények. A mezőrendőri törvény pl. nem tartja büntetendőnek, ha valaki más gyümölcsfájáról, szőlőjéből vagy dinnyeföldjén éhségének csillapítására fogyaszt, ha nem visz el belőle. Tanyai népünk a legmesszebbmenőig elítéli és a maga módján üldözi, lopásnak minősíti. „*Kérvén, ha annyira mögőhajt!*” — mondják. Az efféle tolvajt elkergetik, elverik, rásütik a puskát, és egyáltalán nem várják be, hogy tisztázódjék, vajon csak fogyasztani akart, vagy vinni is szándékozott. Önmaguk megnyugtatására, a helyi jogszokásokat tiszteletben tartók kísértéseinek csökkentésére felgereblyézik a *szőlőhárttyákat*³⁰, s valahányszor a család valamelyik tagja megszemléli a várható termést, saját gereblyéjét húzza maga után, amelyeknek a nyomát megismerik. A tolvajok elriasztására — különösen ott, ahol az asszony nép nem vállalja a személyes küzdelmet, *láz*³¹ — kerül. Dinnyeföldön — ugyancsak a megelőzés érdekében — napraforgóból bokros részt ültetnek, vagy nádból kunyhót csinálnak. Alkalmasint a családfő vagy a család valamelyik tagja kint alszik. Gyakran kutyát kötnek ki éjszakára. Ha nagyon ugat, fölriasztja a családot, és a vélt vagy tényleges éjszakai hivatlan vendég elriasztására indulnak.

Ha a tányától távolabb eső szőlőben csősz fogadtak, régebben *szőlőhőgy*³² elnevezésű területen, a csősz a legmesszebbmenőig tiszteletben tartotta a család tulajdonjogát. Csak abból a gyümölcsből evett, amit felajánlottak neki, és a többihez nem nyúlt. A századforduló után általános volt Alsótanyán a nagycsalád. Gyakran a népes család ellen védtek az érő gyümölcsöt, felgereblyézéssel, kapuk bedrótozásával. A csősz a családtagokat is távoltartotta a gyümölcstől, szőlőtől, csak a családfő kifejezett utasítására engedte meg a fogyasztást.³³

²⁹ Papp László: Kiskunhalas népi jogélete. Budapest, 1941. 3—11.

³⁰ Két sor közötti föld neve.

³¹ A láz keresztalakú lécekre aggatott rossz ruhából kialakított emberalak. Olykor a ruhát szalmával tömik ki, így még megtévesztőbb. Sötétségben embernek, őrnék, csősznek nézhető.

³² Bálint Sándor: i. m. 587—588.

³³ Böröcsök Vince: A szegedi szőlőkultúra világából. Budapest, 1963. Kézirat. Néprajzi Múzeum P 227.

Jogéletüket a maguk alakította jogszokások, azok mindenki által elfogadott kötelező ereje szabályozta. A törvény felettük állt, s csak akkor kapcsolódott be a problémák megoldásába, amikor nagyon súlyos eset merült fel. Olykor civódás, torzszalkodás készítette őket a paragrafus igénybevételére. A törvényeket általában nem ismerték. Nem véletlen a szankciók olyan indokolása, hogy a törvény nem tudása nem mentesít annak kötelező ereje alól. Ha bíróság elé szólították az alsótanyai embert, kénytelen volt *ügyvégy*³⁴ segítségét igénybevenni, akit az orvoshoz hasonlóan doktor úrnak szólított, s aki egészsége után legnagyobb kincsét, a jogait, becsületét, olykor személyes szabadságát védte meg. Az ügyvédek gyakran visszaéltek tisztsgükkal. Az is előfordult, hogy örökösödési vitákban részt kértek és kaptak a családi örökségből. Népünk mindig bizalmatlan volt az urakkal, még akkor is, ha saját fizetett ügyvédjével állt szemben. Gyakran előfordult, hogy az ügyvéd előtt sem fedte fel magát őszintén, úgy viselkedett, mintha a bíró előtt állt volna. Szívesen hangoztatták akár az ügyvéd, akár a bíró előtt, hogy „nem tudom”, „nem értem”. Az volt a véleményük, hogy az ügyvédek összejátszanak, és a magasabb ügyvédi költség érdekében húzzák a tárgyalásokat. *„Égyik kutya nem harapi móg a másikat”* — tartja a szólásmondás.

Gyakran találkozunk a legkülönböfélé változatban az önbíráskodás esetével. Az elcsatangolt jószágot becsukják, és az érte jövő tulajdonosnak figyelmeztetés után adják ki. A kárt felbecsülik és akinek a jószága kárt tett, azzal megfizettetik. Ha jelentősebb a károkozás, becsúst, esküdtet hívnak, és annak közbenjárásával intézik el a dolgot. Az is előfordult, hogy összeszólalkoztak. Akinek kára volt, elindult gyalog a kapitányhoz. A szomszéd is elindult kocsiával. A kapitány kibékítette őket. Visszafelé egy kocsin jöttek, békességben: *„Elvinném kendet haza kocsi-val, ha gyünne!”* *„Elmönnék, ha lē nem lükne kend!”*

Fiatalok gyakran zördültek össze bálak, kocsmázások alkalmából. Ilyenkor mindenki a maga ereje szerint vett magának igazságot. Ha ezek a torzszalkodások nem jártak halállal, vagy orvosi beavatkozást igénylő kiadásokkal, elsímul a dolog. Ellenkező esetben „törvényre ment” és raboskodás lett a vége.

Megdöbbsentő, hogy ennek a tanyai társadalomnak sajátos moralitása milyen áldozatvállalásra készítette adott esetben a szereplőket. Mórahalmon, a századforduló táján egy aratóünnepélyen a koraesti órákban verekedésből halál lett. Egy év múlva volt a tárgyalás. Először a rendőrség foglalkozott az ügyvel, azután a bíróság. A tárgyaláson felmutatták az agyonütött legény által forgatott nagy bicskát. „Igaz-e, hogy fenyegetődött?” — kérdezték. A mórahalmiak nem vallottak rá a szerencsétlenül járt ellenfelükre. *„A halotról jót vagy semmit!”* — tartja a közmondás. Arra sem vallottak, aki leütötte a legényt, mert családos ember volt. A bíró türelmetlenül mondta: „Emberhalál történt! Valakit büntetni kell!” A hat mórahalmi legényre egy-egy évet szabtak ki. Sátoraljaújhelyen töltötték ki a büntetést, s együtt dolgoztak szőlőmunkában. Úgy tekintették, mintha a katonaidőt szolgálták volna le. Amikor hazakerültek, nem vetette meg őket a tanyai társadalom. Mindegyikük a kor szabta feltételek szerint házasodott.

A társadalmi morál, a jogszokás és a törvény sajátos keveredésével állunk itt szemben, ahol a törvény marad alul, mert nem sikerül a bűnöst megbüntetni. A moralitás azt kívánja, hogy a családos embernek ne essék bántódása, nevelje nyugodtan gyermekeit. Inkább vállalják az elmarasztalást, a börtönbüntetést azok, akiknek a gyilkossághoz, halálokozáshoz semmi közük nincs. A népi jogszemléletnek olyan érvényesülése ez, amelyik — bár sok pozitív vonást mutat fel — nem feltétlenül

³⁴ Az ügyvéd népies neve.

kívánatos. Míg a közönséges bűnözőt megvetik, kiközösítik, addig a büntetést magukra vállalók becsületük sérelme nélkül kerülnek ki a konfliktusból. A tényleges gyilkos személye, neve ismeretlen marad, így nem kerül sor a társadalom állásfoglalására sem.

Olykor találkozunk mestergerendák fölött szépen bekötött imádságos könyvvel. Rajta a név és címe: „*Rabkönyv*”.³⁵ Gazdája raboskodás alatt szerezte. Egyik alsótanyai bálból hazafelé tartva féltékenységből egy mozdulattal agyonütötte legénytársát. Három évet ült. Kiszabadulás után megnősült. Egyáltalán nem éreztették vele, hogy rab volt, nem beszéltek róla. Amikor szűk körben, a rabkönyv nyomán felmerült a kérdés, az volt a válasz: „*Mindönkinek van egy féltéglája, amit lē köll űlni!*” Ez a szólásmondás elég közismert Alsótanyán. Azt akarják mentegetni, akivel az ilyen előfordul. Természetesen a tanyai nép jelentős része úgy éli le életét, hogy a törvénnyel nem kerül összeütközésbe. A lányért való verekedésből elég gyakran származott baj, s a haláleset sem volt ritka.

Az alsótanyai nép rendkívül szorgalmas, törekvő. Munkája nyomán fél évszázad alatt belterjessé változott a szegedi puszta. A külterjes állattenyésztésből eljutottak a paprikáig, szőlőig, az őszibarackig és az almaig. Kényszerítő erő volt a gyors benépesedés. Ebben a csodálatos fejlődésben rendkívül nagy szerepe volt azoknak a szokásoknak, jogszokásoknak, amelyeket maguk alakítottak ki.

Minden tételes rendelkezésnél nagyobb szerepe volt az adott szónak, amelyet minden körülmények között megtartottak. Jóllehet Alsótanyán a kisparaszti gazdaságok voltak a jellemzők, mégis adódtak olyan megállapodások a gazdasági év során (aratás, kukorica-, burgonya-, répaszedés, fordítás), amikor kétoldalú kötelezettséget vállaltak egymással. Sohasem készítettek szerződést, de írást sem csináltak. A szóbeli megállapodás is tökéletesen elég volt. Legfeljebb öreg *kalendáriumok* elsárgult lapjain olvashatunk emlékeztető feljegyzéseket, amelyekből nagyon nehéz kihámozni a megállapodás tartalmát.

A végrendeletek gyakran szóban hangzottak el. Imponáló az egyszerűség és határozottság, amit egy-egy idős alsótanyai parasztember halálos ágyánál megfigyelhettünk. Subán fekszik a végrendelkező, a családtagok mind összejöttek. Még soha nem esett szó arról, hogy kinek mi jut az örökségből, de az ősz halánték már mindent feldolgozott. „Mihály fiamnak hagyom... Julis lányomnak hagyom...” Egy egy mély sóhaj, szisszenés jelzi a csalódást vagy meglepődést. Ellenvélemény, alkudozás nincs, sem a halálos ágnál, sem később. Minden úgy történt, ahogy a végrendelkező akarta. Később valamilyen írástudó ember leírta a *diktátumot*, de formai szempontból korántsem felelt meg a követelményeknek. Még sem támadta meg senki, a kimondott szó súlya szentesítette.³⁶

Tagadhatatlan, hogy a vallás morális hatása kedvezően hatott, ami azonban az emberi együttélés során kialakult pozitív szokás értékét egyáltalán nem csökkenti. A szokás olyan mélyen gyökerezett bennük, hogy az akár kellemetlen volt, akár ráfizettek, az adott szó megtartása alól akkor sem kerestek kibúvót.

Amikor a pusztán csak a pusztai ember élt, inkább a jogszokásoknak volt nagyobb jelentőségük. Ahogyan sikerült a homokot meghódítani, szaporodott a népesség. Az élet bonyolultabbá vált, a közigazgatás különféle szabályok, rendeletek tömegével avatkozott bele a tanyai ember életébe. A második világháburú alatt

³⁵ A börtönlelkész által ajándékozott imakönyv, amelyre a könyvkötő műhelyben mélynyomással ráírták a tulajdonos nevét. Feljegyzések is vannak benne. Szécsi Imréné (68 éves) közlése, Mórahalom.

³⁶ *Tárkány Szűcs Ernő*: Vásárhelyi testamentumok. Budapest, 1961. 13—19.

ez a beszolgáltatások és a jegyrendszer időszakában szinte elviselhetetlenül nehezedett rájuk.

Már utaltunk arra, milyen nagy jelentőségű volna, ha a közigazgatás és a bírói gyakorlat ezeket messzemenően figyelembe venné.³⁷

Napjainkban forradalmi változások mennek végbe mind gazdasági vonatkozásban, mind jogszemléletben. Rendkívül fontos feladatnak látszik, hogy azokat a jogszokásokat, amelyek az *enyém* fogalmát olyan tökéletesen védtek a károsodás, a jogtalanság ellen, mentsük át mielőbb, és tudásunk teljével védjük a *mienk* fogalmát. Az alsótanyai parasztság a magárahagyottságból, a tanyarendszerből indult el a villany, a rádió, a modern élet igénye felé. Ezek a körülmények is közösségivé nevelik a korábban individuumpként jellemezhető parasztságot. A közösségnek mások az igényei, mások a törvényei. Ezek kielégítésére, megtartására való nevelés napjaink legfontosabb feladata. Ennek a sajátos életformának a kialakulásában a közigazgatás ügyintézői és a törvények megfogalmazói gondoljanak arra, hogy a törvények a már kialakult és bevált jogszokásokkal mindenkor teljes mértékben megegyezzenek.

Börsök Vince

DIE AUSBILDUNG DER VERWALTUNG IN SZEGED-ALSÓTANYA UND SEINER VÖLKISCHEN RECHTSANSCHAUUNG

Szeged war während der Türkenherrschaft ein Gut des Sultans. In dieser Zeit wurde die Kontinuität des ungarischen Lebens vor allem in dem Stadtteil Alsóváros („Unterstadt“) aufrecht erhalten. Nach der Vertreibung der Türken wird die frühere Rechtsstellung Szegeds durch königliche Urkunden bekräftigt und gleichzeitig werden auch die in der Umgebung sich erstreckenden mächtigen Sandböden (Pussten) in den Besitz der Stadt übergeben. Diese unbebauten Pussten versuchte man anfangs durch Weidewirtschaft nutzbar zu machen. Mit der Vermehrung der Bevölkerung beginnt hierher das Ausschwärmen der Leute aus der Unterstadt und nebst der Viehzucht gewinnt hier immer mehr der Ackerbau Raum. Auch mit Paprika-, Wein- und Obstbau werden erfolgreiche Versuche gemacht.

Auf dem langsam sich bevölkernden Alsótanya sorgten die Bewohner anfangs auf gesellschaftlichen Weg bei Mitwissen der Stadt und ihrer Unterstützung selber für die öffentlichen Sicherheit. Kapitän, Unterkapitän und zwei Pusstenhüter achten auf die Ordnung. Sie benützen ihre eigenen Pferde, behalten aber auch ihre Bauernbeschäftigung. Die Stadt zahlt ihnen ein Ehrensold von geringerer Summe, sichert aber für sie unentgeltlich Mietäcker.

Später werden in Mórahalom die ersten Amtshäuser erbaut, die Wohnungen des Kapitäns und der Polizisten. Später verlangt die Amtswürde schon einen ganzen Menschen und auch die elementaren Funktionen der Verwaltung mussten versehen werden. Die vorhandenen Amtspersonen achteten also auf die langsam sich ausbildende Rechtsordnung, sie stifteten Frieden unter Zankenden, in kleineren Angelegenheiten versahen sie die Gerichtsbarkeit. Später übernahm ein Magistratsrat als Leiter der sich ausgebildeten Verwaltungsexpositur die Direktive. Dann bildete sich seit 1945 eine Reihe von selbständigen Gemeinden auf dem Gebiet des ehemaligen Alsótanya aus.

Die Grundlage der stufenweise sich ausbildenden Rechtsordnung war der Brauch. Was irgendwann gut war und wogegen die Gemeinschaft keinen Widerspruch erhoben hatte, wird auch später in Ehren gehalten und es wirkt immer noch mit der Kraft eines Gesetzes. Das war auch deswegen von grosser Bedeutung, weil das Gesetz wegen der grossen Entfernungen und der Öde der Landschaft sie schwer erreichte, um ihr Leben zu regulieren.

³⁷ *Bihari Ottó*: Kötábláknál szilárdabb törvényt. Budapest, Élet és irodalom 1966. X. 4.

Ihre Rechtsanschauung hat eigenartiger Weise ein doppeltes Gesicht. Das gemeine Verbrechen, der Diebstahl, der Raub wird streng verurteilt. Auf die Einmischung der Behörde wird bei diesen Anspruch erhoben, und ihre Arbeit wird von den Leuten bei diesen auch unterstützt. Anders ist ihr Verhalten bei Überschreitungen des Gesetzes aus Bravour oder Liebeseifersucht, obgleich die letzteren öfter auch mit einem Todesfall enden. Es wird bei diesen versucht gegen das Gesetz zusammenzuhalten. Und kommt die Angelegenheit doch mit dem Kerker zum Abschluss, so wird der Schuldige von der Gesellschaft nach der Freilassung aufgenommen. Im Laufe des gerichtlichen Verfahrens wird die Stellungnahme der Leute durch eigenartige Gesichtspunkte bestimmt. Gegen jemanden, der Familie hat, wird nicht gezeugt. Über einen Toten wird unter der Losung Gutes oder Nichts Schlechtes nicht ausgesagt.

Unsere Rechtsschöpfung sollte auf jeden Fall die bei dem Volke entstandenen Rechtsbräuche in Betracht ziehen, weil diese mit Gesetzes Kraft auswirken und die Kraft des Gesetzes verstärken.

Vince Börsök

A MAGYAR „CIGÁNYZENE” KÜLFÖLDÖN

Amikor az első gőzvasút Magyarországról elindult nyugatra, a cigánymuzsikusok valószínűleg rajta ültek. Az 1840-es évek óta rendszeresen járnak külföldi szereplésekre Béctől—Londonig. Pedig előfordult, hogy a vasúti jegy árát sem keresték meg, és gyalog (!) kellett hazajönniük...

A századfordulón már Amerikában is hódít a magyar cigánymuzsika. Erdélyi Náci szegedi primás a washingtoni Fehér Házban arat sikert. Tanítványa, a sápadt arcú Dankó Pista pedig Moszkvában vendégszerepel. De alkalmi bandájával balsikerrel járt, miként Napóleon, mert a vezért magára hagyták a tagok. Amerikai ízű reklámmal lépett az újvilági fővárosba Fráter Lóránd, a „nótás kapitány”. Rokona lévén az angol királynak, az élelmes reklámfőnök mindkettőjük arcképét plakátra nyomtatta, a királyét is és a cigányzenekar-vezetőjét is.

1934-ben alakult a híres rajkózenekar, Szigeti József hegedűművész ötletéből, Rigó Gábor karnagy vezetésével. Itt szerzett előadói, színpadi gyakorlatot sok mai világjáró primásunk. A rajkók meghódították Olaszországot, sőt a déltengeri tájakat is, és Dél-Afrikában is bemutatkoztak.

Az 1950-es években már nem is keltett különösebb föltűnést, amikor Távolskeletre, Kínába, majd Ausztráliába is elrepült a magyar cigányzenész. A gőzvasút, a tengeri hajó után a repülőgépet is megszokta, és körüljárta a földgolyót.

A külföld manapság kétségkívül igényli és meglepően ünnepli a magyar cigányzenét. Impresszáriók szerződési ajánlatokkal kopogtatnak Budapesten.

„Cigányzenekar” néven természetesen azt a hagyományos hangszeregyüttest és játékmódot keresik, amely immár 150—200 éve kialakult és apáról-fiúra száll. Bihari János cigányprimás 1801—2-ben öttagú cigányzenekarral mutatkozott be Pest-Budán: vonóshangszerekkel, melyekhez járult egy támasztóhangszer, a sokhúros cimbalom, két fűrge cimbalomverővel. Ezt a muzsikát hallgathatta elismeréssel Beethoven, és könyvet írt róla az ifju Liszt Ferenc. De tévedett, amikor szó szerint „cigány” zenének vélte a „magyar” népzeneét. Hiszen a dallamok legtöbbjét magyar szerzők szerzették, a hangszerek európaiak, a játékmód főképp a barokk zenegyakorlatból táplálkozik, és alig van köze a vándorló cigánynép folklórjához. A zenészek sem szükségképpen cigány származásúak.

A századforduló táján már 12—24 tagú cigányzenekarokat vezettek a külföldön is ismert híres primások: Banda Marci, Rácz Pali, Radics Béla, Magyar Imre. A nagylétszámú zenekarban szinte állandóan együttzengnek a primáshegedű, másodprimhegedű, terchegedű, alsó- és felső- kontrahegedűk, brácsák, két-három cselló, bőgő és cimbalom, két nagy- és egy kisklarinét. Tulajdonképpen ezek a nagyzenekarok alapozzák meg a cigányzenének világhírét, hangversenyszerű gyakorlatát.

Teljes értékű cigányzenekarban legalább kilenc tag kívánatos: primás, másodprimás, terces, kontrás, brácsás, csellós, bőgős, cimbalmos és klarinétos. Sajnos,

ilyen létszámú cigányzenekar évek óta nincs itthon, mert költségét nem bírja el a hazai vendéglátóipar. De külföldre gyakran indul 16—20 tagú is. Ez addig van együtt, amíg szerződése érvényes.

Budapesten, az ország fővárosában mintegy 800—1000 cigányzenész él. Manapság fele itthon muzsikál, mintegy száz vendéglátói helyen, fele pedig külföldön távol Moszkvától—Londonig, Helsinkitől—Szófiáig. Egy-két éve a kereslet akkora, hogy a vidéki zenekarok külföldi szerződtetése is elkezdődött. Rendszerint 3 hónapra kötnek szerződést, mert ezután már nagyon hazahúz a szív a családhoz. Előfordul éves szerződés is, mert így már vámmentesen hozhatja haza a zenész a keresetéből vásárolt árut. (Pár év alatt kb. 900 autót hoztak be cigányzenészeink.)

Vannak nyugaton letelepedett cigányzenészeink is. Kivándoroltak az 1930-as években, vagy 1945-ben, mint üldözöttek, hadifoglyok, és kint nősültek. De ma is a magyar nyelvet beszélik, és magyar nótát ír némelyik, mint Hágában Sárközi Márkus nyugalmazott cigányzenész. Szerzeménye mintha régi kuruc dal, vagy virágének volna... Csámpai Ivó a müncheni rádióknak készít cigányzenekari hangszerelést, Toki—Horváth Gyula pedig őszintén vallja, hogy: „Idekint abból élek, amit a Fővárosi Népi Zenekarban tanultunk!” A 32 tagú együttest 1951-ben alapítottuk, az akkori híres „öregemből”, sajnos mindössze pár évig állt fenn.

— Mit muzsikál a magyar cigányzenekar külföldön, mit kér tőle a kedves közönség? — „Kontinentális műsort!” — hangzik a külföldre járók elgondolkoztató válasza. Tehát kint más a műsor, nem az itthoni. — *1966. nyaráig 12 országban végiglátogattuk a cigányzenekarainkat, és helyszíni tapasztalataink vannak a mai helyzetről zeneigényről, a „kontinentális műsorról”.*

A cigányzenekar műsorideje külföldön is rendszerint 6 óra, szünettel 300 perc! Verbunkossal, vagy indulóval szokás „bekezdeni”, ahogy idehaza százötven éve hagyomány. A verbunkos nagyobb hangszeres mű, 1—2 percig tart. Folytatása a friss. Dallamára akkordfelbontásokkal variációt rögtönöz a primhegedű, a klarinét, a cimbalom, majd ismét a pimhegedű. Szokás, hogy gyorsabb tempóban lép be valamelyik variáló hangszer, és olyan tűzijátékot produkál, melyre mindig „bejön” a taps.

Évezredes múltja van a magyar népdal régi, ősi rétegének, ötfokú, kvintváltó vagy ereszkedő vonalú, tömör dallamoknak, parlando-rubato vagy táncritmusban. Az európai fülnek keleti különlegességet jelentenek. Alig féltucatnyi ilyenféle dalmunk él. Az egész készlet 1—2 perc alatt eljátszható. De — amint a tapasztalt primás hangsúlyozza, — enélkül ma nem mehet külföldre cigányzenekar. A parland-rubato, vagy „hallgató-nóta” kötetlen, szabad ritmusát egyszerre játssza a zenekar minden tagja: ez olyan magyaros zenei előadásmód, amelyet manapság a külföld semmiféle más zenében nem hall. Sajnos, az újabb hallgató-nóták zenéje annyira egyforma, egy kaptafára készül, hogy a vendég gyakran szóvát teszi: „Vajon miért játssza a primás többször ugyanazt a dallamot?”! A primás meglepődik a kérdésen. Hiszen ő már a harmadik-negyediknél tart, de a külföldi, — akit nem támogat szövegélmény, — többször ugyanazt a dallamot véli felismerni.

A „kontinentális műsorban” kevés a mai hallgató. Annál több a lassú csárdás, főképpen az 1914-es világháború katonanótái, parasztdalai. Ezeket a szomszédos népek fiai is hallgatták és dalolták, szinte nemzetközi kötődatba vésődtek. „Duva” vagy „mars” kísérettel, középtempóban szívesen hallgatja a külföldi 5—10 percig is.

A hallgató nóta és a lassú csárdás képviseli népzeneink új rétegét. Frissel fejezik be a hallgató- és csárdás-csokrot is. A 300 perces mamut-műsoridőben fontos kitöltő a magyar operett muzsika. Szinte minden este várja kéri a közönség Lehár: Víg özvegy, Mosoly országa, Kálmán: Csárdáskirálynő, Cirkuszhercegnő, Jacobi:

Leányvásár, Sibyll, Kacsóh: János vitéz egyveleget, és ez egyenként 10—15 percre rúg. Ábrahám, Huszka, Lajtai, Brodszky operettdallamait is játszik. Magyar táncslágerek azonban az országhatáron túl ritkán hangzanak. Mosolyogtató, ha néha a külföldi vendég szól a cigánybögösnek, amikor nem az operettkotta szerinti basszust játsza, hanem valami „romásat”. Kottából ők sokszor jobban ismerik az akkordot, mint a mi „roma” fiaink!

A „kontinentális műsor” fő jellegzetessége, hogy mindig felöleli a vendéglátó ország tucatnyi népszerű dallamát is, a népdaltól a divatos táncslágerig, indulóig. Németeknek jódlit játszanak, „hopszassza” keringőt, Radecky és Alte Kamerad polka-indulót. A hollandoknak, belgáknak az utcai verklisek kedves melódiáit, franciáknak sanzonokat, musett-keringőt, britteknek a Burns ballada pentaton angol keringőjét, tengerész indulót muzsikálnak.

Igen színesen játszik a klasszikus tánczenének számító bécsi nagykeringőket, a délamerikai tangókat, rumbákat, néhány hazai „puszta-fox”-ot, és minden dallamos divat-újdonsgot, Bernstein: Tonyht-jéig.

Érdekes, hogy legalább tucatnyi régi orosz és mai szovjet népszerű dallamot is kérnek minden este a magyar cigányzenekartól. Talán ezek a második világháború emlékei?... Egy évtized óta a román zene virtuóz számai mindennapi produkciók, de múltban vannak. Valami új magyar műfajfélnak kellene ezeket felváltani.

Liszt: Rapszódia, Kodály: Kállai kettős, Bartók: Este a székelyeknél csak az igényesebb zenekaroknál szerepelnek. Az operaegyveleget ma már stílustalannak találják a cigányzenekar előadásában, de — sajnos — még mindig kéri a közönség. Viszont művészi siker néhány cimbalmos játékában Mozart, Beethoven, Chopin egy-egy apró remeke.

Sokféle mérést végeztünk külföldi útunkon, miközben az „utca zenéjét” tanulmányoztuk. Összehasonlítottuk mit „termel” például Münchenben a Hofbrau fúvós-zenekara, vagy a Restaurant Piroska magyar cigányzenekara ugyanannyi másodperc alatt? A teljes értékelés külön tanulmányt kíván. De máris kitűnik, hogy a cigányzenének, „hallgató-csárdás-friss” hármastempójúsága hódító erejű, sűrűbb ütem (hangsúly) váltása, harmonizálása változatosabb, mint a mai külföldi szórakoztató zenék bármelyikéé. Tempóváltásai váratlanok, szinte percenként hoznak meglepetést. Vagyis stoppperral mérhető, hogy „többet és változatosabbat termel”. (Ezt a kutatói mérőmódszert itt vezettük be először.)

Talán a jövőben éppen ezzel tudjuk világosabban megmagyarázni a cigányzene jelenlegi külföldi sikerét, vonzását, és eredményeit.

Volly István

TORNYAI BAJÁN

Baja a Duna balpartján fekszik, tehát az Alföldhöz tartozik. Ez a hovatarozás azonban nem mutatja meg Baja igazi helyét és arcát. A város lényegesen más, mint az Alföld, sőt a Duna—Tisza közének többi városa. Gazdasági és társadalmi szerkezete, történeti hagyománya és kulturális élete szerint is sokkal inkább kapcsolódik a Dunántúlhoz, mint a Duna—Tisza közéhez.

Az alföldi mezővárosok lakosságának túlnyomó többsége mezőgazdasági foglalkozású. Baján a mezőgazdaság csak kisebb jelentőségű, viszont az alföldi városokénál sokkal erőteljesebben van jelen az ipar és a kereskedelem.¹

Kereskedelmének kialakulását éppen az Alföld és a Dunántúl közötti összekötő jellegű fekvése tette lehetővé. Természetesen nagyban elősegítette ezt a fejlődést a Dunának, mint természetes vízi útnak a közelsége is. Az Alföld gabonája, erdők fája és a szekszárdi dombok lankáinak bora cserélt itt gazdát. Uszályok, tutajok hosszú sora rakodott ki évszázadokon át a Sugovica partján, ahol a Duna-parthoz közel külön utcája volt, nagy félelmetes torkú pince lejárókkal, a borkereskedőknek.

A búzakereskedők pedig nagy polgárházak hatalmas hombárjait bérelték az alföldi búza tárolására.²

Ipari és forgalmi jellege mellett Baja abban is különbözött a többi alföldi várostól, hogy azok szinte kizárólagos magyar lakosságával szemben itt a magyarok mellett megtaláljuk a németeket és a bunyevácokat is.³

A polgárosultság és a több nemzetiségű jelleg tette élénk és mozgalmassá Baja életét. A tágabb környékre gyakorolt hatása messze túlhaladta a lakosság számból következtethető vonzás és kisugárzás mértékét. Lakossága ugyanis már a XIX. sz. közepétől 20 ezer körül mozgott és az 1930-as évek végére éri csak el, mint a leglassabban fejlődő ún. törvényhatóságú város a 28 ezret.⁴

Fejlődése már a XIX. sz. második felében jelentősen lelassul. Érthető ez, hiszen a gyorsabb városi fejlődés egyik fő ütőere a nemzetközi fontosságú vasútvonal elkerüli. Ez a közlekedési—gazdasági tényező azonban csak fokozatosan érezteti, elsősorban az iparosodás ütemének lelassulásában, hatását.

A már említett 20 ezer körüli lakosság szám ellenére is igen élénk szellemi életet élt a századfordulón Baja. Ez időben három napilap jelenik meg Baján, éspedig a Független Újság, a Bajai Hírlap és a Bajai Közlöny. Emellett a Palánkán megjelenő Baja és Vidéke c. hetilap is túlnyomórészt bajai eseményekkel foglalkozott.⁵

¹ Az 1910-es népszámlálási kiadvány szerint Baján a keresők 50%-a volt foglalkoztatva az ipar keretében, szemben Hódmezővásárhellyel, ahol ugyanekkor a keresőknek csak 22,6%-a volt ipari foglalkozású.

² Erdei Ferenc: Futóhomok, Bpest 221. l.

³ 1900-ban a lakosság nemzetiség szerinti megoszlása 80,3%- magyar, 9,1% német, a többi pedig egyéb nemzetiségű. Révai Lexikon II. kötet 435. l.

⁴ Erdei Ferenc: Futóhomok 211. l.

Sőt, ha rövid időn át, mégis dícséretes kezdeményezésként, a magyar vidék kulturális életében szinte egyedülállóan, Diákművészet címmel kiadásra kerül, egy, a középiskolás diákok művészi tevékenységével és művészeti ismeretterjesztéssel foglalkozó időszaki lap.⁶

Nem véletlen tehát, hanem Baja élénk szellemi életével magyarázható, hogy Tornyai az 1908-ban Hódmezővásárhelyen 25 éves festői jubileuma alkalmával rendezett kiállítását, annak vándoroltatása során Bajára is elviszi.

A tárlat 1909. dec. 19-én nyílik meg. Ezt megelőzően azonban a sajtó már december 12-én foglalkozik a kiállítással. Már most és később is az 1928-as Tornyai kiállítás alkalmával megjelent cikkek és közlemények (mintegy 30) közül több kiemeli, hogy Tornyai Munkácsy tanítványa, hol „kedves”, hol „zseniális” tanítványként emlegetve.

Már ez az első cikk is külön hangsúlyozza a kiállítás megnyitása időpontjának kedvező voltát, és közli, hogy nagyobb tanulmányokon kívül kisebb vázlatok és akvarellek is szerepelnek a kiállítás anyagában, „melyek olcsóságuknál fogva (10—50 Ft.) igen alkalmasak arra, hogy karácsonyi és újévi ajándékkul szolgáljanak, az eddig divatban volt bécsi rongyok, gyári ún. műtárgyak helyett”.⁷

(Ez utóbbi, a „bécsi rongyokra” történő utalás nyilvánvalóan kapcsolatban van a magyar ipar védelmében akkor széleskörűen kibontakozó országos mozgalom célkitűzéseivel.)

A Bajai Hírlap egyidőben a kiállításról szóló már idézett közleménnyel, hosszabb méltatást is publikál Malonyay Dezső tollából, melyben Malonyay Mednyánszkyval veti össze Tornyait. Érdekes, hogy Malonyainak ez a cikke szinte követi Tornyai kiállítását. (Először a szegedi tárlat alkalmából jelenik meg, majd húsz év elteltével Tornyai 1928-as bajai tárlatakor szószerint visszatér ismét, de most már a Független Magyarország hasábjain egy némileg bővített cikk beépített részeként.)⁸

A bajai Független Újság is önálló cikkben foglalkozik a kiállítással Schlésinger Ilona tollából. A cikk általános főgondolatból indul ki, mikor állást foglal amellett, hogy a művészetet ki kell vinni a vidékre.

Ebben a törekvésben fontos előrelépésnek tekinti a Tornyai által rendezett kiállítást. Tornyai művészetének megközelítésében és értékelésében, a kiállításról szóló két cikk szöges ellentétben áll egymással. Malonyay nagy szenvedéllyel jelenti ki, hogy Tornyai János képein nincs l'art pour l'art, mely „dekadens társadalmunk feslett” irányzatainak hazug önámítása” Schlésinger Ilona cikke viszont Tornyai művészetének egyik főerényeként említi: „az Ő művészete l'art pour l'art”.

Schlésinger Ilona cikke külön felhívja a figyelmet Tornyai két alkotására (Meynecske a műteremben, Édesanyám szobájában) melyek már a „képzőművészeti múzeum” (Sic!) birtokában vannak. Majd azt közli, hogy „egyik hatalmasnak ígérkező vászna Rákóczi Rodostóban, mely sajnos csak vázlat maradt, az Ernst Múzeum tulajdonát képezi”. Végül szinte mentetve írja, hogy ha az ultramodernséget kereső egy-két gourmand nem is távozik meglegedve a kiállításról, a közönség intim félórát tölthet a tárlaton.

⁶ Országos Széchenyi Könyvtár Hírlaptár, H. 1487, H. 5455, H. 514.

⁷ Országos Széchenyi Könyvtár, Hírlaptár H. 6600.

⁸ Bajai Hírlap 1909. dec. 12.

⁹ Független Magyarország 1928. okt 9.

Tornyai János képeinek lajstroma.

I. Arcképek.

a) Czeruza-, szen-, kretarajzok:

<i>Dugócs Títusz.</i>	<i>Wilhelm és neje.</i>
<i>Petőfi bácsija a szülei házánál.</i>	<i>Ujhelyi Kóbi apja, anyja.</i>
<i>Szabó János esperes.</i>	<i>B. V. kisasszony.</i>
<i>Müller Szabó és neje.</i>	<i>Szabados József.</i>
<i>Czankor M. és neje.</i>	<i>Róday István és neje.</i>
<i>Iffy Török és neje.</i>	<i>Széchényi István.</i>
<i>Szathmáry és neje.</i>	<i>Kossuth Lajos.</i>

b) Olajfestmények.

<i>Kossuth Lajos.</i>	<i>Miklóvics Eötvös és neje.</i>
<i>Epstein János és feles. és testv.</i>	<i>Török Ferenc.</i>
<i>Czitus család.</i>	<i>E. J. leányka.</i>
<i>Takó Ferenc.</i>	<i>Dr. Ormos Jenő neje.</i>
<i>Endre Andorné.</i>	<i>Schulz Izó és neje.</i>
<i>Nagy Andriás János.</i>	<i>N. N. hadnagy szülei (Bécs).</i>
<i>Nagy Vargu Istv. neje.</i>	<i>Főhadnagyom szülei (Bécs).</i>
<i>Iritz és neje (Makó).</i>	<i>Kapitányom arcképe (Bécs).</i>
<i>Imre Józ. dr. és neje.</i>	<i>Br. Fehérúry Géza (Bécs).</i>
<i>Imre Sánd. egy. tanár és neje.</i>	<i>L. Ferencz József esász. (Bécs 25 p.)</i>
<i>Szabó Mihály.</i>	<i>Steinberger és neje (Földvár).</i>
<i>Kiss Áron püsp. (Debrecen).</i>	<i>Montag L. és neje (Bpest).</i>
<i>Dr. Wlassics Gyula min. (Bp.)</i>	<i>Tokody lakatos felesége.</i>
<i>Steiner József és neje.</i>	<i>Kenéz János.</i>
<i>Beregi Lajos.</i>	<i>N. N. kisasszony.</i>
<i>Deák Ferenc.</i>	<i>Gr. Beresényi Miklós.</i>

II. Térképek.

<i>Magyarország nagy falú térképe (2 példány).</i>	<i>Vásárhely kut. térképe. (250 drb.)</i>
--	---

III. Diplomák.

<i>Jókai Mórnak.</i>	<i>I. Ferencz Józsefnek.</i>
<i>Dr. Wlassics Gyula min. úrnak.</i>	

IV. Illusztrációk.

Darvas, Karikós, Csókós, Vasárnapi Ujras, Uj adók, Ország Világ, Bródy S.: Ézüst kocska, Magyar ég alatt, Művészet, Utamböjta, Borsszem Jankó, Magyar Génius stb. stb.

V. Templomi képek

Brassó görögk. templom 200 drb. szent.

VI. Pokol körképbe

vagy 500 drb. alatt.

VII. Tisztán művészi dolgok.

Czeruza-rajz, vízlat, cirva 1000 drb. Vízfestmény-vízlatok 300 drb. Olajfestmény 500 drb.

VIII. Nevezetesebb művei.

A juss. 4 példány. (Budapest, Zombor, 2, 2).
Nagymosás. 2 példány. (Budapest, 2).
Népoktatás a tanyán. 5 példány. (Bpest, Szeged, 2, 2, 2).
Nemesi diploma (Bpest).
Pletykázók. (Szeged).
A csász. (Kasztinó H.M.V.).
Mimi szülője. (Bpest).
Zárda-udvar. (Képzőműv. Társulat Bpest).
Alföldi puszták. (Kassa).
Tiszaparti füzes. (Abbazia).
Zsivány tanya. 2 p. (Miskolc, Abbazia).
Óreg magyar paraszt. (Hm.-Vásárhely).

Édes anyám a szobájában. 2 péld. (Szépművészeti múzeum Bpest, »Fészek« művész-klub Bpest).
Mengecske a műteremben 3 példány. (Szépműv. múzeum Bpest, London, Szeged).
Rikóczi Ródosztóban. 3 péld. (Takarékpenztár Miskolc Brassó, Ernst muzeuma Budapest).
A betyár. (London).
Pipázó. (Szeged).
Egyedül. 2 péld. (Budapest, Szeged).
A regény. (Bpest).
Juss-tanulmányok. 50 darab (Bpsten s vidéken).

Abb. 1—2. ábra. Tornyai János jubileumi kiállítás katalógusának 19—20. oldala

A kiállítás megnyitásának napján, december 19-én a Bajai Hírlapban Dr. Szőri József⁹ festőművész tollából a tárca rovatban hosszabb cikk jelent meg.¹⁰ Szőri József cikke első részében szintén utal a kulturális decentralizációra és sorba veszi az eredményeket. Kiemeli a Szegedi Képzőművészeti Egyesület tárlatait, továbbá az Aradi Képzőművészeti Társulat jelentős, 30—40 ezer koronás, a magyar képzőművészet számára nyújtott támogatását.

Elmondja, hogy Hódmezővásárhely, Makó és Szeged után Baján rendez most Tornyai kiállítást. Felhívja a figyelmet a Juss-ra és paraszti interieurjeinek egyszerűségét méltatja. Végül nagyra értékeli Tornyai „bő gatyá, pittykés dolmány, fokos és árvalányhaj nélküli” magyarságát. (Ugyanezt a cikket közli le 1910-ben a Hódmezővásárhelyen megjelenő Jövendő c. folyóirat első évfolyamának első száma is.)

A bajai sajtó a fentiekből is kitűnően komolyan és hangsúlyának megfelelően foglalkozott a kiállítással. Egyedül a Palánkán megjelenő Baja és Vidéke c. hetilap hallgat a kiállításról. Különös, hogy ebben a lapban még csak egy sornyi hír sem jelenik meg Tornyai tárlatáról. Minden bizonnyal azért nem, mert Palánkán ugyanabban az időben nyílt meg Eisenhut Ferenc képkiallítása, aki viszont palánkai születésű. A szerkesztőség nyilván nem akarta a helyi művész „városunk nagy szülőtte” kiállításának jelentőségét csökkenteni a Tornyai kiállításra utaló hírrel, vagy közleménnyel.

A kiállítást az említett napon, december 19-én, vasárnap délután Hegedűs Aladár, Baja város polgármestere nyitotta meg. Már a nyitás napján vásárlásra is sor került. Szász Ottó helyi földbirtokos a Népoktatás a tanyán c. képet vette meg. Pár nap múlva már több más kép is gazdát cserél, és a sajtó hamarosan 1000 koronán felüli eladásról adott hírt.¹¹

A kiállítás anyagának gerincét az 1908-as hódmezővásárhelyi kiállításon bemutatott művek képezték. Külön katalógus a bajai kiállításra nem készült. Így az az 1908-as katalógus, melyhez Endre Béla írt meglehangú előszót, nyújt tájékoztatást a bajai kiállítás anyagáról is. (I. sz. melléklet) Külön figyelmet érdemel a katalógussal kapcsolatban az a teljességre törekvés precizitás, bizonyos részeiben naív és kedves őszinteség, mellyel Tornyai a katalógus utolsó két lapján a kiállítottakon kívüli képeinek lajstromát — lényegében egész munkásságának áttekintését — nyújtja. Felsorolja az apró alkalmi és helyi családi megrendelésre készült ceruzarajzokon, olajfestményeken, térképeken, illusztrációkon át a templomi képek kétszáz darab szentjéig és az ezt követő „tisztán művészi dolgok”-ig egész tevékenységét. Sőt a VII. sorszám alatt kiemelt nagyobb munkái változatainak példányszámát is közli.

A kiállítás kétheti nyitvatartás mellett 1910. január 2-án zárult. A bajai kiállítás sikerének híre Hódmezővásárhelyre is eljutott és ez alkalomból a helyi sajtó örömmel üdvözölte a város festő fiát, Tornyai Jánost.¹²

Tornyai Bajáról tovább vitte a kiállítást több más vidéki városba — Szabadka, Temesvár, Békéscsaba, Arad — is, felfrissítve időközben festett alkotásaival.¹³ Tornyai a kiállításnak ezzel a széleskörű vándoroltatásával jelentősen megelőzte korát, fontos kultúrmissziót töltött be. Igaz, ugyan hogy a kiállítások megrendezéséhez bizonyos eladás is kapcsolódott, de ha csak ez vezette volna Tornyait, korán abba kellett volna hagynia a tárlatok sorát, mert nem egy városban (pl. Békéscsaba)

⁹ Szőri József (Szeged, 1879. — Uzsok, 1914) Szablya Frischauf Ferenc tanítványa. Űgyvédi munkája mellett festett. 1908. óta tagja volt a KÉVE-nek. (L.: Művészeti Lexikon Győző A. Bp. 1935. 517. l.)

¹⁰ Bajai Hírlap 1909. XII. 19.

¹¹ Bajai Független Újság 1909. XII. 22-

¹² Vásárhelyi Reggeli Újság 1909. XII. 22., Kiss Lajos: Vásárhelyi művészélet, Bp. 227. l.

¹³ Bodnár Éva: Tornyai János, Bpest, 1956. 31. l.

teljes meg nem értéssel és a felmerült kiadásokat sem fedező anyagi eredménnyel zárta a tárlatát.¹⁴

Majdnem húsz év telt el addig, míg Tornyai 1928-ban újból kapcsolatba kerül Bajával, most azonban az 1909-esnél hosszabban és alkotó munkásságában is korszakot elindító jelentőséggel. Tornyai művészete a közben eltelt két évtized első felében az igen élénk vásárhelyi képzőművészeti élet serkentő légkörében (Rudnay, Medgyessy, Pásztor, Endre társasága) újabb csúcspontokat ér el. Sajnálatos, hogy szerencsétlen körülmények hatására 1921-ben végképp elhagyja Hódmezővásárhelyt és a huszas évek közepéig nehéz magányban, rossz körülmények között művészi munkát alig és kedvetlenül végezve, él Budapesten.

Abb. 3. ábra. Szász Géza Pető dülői villája

Baja tulajdonképpen, mint erre részletesebben az ittartózkodás jelentőségének értékelésénél kitérünk, felemelkedésének új, végül Szentendrén kiteljesedő korszakának elindítója.

Az eltelt két évtized nemcsak Tornyai életében hoz fontos változást, hanem Baja történelmében is. A trianoni békeszerződés után Baja egészen közel kerül a jugoszláv határhoz. Ezt megelőzően azonban az első világháború utáni rendezés átmeneti bizonytalanságában része az „önálló” Pécs-Baranyai Köztársaságnak is.

A régi történelmi Magyarország illúziójához görcsösen ragaszkodó kormányzat a területének döntő részét elvesztett Bács-Bodrog megyét önálló megyeként továbbra is fenntartja. Így válik Baja, a csonkult megye egyetlen városa megyeszékhellyé. A hivatalos vezetés által oly sokszor és fennen hangoztatott kultúrfőlény igazolásaként a kormányzat igyekezett — olykor erején túl is, fejleszteni a határmenti városokat, köztük az újonnan megyeszékhellyé vált Baját. Ennek egyik eredménye az új megyeháza építése.

A város ezidei — huszas évek vége — kulturális életének legszebb és legemléltésre méltóbb lapjai a zenei rendezvényekhez és a kórus kultúrához kapcsolódnak.

Színes, gazdag és magasszintű programot valósít meg a Liszt Ferenc Kör. Fővárosi színvonalú hangversenysorozat és tervszerű ismeretterjesztő tevékenység harmonikus egysége jellemzi a Kör éveken át kifejtett munkásságát. A koncert-

¹⁴ Bodnár É. i. m.

program magas színvonalára jellemző, hogy a Kör által rendezett hangverseny-sorozatnak 1928. ápr. 9-én, Bartók Béla is egyik előadóművésze. Mellette Basilides Mária, Kósa György, Jeanne-Marie Darrée, Hubay, Dohnányi, Sauer Emil ezidőben rendezett önálló estjei szintén említést érdemelnek. A város zenei életének színes-ségét, élénkségét két tény még inkább aláhúzza. Az egyik az, hogy Liszt Ferenc Kör a huszas évek végén önálló havi zenei folyóiratot ad ki Filharmónia címmel¹⁵. Ebben zenei tanulmányok, esszék, koncertprogramok és zeneművek elemzése mellett hazai és külföldi zenei hírek kaptak sajtó nyilvánosságot. A hangversenyéletet kiegészítette a kórus éneklés. A Liszt Ferenc Kör kórusa mellett, mely túlnyomóan klasszikus és egyházzenei műveket mutat be, még három dalárda is működik. A dalárdák régi hagyományra támaszkodnak, hiszen a „Bajáer bürgerliche Liedertafel,” 1856-ban jelenik meg, de a dalárdák színvonala nem éri el a Liszt Ferenc Kör kórusának szintjét.

Zenekari muzsika ápolására két évvel a Liszt Ferenc Kör működésének 1926-os megkezdése után már megalakul a Bajai Filharmónikusok egyesülete, mely a szim-fónikus zene művelését tűzte ki maga elé célul.¹⁶ A város kereskedelmi-forgalmi jellege folytán kialakult jómódú polgári réteg azonban nemcsak a zene, hanem a képzőművészet iránt is érdeklődött. Ez az érdeklődés teszi érdemessé, hogy a Nemzeti Szalon évenként visszatérően rendezzen képzőművészeti kiállítást Baján. Így 1927-ben már a harmadik kereskedelmi jellegű kiállítást nyitja meg itt a Nemzeti Szalon.¹⁷

Ezt követően 1928-ban három festőművész, Kmetty János, Perlrótt Csaba és Gráber Margit kiállítása gazdagítja Baja kulturális életét, március 31-től április 6-ig. Ők is az erre a célra sorozatosan felhasznált Nemzeti Szálló nagytermében rendezték kiállításukat.¹⁸

A kiállításokon Baja város vezetőségén és a Takarékpénztáron kívül néhány ismert műgyűjtő szinte minden alkalommal vásárolt legalább egy műalkotást. Külön ki kell emelni Szász Ottó földbirtokost, aki a város legtöbb adót fizető polgárainak, virilistáinak, élén állt, mellette Róna Dezső főorvos, Schön Géza, Papp Lajos kereskedők, Weidinger Géza, valamint Müller József földbirtokos vásároltak rendszeresen. A későbbiekben közülük nem egynek a nevével a Tornyai kiállítás vásárlói között is találkozunk.¹⁹

A saját belső erőforrásokra épülő élénk zenei élet és az általában eladási céllal megrendezett kép kiállítások mellett azonban a város kulturális életének számtalan megoldatlan kérdése tartja nyugtalantságban a helyi értelmiség vezetőit. Így többször is visszatérő és a huszas évek végén megvalósításra váró terv a városi közkönyvtár létesítése, múzeum alapítás és Baja monográfiájának megírása.²⁰

A múzeum alapítás megoldatlansága annál is inkább fájó kérdése volt Baja városnak, mert egy alkalommal, 1916-ban már elszalasztotta, szerencsétlen körül mények és szülőkörűség miatt, Déri Frigyes a város szülőtte ezirányú nagylelkű gesztusát. Így azután Déri múzeum helyett kénytelen volt megelégedni a város lakossága Déri kerttel, mely a múzeum céljára Déri Frigyes által megvásárolt telek nyilvános parkként való megnyitásával jött létre.

¹⁵ Rajcsányi Jakab: Baja, Bpest 1934. 265. l.

¹⁶ Rajcsányi i. m. 273. l.

¹⁷ A Nemzeti Szalon III. bajai képzőműv. kiáll. katalógus

¹⁸ Bajai Újság 1928. III. 31.

¹⁹ Korabeli sajtó közlemények és Miskolczi Ferenc festőművész személyes közlése.

²⁰ Schmidt Béla: Baja város társadalmi és kultúrproblémái. Független magyarság 1928. júl. 10

Baja város képzőművészeti életének legjelentősebb egyénisége ez időben Éber Sándor, aki 1902-től a bajai Tanítóképző Intézet rajztanára és rendkívül sokat tett országos vonatkozásban is a rajzitanítás korszerű módszerének elterjesztéséért. Emellett számos freskót fest délmagyarországi templomokban. (Lánycsók, Szászvár, Hajós, Hercegszántó stb.) Első gyűjteményes kiállítása és budapesti bemutatkozása is a huszas évek közepére esik.²¹

Abb. 4. ábra. Éber Sándor festőművész Baja, Jókai u. 18. sz. háza

Tornyait 1928-ban másodízben azonban nem a szellemi élet élénksége, sőt még csak nem is Éber Sándor iránti barátsága hozza Bajára, hanem Szász Géza bajai szőlőbirtokos és író meghívása. A Szász családdal való kapcsolat első jeleivel az 1909-es kiállítás alkalmával találkozunk, hiszen, mint már utaltunk rá, Szász Ottó vásárolta meg Tornyai Népoktatás a tanyán c. festményét.

Szász Géza bajai szőlőbirtokos literátus ember, írással, újságírással is foglalkozik. Az Új Idők 1934. számában Bajáról érdekes városismertetőt ír.²² Emellett jónéhány kisregénye és novellái is megjelentek az Új Időkben. Irodalmi érdeklődését Ady-hoz fűződő barátsága is bizonyítja.²³

Szász Géza meghívására érkezik 1928. nyarán Bajára Tornyai és Szász Géza Pető szőlőkbeli tanyájában lakik ittartózkodásának több, mint három hónapja

²¹ Éber Sándor festőművész (1878—1947) (L. Művészeti Lexikon Bpest, 1965. I. köt. 581. l.)

²² Szász Géza: Amit mindenkinek tudnia kell Bajáról. Új idők, 1934. 269. l.

²³ Frank Rózsi Baja, Percz u. 1. sz. a. lakos, Szász Géza sógorasszonya személyes közlése. Valamint az is, hogy korábbi művészettámogatása és utazásai miatt ezidőben már szemben bátyjával Ottóval, Szász G. csak kisebb, mintegy 8 holdnyi szőlő birtokkal rendelkezett. 1944-ben a deportálásban halt meg.

alatt.²⁴ Érkezésének idejét illetően a sajtó közlemények ellentmondóak. A Független Magyarország 1928. aug. 30-i száma ugyanis azt írja, hogy néhány nap óta tartózkodik Tornyai Baján, a bajai Újság aug. 28-i száma „jelenleg Baján tartózkodó”-nak említi Tornyait. A Bajai Újság október 5-i számában viszont arról olvashatunk, hogy már két hónapja tartózkodik Baján Tornyai. Ez utóbbit támasztja alá az itt festett képek jelentős száma, továbbá — és ez a lényegesebb — az akkori vele együtt leérkező és egész bajai tartózkodása alatt vele együttlevő Szabó Proits Rozáliának, későbbi feleségének személyes közlése is.

Tornyai bajai tartózkodásával kapcsolatos első, aug. 28-i közlemény már a kiállítás megrendezését is bejelenti. Sőt már azt is közli, hogy az ősz folyamán kerül sor a nyitásra.²⁵

Egész szeptember folyamán újult erővel és lelkesedéssel dolgozik Tornyai. Baja két részét kedveli különösen, mint ez műveiben is nyomon követhető. Részben a petői szőlőket, gyakran magát a Szász Géza féle villát festi meg. Ezeket a művein a tájban levő figura modellje szinte kizárólag Szabó Proits Rozália. Másrészt viszont a Sugovica partját keresi fel gyakran és szívesen „megörökítve vásznán a bajai Duna-part jellegzetes részleteit. A sajtó némi túlzással kb. 300-ra teszi a mintegy két hónap alatt festett Tornyai művek számát.²⁶

A Tornyai által ez alkalommal Baján alkotott művek pontos száma ma már nehezen állapítható meg. Annál inkább így van ez, mert hiszen Tornyai 1929-ben ismét töltött kb. egy hónapot Baján. A kiállított művek számából és a művész özvegyének személyes visszaemlékezései alapján ma már bizonyos, hogy az itt alkotott művek száma a kutatás által korábban Bajához kapcsolatoknál jelentősebb.

A kiállítás nyitásának pontos idejéről a Bajai Újság szeptember 29-én tesz először említést. E szerint a kiállítás október 7-én kerül megnyitásra. Ezt követően a bajai sajtó Tornyai jelentőségének megfelelően több cikkben és közleményben foglalkozik a kiállítással és a kiállító művész munkásságával. Hosszabb aláírás nélküli méltatás jelenik meg október 4-én a helyi sajtóban²⁷ mely Tornyai életútját tekinti át. Röviden utal ennek során hódmezővásárhelyi születésére és párizsi tartózkodására. Külön említést tesz — minden bizonnyal Tornyai személyes közlése alapján — a Munkácsyval kapcsolatos epizódra. E szerint Munkácsy egy alkalommal megkérdezte Tornyaitól, hogy jár-e az Akademiára. Tornyai így válaszolt: „Nem igen telik rá, csak délutánonként járok be — Igazad van Öcsém, — mondotta Munkácsy, — mert ha van benned tehetség, menj a természethez, az megtanít festeni”. Ugyanez a cikk beszél Tornyai művészi sikereiről is és arról, hogy a Képzőművészeti Egyesület, a KÉVE művészeti egyesület, a Pál László Társaság és a Munkácsy Céh tagja, valamint a Független Művészek Elnöke. Tudomásunkra hozza a cikk azt is, hogy az állam eddig 15 képet vásárolt meg Tornyaitól a Szépművészeti Múzeum számára. Ez utóbbi nyilvánvalóan a hírverés túlzása, mert a Szépművészeti Múzeum tulajdonában ezidőben csak 7 Tornyai mű volt.

A Bajai Újságnak ez a cikke a kiállítás anyagáról is tájékoztat, mondvan, hogy az itt, — tehát Baján — készült képeiből állítja össze Tornyai a kiállítását és csak néhány nagyobb méretű képpel egészíti ki azt.

A Bajai Újság október 5-i száma közli Tornyai nyilatkozatát, mely szerint „Ritkán vagyok — úgymond — képeimmel megelégedve, de bajai munkámmal meg vagyok”²⁸

²⁴ özv. Tornyai Jánosné személyes közlése.

²⁵ Független Magyarország 1928. aug. 30., Bajai Újság 1928. aug. 28.

²⁶ Bajai Újság 1928. okt. 5.

²⁷ Bajai Újság 1928. okt. 4.

²⁸ Bajai Újság 1928. okt. 5.

Abb. 6. ábra. Éber Sándor Tornyai arcképe

A kiállításához katalógus nem készült, sajtó közlemények szerint a tárlaton 60—70 mű szerepelt, részben alakos kompozíció, részben pedig tájképek, csendéletek. A Független Magyarország szerint ezek jórészt a petői szőlők között, tehát Szász Géza birtokán és annak közvetlen környékén festette Tornyai.

A kiállítás ez alkalommal is, mint 1909-ben a Nemzeti Szálló dísztermében került megrendezésre október 8-i vasárnapi nyitással. (Szemben a korábbi sajtóközlemények október 7-i dátumával).²⁹

Megnyitó beszédet Ammler Antal, a Tanítóképző ny. igazgatója tartott. A magyar festészet történetére vetett visszapillantás után Munkácsy kiemelkedő jelentőségét méltatta, majd Tornyainak Munkácsy-tanítvány voltára tért át. A kiállítás sajtó előkészítéséhez tartozott még az az Éber Sándor festőművész által Tornyai Jánoshoz intézett baráti hangú levél is, mely a Bajai Újságban került publikálásra. (II. sz. mell.)

Éber Sándor ebben kimentti magát, mert a Göllei kápolna freskóinak határidőre történő befejezése miatt nem tud résztvenni a megnyitáson. A kiállítás nyitására Budapestről Kallós Ede szobrászművész, Tornyai földije és kedves régi barátja is leutazott.³⁰ A sajtó ugyan jelezte Gerő Ödön érkezését is, erre azonban ekkor nem került sor.

Nyomban a kiállítás megnyitása után közlésezi a Bajai Újság több budapesti művészek — Tornyaihoz intézett (Kernstok Károly, Gábor Móricz, Hermann Lipót, Petrovics Elek) — a levelét is. (III. sz. mell.)

Már a megnyitás alkalmából vásárlásra is sor került. Így dr. Róna Dezső, majd Szász Ottó vásároltak képet Tornyaitól. A Bajai Újság október 9-i száma a kiállítás megnyitásáról közölt cikkében az események regisztrálásán túl kiemeli, hogy Tornyai képeiről napfény, derű, béke, nyugalom szól, őszinte bensőséggel. Ugyancsak ez alkalommal a Független Magyarország hosszabb cikket közöl Malonyay Dezső tollából, Mednyánszky László és Tornyai János címmel.³¹ (A cikk nagyrésze a már 1909-ben Baján közzétett írás szószerinti ismétlése). Malonyay Dezső elsősorban Tornyai magyarságát méltatja, amellet értékeli humanizmusát és erőteljes, indulatos mondatokban kel ki a l'art pour l'art ellen.

A kiállításnak a sajtóban rendkívüli széles visszhangja van. Elsősorban a Bajai Újság és a Független Magyarország naponta újabb és újabb cikkeket, közleményeket publikál. Október 10-én Lyka Károly kritikáját olvashatja a bajai közönség Tornyai művészetéről, de ugyanebben a számban került publikálásra Gerő Ödön Tornyaihoz írt levele is. (IV. sz. melléklet)

Időközben a vásárlók száma is szépen gyarapodott. Közöttük találjuk a Bajai Takarékpénztárt, Kallós Ede szobrászművészt, Jungábel Jenőné, Éber Anna festőművészt, Kemény Simon szerkesztőt és Tornyai vendéglátóját dr. Szász Gézát is.³²

Megtekintették a kiállítást a város helyi vezetői, köztük a főispán és a helyettes polgármester is.

Bizonyos, hogy a tárlat anyagában szerepelt a Csizmahúzás is. Nem említi a címét ugyan a Független Magyarország, de a leírásból világos, hogy nem lehet más műről szó.³³ „A nagy képek közül különösen tetszett az a hatalmas festmény, amely azt ábrázolja, hogy egy gyermek egy kigazda lábáról csizmát húz le”. Ezt a művet Weidinger Dezső földbirtokos vásárolta meg és 1961-ben kerül a Magyar Nemzeti

²⁹ Független Magyarország 1928. okt. 7. Bajai Újság 1928. okt. 9.

³⁰ Bajai Újság 1928. okt. 9.

³¹ Független Magyarország 1928. okt. 9.

³² Bajai Újság 1928. okt. 10.

³³ Független Magyarország 1928. okt. 10.

Galéria gyűjteményébe vásárlás útján.³⁴ Ezenkívül kiállításra került a Juss is, és a Gémeskút egyik nagyméretű változata. Ez utóbbit a Takarékpénztár vásárolta meg és ma a Türr István Múzeum tulajdonában van.³⁵ A Független Magyarország cikkírója azt sajnálja, hogy Tornyai csak egy csendéletet állított ki, ugyanis éppen ez a csendélet talált gazdára nyomban az első napon, Róna Dezső kórházigazgató személyében.³⁶

Három nappal a kiállítás megnyitása után hírlapi vita keletkezik a körül, hogy vegyen-e a város Tornyaitól festményt. A gondolatot a Független Magyarország indítja el, azt javasolva egy rövid közleményben, hogy a városi költségvetésbe minden

Abb. 6. ábra. Tornyai lakása 1929-ben (Parti u. 12.)

évben be kellene állítani 1000—1500 pengőt a Baján rendezett kiállítások támogatására. Majd annak a véleményének ad kifejezést, hogy a Tornyai kiállítás mellett nem mehet el részvétlenül Baja városa és Bács vármegye sem, legalább 2—2 képet kellene vásárolniok Tornyaitól.³⁷ Két nap múlva a vásárlásra szóló buzdítást megismétli a Független Magyarország, Tornyai kiállítás és Baja című cikkében. Külön felhasználja agitációs érvként azt, hogy a festményeken „Bajai szőlőhegyek élnek és lehelnek szüretes életet, bajai tájak elevenednek meg, a hónapok óta Baján lakó őszmestert a bajai lankák, a bajai témák ihlették meg”. A város és a megye ismételt sürgetése mellett a Kaszinót is azok közé sorolja, akiknek ott kellene lenni a kiállítás képvásárlói között.³⁸ A vita már az első indítványt megtevő közlemény után két nappal kialakult. A Bajai Újság azt sérelmezte, hogy laptársa azt is meghatározta hány képet vegyen a város és a megye. A Bajai Újság hivatkozik Tornyaira is, akinek kikérte a véleményét és aki igen diplomatikus nyilatkozatot tett: „Igen, egyik újság említette, szinte ráparancsolt a városra és a megyére, hogy

³⁴ MNG. 61.38. v. o. 110×138

³⁵ Türr István M. képzóm. gyűjt. 52. 693. 1

³⁶ Független Magyarország 1928. okt. 10.

³⁷ Független Magyarország 1928. okt. 11.

³⁸ Független Magyarország 1928. okt. 13.

vegyen képet. Ezt én ilyen formában igazán nem tartom illdomosnak és a művészetnek és a művésznek is árt az ilyen reklám. A város, vagy a megye vezetősége bizonyára előbb gondolt arra, mint a kioktató. Ők ismerik a város anyagi helyzetét stb. Ha van módjuk rá bizonyosan vesznek is kioktatás nélkül is. Különben is elvem és meggyőződésem, hogy nem belső sugallatból venni szomorú műpártolás. Szomorú a pártolóra és a művészetre egyaránt”.

A hírlapi vita végülis eredményesnek bizonyult, mert a kiállítás bezárásának napján a város vezetői Éber Sándor festőművész kíséretében meglátogatták a tárlatot és két képet vásároltak Tornyaitól, a Borulás az alföldön és a Sugovicei részlet szivárvánnyal c. olajfestményeket. Ma mindkettő a Türr István Múzeum képzőművészeti gyűjteményét gazdagítja.³⁹

A vásárlás gondolatát felvető Független Magyarország már másnap örömmel ad hírt a városi tanács képvásárlásáról.⁴⁰

Bár Gerő Ödön⁴¹ az eredeti tervektől eltérően nem tudott leutazni a kiállításra, mégis segítette Tornyai bajai kiállításának sikerét a Független Magyarország számára írt hosszabb cikkel. Ebben az írásban mindenekelőtt Tornyai pátoszát, szenvedélyességét értékeli. A cikk nem a bajai tárlat anyagának ismeretében készült, hanem Tornyai több évtizedes festői munkásságának értékelését adja. Befejezőként kifejezi Gerő Ödön azt is, hogy Tornyai egyik felfedezőjének érzi magát, hiszen a századforduló körül rendezett ifjúsági kiállításon már felfigyelt a Párizsból akkor hazatért és saját hangját megtalált fiatal festőre.⁴²

A két hetes nyitvatartási idő végéhez közeledve a sajtó többször felhívja a figyelmet a kiállítás bezárására. A kiállítás bezárásáról a sajtóban ellentétes hírek láttak napfényt. A Bajai Újság október 23-i száma arról ír, hogy a Tornyai tárlat szombaton, tehát 21-én bezárult. A Független Magyarország okt. 24-i száma viszont azt közli, hogy „Ma van az utolsó alkalom arra, hogy azok a műbarátok, akik még eddig nem szereztek festményt a Tornyai kiállításon beszerezhessék.” Így tehát a néhány napos meghosszabbítás és a 24-i zárás tekinthető reálisnak.

A tárlat anyagának sorsáról a Bajai Újság október 20-i száma adott hírt, akként, hogy az becsomagolás után Budapestre megy a Nemzeti Szalonba a Munkácsy Céh első nagy kiállítására.⁴³ Szemben a hírlapi közleménnyel azonban nem Budapestre, hanem Makóra utazott a kiállítás anyaga és itt november 16-án került megnyitásra.⁴⁴

(Tornyai művészetének nagyságát és értékét egyáltalán nem érinti, de a történelmi igazság miatt ide kívánkozik egy megjegyzés: Tornyai vándor kiállításainak volt bizonyos sablonszerű rendszeressége. A makói újságban ismét találkozunk a Gerő Ödön féle cikkel és a 15 Szépművészeti múzeumbeli alkotásra utaló közleménnyel és a fővárosi művészek Tornyaihoz intézett táviratával is. Tornyai érthetően jobban bízott Gerő Ödön tollában, mint a helyi hírlapírók recenzióiban.)

Tornyai bajai tartózkodásához fűződik a róla készült legsikerültebb portré létrejötte is. Az itt töltött mintegy három hónap alatt gyakran fordult meg Éber Sándor festőművész Jókai utcai házában. Szívesen időzött el a nagy család — Éber Sándornak hét gyermeke volt — meleg, kedves mindig eseményteljes és bensőséges

³⁹ Türr István Múzeum 52. 689 és 52. 690 ltsz.

⁴⁰ Független Magyarország 1928. X. 23.; Bajai Újság 1928. okt. 23.

⁴¹ Gerő Ödön műkritikus, publicista. A Budapesti Újság, Pesti Hírlap műkritikusa, a Lechner Ödön társaság elnöke. L. még Művészeti Lexikon (Győző, Bpest 1935.) 377. l.

⁴² Független Magyarország 1928. okt. 17.

⁴³ Bajai Újság 1928. X. 20.

⁴⁴ Makói Friss Újság 1928. nov. 11., nov. 14.

körében. Éber Sándor a festészet mellett a zene iránt is érdeklődött, gyakran improvizált zongorán, és népdalokat is gyűjtött. A látogatások alkalmával Tornyai többször is énekelt vásárhelyi, alföldi népdalokat, ezeket együtt dúdolgatták, majd Éber Sándor lekottázta. Tornyai egyik nap kora délután érkezett. Mintegy másfél-kétórát tölthetett el, mikor bizonyos nyugtalanság volt észrevehető rajta. Ekkor Éber Sándor javaslatára meguzsonnáztak. Az uzsonna után Tornyai tovább is ottmaradt és láthatóan jól érezte magát. Tornyai nem sokat beszélt, nem volt tereferelő ember, íghát Éber Sándor és felesége felváltva szórakoztatták. Egyszer azt mondta Éber Sándor a feleségének, „elijeszti a Janót”. Be is ment a műterembe és azt mondta Tornyainak: „Én most Téged megfestelek.” Tornyai a várakozással ellentétben nem tiltakozott, hanem azt mondta: „Jól van Sándorkám föss meg”. — „Nem biztos, hogy sikerül — folytatta Éber Sándor, — elég fáradt vagyok, meg tudod cukorbeteg is”. — „Az nem baj, — nyugtatta meg Tornyai, — ha sikerül nekünk jó, ha nem, ki törődik vele”.

Éber Sándor ezután előhívta fiát, ifj. Éber Sándort, aki ezidőben a Képzőművészeti Főiskola növendéke volt és vásznat feszítettet vele. Éber Sándor Tornyait a műteremben levő búboskemence elé ültette egy régi parasztkemence székbe. Ekkor már elmúlt este 8 óra, lámpát gyújtottak. Tornyai homokszínű, formáját vesztett kalapban, szokásos harmadnaposan nyírt szakalával ült modell. Éber Sándor a vászonfeszítés és az előkészületek után 9 óra tájban fogott hozzá a festéshez. Gyorsan, lendületesen dolgozott. Nem engedte Tornyait felállni, állandóan adta neki a feketéket és a bort. Tornyai kivételesen egészen nyugodtan ült. Éjfél felé járt az idő már, mikor Éber Sándor azt mondta Tornyainak, megnézheti a képet úgy, ahogy van, majd folytatja még. Tornyai miután megtekintette, azt azt mondta, hogy egyetlen vonallal sem szabad hozzányúlani. Az Ernst Múzeumban a Munkácsy Céh tárlatán került először kiállításra a portré. Petrovics Elek meg akarta venni, Éber Sándor azonban annyira megszerette, hogy nem tudott tőle megválni és ma is az Éber család, pontosabban ifj. Éber Sándor festőművész tulajdonában van.⁴⁵

Tornyairól rendkívül kevés portré készült, éppen ezért ez a friss, lendületes, nagyon is karakterisztikus portré igen jelentős. Ő maga néhány kísérletileg jutott csak el. A festő kollegák portrézási kísérletei elől általában pedig elzárkózott. Festői kvalitása mellett azonban azért is érdekes az Éber Sándor festette portré, mert Tornyait kivételesen nyugodt, harmonikus lelkiállapotban jeleníti meg. Megfestésében a már említett lendületesség, frissesség és valóságosság mellett a megformálás, szeretetteljes baráti bensősége is kifejezésre jut.

A jelen tanulmány írását megelőző adatgyűjtés során személyes beszélgetésekben többen (Frank Rózsa, Éber Sándor) utaltak arra, hogy Tornyai emlékezetük szerint a huszas évek végén két alkalommal járt Baján. Különösnek találtam, hogy ennek semmi nyoma sincs a sajtóban, sem az 1928-at megelőző, sem az azt követő években. A rejtélyt végül is Tornyai János özvegye oldotta meg. Elmondotta, hogy valóban 1929-ben másodszor is töltött Tornyai kb. egy hónapot — vele együtt — Baján. Ekkor azonban szinte inkognitóban a Parti u. 12. sz. házban béreltek lakást és nem vették igénybe Szász Gézáék vendégszeretét, sőt bizonyos mértékben igyekeztek is távortartani magukat tőlük és a helyi társasági élettől is. Ennek magyarázata abban lelhető, hogy az 1928. évi bajai tartózkodás Szász Gézáéknál nem volt teljesen súrlódás mentes. Vonatkozik ez elsősorban Tornyai és a Szász Géza felesége közötti kapcsolatra. Szász Gézáné ragaszkodott bizonyos külsőségekhez, konvenciókhoz, Tornyai viszont nem. Ebből

⁴⁵ A portré megszületésének története, ifj. Éber Sándor személyes közlése.

bizonyos feszültség támadt és ezért nem akarta igénybevenni Tornyai ismét Szász Gézáék szőlőjét. Ennek ellenére Szász Gézával élete végéig megőrizte Tornyai a meleg barátságát.

Második, 1929 nyarán megvalósult bajai tartózkodás célja jobbára a pihenés volt. Tornyai a kis kazettáját vitte magával és ehhez a kb. nyári egyhónaphoz doboz-tetőre festett kisképek (22×27, 12×19) megalkotása kapcsolódik.

A fenti okok miatt ez alkalommal kiállítás rendezésére nem került sor.⁴⁶

Tornyai később is foglalkozott a Bajára való visszatérés gondolatával. Ez világosan kitűnik az 1930. júl. 17-én kelt Éber Sándorhoz intézett leveléből is.

Éber Sándorék barátsága és a város vezetőinek megbecsülése a betegségéből lábadozó Tornyai tollára „Baja már valóságos második hazám”, kifejezést csalta. A várossal való összeforrottsága a levélnek abból a részéből is kitűnik, ahol a bajai polgármesterről, mint „polgármesterünk”-ről beszél.

Sajnos a levél megírásakor betegsége, később egyéb okok megakadályozták a Bajára való visszatérés kedves tervének megvalósításában. Helyette, de Bajához kapcsolódva következett Szentendre és a csodálatosan szép hattyúdal.

Baja Tornyai életében az újabb művészi magára találás, élet és alkotó kedv, a kiteljesedő öregkori harmónia kezdete. Az életműben pedig egy új művészi korszak indulásának első állomása.

Tornyai a huszas évek elején — Vásárhelytől elszakadva Budapesten lassan találta csak meg helyét és nehezen illeszkedett bele a fővárosi művészeti életbe. Hosszú éveken át nemhogy alkotásra nem alkalmas, de egészséges lakásnak sem tekinthető helyiségben élt az akkori Svábhegyen, Lóránt u. 9. szám alatt. Nedves, egészségtelen földszint és alagsor közötti lakás volt ez, mely egész miliójével nyomasztó hatást gyakorolt az ezidőben éppen gyökértelensége, magárahagyottsága miatt egyébként is depresszióra hajló művészre. Részben objektív — műtermi — részben szubjektív — lélektani — okok miatt nem sokat festett ez időben. Alig szerepel a kiállításokon. Ezt a lehangoltsági állapotot a huszas évek közepén Szabó Proits Rozáliával, későbbi feleségével való találkozására oldja fel. Sikerül rávennie Tornyait arra, hogy a Horánszky u. 9. sz. alatti (ma Makarenkó u.) ma is az özvegy által lakott, műtermes lakást kibérelje. Bizott abban, hogy az akkor nem alacsony bérleti díjat művészi munkájára támaszkodva, abból megélve rendezni tudja. Ebbe a lakásba Szabó Proits Rozáliával együtt 1925. okt. 25-én költözött be.⁴⁷ Ettől kezdődően kap fokozott lendületet munkássága. Egyre többet szerepel különböző kiállításokon. Emberi kapcsolatai is erősödnek. Gyakrabban jelenik meg művész-kollégái társaságában. E találkozások során ismerkedik meg Szász Endrével, aki akkor még Budapesten lakott és csak 1926—27-ben költözött Bajára. A Szabó Proits Rozália hite, bizalma, fiatalos lelkesedése által erősített önbizalmat nagymértékben tovább fokozta Tornyaiában a bajai fogadtatás rendkívüli szívélyessége, és az ottani vezetők nagyfokú megbecsülése is.

Ennek az emberi talpraállásnak, megvalósult harmóniának megvan Tornyai művészetében is a hatása. Igaz, hogy bizonyos mértékben a bajai táj is befolyásolta, hiszen az enyhén lankás, fás és a Duna ártéri erdőivel szegélyezett vidék más, mint a vásárhelyi puszta fehéren izzó szikje, fátlan tanyáinak tragédiáról valló kietlensége. A táj arcának eltérő volta azonban nem magyarázza művészetének bajai színesedését, nyugalalmát és derűjét. Az emberi felemelkedés és magáratalálás az igazi és helytálló magyarázat. Tornyai Baján festett művei tematikailag közvetlenül kapcsolódnak

⁴⁶ özv. Tornyai Jánosné személyes közlése

⁴⁷ özv. Tornyai Jánosné személyes közlése

tágabb és szűkebb környezetéhez. Tágabb világából elsősorban a Duna Baja alá benyúló ága, a Sugovica ragadta meg alkotói fantáziáját.

Részben munkássága régi arcához kapcsolódva szélesebb teret átfogó nagyobb méretű művekben 1928-ban (Szivárvány a Sugovica fölött, Sugovicai részlet szivárvánnyal) részben pedig a folyópart bensőséges részleteinek intim szépségeiben. (Tájkép tanulmány, Tájkép, Napsütés.) A szűkebb környezet a petői szőlőket jelenti. Ezeknek a képeknek egy részén a Szász Géza villát ismerjük fel távolabbról, (Színvázlat, Borús táj, Tájkép tanulmány, Falu vége, Kertészlet I, Virágot szedő nő, Tájkép fa alatti alakokkal, Kis tájkép, Tájkép házzal és boglyával). Megismerkedünk azonban közelebbről is a villával, a kert bokrai közé bújtan. (Színvázlat I, II, Kertészlet II.) Nagyon szívesen festi meg a villa gazdasági udvarát is, legtöbbször későbbi felvétele piros ruhás alakjával. (Udvarrészlet piros ruhás nővel, Nő az udvarban, Napsugár, Udvarrészlet, Tájkép piros alakkal). Ugyanehhez az udvarhoz kapcsolódóan, annak más perspektíváját adják az Eresz alatt és a Fehér ló c. művek is.

A Parti u. 12. szám alatti lakás napsugaras belseje nyújt élményt számunkra, a Szobában és a Pojáca c. műveken.

A bajai korszak termésében két tematikailag különös művel is találkozunk. Az egyiknél (Pojáca) a téma önmagában nem szokatlan, hiszen interieurt azelőtt is festett Tornyai, a választott motívum azonban egészen egyedül álló: Női hálószoba öltöző tükrének tükör és polc részlete, rajta baba és piros mellényes zöld sapkás bohóc.

Itteni tartózkodása alatt egy valóban szokatlan groteszk témához is nyúlt. Füzek alatt c. kisméretű festményén sötétzöld lombú fűzfák árnyékában guggoló dologát végző férfi figurát festett meg, a meglelés humorával.⁴⁸

Az említett három fő téma — Sugovica, petői szőlők, Parti utcai ház, — a festői látás és formai megoldás gazdag változatában jelentkezik. Az első, 1928-ban festett nagyméretű Sugovicával kapcsolatos képei még magán viselik festői látásának és megjelenítésének korábbi jellemzőit. Elszakad ugyan már a bitumentől és ebből fakadóan a korábbi mély, tragikusan sötét tónustól, de a széles ecsetkezeléssel nyugtalanul megfestett barna tájban a középen elhelyezett tanya még mindig a magányról, az egyedüllétről beszél.

A petői szőlők villa képei borús hangulatuk ellenére is palettája színesedését bizonyítják. A Kert részlet mélyebb barnái és zöldje színesen kavarnak. A kép festőiségét a vastagon, szinte csomóban felrakott piros csíkok tovább fokozzák. Ezt a színes kavargást, csak a baloldali távoli ház nyugalma és az egész tájra ráboruló lent világosabb, fent sötétebb lila ég hozza egyensúlyba.

A villa kertjéről festett képek színes kavargása, hol pontosan elkülönített foltokban jelentkezik, hol pedig egymásba csapó, egymást átfedő, összeolvadó egységes felületi hatást nyújt. (Színvázlat I.) Borongós idő bújkáló napsugarának reflexei teszik érdekessé az Eresz alatt címen festett két képet.

A drámai Sugovica mellett azonban találkozunk a lírai Sugovicával is, a Tájkép c. mű rendkívül finom lilás ege, és határozottabb, de még mindig lágy lilás folyópartja és kellemes zöld fainak együttesében. Nem az árnyalatok finomsága, hanem ellenkezőleg, a sárga zöldekkel körülvelt élénk villanása ad mozgalmasságot a szintén a Duna part által ihletett Napsütésnek.

⁴⁸ Sajnálatos, hogy a szintén Baján festett Lövökert Baján c. mű, mely a Tornyai János Múzeum régi leltárkönyvének 254-es tétele alatt szerepel, a II. világháborút követően eltűnt és így a címen kívül egyebet nem tudunk róla.

Tornyai palettájának legszínesebb darabjai e korszakban a villa udvaráról festett művek. Ezek a zöld, a homoksárga, és a piros számos változatával találkozunk. A korábbi vastag ecsetkezelés helyett sokkal finomabban, lazúrosan rakja fel színeit. Impresszionisztikus festőiségre való törekvését gyakran egyetlen pont fokozott színbeli hangsúlyával, felélénkítésével szolgálja. Többször akként, hogy a kép középpontjába helyez a kármin piros különböző árnyalatában, egy-egy nőalakot. A kép vidámságát nem egyszer apró állatok élénk foltjával teszi teljessé. Külön ki kell emelni a villaudvart megjelenítő képek közül a Faluvége és az Udvarrészlet c. műveket. (Az előbbi a MNG., utóbbi a TJM. tulajdona). Ez utóbbi képen a vincellérház felől tekint a villa délre néző oldalára és az utca felőli kerítésre. Minden napfénytől sugárzik, ebben a kedves, örömteli környezetben. Kiegyensúlyozottság, derű, a természet és az ember kapcsolatának ünneplése érzik a műben. A falombok szinte lebegnek. Egy-egy könnyed ecsetvonással ágcsoportokat kapcsol egybe. Az előtérbe helyezett kék testű, élénkpiros fejű baromfiak, kis méretük ellenére hatásosan tovább derítik az egyébként is kellemes környezetet.

Ugyanez a lágy pasztellszerű színesség érvényes a Faluvége c. műre is, melyben az árnyékok sem drámaian komorak, azokat is belső derű szelidíti. A Fehér ló c. festményén rózsaszín és pasztell barna már-már édeskés finomságát, a ló testének nagyvonalú, summázó — tulajdonképpen a környezettel összhangban nem álló megoldása — menti meg az idilli hatástól.

Nemcsak a plein air-ben érvényesülő napfény izgatja azonban Tornyait, hanem külön problémát jelent számára a beeső napfény. Két művében (Ajtóban, Támaszkodó, igen szerencsésen varázsolja élénk a kinti fénynek a kis szoba előtérbe való behatolását, úgy, hogy közbe helyez az alacsony ajtó több, mint felét betöltően — egy sötétebb határozott női figurát. Még derűsebb, színesebb a már a Parti utcában festett Szobában, melyen a hármás ablakon át árad be a kinti lombokról a sárgás zöldes fényözön. Ebből a részben függönnyel törten beáradó fényből azonban még mindig sok jut a szobában elhelyezett bútorokra és szinte vibráló bizonytalanságba oldják azok körvonalait. Egyedül a jobboldalon ülő sötétbordó ruhás nőalak került határozottan körülírt és testes megfestésére. Ez a beáradó fény élénkíti a Pojácsa c. képet, a viritóan piros mente és nadrág, a fehér ing, zöld sapka és cipő színes idilljévé. A környezet zöldes-barna beágyazása és Tornyai tehetsége mindezek ellenére festményé avatja ezt a figurát is.

Mindez azonban egészen más világ. Más, mint a Vacok summázott drámai szegénysége és egyszerűsége.

Már a beeső fény problémájával foglalkozó képeken is jelentkezik a korábbinál oldottabb festőiség. A maga teljességében azonban a Női fej-en bontakozik ki. Ezen Szabó Proits Rozália kivételesen sötétkék ruhában és lágy barna profil potréban került megörökítésre.

Ezen a képen azonban Tornyai számára egyáltalán nem a portré egyéni jellegzetessége a fontos, hanem sokkal inkább a sötét ruha, a barna arc és az elvont, foltokká oldódott zöld és lila festőiségű háttér együtthatása.

Ez a háttér olyan mértékben feloldott, hogy ha kiszakítanánk a kép egészéből, önálló életet élhetne, mint absztrakt festmény. Ez az elvontság a szentendrei korszak nem egy művében is tovább él és fejlődik. Tornyai általában nem látta el a megfestés helyére utaló jelzéssel műveit. Az egész életműben — a néhány tátrai úti rajzot kivéve, — alig akad ilyen megjelölés. Azzal tehát, hogy itt alkotott munkái közül a Szőlőben címűn a megfestés helyeként Baját jelezte, nyilvánvalóan külön hangsúlyt akart adni. Baján megbecsülésben volt része. Ő is megbecsülte, megörökítette életének e kedves szakaszát jelentő várost.

Bajának nagyobb az életmű egészében betöltött jelentősége, mint gondoltuk, hiszen egyrészt itt indul el Tornyai csodálatos öregkori hatyúdalának az a nagyszerű íve, amely Szentendrén éri el csúcspontját, másrészt bajai tartózkodásának is remekművek létrejöttét köszönhetjük.

Dömötör János

JEGYZÉK

a szövegrészben szereplő Tornyai által Baján festett művek adatairól.

Ajtónál	v. o. 51 × 37,5	TJM 55,5
Ajtóban álló nő I.	v. o. 52,5 × 41	TJM 55,26
Ajtóban álló nő II.	v. o. 50 × 37 jbl.	TJM. 55.369
Borús táj	fl. o. 23 × 27 jjl.	TJM. 55.90
Eresz alatt	fl. o. 22 × 27 jjl.	TJM. 55.208
Eresz alatt	fl. o. 22 × 27 jn.	TJM. 55.328
Falu vége	pl. 0,40 × 50	MNG. 51.644
Falu vége	fl. o. 18 × 26,5 jjl.	TJM. 55.188
Fehér ló	fl. o. 22 × 27 jn.	TJM. 55.102
Füzek alatt	fl. o. 13 × 19,5 j. hát. o.	TJM. 55.86
Háztetők	fl. o. 23 × 27 jn.	TJM. 55.202
Kertrészlet	fl. o. 20 × 27 jbl.	TJM. 55.85
Kertrészlet	p. o. 18 × 21 jjl.	TJM 55.93
Kertrészlet	fl. o. 22,5 × 27 jbl.	TJM. 55.99
Kertrészlet	fl. o. 18 × 26,5 jn.	TJM. 55.188
Kistájkép	fl. o. 14,5 × 21	MNG. 56.389
Kistájkép	fl. o. 13,5 × 20	MNG. 56.390
Kistájkép	fl. o. 14,5 × 20,5	MNG. 56.391
Napsugár	fl. o. 14,5 × 21,5 jjl.	TJM. 55.241
Napsütés	karton o. 13,5 × 19 jjl.	TJM. 55.326
Nő az udvarban	fl. o. 23 × 27 jbl.	TJM. 56.463
Női fej	fl. o. 25 × 27 jn.	TJM. 55.323
Pojáca	fl. o. 23 × 27 jjf.	TJM. 55.88
Sugoviciai részlet szivárvánnyal	v. o. 42 × 55	TJM. 52.690
Szivárvány a Sugovicán	v. o. 98 × 120 jn.	TJM. 55.325
Szobában	fl. o. 23 × 27 jjl.	TJM. 55.177
Tájkép	fl. o. 16,5 × 27 jn.	TJM. 55.118
Tájkép	fl. o. 14 × 120 jjl.	TJM. 55.158
Tájkép tanulmány	pl. o. 21 × 26 jn.	TJM. 55.25
Tájkép tanulmány	karton 0,17 × 27 jn.	TJM. 55.199
Tájkép tanulmány	fl. o. 14 × 19	MNG. 56.404
Tájkép fa alatti alakokkal	fl. o. 23 × 27	MNG. 56.400
Tájkép házzal és boglyával	fl. o. 14 × 20,5	MNG. 56.397
Tájkép piros alakkal	fl. o. 13 × 19,5	MNG. 56.403
Támaszkodó	v. o. 49,5 × 39,5 jjl.	TJM. 63.16
Udvarrészlet	fl. o. 22 × 28 jn.	TJM. 55.329
Udvarrészlet piros ruhás nővel	fl. o. 23 × 27 jjl.	TJM. 55.154
Virágot szedő nő	fl. o. 14,5 × 20	TJM. 55.159

A tulajdonos intézmények rövidítése:

MNG = Magyar Nemzeti Galéria

TJM = Tornyai János Múzeum Hódmezővásárhely

I. MELLÉKLET

1. Nagy Bercsényi Miklós (Hódmezővásárhely város tulajdona)	
2. Beregi Lajos úr arcképe. (izr. hitközség tulajdona)	
3. Szabó Mihály úr arcképe (Imre József dr. tulajd.)	
4. A csósz (Hmvásárhelyi úri kaszinó tulajdona)	
5. A Tisza Mártélynál (Hódmezővásárhelyi úri kaszinó tulajdona)	
6. Menyecske a műteremben (Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum Budapest)	
7. Betyár	
8. Este a műteremben	Ára 500 K " 200 "
9. Műteremben	" 200 "
10. Paraszt-szoba	" 200 "
11. Pusztai kút	" 100 "
12. Nyomtatók	" 200 "
13. Reggel a kútnál	" 100 "
14. Tanya-vég	" 100 "
15. Életes ház	" 50 "
16. Ludak boglyák mellett	" 50 "
17. Műteremben	" 300 "
18. Szín-vázlat	" 50 "
19. Szegény özvegy asszony	" 250 "
20. Tanulmány	" 100 "
21. Tanulmány	" 200 "
22. Szegény ember	" 100 "
23. Egy alak a Jusshoz	" 100 "
24. Szín-vázlat	" 50 "
25. Szín-vázlat	" 50 "
26. Holdas éj a pusztán	" 100 "
27. Éj a pusztán	" 200 "
28. Sárga szék	" 200 "
29. Őszi reggel	" 250 "
30. Kút a pusztán	" 200 "
31. Szegénység-nyomorúság	" 300 "
32. Délibáb	" 200 "
33. Elhagyott műterem	" 200 "
34. Esthajnal a pusztán	" 400 "
35. A téglási lapos	" 400 "
36. A vén gulyás	" 400 "
37. A libapásztor	" 200 "
38. Bál után hazafelé	" 100 "
39. Tanya udvar	" 100 "
40. Búzatábla mellett	" 100 "
41. Munkába menők	" 50 "
42. Délibábos puszta	" 200 "
43. Estefelé	" 50 "
44. Kemence mellett	" 50 "
45. Arany-tenger	" 100 "
46. Kakasok	" 50 "
47. Nyári vihar	" 150 "
48. Nyár	" 50 "
49. Délibáb	" 200 "
50. Borul körös-körül	" 300 "
51. Tanulmány Rákóczi Rodostóban-hoz	" 100 "
52. Délibáb	" 150 "
53. Akt-stúdium	" 50 "
54. Puszta	" 100 "
55. Életes ház	" 50 "
56. Puszta délben	" 50 "
57. Rongyos csárda, nincs teteje	" 100 "
58. Borulat	" 50 "
59. Eső a pusztán	" 500 "
60. Egyedül	" 600 "
61. Szín-vázlat	" 50 "

62. Kenyerező	Ára 300 K
63. A Rákóczi—Bercsényi kép első ötlete	„ 50 „
64. Puszta	„ 200 „
65. Szín-vázlat	„ 50 „
66. Út a pusztán	„ 200 „
67. Birkák	„ 50 „
68. Birkák	„ 50 „
69. A jászolnál	„ 50 „
70. Libapásztor	„ 50 „
71. Tisza-part naplementekor	„ 50 „
72. Locs-pocs idő	„ 50 „
73. Vasárnap a tanyán	„ 100 „
74. Este	„ 100 „
75. Alföldi tanya. (Kovács Sebestyén Aladár tulajdona)	
76. Itatás	„ 50 „
77. Mári	„ 100 „
78. Szín-vázlat	„ 50 „
79. Szín-vázlat	„ 50 „
80. Gebe	„ 50 „
81. A szürke	„ 50 „
82. Puszta	„ 300 „
83. Árpa föld	„ 100 „
84. Hangulat	„ 50 „
85. Rózsafelhő	„ 50 „
86. Havas út	„ 50 „
87. Borulás	„ 50 „
88. Csöndes szoba	„ 100 „
89. Műteremben	„ 50 „
90. Jönnek-e már?	„ 150 „
91. Munkában	„ 100 „
92. Tanulmány	„ 50 „
93. Tanulmány a „Csösz”-höz	„ 50 „
94. Délibábos puszta	„ 50 „
95. Öreg fűzfák (Jantsovits Emilné úrnő tulajdona)	
96. Búza mellett	„ 150 „
97. Puszta	„ 50 „
98. Tanya végénél	„ 50 „
99. Este a kapuban (vázlat)	„ 50 „
100. Legelső olajfestményem	„ 50 „
101. Az öreg szüle	„ 50 „
102. Nyomatatók	„ 50 „
103. Stúdió	„ 50 „
104. A kapás	„ 100 „
105. Hóolvadás	„ 50 „
106. Este (színvázlat)	„ 80 „
107. Itatás	„ 100 „
108. Dinnyeföldön (vázlat)	„ 50 „
109. Esteli felhő	„ 50 „
110. Nyomtatás	„ 50 „
111. Pusztai lány	„ 100 „
112. Mári	„ 100 „
113. Füzes Tisza-gát	„ 50 „
114. Tanya körül	„ 150 „
115. Passziózás (Vetró Lajos Endre tulajd.)	
116. Színvázlat a „Vén gulyás”-hoz	„ 50 „
117. Színvázlat	„ 50 „
118. Kerti részlet	„ 50 „
119. Műteremben	„ 50 „
120. Műterem-díszítés	„ 200 „
121. Színvázlat Bercsényihez	„ 100 „
122. Színvázlat Bercsényihez	„ 100 „
123. Esős idő	„ 250 „
124. Pusztai kútnál	„ 200 „

125. A sógor	Ára	50 K
126. A sámsoni csárda télen	„	50 „
127. A polyvás mellett	„	60 „
128. Délben	„	50 „
129. Arckép-vázlat	„	50 „
130. Búza mellett	„	50 „
131. Elbeszélést hallgatók	„	300 „
132. Nyári felhő	„	50 „
133. Nyári felhő	„	50 „
134. Kint a pusztán	„	50 „
135. Legelésző lovak	„	50 „
136. Legelésző lovak	„	80 „
137. Csönd	„	50 „
138. Eső után	„	20 „
139. Boglya	„	20 „
140. Nyári délután	„	50 „
141. Nyári vihar	„	50 „
142. Polyvás	„	50 „
143. Polyvás ludakkal	„	50 „
144. A szellő	„	50 „
145. Toldi Miklós lova	„	50 „
146. A kanász	„	50 „
147. Szeles idő	„	100 „
148. Népoktatás a tanyán. Kovács S. Aladár tulajd.		
149. Népoktatás a tanyán. Imre József dr. tulajdona		
150. Hangulat	„	20 „
151. Hangulat	„	20 „
152. Szélben	„	50 „
153. Nyári jászol mellett viharban	„	50 „
154. Az öreg templom (Ref. egyház tulajdona).		
155. Az öreg templom kapuja. (Ref. egyház tulajd.)		
156. Tiszaparti halász kunyhó (özv. Dobossyné úrnő tulajdona)		
157. Lenyugvó nap (vázlat. özv. Dobossyné úrnő tulajdona.)		
159. Nyugalom (elkezdve).		
159. Kacsák	„	50 „
160. A nemesi diploma (Kovács S. Aladár tulajdona)		
161. Tanulmány-fej	„	40 „
Aquarellek, rajzok, fényképek stb.		

II. MELLÉKLET

Tornyai Jánosnak!

Kedves Barátom! Somogy országából, egy kis falu temetőkápolnijából írom leveletem, hogy igazoljam magam a Te kiállítási megnyitóról való távolmaradásért. Te tudod, hogy távol lennem Szt. Vendel kápolna freskóinak 20-ig való megfestése kényszerít. Nem tudja azonban sok más szemlélődő bajai barátunk, a műszerető közönség, aki esetleg tüntetésnek minősíthetné ezt, holott esetleges távollétem talán csak javadra szolgál.

Mert ugyanis lelkiismereti kérdést kell ma már csinálnom abból, hogy egy kiállítást én méltassak, vagy ne. Mint égett tollú madár óvakodom tintába mártani pennám. Pedig köztünk maradjon a szó — Rólad szívesen írnék így a látatlanban is kritikát, mert ismerem művészetedet, ismerem a művészt, akit az ifjak félve kerülnek, mert elviszed előlük a díjakat.

Vajjon nem okosabb-e hallgatnom és Szt. Vendelhez fordulnom, hogy áldó kezével a művész-barányát vegye pártfogásába és barátját: Téged, aki ezt a kis durva tréfát nekem megbocsátod.

A lényeg azonban mégis az, hogy tudassam veled, hogy lélekben ott vagyok a Te művészi szép kiállításodon, ott a sok ünneplő között és mint máskor is szívesen szoltam érdemes képek Baján maradására érdekében: most is, és pedig hangsúlyozottabb mértékben tenném ezt a Te nagybecsült művészi alkotásaidért. Kívánok neked, Bajának, minden műpártoló vásárlónak sok szerencsét, hogy ha hazamegyek, Néked és a kedves bajaiaknak is gratulálhassak.

Gölle, 1928. okt. 4.

Szeretettel köszönt
Éber Sándor

III. MELLÉKLET

Tornyai János üdvözlése!

A művészvilág jelesei kedves üdvözlőket küldtek Tornyai János festőművésznek, aki Baján a Nemzeti Szálló dísztermében rendezti kiállítását. A levél, amelyet a képzőművészet kitünőségei, írók írtak alá, a következő:

Kedves Mester és Barátunk!

Kiállításod alkalmából sok szeretettel üdvözlünk — reneteg sikert kívánunk neked is, de a bajaiknak is, akiknek sikerülend eredeti Tornyaiakat szerezni.

Márk Lajos, a Munkácsy Céh elnöke, Kernstok Károly festőművész, Wertheimer, a Képzőművészeti Társulat igazgatója, Torockai Wiegand Ede, iparművész és építész, Berán Gyula, dr. Lázár Béla műkritikus, Gábor Móricz festő, Herman Lipót író és festő. Fränkel Ernő műkereskedő, Petrovics Elek, az Országos Szépművészeti Múzeum igazgatója, Kallós Ede szobrász.

IV. MELLÉKLET

Kedves Barátom!

Nagyon sajnálom, hogy Kallós barátunkkal együtt nem mehettem el Bajára a kiállításod megnyitására, amelynek megható voltát Kallós oly elragadtatással beszéli most nekem. Sok mindenféle dologom úgy összehalmozódott, úgy tornyosult, hogy nem szabadulhattam el Budapestről. Magam helyett elküldtem egy lelkemből fakadt cikkemet az egyik bajai lapnak s remélem, hogy megértésre talál a Tóth Kálmán hazájában.

Remélem azt is, hogy nagy sikered van. Anyagi is. Elvégre is busásan rászolgáltál erre is.

Isten áldjon meg kedves Jánosom! Szeretettel köszönt igaz barátod a művészetednek rajongó tisztelője.

Gerő Ödön.

DER MALER TORNYAI IN BAJA

Baja liegt der Landkarte nach auf der als Alföld bekannten grossen ungarischen Tiefebene. Ihrem Charakter nach schliesst diese Stadt sich viel mehr an Transdanubien als dem Alföld an. Ihre soziale und wirtschaftliche Struktur, ihre gewerbetreibende Bevölkerung, ihr geistiges Gesicht macht sie transdanubischen Städten ähnlich.

Die ausstrahlende Wirkung ihres geistigen Lebens war schon um die Jahrtausendwende ansehnlich. Besonders lebhaft ist ihr Musikleben, aber ihr wohlhabenderes Bürgertum interessierte sich auch für die bildenden Künste. Von diesem Interess der Stadt für die bildenden Künste wird Tornyai dazu bewogen, die 1908 bei Gelegenheit des 25 jährigen Jubiläums seiner Tätigkeit als Maler in Hódmezővásárhely veranstaltete Ausstellung auch in Baja vorzuführen. Bei dieser Gelegenheit kam Tornyai zuerst in Verbindung mit Baja. Die Ausstellung fand unzweifelhaft Erfolg. Aber 20 Jahre lang ruhten die Beziehungen zwischen Tornyai und der Stadt Baja. 1928 wird dann Tornyai von dem Bajaer Weingartenbesitzer Géza Szász auf sein Gut in Petőszőlők eingeladen. Die warme Atmosphäre des dortigen Empfanges erfüllt mit Wohlgefühl den alternden und von seelischen Krisen geplagten Künstler. Er malt hier gerne und oft das Ufer der Sugovica, des hiesigen Nebenarmes der Donau, den Hof der Villa und seine eigene Wohnung. Den 8. Oktober 1928 eröffnet er eine Ausstellung, deren Material zum grossen Teil die hier entstandenen Werke bildeten. Die bei dieser Ausstellung forgeführten Werke bildeten die Öffnung einer neuen Periode in der Entwicklung des Künstlers. Entgegen seiner früheren schweren, gewichtvollen Werken mit tragischem Grundton beginnt hier jener späte reiche Schwanengesang in der Kunst Tornyais, der bei ihm seine volle Blüte, das Ankom-

men auf den Gipfel erst in seinen Szentendreer Jahren erreicht. — Die Ausstellung zeitigte auch in materieller Hinsicht für ihn vorzügliche Ergebnisse. Ausser Privatpersonen kaufen von ihm auch öffentliche Einrichtungen — unter diesen auch die Stadt Baja — Gemälde ab, Später kehrt Tornyai noch einmal nach Baja zurück, schon im Jahre 1929. Bei dieser Gelegenheit nimmt er jedoch die Gastfreundschaft eines Freundes nicht mehr in Anspruch, sondern mietet für sich auf dem Ufer der Sugovica ein Haus. Während seines diesmaligen Bajaer Aufenthaltes malte er im allgemeinen Landschaftsbilder von kleinem Ausmass und intimer Stimmung und auch einige Interieure. Weiter kehrt er jedoch nie mehr nach Baja zurück. Er wählt zum Schauplatz der Tätigkeit seiner nachfolgenden Jahre das Städtchen Szentendre, Baja nimmt dennoch einen ansehnlichen und wichtigen Platz in der ganzen Kunst Tornyais ein, weil diese Stadt in dieser Kunst den Sonnenschein, die Harmonie und die Ausgeglichenheit bedeutet. Alldas findet in dem ganzen Lebenswerk Tornyais vor allem in der angenehmen, entgegen dem dramatischen Glühen des Alföld und seinen trockenen Sandböden weicheren, äusseren Form dieser Gegend und in der warmen Gastfreundschaft der Bajaer, dann in der liebevollen Sorgsamkeit seiner späteren Gattin seine Erklärung. Alldas bereicherte mit ungefähr 200 Werken von Qualität in Baja das Lebenswerk Tornyais und durch ihn die ganze ungarische Kunst.

János Dömötör

KALLÓS EDE EMLÉKEZETE

Abból a sajnálatos esetből, hogy születésének századik évfordulóján igen szegényesen emlékeztünk *Kallós Edére*, s hogy mindmáig életének és munkásságának összefoglaló jellegű, értékelő feldolgozása nem készült el, arra lehet következtetni, hogy neve, működése kiesőfélben van a köztudatból. Pedig sok köztéri szobra, síremléke mindennapos látvány mind Budapesten, mind az ország különböző helyein s nem egy esetben munkái a megbecsült, számontartott szobrok közé tartoznak. Érdekes ellentmondás van köztudatból való kiesése és munkáinak elterjedtsége, számontartása között. Mindjárt előljáróban idevonatkozólag azt mondhatjuk talán el, hogy már hosszú élete során, élete végén korszerűtlenné vált, sok vonatkozásban túlhaladták. Élete utolsó éveiben nem is hallatott magáról, régtől fogva nem dolgozott. Pedig munkássága a maga korában jelentős és nagyhatású volt. Alakja, munkássága hozzátartozott a hódmezővásárhelyi művészvilághoz, annak egyik első tagja, kezdeményezője volt.

Tekintve az elmondottakat, szűkebb pátriája nem mehet el szóltanul születésének századik évfordulója mellett. Ez a megemlékezés nemcsak életét és munkásságát kívánja röviden felvázolni, hanem ismételten fel kívánja a figyelmet hívni *Kallós Edére* és ösztönzést akar adni egy elkészítendő Kallós-monográfia megírásához.

Szeremlei Samu szerint *Kallós Ede* 1866. február 22-én született Hódmezővásárhelyen. Apja *Klein Ábrahám* volt és az ötvenes évek végén jött Hódmezővásárhelyre, mint kékfestő.¹ *Kiss Lajos* szerint azonban nem 22-én, hanem 17-én született és az apja *Klein Albert* és családja szegényesen éldegélt. Először Hódmezővásárhelyt a Kis Csúcs városrészében laktak itt született Ede is. Később a susáni városrészbe költöztek, ahol a Nagy utcán vettek házat; ez a mai Klauzál utca 74. számú ház. Minthogy a kelmfetés és tisztítás gyengén jövedelmezett *Klein Albert* kereskedéssel is foglalkozott. A kis szatócsbolt, amely Sárga bolt néven volt a környéken ismeretes, már valamivel jobban ment, mint a kelmfestés és lehetővé tette, hogy *Klein Albert* gyerekeit megfelelően iskoláztassa.

Ede képzőművészet iránti érdeklődése, tehetsége korán, már gyermekkorában megmutatkozott. A fiatalemberre, aki középiskolai tanulmányait a hódmezővásárhelyi gimnáziumban végezte, hamarosan felfigyelt a város művész-közélete. Mint köztudott dolog, a váráshelyi művészvilág bölcsője, a Hódmezővásárhelyen 1868-ban letelepedett *Plóhn Illés* fényképész műterme volt. *Plóhn Illés* és fia *József*, aki később folytatta apja mesterségét, nyitva tartotta műtermét a város festői, szobrászai előtt. Kallós Ede különösen jó bartáságba keveredett *Plóhn Józseffel*. Sokat tartózkodott és dolgozott a Plóhn-féle műteremben. Gyakran beszélgetett az ott

¹ *Szeremlei Samu*: Hód-Mező-Vásárhely története. Hódmezővásárhely 1913. V./II. 1032—1033.

² *Kiss Lajos*: Vásárhelyi művészet. Bp. évf n. (1956.) 34.

ugyancsak sokszor megjelenő *Tornyai Jánossal*, *László Fülöppel*, *Endre Bélával*, *Iványi Grünwald Bélával* és másokkal. Középiskolai tanulmányai után az Országos Iparművészeti Iskolába iratkozott be, ahol nagy szorgalommal, eredményesen tanult. A tehetséges, fiatal szobrász hamar találkozott a sikerrel, elismeréssel. Az Iparművészeti Iskolából állami ösztöndíjjal Párizsba ment, ahol három és fél évig tanult, dolgozott. Párizsban *H. Chapunál* tanult, aki a kor divatos, nagyhatású szobrásza volt. *Henri, Michael Chapu* a formák tiszteletére tanította. Mestere hatására *Kallós* is behatóan tanulmányozta a görög-római szobrászatot és vele kapcsolatosan a mitológiát — ahonnan *Chapu* oly sok ösztönzést nyert. *Kallós* művészete azonban soha sem lett olyan érzélgős, mint mesteréé. Ő megmaradt a forma tisztelete, a plaszticitás minden körülmények között való biztosítása mellett. *Chapu* nem is annyira a belső tartalom, mint inkább a témaválasztás területén volt rá jelentős hatással, lévén ő maga is jeles emlékműszobrász és éremvéső. *Kallós Chapu* nyomán is szívesen fordult a történelmi személyiségek felé. Ahogy *Chapu* megmintázta *Jeanne d' Arcot*, *Alexandre Dumast*, úgy vette *Kallós* munkába *Bessenyeit*, *Kossuthot*, *Madáchot*. Természetesen hazai indításai is voltak. Főleg *Strobl Alajost* említhetjük, akinek nemes naturalizmusa *Kallósnál* veszített merevségéből, könnyedébb, érzelmekkel telítettebb lett. Párizsban együtt volt *Iványi Grünwald Bélával* s ahogy *Kiss Lajos* írja, 1889-ben, egy tavaszi este, ott határozták el, hogy franciaországi tanulmányútjuk után Hódmezővásárhelyre mennek, ahol a *Plóhm*-család műtermében fognak dolgozni.³

Hazajöve valóban Hódmezővásárhelyre vitte az útja, de csak rövid ideig tartózkodott szülővárosában. Hamarosan Budapestre költözött, ahol a milleneumi évek képzőművészeti élete központjába került. Innen van az, hogy *Kiss Lajos* életét és munkásságát már idézett könyve „nem itt élt képzőművészek” című fejezetében tárgyalja.⁴

Kevéssel Párizsból való hazatérte után a Képzőművészeti Társulat Téli Tárlatán kiállította *Dávid* című szobrát. Ezt a szobrot a naturalista plasztika kiváló alkotásaként fogadták és tartották számon, mindjárt kezdettől fogva. *Kallós* elnyerte vele a Nadányi-féle ösztöndíjat. A hivatalos körök is felfigyeltek rá s *Pulszky Ferenc* az Országos Képzőművészeti Tanács elnöke, 1895-ben, a gyulaiaknak *Kallós Edét*, mint „fiatal, de igen tehetséges” szobrászt ajánlotta az *Erkel* szobor elkészítésére.

A milleneumi évek igen kedveztek, mondhatni nagy konjunktúrát csináltak az emlékműszobrászatnak. Az ország legkülönbözőbb helyein sorra emelték az emlékszobrokat hazánk nagyjai, jelesebb eseményei emlékezetére. Igen sok szobor született ekkor s nem mindről mondható el, hogy jó, szerencsés alkotás. Ezeknek a szobroknak a többségénél csupán két szempont érvényesült, a konvencionális ábrázoláshoz, az alaphoz való hasonlóság és az olcsóság. Nagyon jellemző idevonatkozóan az Országos Képzőművészeti Tanács véleménye *Kallós* gyulai *Erkel* szobráról. A Tanács „a szobrot arányos felépítésben, az anyag stílszerű alkalmazásában, a művészileg igen gondos és nemes kidolgozásban, valamint a nagyon jellemző hasonlatosságban (oly) elismerésre méltó, szép műnek találta”⁵

Kallós egyéniségének nagyon megfelelt az emlékszobrászat. Monumentális szobrok készítéséhez nagy érzéke volt és tudatosan is törekedett a hasonlóságra. Mint-hogy törekvéseit maradéktalanul meg tudta valósítani, alkotásai jó emlékszobrok

³ *Kiss L.* i. m. 33.

⁴ *Kiss L.* i. m. 31—32.

⁵ *Scherer Ferenc*: Gyula város története. Gyula 1938. II. 226—228.

lettek, sikereket értek el. Innen van az, hogy egyre-másra kapta a megrendeléseket. 1891-ben készítette el *Irányi János* síremlékét. 1896-ban leleplezték Gyulán *Erkel* szobrát.⁶ A hét milleneumi emlékmű közül ő csinálta a pusztaszeri és a zaborhegyi emlékműveket. 1897-ben különösen szép eredményeket ért el, ekkor állították fel *Kölcsey* szobrát Nagykárolyban, *Szent István* szobrát Palánkán. 1899-ben leplezték le *Bessenyei György* szobrát Nyiregyházán, majd pedig 1903-ban *Kossuth* szobrát Hódmezővásárhelyen és kevéssel utóbb Makón. Külön kell szólnunk síremlékeiről. Az 1902-ben készített *Kozma* síremlékét, melyet a Múcsarnokban kiállított, *Rökk-díjjal* tüntették ki. Sikere valóságos lavinát indított el. Megrendelést megrendelés után kapott; gyors egymásutánban készültek síremlékei. 1904-ben *Erkel Ferencnek*, 1905-ben *Jankó Jánosnak* készített síremlékét. Hamarosan követte a többi: a *Tóth Lászlóé*, *Vadnay Andoré*, *Bartha Miklóssé*, *Irányi Dánielé* és *Falk Miksáé*. Tőle származik a Kerepesi temető nagyszabású *Bánffy-síremléke* is.

Közben természetesen az emlékműszobrászattal sem hagyott fel; 1904-ben készült el budapesti *Irinyi* szobra, 1908-ban *Telcs Edével* közösen készítette a budapesti *Vörösmarty* szobrot és végezetre 1939-ben leplezték le budapesti *Kölcsey* szobrát, mely a régebben készített nagykárolyi szobra finom utánérzése. A Magyar Nemzeti Galéria tizenegy alkotását őrzi: a *Bessenyei* szobor 59,5 cm magas alumínium és egy 60 cm magas bronz változatát; *Bessenyei György* 57 cm magas bronz fejét; a *Dávid c.* szobor 179 cm magas bronzalakját; *Fekvő nő* (21,5 cm magas, bronz és terrakotta); két *Kölcsey Ferenc* (44,5 cm magas, gipsz és 27 cm magas, terrakotta); *Madách Imre* (32,5 cm magas, bronz); *Ráth Károly* (61 cm magas, bronz); *Szent János* (24 cm magas terrakotta) és *Úriasszony* feje (31 cm magas, bronz) című szobrokat.⁷

A monumentálishoz való vonzódásával magyarázható, hogy épületszobrászattal is foglalkozott. Ő készítette például, többek között, a marosvásárhelyi kultúrpalota szobrászati elemeit.

Mint emlékszobrász, nagy tökélyre fejlesztette a hasonlóságot. A hasonlóság, mint művészi eszköz, mód s egyben igény, különösen szépen mutatkozik meg arcképdomborművein. Ilyet igen sokat csinált, legnevezetesebbek a *Tóth László* festőművészről, *II. Rákóczi Ferenc* fejedelemről, *Prohászka Ottokár* püspökről és *Márkus Géza* szinigazgatóról készítették. A főváros *Ferenc József* jubileumi díjjal tüntette ki annak idején, különös tekintettel arcképeire.

Kallós Ede „meleg kedélyű férfi volt, akinek elméjét és kezét egész munkásságában mindig tiszta művészi szándékok vezettek”.⁸ Művészi fejlődése későbbi szakában mindinkább elhagyta a francia hatásokat, a párizsi impulzust. Egyre inkább kialakította sajátos művészetét, melyben *Lyka Károly* szerint „a plasztikára való rendületlen törekvés, a bensőséges munka kultusza, a meg nem alkuvás maradt meg irányító erőnek”.⁹ Szűkebb hazája szempontjából nem különbös rámutatnunk arra, ahogy *Kiss Lajos* egyik leveléből idézte, hogy szülővárosa, a művészetet teremtő vásárhelyi miliő alakította, formálta művésszé. Ezzel a vásárhelyi humuszba gyökerező szemlélettel alakult át művészeté, ez oldotta fel a francia hatást és tette annak jellemző könnyedségét hazaivá, sok esetben jellegzetesen *Kallósvivá*. *Kiss Lajos* írja, hogy *Kallós Ede* életében nagy szerepük volt a gyermekkori benyomásoknak, átélé-

⁶ *Dankó Imre*: Kallós Ede Erkel szobra. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Jubileumi Évkönyve 1960. 117—119.

⁷ A Magyar Nemzeti Galéria állagjegyzéke I/a. Bp. 1959. 768—778. tételek a 223—226. oldalakon.

⁸ *Lyka Károly*: Szobrászatunk a századfordulón. Bp. 1959. 27.

⁹ *Lyka K.* i. m. 26.

seknek abban, hogy szobrász lett. „Vásárhely végtelen rónasága, felékesítve az azon dolgozó gyönyörű csoportokkal, meg a drámai mozzanatokban gazdag Tisza áradása, mélységes nyomokat hagytak lelkében... felejthetetlen volt előtte, midőn hajnalban félverték a templomok harangjait és meglett emberek, fiatalok, asszonyok, lányok tódultak talicskákkal, szerszámokkal felszerelve a tiszai gátra, hogy a mentőmunkálatokat végezzék. Az ijedt gyermekek szemével nézte az elvonulókat. Ma is látja az arccokat és csoportokat. A vásárhelyi paraszt lakodalmas menet templomba vonulása pompás feladat egy dombormű megalkotására. Ezeket a képeket — és még hányat! — ismertebb művész korában szerette volna megjeleníteni komoly plasztikai formában...”¹⁰

Ez a vásárhelyi impulzus, francia könnyedséggel oltott naturalizmusát reálissá, élettellel telítette tette. Véleményünk szerint sikereiben nemcsak „a feltűnő hasonlóság” játszott nagy szerepet, hanem az a nagyfokú művészi realizmus, amely munkáin megmutatkozott. Karakterizáló erejét minden esetben erősen befolyásolta az ábrázolt személyhez való szubjektív viszonya. Ez ott kezdődött, hogy nem mindenkit volt hajlandó megmintázni. Temperamentumos, érzelmeket, indulatokat kifejező szobrai pedig csak azok, ahol az ábrázolt egyéniségekhez közös eszmei szálak fűzték. Ilyen szempontból különösen figyelemre méltó gyulai *Erkel* szobra s nemkülönben az igen sok, többségében szokványos *Kossuth* szobrok közül kiemelkedő szegedi, illetve makói *Kossuth* szobra.

Könnyedén bánt az anyaggal, igen gyorsan dolgozott s alkotásai többségén a gyors munka nyomainak is kifejezésbeli jelentősége van. Különösen érezhető ez gyulai *Erkel* szobrán és a higgadtabb nyíregyházi *Bessenyei* szobron. Bár a milleneum éveiben, az emlékszobrok virágkorában élt és alkotott, nem sok érzéke volt a pátoszhoz. Tudott fenséges lenni s ezt leginkább építészeti elemek alkalmazásával, csoportos kompozícióval, monumentalitással biztosította, mintsem pátosszal. Azt, hogy a pátoszt kerülte, egyéniségével magyarázhatjuk: közvetlen, mindig dolgozó, szerény ember volt, aki a nagy dolgokat valóban nagy dolgoknak és a kicsinyeket valóban kicsiknek képzelte. Barátai, ismerősei őszinteségéért és olykor-olykor szinte naívság számba menő egyszerűségéért tisztelték és becsülték. Érdekesen mondták el róla, hogy egész testi és lelki mivoltában, alakában magyarrá, közelebről alföldivé, hódmezővásárhelyivé tudott lenni; „provincialista” úgy, hogy megjárta Párizst, hogy megcsodálta Pest. Munkássága nagyhatású volt. Sokan tekintették példaképnek, még többen használták kiindulópontként. Munkásságának utóéletét, hatását mindenekelőtt *Pásztor János*, de a későbbiekben nem kisebb szobrász, mint *Medgyesy Ferenc* alkotásaiban is nyomon követhetjük.

Munkásságával, művészi fejlődésével, életműve összeállításával mindenféleképpen érdemes volna behatóbban foglalkozni, mert hatása napjainkig tart és mert alkotásai ma is gyönyörködtetnek, tanítanak bennünket.

Egyes közlések szerint 1952-ben, a Művészeti Lexikon szerint azonban 1950. március 11-én halt meg Budapesten.

Dankó Imre

¹⁰ Kiss L. i. m. 34.

A MEMORY OF EDE KALLÓS

Ede Kallós was born in 1866 in Hódmezővásárhely (Hungary, County Csongrád). He was one of the first creators of Hódmezővásárhely's life of art. He studied in Paris at H. Chapu. After his homereturning he became an acknowledged sculptor of the millenium and the turn of the century. There are many public place sculptures and monuments of him in the different parts of the land. His activity is characterized by a Frenchlike loosened naturalism. He was an unaffected, from the first to last trusting man in the society-and personage-forming power of the art. The surroundings of the city of Hódmezővásárhely, the emotional and intellectual world of the peasantry of the Hungarian Plain impressed a seal on his life-work. He took a great influence. He died in 1950 in Budapest. We want to actuate with this memory of his borning century to the more cognition and respect of his whole life-work.

Imre Dankó

SZEGEDI KÉPZŐMŰVÉSZEK A MUNKÁSMOZGALOMBAN*

Már a század elején több olyan haladó gondolkodású szegedi képzőművészt találunk, akik nem értettek egyet koruk ellentmondásos társadalmi rendszerével és a meglevő állapotokkal szemben elégedetlenséget éreztek. Közülük a Szegedi Munkás Szabadiskolában tanító *Szöri József* (1878—1914) festőművészt említjük meg, aki a radikálisok soraiban aktívan tevékenykedett. Jelentősen azonban a filozófikus elméjű *Károlyi Lajos* (1877—1927)¹ emelkedik ki, aki mint tolsztojánus, az utópista szocialistáknak ahhoz a csoportjához tartozott, akik mesterükkel azt vallották, hogy az igazi társadalmi megújhódást csak az egyén erkölcsi és vallási megjavulásával lehet elérni.² Károlyi éppen úgy mint kül- és belföldi utópista társai, — az 1919-es Tanácsköztársaság előtti elszigeteltségénél fogva — nem értette meg, hogy a proletariátusban nem elegendő a kizsákmányolt tömegeket látni s velük érezni; hanem fel kell bennük fedezni Marx és Engels tanítása szerint azt a nagy társadalom alakító erőt, amely kizárólag egyedül képes arra, hogy harcával kivívja a nép valódi uralmát jelentő szocializmust.

Az etikailag magas fokon álló, köztiszteletnek örvendő Károlyi, bár nem volt marxista, de mégsem bizonyult rossz tanítónak, mert a szocializmus gondolatát — többek között — általa ismerte meg egy fiatal helyi ügyvédjelölt, Czibula Antal, aki később, a Tanácsköztársaság idején, a szegedi direktórium elnöke lett.³ Az itteni festőkkel és szobrászokkal szoros kapcsolatot tartó, műpártoló Czibula egy könyvében külön fejezetet szentel, a társadalomfejlődési kérdésekkel foglalkozó Károlyinak.⁴

Aki Szeged festő-poétájának, Károlyi Lajosnak lírai gyöngédségű művészetét vizsgálja, tapasztalhatja: itt egy olyan mesterről van szó, akinek alkotásaiban nincs dráma és szenvedély, mint Tornyainál vagy Kosztánál, de nincs fiatalos paraszti derű sem, mint Nyilasynál. Nála, nehezen szerzett emberi boldogság, kiegyensúlyozott lelkiharmónia található. Képeiben a nagybányai iskola tanulságai, a „finom naturalizmus” formájában nyilvánulnak meg. Piktúrájának fejlődését, a valóság tanulmányozása és a látványban való érzelmi elmélyülés vitte előre. Károlyi — mint Nagy Balogh János — rendkívül sok önarcképet festett. Ezekről egy aszketikus arcú

* Kivonat a szerző Szeged képzőművészetéről készülő terjedelmesebb írásából. (A szerk.)

¹ A feltüntetett irodalom a dolgozat tárgykörének megfelelően, nem általános jellegű, hanem szegedi vonatkozású.

Károlyi Lajosra vonatkozó részletes irodalmat lásd: Szelesi Zoltán: Károlyi Lajos. — A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1958—1959. Szeged, 1959. 143—189.

² Kézai Simon: Károlyi Lajos szegedi festő látogatása Tolsztojnál. Szegedi Híradó (továbbiakban: SzH) 1909. szept. 26.; Kézai Simon: Szegedi festő Tolsztojnál. Dél-Magyarország (továbbiakban: Dm) 1910. nov. 17.; Károlyi Lajos: Tolstoj. Dm 1910. dec. 25.

³ Csongor Győző: A forradalmak szegedi szemtanúi (Visszaemlékezések 1918—19-re). Szeged, 1959. 16.

⁴ Czibula Antal: A nagy diktátor. Szeged, 1928. 169—199.

ember tekint ránk, aki az élet örömeiről való szándékos lemondásban vélte megtalálni szellemének kiteljesedését. De gyakran kereste fel, a hepe-hupás árterű Tiszapartot vagy az árvíz előtti szegedi utcákat, hogy sajátos hangulatukat ezüstös tónusokkal megragadja. A művész azonban nemcsak önmagát ábrázolta legtöbbször, nemcsak a helyi táj jellegzetességeit fedezte fel, de megtalálta benne az embert is, a szenvedőt. Munkanélkülieket és koldusasszonyokat mutató képei, az egyre szilárduló szociális érzéseit tanúsítják. Ez tűnik ki cikkeiből is.

Írásainak egyikében a fennálló rendszert ostorozza, mely embertelenségével megfertőzi a művészt és a művészetet öncélúvá változtatva elszakítja a tömegektől. „Meggzúnt az erkölcs — írja Károlyi —, mint az egységben való viszonyok köteléke, s mindenki önmagáért él nagyon is individualista módon. Művésznyelven a rész lett hangsúlyozva az egység rovására. Leprofanizálódott a világ, látszat foglalta el a helyét a lényeknek, érzékiség az önfegyelmezésnek, gyűlölet a szeretetnek, kapzsiság az adakozásnak, iszákosság a mértékletességnek. A létért való küzdelem s a machiavellizmus lett az irányelvük. Pénz lett az úr s a kegyetlenség: hatalom... Ez a lelki bázis lett szülője a modern művészetnek. Az egyéniség kultusza, a művészi önzés úrrá lett a művészetben is, létrehozta az individualista művészetet. Mint az önző megfélemlézik a morál törvényéről, mely őt az „egész”-nek alárendeli, úgy az individualista művész is túlzott alanyiségében megfélemlézik az objektív világrend törvényeiről, s felelőtlenül tárja elénk egyénisége összes csodabogarait.”⁵

Juhász Gyula a helyi festők közül, Károlyival volt legjobb barátságban.⁶ A költő sokszor méltatta a művész munkásságát és verseket is írt neki. Kontemplatív lényük és halk szavú lírájuk rokonságban állt egymással. Károlyi Lajos kiemelkedő alakja Szeged képzőművészetének. Kortársaira és a ma élő helyi festők munkásságára is hatást gyakorol. Alkotásainak nagy része a — művész hagyatékaként — a Móra Ferenc Múzeumba került.

A szegedi képzőművészeknek a munkásmozgalommal való kapcsolata, az első háború után Oroszországból hazatérő magyar hadifoglyok agitációs tevékenységében kereshető. Hódi Géza és Kovács Ágoston, helyi származású festők több évet töltöttek együtt a tomszki fogolytáborban, ahol a színielőadások díszleteit közösen készítették. 1918 nyarán, a szocializmus eszméivel tértek haza. Itthon magánbeszélgetések útján tájékoztatták az embereket és művészkollégáikat az Oroszországban végbement forradalmi változásokról. Kovács Budapestre költözött, ahol 1919-ben, a Hadviselt Művészek Kiállításán, fogsága alatt festett akvarelljait szerepeltette, majd később a Múcsarnokban mutatta be munkáit. Kettőjük közül, a proletár ügyért való harcban, az itthon maradt Hódi állt helyt következetesebben, ezért róla szólunk részletesebben.

⁵ Károlyi Lajos: Néhány szó a művészetéről. Dm 1926. júl. 4.

Károlyi Lajossal kapcsolatban említjük meg azt az egykori hírt, mely a Dél-Magyarország 1919. április 17-i száma szerint: „... a nagy szegedi művészt, a magyarországi képzőművészeti ügyek népbiztosává nevezték ki Budapesten... Együttal azzal is megbízták, a magyar kultúra mai irányítóit Károlyi Lajost, hogy Szentendrén és Budapesten művészi iskolát létesítsen és egyben az egész magyar képzőművészet szellemi irányítását is ő fogja intézni Magyarországon.” E szép és nagyjelentőségű megbízatás, a társadalmi megújítást régóta valló és hirdető Károlyira nézve valóban nagy megtiszteltetés lett volna. Azonban e közlés hitelességét megcáfolja az a tény, hogy Károlyi 1921 tavaszán még Szegeden tartózkodik és kiállít. Akkor, amikor a fehér terror elől egy népbiztosnál kevésbé érdekeltnek is menekülnie kellett. Egyébként is a Tanácsköztársaság alatt Budapesten a Népbiztosok Tanácsa művészeti direktóriumot állított fel az ügyek intézésére. Ennek pontos részleteiről szakirodalmunk tájékoztató, amely Károlyi Lajosról nem tesz említést.

⁶ A költő és a festő kapcsolatával foglalkozik: Szelesi Zoltán: Juhász Gyula és Károlyi Lajos c. írása. (Paku Imre): Juhász Gyula. 1883—1937. (Emlékezések, dokumentumok) Bp. 1962. 445—458.

Hódi Géza (1881—1942)⁷ egy szegedi hajóács fia volt. Tanulmányait, a budapesti Mintarajziskolában, s utána Münchenben, Hollósnál végezte. 1905-ben hazatért Szegedre és rajziskolát nyitott. Ez időben festette egyik jelentős képét, a Víz-hordók-at, amely más alkotásaival együtt a Móra Ferenc Múzeumba jutott. Házassága után, felesége szüleinél, Kiskunhalason telepedett le. Itt hozta létre világos tónusú plein air képeit és családjáról valamint önmagáról készített arcmásait. A helyi és a fővárosi tárlatokon kívül, Párizsban is kiállított, ahol 1902-ben díjat nyert. Biztatóan induló fejlődését megakasztotta a közben kitört háború. 1914-ben bevonult s az orosz frontra vitték. Itt a következő évben hadifogságba esett. A tomszki fogolytáborban lehetőség nyílt, hogy művészetével foglalkozzon. A szibériai hideghez nem szokott Tisza-parti festő, a barak fagyos ablakán keresztül figyelt ki a szabadba és az el-el suhanó szánokat friss vázlatokban örökítette meg. Sok képe mutatja, hogy érdeklődéssel szemlélte az orosz táj jellegzetes vonásait és a környéken dolgozó parasztok munkáját. Kisméretű, de a fogolytábor életét hűen érzékeltető alkotásait, főleg akvarellal festette. Itteni művei közül az egyik arról tanúskodik, hogy Hódi 1918-ban együtt örült a környék egyszerű embereivel, az orosz munkásosztály által kivívott első, szabad május elsejének.

A tomszki fogolytáborból 1918 júniusában, a kommunizmus győzelmébe vetett hittel tért haza. Budapesten előadást tartott, a Művészeti Dolgozók Szakszervezetében az orosz viszonyokról, majd ősszel Szegedre jött pártmunkát végezni. 1919 tavaszán, a Kiskunhalason megalakult direktorium tagja lett. A művészeti és közoktatási teendőket végzését bízták rá. A szegedi művészeti élettől azonban nem vált meg, hanem ezzel emigrálásáig kapcsolatban maradt.

A Szocialista Forradalmat közvetlenül átélte, kommunistává vált magyar hadifoglyok, mint Hódi Géza és a régebben Szegedre került orosz származású szakmunkások, mint a haladó szellemű Eidus Bentian itt terjesztett forradalmi nézetei, kétségtelenül jó talajra letek a szegedi képzőművészek körében. Azonban a helyi festőket, szobrászokat nemcsak ők aktivizálták, hanem ösztönzőleg hatott rájuk a szegedi proletariátus egyre nagyobb arányú szervezkedése is, melyet a felvilágosult munkások, kommunisták, a dolgozó nép szabadságának kivívása érdekében végeztek.

A Szellemi Munkások Szakszervezetének keretén belül létrejött szegedi képzőművész csoportnak abból az 1919 márciusában hozott fontos indítványból,⁸ mely magába foglalta helyi festészetünk és szobrászatunk előrehaladásának feltételeit — mint a művésztelep, állandó kiállítási helyiség, műtermes lakások és művészeti díjak létesítése —, csak annyi valósulhatott meg, amennyit sok küzdelem árán ön-

⁷ Irodalom: A művészi-öszöndíj. SzH 1907. aug. 1.; Művészet, 1913. 235.; Nem lesz szegedi művésztanács. Dm 1919. márc. 2.; A Szellemi Munkások Szakszervezetének ülése. Dm 1919. márc. 6.; Megalakult a szegedi képzőművészek szakszervezete. Dm 1919. áprl. 27.; Kraszna József: Hódi Géza. Színház és Társaság, 1926. máj. 10. 8.; [Lengyel Vilma] (1. v.): Hódi Géza tárlata a Kass-halljában. Dm. 1926. máj. 18.; Hódi Géza gyűjteményes kiállítása a Kass-halljában megnyílt. Dm 1926. máj. 26.; Herman Lipót: Akik lemaradtak. Pesti Napló, 1932. márc. 27.; Csányi Piroska: Miből élnek a szegedi festők? Dm 1938. dec. 25.; Hódi Géza festőművész halála. Dm 1942. febr. 26.; [Nagy Dezső]-y-ő: Hódi Géza kiállítása elé. Dm 1955. jún. 9.; Szelesi Zoltán: Kiállítás Hódi Géza oroszországi képeiből. Dm 1955. jún. 16.; Kiállítás Hódi Géza festőművész oroszországi műveiből. Katalógus. MSZT Képzőművészeti Szakosztály, Szeged, 1955. június. 4. o. Bev.: Szelesi Zoltán. (rota-kiadvány); Hódi Géza és Parobek Alajos szegedi festők emlékkiállítás. Dm 1956. okt. 9.; Szegedi Képzőművészek Retrospektív Kiállítása 1945—1958. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára, 1958. Katalógus. képekkel. 52. o. Bev.: Szelesi Zoltán.; A munkásmozgalomban részt vett szegedi festőkről rendez megemlékezést a Hazafias Népfrent. Dm 1961. nov. 3.; Szegedi képzőművészek ünnepi megemlékezései. Dm 1961. nov. 7.

⁸ A kultúra demokratizálódása Szegeden. A Szellemi Munkások Szakszervezetének javaslatai. Szegedi Napló (továbbiakban: SzN) 1919. márc. 7. — Dm 1919. márc. 7.

tudatos művészeink kiharcoltak. Ilyen volt — többek között —, a Szegedi Művészeti Szabadiskola⁹ létrehozása is, amely Gergely Sándor nevéhez fűződik. Gergely olyan művészeti szabadiskolát tervezett, mely szerinte „... nem a múlt sablonjaira épül, nem csontos, kiszáradt akadémiai tanárokkal az élén, hanem fiatal, lelkes emberekkel, akik a most születő új renaissance harcosainak érzik magukat.”¹⁰

A Szegedi Művészeti Szabadiskolát, május 15-i nyitással, a Tisza Lajos körüli volt Bohn-féle internátusban (ma a Postaigazgatóság épülete) Gergelynek sikerült is létrehoznia. Az ő vezetésével irányított tanfolyamon a legkiválóbb helyi szakemberek tanítottak. Az irodalom és filozófia oktatását Juhász Gyula, az alakrajzot Heller Ödön, a szobrászatot Gergely Sándor, az anatómiát dr. Kovács Ferenc, az iparművészetet Raffay László, a zeneelméletet pedig Fichtner Sándor vállalta. A foglalkozás naponta 8—12 és 15—19 óráig tartott. A tandíjat 60 koronában állapították meg, de a tehetséges szegénysorsú növendékeknek ingyenes képzést biztosítottak. A szabadiskola iránti érdeklődést jól tükrözi az a tény is, hogy alig egy hét alatt, több mint százán jelentkeztek felvételre. A dolgozók széleskörű művészeti nevelését végző szabadiskola, tartózkodási helyét egy hónap múlva, a bővebb helyet nyújtó Mars téri felsőiparisiskola épületébe (ma Marx téri vegyipari technikum) tette át.

A vásárhelyi születésű *Gergely Sándor* (1888—1932)¹¹ pályája kezdetén, a budapesti Iparművészeti Iskolába került, majd tanulmányait a bresloui és a müncheni akadémiákon folytatta. A fejlődését megzavaró első háborút végigkatonáskodta, utána Szegedre költözött és az 1919-es itteni művészeti események egyik leglelkesebb embereként dolgozott. Gergely nemcsak nagy energiájú szervező volt, hanem fáradhatatlan alkotóművész is. Szobrait Budapesten is ismerték, ugyanis a Kassák Lajos vezette MA-ista csoport tagjaként részt vett azok pesti kiállításain. Itt szerepelt művei közül kiemelkedik egy márvány női torzó és a Tabu című fehér márvány szobra, amely Juhász Gyuláról mintázott bronz portréjával együtt, a Móra Ferenc Múzeum tulajdona. A költő nagyra becsülte a tehetséges fiatal szobrászt. Kiállításon bemutatott műveiről mindig elismeréssel írt. 1920 elején egy verset is ajánlt neki. Juhász Gyulához kötődik még Gergely Sándornak egy linómetszete, mely a szegedi poéta 1919-ben megjelent „Ez az én vérem” c. versesfüzetének fedőlapját díszíti. Gergely grafikai tevékenysége során számos ex librist készített, melyeken a felmagasztalt munka és a társadalmi kollektivitás gondolata fejeződik ki. Több szobrával és plakettjével a Magyar Nemzeti Galériában képviselve van. Akotásaiban az elementáris súly által lenyűgözött tehetetlen erő és a beteljesedés felé törő emberi szabadságvágy végsőikig feszülő ellentéte érvényesül. Kifejezőmódja előbb szigorúan

⁹ Irodalom: SzN 1919. ápr. 28.; Dm 1919. ápr. 29.; SzN 1919. máj. 4.; Dm 1919. máj. 4.; SzN 1919. máj. 9.; Dm 1919. máj. 11.; Dm 1919. máj. 13.; Dm 1919. máj. 14.; Dm 1919. máj. 21.; Dm 1919. máj. 28.

¹⁰ Gergely Sándor: Művésziskola Szegeden. Dm 1919. ápr. 17.

¹¹ Irodalom: [Juhász Gyula] (j. gy.): Gergely Sándor. Dm 1918. jún. 29.; Irodalmi est. Dm 1919. jan. 8.; Gergely Sándor: i. c. Dm 1919. ápr. 17.; Megalakult a szegedi képzőművészek szakszervezete. Dm 1919. ápr. 27.; Szegedi Művészeti Szabadiskola. Dm 1919. ápr. 21. és 29.; A Művészeti Szabadiskola programja. SzN 1919. máj. 4. — Dm 1919. máj. 4.; Május 15-én nyílik meg a Művészeti Szabadiskola. Dm 1919. máj. 14.; Kiállítás a Kultúrpalotában. Szeged és Vidéke, 1919. máj. 17.; Képkiallítás. Dm 1919. máj. 17.; Juhász Gyula: Szegedi művészek kiállítása a Kultúrpalotában. Dm 1919. máj. 18.; Szegedi képzőművészek kiállítása a Kultúrpalotában. SzN 1919. máj. 18.; A szegedi művészek kiállításának megnyitása. Dm 1919. máj. 20.; Megnyílt a Képzőművészeti Szabadiskola. Dm 1919. máj. 21.; C. S.: A tárlat. SzN 1919. máj. 25.; Emléktábla leleplezés. Dm 1919. jan. 27.; Juhász Gyula: Gergely Sándornak (vers). Dm 1920. febr. 15.; Gergely Sándor. Szeged, 1920. nov. 24.; Szemesi Zoltán: A Tanácsköztársaság szegedi művész-mártírjai. Dm 1959. ápr. 2.; Szemesi Zoltán: Emlékezzünk Juhász Gyulával az elfelejtett Gergely Sándorról. Művészet, 1962. augusztus, III. évf. 8. sz. 14—15.

konstruktív és geometrikus, később a zárt formák fellazulnak és kötetlen ritmusúvá válnak. Plasztikáiban mindkét esetben a monumentalitás igénye érvényesül.

A Tanácsköztársaság alatt, a Szellemi Munkások Szakszervezetében, a szegedi festőknek és szobrászoknak egy ideig csak csoportjuk volt. 1919 április végére azonban külön művészeti szakszervezetet alapítottak, melynek elnöke *Papp Gábor* (1872—1931)¹², alelnöke pedig *Cs. Joachim Ferenc* (1881)¹³ helyi festőművészek lettek. Róluk is röviden szólanunk kell. Az erdélyi származású Papp és a szegedi *Cs. Joachim*, nemcsak természetileg, de pikturális vonatkozásban is elütő arculatúak voltak. A Kolozsvárról idekerült Papp Gábor higgadt, borongós kedélyével szemben, a sokat utazó *Cs. Joachim Ferenc* harcos, kritikus szellemmel bírt. Tág érdeklődési körébe a különböző világnézetű — miszticista — filozófiák is beletartoztak. Az előbbi művész, mint Székely Bertalan tanítványa, főleg barna tónusú portrékat és valóságelvű tájképeket festett; az utóbbit pedig Párizsban, a levegős színű, impreszionista tájak ragadták meg. Korábbi ezüstös harmóniájú képeit, tüzes koloritú hazai és külföldi városrészletek váltották fel. Bár temperamentumuk és ábrázolási nyelvezetük elütött egymástól, sorsuk annyiban egyezett, hogy egyikük sem kapott tehetségéhez méltó elismerést Szegeden. A mozgékonyabb *Cs. Joachim* a vidékiesség elől Franciaországba menekült és Párizsból hívta fel magára a Tisza-parti város figyelmét. Ennek kapcsán kapott ösztöndíjat, mellyel külföldi tanulmányait meghosszabbíthatta. A munkáshatalom idején a helyi művészet demokratizálásáért Papp és *Cs. Joachim*, a több haladó művésszel együtt küzdött. A proletárdiktatúra bukása után *Joachim* azonnal külföldre emigrált. Az itthon-

¹² Irodalom: Szegedi festő és az EMKE. Dm 1912. nov. 19.; Megalakult a szegedi képzőművészek szakszervezete. Dm 1919. ápr. 27.; Juhász Gyula: Szegedi képzőművészek kiállítása a Kultúrpalotában. Dm 1919. máj. 18.; A tárlaton. Dm 1919. máj. 23.; C. S.: A tárlat. SzN 1919. máj. 25.; Papp Gáborról. Dm 1926. febr. 11.; Papp Gábor kiállítása. Dm 1926. dec. 19.; Papp Gáborról. Dm 1927. máj. 13.; Papp Gábor tárlata. Dm 1927. jún. 9.; Lefoglalták Papp Gábor 21 festményét két ruha és egy gumikabát miatt. Dm 1928. aug. 4.; Papp Gábor az anyakönyvvezető előtt. Dm 1928. dec. 19.; Nagy Sándor: Papp Gábor tragikus útja az élőhalottak házába. Dm 1929. jan. 6.; [Nagy Sándor] (n-s): Sétálás Papp Gáborral a kőfalak mögött. Dm 1929. júl. 21. [Sz. Szigethy Vilmos] Bob: Papp Gábor részletekben. Dm 1943. jan. 1.; Lyka Károly: Magyar művészetlet Münchenben 1867—1896. Bp. 1951. 72.;

¹³ Irodalom: Festők ösztöndíja. SzH 1907. júl. 30.; A művészi ösztöndíj. SzH 1907. aug. 1.; Festőiskola Szegeden. SzH 1907. aug. 24.; Ferencz József-ösztöndíj. SzH 1907. nov. 30.; Joachim Ferenc festőiskolája. SzH 1909. jún. 2.; Joachim Ferenc: A művészet önmagamért. SzH 1910. jan. 20.; Joachim Ferenc, festő. Szeged kis lexikona. Dm 1910. dec. 25.; Szalay János: Joachim és Csáky. Dm 1911. febr. 23.; Szegedi művészek idegenben. Dm 1911. aug. 19.; Festő a tengerparton. Dm 1911. nov. 24.; Amikor a szegedi tanács művészetet pártol. Dm 1911. dec. 24.; Domokos László: Magyar művészek múkiállítás. Dm 1913. márc. 7.; Szegedi művészek sikere külföldön. Dm 1913. ápr. 20.; Újabb művészeti botrány. Dm 1913. dec. 11.; Szegedi festőművész levele Párizsból. Dm 1913. dec. 19.; Joachim kiállítása. Dm 1913. dec. 21.; Szegedi művész vállalja a zsűrinek. Dm 1914. máj. 10.; Joachim Ferenc: Még egyszer a szegedi zsűriről. 1914. máj. 15.; Nem lesz szegedi művésztanács Dm 1919. márc. 2.; A Szellemi Munkások Szakszervezetének ülése. Dm 1919. márc. 6.; Válasz egy támadásra (Joachim contra Gaál Endre). SzN 1919. márc. 8.; dr. Gaál Endre: Miért nincs Szegeden művésztelep? SzN 1919. márc. 9.; Radó Sándor (műkereskedő) kiállítása. Dm 1919. márc. 9.; A ferencrendiek, minoriták és Back Bernát műkincsei. Dm 1919. márc. 30.; Megalakult a szegedi képzőművészek szakszervezete. Dm 1919. ápr. 27.; Szegedi Művészeti Szabadiskola. Dm 1919. ápr. 29.; Juhász Gyula: Szegedi művészek kiállítása a Kultúrpalotában. Dm 1919. máj. 18.; C. S.: A tárlat. SzN 1919. máj. 25.; Joachim festményei. Dm 1919. okt. 17.; Joachim Ferenc kiállítása. SzN 1919. okt. 19.; Joachim Ferenc festőművész képkiallítása. Dm 1919. okt. 23.; Egy szegedi festő pöre (Joachim contra Pásztor). Dm 1924. 251. sz.; Tardos Taussig Ármin: Szemelvények Cs. Joachim Ferenc művészeti kátéjából. Szeged, 1924. júl. 10.; Csányi Piroska: Miből élnek a szegedi festők? Dm 1938. dec. 25.; Joachim Ferenc kiállítása a Kultúrpalotában. Dm 1945. aug. 5—9.; Csejthey Joachim Ferenc képei. Szegedi Népszava, 1945. aug. 7.; [Szász Ferenc] (sz. f.): Joachim Ferenc képkiallítása. Dm 1945. aug. 9.

maradt Papp pedig olyan nyomorban élt, melyet idegileg nem tudott elviselni és tragikus módon, bomlott aggyal, helyi zártintézetben fejezte be életét. Joachim csak hosszú évek után merészkedett haza. A felszabadulás évében, 1945 tavaszán Szegeden az elsők között rendezett önálló kiállítást.

Az 1919 áprilisában megalakult helyi képzőművész szakszervezet első feladatának egy kiállítás rendezését tűzte ki, melyet május közepére, a Kultúrpalotába terveztek.¹⁴ A kiállítás május 19-én meg is nyílt. A szegedi múzeum három termében 24 művész 211 festményt, grafikát, szobrot és iparművészeti tárgyat állított ki. A Tanácsköztársaság központi szerveitől elszakított Szeged haladó képzőművészeinek bátor kiállása volt ez a tárlat, amellyel lényegében az első magyar proletárdiktatúra fennmaradása mellett tüntettek. Juhász Gyula is hosszú cikkben méltatja a kiállítást,¹⁵ s a „... lobogó győzelem zászlajának” nevezi, mely „... a szépség diadalát jelenti, a fájdalmas és nyomorúságos valóság felett.” Ugyanis ekkor vette kezdetét az ellenforradalom kibontakozása. A francia hadosztály bíróság a helyi reakciós erőkkel egyetértésben ezekben a napokban ítélte el és hurcolta kényszermunkára a szegedi munkásmozgalom legjobbjait. A kiállításról az itteni lapok egybehangzó dicsérettel írtak.¹⁶ A tárlat tömegsikerét tükrözi, hogy már az első héten kétezerre emelkedett a látogatók száma. A megérdemelt elismerésben a műalkotásokon kívül, része volt a rendezőségnek is, mert hangversenyeket és irodalmi előadásokat hozott létre a kiállítási termekben. Juhász Gyula pedig a tárlaton több alkalommal előadásokat tartott a munkáslátogatók számára.¹⁷ Ilyenkor a múzeum vezetősége nem szedett belépődíjat.

Ezután a sikeres kiállítás után, mely 1919 tavaszán méltó kifejezője volt a szegedi művészet élni akarásának, semmi jó nem következett. Néhányan sietve egy-egy műteremkiállítást rendeztek, hogy esetleg pénzhez jutva, meggyorsíthassák külföldre távozásukat, az egyre veszedelmesebbé váló megtorlások elől.¹⁸ Mert a Tanácsköztársaság bukása után szocialista szellemű festőinknek és szobrászainknak nem lehetett maradásuk Szegeden, melynek képzőművészeti kultúráját felemelni akarták. A Horthy-ellenforradalom szétszórta a művészeket. Gergely Sándor tizenkét évi emigrációt eltöltve, hazájától távol, a fasizált Berlinben önkézüleg vetett életének véget, hasonlóan idegösszeroppanásban, mint itthon Juhász Gyula. Hódi Géza másfél évtizedes bécsi bűjdosás után merészkedett vissza Szegedre, nyomorgó családjához. Károlyi Lajos csak rövid ideig bírta az idegen környezetet, hazajött, hogy egy budapesti kórházi ágyon elhagyatva haljon meg. Rajtuk kívül még többeknek kellett eltávozniuk. Így Joachim Ferenc és Moholy Nagy László is megvált Szegedtől. Kukovetz Nana nem ment sehová, itthon maradt, csakúgy mint festőtársa, Heller Ödön. Ők a Tanácsköztársaság művészeinek helyi mártírjai lettek, akiknek munkásmozgalmi tevékenységükről és halálukról szólnunk kell.

¹⁴ Kiállítás a Kultúrpalotában. Szeged és Vidéke, 1919. máj. 17.; Képkiallítás. Dm 1919. máj. 17.

¹⁵ Juhász Gyula: Szegedi Képzőművészek Kiállítása a Kultúrpalotában. Dm 1919. máj. 18.

¹⁶ A szegedi művészek kiállításának megnyitása. Dm 1919. máj. 20.; A tárlaton. Dm 1919. máj. 23.; C. S.: A tárlat. SzN 1919. máj. 25.; Dm 1919. jún. 1. — Dm 1919. júl. 19.

¹⁷ Juhász Gyula előadása a képzőművészeti tárlaton. Dm 1919. máj. 25. — Dm 1919. jún. 1. Hangverseny a tárlaton. Dm 1919. máj. 28. — Dm 1919. máj. 31.; Munkáslátogatás a képkiallításon. SzN 1919. jún. 1. — Dm 1919. jún. 1.

¹⁸ A Tanácsköztársaság alatti szegedi képzőművészeti életről szól: Szelesi Zoltán: Szeged képzőművészete a Tanácsköztársaság idején c. írása. — Tanácsköztársaság Csongrád megyében. Kiadja: az MSZMP Csongrád megyei Bizottsága, 1959. Szegedi Ny. — 157—168. o. képekkel.

A szegedi születésű *Kukovetz Nana* (1885—1919)¹⁹ művészeti tanulmányait Nagybányán végezte. Többször járt külföldön. Az első háború kitérőre Párizsban érte, ahol koncentrációs táborba került. 1918-ban tért haza. A munkáshatalom idején részt vett a szegedi képzőművészek szervezkedésében. A gyorsan pergő történelmi események arra készítették, hogy a Szegedhez közel eső Sándorfalván, majd Szatymazon húzódjón meg édesanyjával. A szintén ide menekült szegedi direktórium megbízásából a munkásszínjátékosok részére díszleteket festett. Az ecset helyett azonban ekkor nagyobb szükség volt meggyőződéses szocialista hitére és francia nyelvtudására, mellyel a veszélyben levő fiatal Tanácsköztársaság helyi feladatainak használni tudott. Egyesek szerint rejtett módon, élete kockáztatásával éjszakánként kijárt a Kettős-határon túl táborozó francia-maláji katonákhoz és hol felvilágosító okos szókkal, hol átsempesztet röplapokkal igyekezett megnyerni a megszállók egyszerű katonáit a szocializmus, a béke eszméinek.

Mindezt nem hagyhatta büntetlenül a felülkerekedő ellenforradalom. A „kommunista mételeyt” terjesztő művésznőnek tetteiért el kellett vesnie. 1919 augusztus 5-én, a megtorló akciót végrehajtó fehér terroristák — többek között — Kukovetz Nanát is elhurcolták. A szerencsétlen lányt először kegyetlenül megkínózták, majd bestiális módon legyilkolták, s egy szatymazi kukoricásban ásták el. Kukovetz Nana nevét Sándorfalván, Szatymazon és Szegeden emléktáblák őrzik. Alakját méltó hely illeti meg a magyar proletárfestők soraiban. Franciás szellemű festményeit, a Móra Ferenc Múzeum gyűjti és őrzi. Emlékére Szeged és vidékének dolgozó társadalma kegyelettel gondol.

Kukovetz Nana tragikus halálához hasonlatos volt *Heller Ödöné* (1878—1921)²⁰

¹⁹ Irodalom: Egy szegedi festőművésznő kiállítása. SzH 1906. okt. 7.; Janeiro: Képkiallítás a Rudolf-téren. Szeged és Vidéke, 1906. nov. 6.; Képvásárlás. SzH 1907. máj. 19.; A művészi ösztöndíj. 1907. aug. 1.; [Szalay János] Szaján: Őszi képkiallítás Szegeden. SzH 1908. okt. 7.; A képkiallítás. SzH 1908. okt. 16.; Kukovetz Nana kiállítása. SzH 1908. okt. 18.; Kukovetz Nana Párizsban. SzH 1909. febr. 10.; Kukovetz Nana. SzH 1909. febr. 16.; Nana éhezik. SzH 1909. febr. 21.; Kukovetz Nanát segítézik. SzH 1909. márc. 3.; Gereben F. Ödön: Szegedi festőné képei Párizsban. SzN 1910. szept. 30.; Sz-a.: Egy szegedi festőnőről. SzH 1911. jún. 18.; Kukovetz Nana: A modern művészet forrása. SzN 1911. júl. 8.; Ifjú-e Kukovetz Nana? Dm 1913. júl. 26.; A Szellemi Munkások Szakszervezetének ülése. Dm 1919. márc. 6.; A kultúra demokratizálódása Szegeden. A Szellemi Munkások Szakszervezetének javaslatai. SzN 1919. márc. 7.; Exhumálják Kukovetz Nana holttestét. Dm 1919. dec. 12.; Kiss Ferenc—Tonelli Sándor—Sz. Szigethy Vilmos: Szeged. Bp. 1927. 318.; Varga János: Tiszturak Szatymazon (1919. augusztus 5.). Dm 1954. aug. 5.; Szelesi Zoltán: A Tanácsköztársaság szegedi művészmártírjai. Dm 1959. ápr. 2.; Péter László: A szatymazi véres nap. Magyar Nemzet, 1959. aug. 5.; Csepi József: Hősi harcok mártírjai. Dm 1959. nov. 8.; Szelesi Zoltán: Kukovetz Nana emlékezete. Dm 1960. szept. 29.; Kukovetz Nana emlékkiállítás. Dm 1960. szept. 18.; Ma nyitják meg a Kukovetz Nana emlékkiállítást. Dm 1960. okt. 2.; Szelesi Zoltán: A Tanácsköztársaság szegedi művész-mártírja: Kukovetz Nana. Művészet, 1960. december I. évf. 5. sz. 18.; A munkásmozgalomban részt vett szegedi festőkről rendez megemlékezést a Hazafias Népfőrt. Dm 1961. nov. 3.; Megkoszorúzták a mártírhaltalt halt Kukovetz Nana síremlékét. Dm 1961. nov. 7.

²⁰ Irodalom: Téli tárlat. Dm 1912. nov. 6.; Domokos László: Magyar Művészek Műkiállítása. Dm 1931. márc. 7.; A kultúra demokratizálódása Szegeden. A Szellemi Munkások Szakszervezetének javaslatai. SzN 1919. márc. 7.; Megalakult a Szegedi Képzőművészek Szakszervezete. Dm 1919. ápr. 27.; Szegedi Művészeti Szabadiskola. Dm 1919. ápr. 29.; Május 15-én nyílik meg a Művészeti Szabadiskola. Dm 1919. máj. 14.; Heller Ödön festőművész nyomtalanul eltűnt. SzN 1921. júl. 16.; Megtalálták Heller Ödön festőművész holttestét. Szeged, 1921. júl. 17.; Heller Ödön tragédiája. SzN 1921. júl. 18.; Heller Ödön tragédiája. A munka, 1921. júl. 17.; Bonyolódik a Heller-ügy. Szeged, 1921. júl. 20.; A Heller-féle gyilkosság rejtelmek. Szeged, 1921. okt. 16.; Helyben hagyta a Tábla a Heller-gyilkosság ügyében hozott első fokú ítéletet. SzN 1922. jún. 23.; Heller Ödön meggyilkolása a Tábla előtt. Szeged, 1922. jún. 23.; Befejeződött Heller festő meggyilkolásának bűnpere. SzN 1922. szept. 20.; Móra Ferenc: A festő halála. Szeged, 1922. okt. 29.; Heller-emlékest. Szeged, 1922. dec. 13.; Hamisított Heller-képek után nyomoz a rendőrség, Szeged, 1924. 258. sz.; Péter László: A festő halála. (Negyven éve gyilkolták meg Heller Ödönt). Dm 1961. júl. 13.;

is, melyet a múlt rendszer igazságszolgáltatása évtizedeken keresztül mesterséges homályba borított. Heller pályáját Budapesten, Vajda Zsigmondnál kezdte, majd Münchenben és Párizsban folytatta. 1906—07 nyarán, a nagybányai festőiskola növendéke lett. Utána Szegedre költözött és itt is dolgozott haláláig, míg 1921 nyarán, Tápé határában meg nem gyilkolták. A Tisza-parti töltésen kerékpárjával Szeged felé haladó festőre a merénylők orozva támadtak, akit heves tusakodás után febelőttek és holttestét a folyóba dobták. A gyilkosságot Ábel János tápéi mezőőr tanúsága szerint fehér tisztnek és katonának követték el, akik a tettüket távolból észrevevő idős mezőőrt hallgatásra intve, életveszélyesen megfenyegették. A hivatalos eljárás ezután szándékosan szerelmi históriát kovácsolt az ügyből és ennek megfelelően, Heller egykori tápéi modelljét Bodóné, Török Vicát s annak öccsét, Török Mihályt, valamint a fiatalasszony férjét, Bodó Antal földműveseket, féltékenységből eredő szándékos emberölés vádjával letartóztatták. Azonban kellő alibi igazolása után és egyéb nyilvánosságra nem hozott ok miatt (minthogy Hellert nagykaliberű katonai revolverrel ölték meg), a vádlottakat felmentették. A bűntényre pedig a hatóság mesterséges homályt borított.

Heller meggyilkolása azzal függ össze, hogy elhunytát követő napon, a védelem korona tanújaként volt beidéztve Tabódy Zsolt ezredes hadbíróági tárgyalására.²¹ A Tanácsköztársaság alatti direktórium tagtségéért felelősségre vont Tabódyt nem akarták Heller pozitív tanúvallomása alapján felmenteni. Ezért vált szükségessé a festő nem kívánatos személyének likvidálása, aki egyébként is szerepet játszott a proletárdiktatúra idején, a helyi képzőművészek forradalmi újításokért harcoló tagjainak sorában. A gyilkosság politikai jellegét alátámasztja — többek között — az is, hogy Móra Ferenc, a művész barátja, regényt készült írni Heller tragédiájáról. De mivel halálának igazi okát nem fedhette fel, elállt tervétől, sőt még regénye első kiadásának címét, „A festő halála”-t is később megváltoztatta. Gyanút elkerülő humorral ismét megjelent könyvének „Négy apának egy leánya” címet adta, melynek témája csak bizonyos vonatkozásban azonosítható a valósággal.²²

Heller Ödön, ha termékenységben nem is, de művészi színvonalban többször megközelítette Nyilasy alkotóerejét. Őt is elsősorban a tápéi nép s annak környezete, a napsütéses Tisza-part érdekelte. Képeink legtöbbször, szabadban levő falusi ifjúságot vagy gerendás szobájukba húzódó földműves családokat látunk. Önarcsképei és portréi, realista emberábrázolásra törekvő műveknek tekinthetők. Alkotásai közül, a Móra Ferenc Múzeum sikerült vásznakat őriz, de sok festménye található szegedi magántulajdonban is. Heller meggyilkolásával — Kukovetz Nanán kívül — szaporodott a fehér terror áldozatainak száma, akit a szocializmus ellenségei, itteni képzőművészeink élenjárói közül veszejtettek el.

Szeged gazdag múltú ábrázolóművészetének kimagasló fejezete, a Tanácsköztársaság korszakára esik. E négy és fél hónap alatt oly intenzívvé vált a helyi művészeti élet, mint annak előtte sohasem. Lelkes, tehetséges idevaló festők és szobrászok kijelölték azt az utat, mely a Tisza-parti város művészetének fellendülése felé vezet. A proletárhatalom bukása után azonban Szeged képművészetének biztató fejlődése évtizedekre megrekedt.

²¹ Irodalom: Tabódy Zsolt ezredes és Detre Béla volt százados a katonai törvényszék előtt. Szeged, 1921. júl. 19.; Tabódy ezredes a hadbíróság előtt. SzN 1921. júl. 21.; Incidensek a Tabódy-ügy tárgyalásán. SzN 1921. szept. 10'; Jegyzőkönyvi vallomások a Tabódy—Detre pörben. SzN 1921. szept. 24.; Az ügyész vádbeszéde a Tabódy—Detre pörben. SzN okt. 3.; Tabódyt 5 havi, Detrét 2 havi fogságra ítélték. Szeged, 1921. okt. 25.

²² Móra Ferenc: Négy apának egy leánya. — Bp. 1934.

A két háború között festőinkre és szobrászainkra súlyosodó szegénységet és magára hagyatottságot tükrözi az a helyi újságcikk is, mely 1938 karácsonyán körkérdés formájában mérte fel az itt élő művészek helyzetét. Többek között megállapítja: „... a szegedi festőművészek vallomásaiból kiderült, hogy sajnos a művészyomor frontján a helyzet változatlan. De azért valamennyien szívvel-lélekkel bíznak a piktúra szebb jövőjében és bíznak művészi elhivatottságukban.”²³ A reményt főleg a szocialista eszmeiségű festőink, szobrászaink nem adták fel, sőt a néphatalomért küzdő helyi illegális kommunista mozgalommal is kapcsolatot tartottak.

A hivatalos szerveknek, a kulturális ügyekkel szembeni közömbösségéből adódott, hogy Szegedet, az ország második városát, festészeti szempontból még Makó is megelőzte, ahol Rudnay művésztelepével pezsgő életet vitt, a szomszédos alföldi kisvárosba. Szervezeti szempontból, az 1926-ban megalakult Szegedi Képzőművészeti Társulat semmit sem ért. Betokosodott, reakciós intézménnyé vált, amely nem volt képes irányítani a helyi művészeti életet. Szeged megújításra váró képzőművészetéért csak a legöntudatosabb szakemberek harcoltak, akik maguk is a munkássztály soraiból származtak, vagy mozgalmukkal érintkezésben voltak. Ebben a vonatkozásban Tardos-Taussig Ármin grafikusművészt kell megemlítenünk, akit a helyi művészeti reformok egyik lelkes alakjának tekinthetünk.

A temesvári születésű *Tardos-Taussig Ármin* (1874—1936)²⁴, a budapesti műegyetemen szerzett mérnöki oklevelet, grafikusai felkészítést pedig egy bécsi részkarcoló mellett kapott. Műszaki diplomásként az államvasutak szolgálatába lépett és a szegedi üzletvezetőségénél kezdte el pályáját. Szorgalma révén a MÁV-nál hamarosan magasabb beosztást ért el, azonban a Tanácsköztársaság alatt tanúsított baloldali magatartása miatt, idő előtt nyudíjba kényszerítették. Bűnéül — többek között — azt rótták fel, hogy az 1919 tavaszán megalakult helyi forradalmi képzőművész szakszervezet tagja volt, és mint ilyent rész vett a szegedi művészeti élet megreformálásában. Tardos Taussig valóban rászolgált az ellenforradalmi rendszer vádjaira, mert leleplező élű cikkeivel bátran támadta a városi tanács művészettel szembeni nemtörődömségét.

Törekvéseiben nem állt egyedül. Kelemen utcai lakása — mely a házigazda gyűjtő szenvedélyét tükrözte, s valóságos kis múzeummá vált —, meghitt találkozó helye volt a helyi haladó gondolkodású értelmiségieknek, akik küzdő szövetségei voltak egymásnak és közös célkitűzéseikkel a szegedi munkásmozgalomnak. Ezt igazolja Tardos-Taussignak az az emlékkönyv-szerű naplója is, melybe a művész barátainak: Nagyfalusny Jenőnek, Terescsényi Györgynek és főleg Juhász Gyulának értékes, — „az ellenforradalmi világgal való következetes, harcosszembennállásáról” tanúskodó — bejegyzéseit tartalmazza.²⁵ Tardos-Taussig művészi munkássága is jelentős. Szegeden és Budapesten többször szerepelt grafikáival. A fővárosban 1917-ben sikeres önálló kiállítást rendezett, melyről Cserzy Mihály szép méltató cikket írt. Ismerős és idegen tájakat bemutató lapjai épp úgy váltakoznak, mint az itthon

²³ Csányi Piroska: Miből élnek a szegedi festők? Dm 1938. dec. 25.

²⁴ Irodalom: Tardos Taussig Ármin: Szeged művészete. SzH 1910. máj. 29.; Tardos Taussig Ármin: Szeged művészete, ami nincs. (Garasos alamizsna és előkelő közöny.) SzH 1920. jún. 5.; Cserzy Mihály: Szegedi művész kiállítása Budapesten. Dm 1917. okt. 28.; Kiállítás a Kultúrpalotában. Dm 1919. ápr. 25.; Megalakult a Szegedi Képzőművészek Szakszervezete. Dm 1919. ápr. 27.; C. S.: A tárlat. SzN 1919. máj. 25.; Taussig Ármin metszetgyűjteménye. SzN 1919. nov. 12.; Tardos Taussig Ármin: Szemelvények Cs. Joachim Ferenc művészeti katedrából. Szeged, 1924. júl. 10.; Tardos Taussig Ármin: Műtermek építése, művészek kivándorlása és az aranykoronás költségvetés. Szeged, 1924. aug. 23.; Tardos Taussig Ármin meghalt. Dm 1936. febr. 26.; Tardos Taussig Ármin utolsó útja. Dm 1936. febr. 28.; Szelesi Zoltán: Tardos Taussig Ármin. Dm 1961. febr. 25.

²⁵ Péter László: Juhász Gyula ismeretlen vallomása egy emlékkönyvben. Dm 1960. febr. 7.

vagy a távolban élő emberek szeretettel ábrázolt alakjai. Linómetszeteinek, rézkarcainak, ceruzarajzainak és építőművészeti terveinek értékesebbjeit, a Magyar Nemzeti Galéria és a Móra Ferenc Múzeum őrzi.

Helyi képzőművészeink legjobbait nemcsak alkotói hivatásuk nem engedte, hogy reményt veszítsenek, hanem mert a szegedi munkásmozgalom ereje, ha nem is megszakítatlanul, de feljűk is kisugárzott, mely kitartásra ösztönözte őket. Ennek eredményeként szaporodtak a különféle munkaábrázolások és a harmincas évek proletárküzdelmeit tükröző sztrájk-jelenetek, melyek *Parobek Alajosnál* (1896—1947)²⁶ forradalmi tartalmú alkotásokká váltak. Szegeden sok olyan család van, ahol egy-egy jellegzetes képét megtaláljuk. Mélyzengésű festményei hol derűs kedvű tápí parasztfiatalokat ábrázolnak, hol meg sötétre hangolt munkás megmozdulások kerültek vásznaira. Dózsa-sorozata azt mutatja, hogy érdeklődéssel foglalkozott a „paraszt-vezér” alakjának dinamikus megjelenítésével. Parobek tanulmányait a Képzőművészeti Főiskolán végezte, de a nagybányai művésztelepen is tanult. Többször járt külföldön, ahol főleg a képtárakban levő régi mesterek művei hatottak rá. Gyűjteményes kiállítást Szegeden kívül, az Ernst Múzeumban és a Nemzeti Szalonban rendezett. Festményeinek egy része a Móra Ferenc Múzeumban van. Nagyméretű sztrájk kompozícióját, a Nemzeti Múzeum vásárolta meg. Juhász Gyulával ő is barátságban állt, aki 1925 nyarán az alábbi jellemző sorokat jegyezte fel róla: „Parobek mester, a szerény, komoly, igaz művész, a szegedi festő, néhány pompás új képén dolgozik most felsővárosi csöndes műtermében. Nem beszél, nem panaszkodik, nem kilincsel és nem fenyegetőzik, hogy itthagya Szegedet. Dolgozik. Alkot. Látszik rajta, hogy még nem kapott semmit sem torony alatt.”²⁷

A harmincas évek elejére eső munkásmozgalmi tevékenység megnövelte az illegalitásban működő, szocialista eszmékkel telt emberek üldöztetését. Azok a kommunista-percek, melyek a Tanácsköztársaság bukása után gyakran helyet kaptak az újságok hasábjain, a magyarországi fasizmus előretörésével megsűrűsödtek. E pörök legtöbbször nevelésesen eltorzított formában nagyította fel a valóságos tényeket, melyeknek sokan ártatlanul estek áldozatul. Ezzel kapcsolatban szólnunk kell arról a kommunista ellenes perről, melynek egyik vádlottja, *Dinnyés Ferenc* (1886—1958)²⁸ szegedi festőművész volt.

²⁶ Irodalom: [Lengyel Vilma] L. V.: Parobek Alajos tárlata. Dm 1926. 121. sz.; Juhász Gyula előadása Parobek Alajos tárlatán. Dm 1926. máj. 30.; Parobek Alajos karikatúrája. Dm 1926. jún. 12.; Dorogi Imre: Parobek Alajos. Tiszatáj, 1947. 6—7. sz.; Két elfelejtett Parobek-kép került a múzeumba. Dm 1955. júl. 28.; Szelesi Zoltán: Parobek Alajosról. Tiszatáj, 1956. aug. 4.; Hódi Géza és Parobek Alajos szegedi festők emlékkiállítása. Dm 1956. okt. 9.; Szelesi Zoltán: A sztrájk szegedi festője. Dm. 1967. dec. 14.

²⁷ Juhász Gyula: Szakállszárító. Dm 1925. aug. 9.

²⁸ Irodalom: Juhász Gyula: Szegedi művészek kiállítása a Kulturpalotában. Dm 1919. máj. 18.; C. S.: A tárlat. SzN 1919. máj. 25.; Lengyel Vilma: Dinnyés Ferenc kiállítása. Dm 1925. okt. 18.; Dinnyés kiállítása a Kass-halljában. Dm 1925. nov. 5.; Dinnyés Ferenc képkiallítása a Kass-társalgójában. Dm 1925. nov. 8.; Lengyel Vilma: Dinnyés Ferenc tárlata. Dm 1927. jan. 30.; Csányi Piroska: Miből élnek a szegedi festők? Dm 1938. dec. 25.; [Dinnyés Ferenc] D. F.: A szegedi képzőművészek kiállítása. Dm 1947. nov. 27.; Dinnyés Ferenc: Meghalt egy szegedi festőművész (Váradi Kálmán). Dm 1948. febr. 3.; Vinkler László: Dinnyés Ferenc gyűjteményes kiállítása. Dm 1956. máj. 13.; Szelesi Zoltán: Dinnyés Ferenc. Dm 1958. ápr. 19.; Nagy részvételt temették el Dinnyés Ferenc festőművészt. Dm 1958. ápr. 22.; Szelesi Zoltán: Dinnyés Ferenc emlékezete. Tiszatáj. 1958. máj.; Meghalt Dinnyés Ferenc szegedi képzőművész. Múterem. 1958. jún. 6. sz.; Dinnyés Ferenc festőművész gyűjteményes kiállítása. Szeged, Móra Ferenc Múzeum képtára. 1961. — Katalógus. Bev.: Szelesi Zoltán. Szegedi Ny., képpel. 7. o.; Dinnyés Ferenc emlékkiállítása. Szeged, 1961. Katalógus-meghívó. 5. o. képpel.; [Szelesi Zoltán] (sz. z.): Dinnyés Ferenc emlékkiállításáról. Tiszatáj, 1961. okt.; Szelesi Zoltán: Képzőművészeti napok Szegeden. Művészet, 1961. okt. 10. sz.; A munkásmozgalomban részt vett szegedi festőkről rendez emlékezést a Hazafias Népfrent. Dm 1961. nov. 3.; Szegedi képzőművészek ünnepi megemlékezései. Dm 1961. nov. 7.

Dinyést már ifjú kora óta a piktúrán kívül, a műszaki kísérletezés szenvedélye töltötte el. Még az első háború előtt konstruált egy technikailag újszerű fűrógépet. Találmányát szabadalmaztatta, sőt a városnak is felajánlotta megvásárlásra, ez azonban a zavaros idők miatt nem talált érdeklődésre. Húsz évvel később viszont, 1933-ban, a kommunista-perек idején e szabadalom politikai konfliktusba keverte. Egy rendőrségi besúgó által azzal vádolták, hogy találmányát a Szovjetunióknak akarja eladni. Házkutatást tartottak nála és a megtalált műszaki tervet elkobozták. Dinyést letartóztatták és a hadirokkantként kapott trafik engedélyét, mely a család egyetlen biztos jövedelem forrása volt, megvonták. Ügyét a Füssy László-féle kommunista szervezkedési-per keretében tárgyalták.²⁹ Miután kiderült, hogy egy már szabadalmazott találmány nem lehet hadititok, a festőt azért tartották további vád alatt, mert Füssyvel barátságban lévén, ennek államfelforgató terveiről nem tett kötelességszerű jelentést a hatóságknak. A rendőrség által felfűjt per végén, Dinyést egy hónapi fogházra ítélték, melyet a száz napig tartó vizsgálati fogságával kitöltöttek. Mindez hozzátartozott a hazai munkásmozgalom üldözéséhez és a szocialista gondolkodású művészek meghurcolásához.

Dinyés Ferenc a két háború között Szeged egyik legjelentékenyebb festője volt. Ferenczy Károly oltotta belé a plein air-ban jelentkező fény és színproblémák iránti érzékenységet és a bensőséges tájbrázolás módszerét. Első helyi bemutatkozása, a Tanácsköztársaság alatt rendezett kiállításon történt, s alkotásairól Juhász Gyula elismerően írt. Képeinek kedvelt témái: a mélyfekvésű Alsóváros napsugaras homlokú parasztházai, a nádasoktól övezett Rókusi-tó és a csatornázatlan Móraváros egészségtelen munkástanyái, — sokszor kerültek vásznaira. Az utcarészleteken kívül, szeretettel jelenített meg egy-egy öreg munkást vagy földművest. A szegedi paprikahasító lányok, asszonyok ábrázolása legalább annyira speciális témája lett, mint amennyire helyi jellegű e régi népi foglalatosság. Dús koloritú alkotásai általában az egykori Szegedet tükrözik. Képei nemcsak a szegényes, elmaradott környezetet leplezik le, de nagy erővel zeng ki belőlük, a művésznek Szeged és dolgozó népe iránti hűséges vonzalma is. A kommunista hitű Dinyés, a felszabadulás után azok között volt, akik társadalomformáló eszmeiségét vittek festészetükbe. Művészeti cikkei szintén figyelemre méltók.

Befejezésül még említést kell tennünk, a ma élő helyi festők legidősebb tagjáról, *Vlasics Károlyról* (1882)³⁰, aki a Tanácsköztársaság alatt létrejött forradalmi művész szakszervezet titkári teendőit látta el. Ábrázolási érdeklődését nemcsak az alföldi táj szépsége kötötte le, hanem a több mint félszázadot átívelő pályája során, a különböző munkás-jelenetek megörökítését is feladatának tekintette. A legutóbbi két évtizedben, fáradhatatlan alkotói tevékenysége mellett, a művészeti izlésre való

²⁹ Irodalom: Nem kerülnek statáriális bíróság elé a fantasztikus kommunista szervezkedés gyanúsítottjai. Dm 1932. júl. 13.; Izgalmas szembesítések a kommunista-per tárgyalásának harmadik napján. SzN 1933. jan. 13.; Öt évi fegyházra ítélték Füssy Lászlót, Dinyést egy hónapra. . . Dm 1933. jan. 15.

³⁰ Irodalom: A Szellemi Munkások Szakszervezetének ülése. Dm 1919. márc. 6.; A kultúra demokratizásódása Szegeden. A Szellemi Munkások Szakszervezetének javaslatai. Dm 1919. márc. 7.; Kiállítás a Kultúrpalotában. Dm 1919. ápr. 25.; Megalakult a Szegedi Képzőművészek Szakszervezete. Dm 1919. ápr. 27.; Juhász Gyula: Szegedi képzőművészek kiállítása a Kultúrpalotában. Dm. 1919. máj. 18.; C. S.: A tárlat. SzN 1919. máj. 25.; [Simon István] S. I.: Este a műteremben. Dm 1960. febr. 2.; [Szelesi Zoltán] Sz. Z.: A Szegedi Képzőművész Kör jubiláris tárlata. Dm 1960. ápr. 29.; Vlasics Károly festőművész gyűjteményes kiállítása. Szeged, 1962. Katalógus. 6. o. Bev.: Tápai Antal; Szegedi Képzőművészek Tárlata. Bp. 1967. Katalógus, 62 oldal képekkel. Bevezetőt írta D. Fehér Zsuzsa; D. Fehér Zsuzsa: A szegedi képzőművészet problémái a Budapesti kiállítás tükrében. Tiszatáj, 1967. 12. sz.

nevelés terén szerzett érdemeket. Rajta kívül *Dorogi Imréről* (1890)³¹ kell szólnunk, aki a Tiszatáj plebejus irányzatú helyi festőinek sorából kimagaslik. A felszabadulás időszakába áthajló munkásságú *Tápai Lajos* (1900—1964)³² és *Tápai Antal* (1902)³³ szintén a szegény paraszti élet markáns tehetségű szegedi ábrázolói közé számítanak. Az előbbi művész, földet talicskázó kubikusokat, hálót merítő halászokat festett legtöbbször. Vásznain, a nehéz fizikai munkát végző emberek alakjai monumentálisokká váltak. Öccsét, a szobrászt, hasonlóan, a „Földnélküli Jánosok” sorsa ragadta meg. Ásójukra támaszkodó agrárproletárjaira bár ránehezedett a küzdelmes élet súlya, de igát lerázó erejüket — a lakatosinasból lett szobrász — hatásosan tudta éreztetni. Az ellenforradalom évtizedeiben következetesen munkás-paraszt témákat ábrázoló Tápai testvérek, alkotásaikkal egyértelműen kiálltak a munkásosztály ügye mellett.

A Tanácsköztársaság idején kibontakozó, forradalmi szellemet szító helyi képzőművész kollektíva törekvéseit — amint vázlatosan érzékeltettük —, a Horthy-fasizmus alatt többen vitték tovább a megvalósulás felé. Voltak, akik alkotásaikkal tettek hitet és szereztek elismerést a Tisza-parti város képzőművészetének. Voltak, akik műveiken kívül, az írás, a szó eszközeivel is küzdöttek Szeged festészetének és szobrászatának fellendítéséért. A munkásmozgalommal kapcsolatot tartó és a szocializmus győzelemre jutását elősegítő szegedi képzőművészek emlékét, a felszabadulás óta méltón megbecsüljük. Jól kifejezte ezt az a demonstráció is, melyet 1961. november elején, a Hazafias Népfront Szegedi Bizottsága rendezett. Ez alkalommal ünnepi előadáson emlékeztek meg a munkásmozgalomban részt vett helyi festőkről, szobrászokról és alkotásaikból kiállítást hoztak létre.³⁴ Soraikból különösen, a proletár hatalom ügyéért mártírhalált halt Kukovetz Nana emelkedett ki, akinek exhumáltatott holttestét, a munkásmozgalom elhunyt szegedi harcosai között, díszsírhelyben helyezték el, és itteni szülőházára emléktáblát tettek.³⁵ Úgy véljük, ha azt a kezdet, melyet az 1919-es Tanácsköztársaság alatt és az ellenforradalom évtizedeiben, a szegedi munkásosztály helyi képzőművészeink felé nyújtott, festőink és szobrászaink ma és a jövőben is szorosán tartják, — akkor nem kétséges, hogy e szövetség révén megvalósul az a cél, amely Tardos-Taussig Ármin régi biztató soraiból cseng ki:

³¹ Temesváry József: Műteremlátogatás Dorogi Imre festőművésznél. Dm 1942. jun. 7.; Gábor Jenő: Dorogi Imre a Tisza festője. Dm 1942. jun. 21. Dorogi Imre festőművész gyűjteményes kiállítása. 1959. Szeged. — Katalógus, képekkel. Bev.: Szelesi Zoltán; Lőkös Zoltán (l. z.): A tiszai táj ihletett festője. Dm 1959. máj. 20. [Szelesi Zoltán] Sz. Z.: Dorogi Imre kiállítása Tápén. Dm 1960. szept. 15.; Nikolényi István: Dorogi Imre. Dm 1965. nov. 13.; Szegedi Képzőműv. Tárlata. Bp. 1967. Katalógus.; D. Fehér Zs.: i. c. lásd 30. jegyzetben

³² Irodalom: Szelesi Zoltán: Helyi képzőművészetünk eredményei és további feladatai a megyei kiállítás tükrében. Dm 1956. aug. 29.; Szelesi Zoltán: A szegedi képzőművészek kiállítása. Tiszatáj, 1957. nov.; Szegedi Nyári Tárlat, 1963. Katalógus. 80. o. képekkel. Bev.: Szelesi Zoltán.; Szegedi Képzőművészek Kiállítása, 1964. Katalógus. 36. o. képekkel. Bev.: Szelesi Zoltán.; Szelesi Zoltán: Búcsú Tápai Lajostól Dm 1964. máj. 28.

³³ Irodalom: Egy szegedi szobrász. Dm 1931. máj. 10.; Lengyel Vilma: Tápai szobrász kiállítása. Dm 1931. nov. 8.; Különös labdajáték egy szoborpályázattal. Dm 1935. júl. 6.; Vér György: Móra-szobor. Dm 1939. 153. sz.; Tápai Antal: Mesterségek titkai. Dm 1954. nov. 7.; Szelesi Zoltán: Készül Katona József és Erkel Ferenc szobra a színház homlokzatára. Látogatás Tápai Antal szobrászművésznél. Szegedi Tükkör, 1955. márc.; Németh Ferenc: Látogatás Tápai Antal műtermében. Dm 1955. júl. 21.; [Markovics Tibor] M. T.: Egy alkotóművész műtermében. Dm 1958. febr. 11.; Tápai Antal szobrászművész gyűjteményes kiállítása. Szeged, 1958. Katalógus (leporolló). 20. o. Bev.: Szelesi Zoltán. Képekkel.; Tápai Antal: Élet és Művészet. Tiszatáj, 1958. szept.; [Szelesi Zoltán] Sz. Z.: A Szegedi Képzőművész Kör jubiláris tárlata. Dm 1960. ápr. 20.; Szegedi Képzőműv. Tárlata. Bp. 1967. Katalógus. — D. Fehér Zs. i. cikke.

³⁴ A munkásmozgalomban részt vett szegedi festőkről rendez megemlékezést a Hazafias Népfront. Dm 1961. nov. 3.

³⁵ Szegedi képzőművészek ünnepi megemlékezései. Dm 1961. nov. 7.

„Munkálkodjunk közre, megfelelő szervezkedés mellett azon, hogy Szegednek ősi talajába gyökeret vert erős művészete legyen.“³⁶

Szelesi Zoltán

SZEGEDER BILDENDE KÜNSTLER IN DER ARBEITERBEWEGUNG

Die Verbindung der Szegeder bildenden Künstler mit der Arbeiterbewegung ist in der Agitationstätigkeit der nach dem Weltkrieg von 1914 aus Russland nach Hause zurückgekehrten ungarischen Kriegsgefangenen zu suchen. Géza Hódi (1881—1942) kehrte Sommer 1928 — mit seinem Kameraden Ágoston Kovács — aus dem Gefangenenlager von Toms mit den Ideen des Sozialismus nach Ungarn zurück. In Budapest hielt er einen Vortrag über die russischen Zustände, im Herbst kam er dann nach Szeged, um hier Parteiarbeit zu verrichten. Im Frühjahr 1919 wurde er Mitglied des in Kiskunhalas sich gebildeten Direktoriums. Die Verrichtung der Angelegenheiten der Kunst und des Unterrichtswesens hat man ihm anvertraut. Von dem Szegeder Kunstleben hat er sich jedoch nicht getrennt, sondern blieb mit dieser bis zu seinem Emigrierung nach Wien in Verbindung.

Die hier verbreiteten revolutionären Ansichten jener ungarischen Kriegsgefangenen, die die russische Sozialistische Revolution von 1917 durchlebt hatten und zu Kommunisten wurden wie Géza Hódi, dann die jener schon früher nach Szeged gelangter russischer Facharbeiter, von denen einer der vorschrittliche Bentján Eidus war, fanden hier im Kreise der bildenden Künstler unzweifelhaft einen guten Boden. Aber die hiesigen Maler und Bildhauer wurden nicht nur durch sie aktiviert, sondern anspornend wirkte auf sie auch die immer breiter werdende Organisation des Szegeder Proletariates, die von aufgeklärten Arbeitern im Interess der Erringung der Freiheit des arbeitenden Volkes ausgeführt worden war.

Hier müssen wir von dem Szegeder Maler Lajos Károlyi (1877—1927) Erwähnung tun, der eine hervorragende Persönlichkeit in der Reihe jener hiesigen Künstler war, — die mit dem widerspruchsvollen sozialen System unserer Zeit nicht einverstanden waren und den bestehenden Zuständen gegenüber Unzufriedenheit empfanden. Károlyi rechnete man zu den hervorragendsten Künstlern von Szeged. Er malte ausserordentlich viele Selbstbildnisse, von denen das asketische Angesicht des Tolstojanischen Künstlers auf uns herunterblickt. Nicht nur die Schönheiten der hiesigen Gegend wurden von ihm gerne dargestellt, in der hiesigen Umgebung fand er auch den Menschen, den leidenden. Seine Arbeitslosen und Betlerinnen vorführenden Bilder zeugen von seinen sich immer mehr verstärkenden sozialen Gefühlen. Ein grosser Teil seiner Schöpfungen befindet sich in dem Museum von Szeged.

Wie die Vorbedingungen für den Sieg der Proletar-Diktatur in unserer Vaterlande auf dem ganzen Land und auch in lokaler Beziehung immer reifer wurden, so entwickelte sich stufenweise auch das sozialistische Gesicht der Szegeder Literatur, Musik und bildenden Kunst. Die am meisten Selbstbewussten unter unseren Malern und Bildhauern trachteten immer mehr danach, sich in einer Kollektive, zu vereinigen, die fähig sei die gemeinsamen Interessen zu erringen, um mit gemeinsamer Kraft die grundlegenden Erfordernisse des Aufschwunges der bildenden Kunst in Szeged bestimmen und sie erkämpfen zu können.

Zuerst versuchten sie eine Kulturkommission, dann einen Künstlerrat zu bilden und endlich wurden sie in der Form der Fachgenossenschaft einig. In den ersten Tagen von März 1919 traten von ihnen viele in die sozialdemokratische Partei ein und im Rahmen dieser schlossen sie sich der Fachgenossenschaft der Geistigen Arbeiter an. Die Gruppe der bildenden Künstler in dieser Organisation legte bald einen wichtigen Antrag dem Volksrat vor. Ihr Vorschlag enthielt die Vorbedingungen für den Vorschritt unserer lokalen Malerei und Bildhauerei und zwar die Errichtung einer Künstlerkolonie, einer ständigen Ausstellungshalle, Wohnungen mit Ateliers und Kunstpreise.

Von diesen Anträgen hat sich nur so viel verwirklichen können, was von unseren etwas Neues schaffen wollenden Künstlern mit vielen Kämpfen erfochten wurde. So etwas war unter anderem auch das Zustandebringen einer Szegeder Künstlerischen Freischule, was sich an dem Namen des Bildhauers Sándor Gergely (1888—1932) knüpft. Von Gergely wurde eine solche künstlerische Freischule geplant, die nach seinen Worten „... nicht auf den Schablonen der Vergangenheit erbaut wird, mit verknöcherten, ausgetrockneten akademischen Lehrern an der Spitze, sondern mit jungen, begeisterten Menschen, die sich für die Kämpfer der jetzt entstehenden neuen Renaissance fühlen“. Das Interesse für die Mitte Mai eröffnete Freischule widerspiegelt sehr gut die Tatsache, dass sich mehr als hundert Schüler kaum in einer Woche zur Aufnahme meldeten.

³⁶ Tardos-Taussig Ármin: Szeged művészete, ami nincs. (Garasos alamizsna és előkelő közőny.) SzH 1910. jún. 5.

Während der Räteregierung hatten die Szegeder Maler und Bildhauer in der Fachgenossenschaft der Geistigen Arbeiter eine Zeitlang nur eine Gruppe. Ende April 1919 gründeten sie jedoch eine besondere künstlerische Fachgenossenschaft, zu deren Präsidenten Gábor Papp (1872—1931), Unterpräsidenten Ferenc Cs. Joachim (1881) — beide Szegeder Maler — gewählt wurden. In Gemeinschaft mit anderen fortschrittlichen Künstlern kämpften Papp und Cs. Joachim in der Zeit der Arbeitermacht für die Demokratisierung der Kunst in Szeged. Nach dem Sturz der Räterepublik emigrierte Cs. Joachim sofort nach Ausland. Der hier geliebene Papp geriet in ein solches Elend, dass er an Nervenzusammenbruch starb.

Die neu sich gebildete Fachgenossenschaft Szegeder Künstler hat sich als erste Aufgabe die Veranstaltung einer Ausstellung gesteckt, die auf Mitte Mai in das Museum geplant wurde. Die Ausstellung wurde auch eröffnet. In drei Sälen des Szegeder Museums haben 24 Künstler 211 Gemälde, Graphiken, Statuen und kunstgewerbliche Gegenstände ausgestellt. Diese Ausstellung war eine tapfere Geste der fortschrittlichen Künstler dieser von den Zentralorganen der Räterepublik getrennten Stadt, mit welcher sie im wesentlichen für die Erhaltung der ersten ungarischen Diktatur der Proletarier demonstrierten.

Gyula Juhász, der angesehene Szegeder Dichter würdigte in einem langen Artikel die Ausstellung und bezeichnete sie als „Fahne des flatternden Sieges“, die... den Triumph der Schönheit über die leidvolle und armselige Wirklichkeit bedeutet“. Zu dieser Zeit nahm nämlich die Entfaltung der Gegenrevolution ihren Anfang. Das französische Divisionsgericht verurteilte in diesen Tagen in Einvernehmen mit den reaktionären Kräften von Szeged die Besten in der Szegeder Arbeiterbewegung und verschleppte sie zur Zwangsarbeit. Von der Ausstellung berichteten die hiesigen Zeitungen einstimmig mit Anerkennung. Der Massenerfolg der Ausstellung widerspiegelt sich auch darin, dass die Zahl der Besucher schon in der ersten Woche auf 2000 stieg. An der vertieften Anerkennung hatten auch die Veranstalter ausser den Kunstschöpfungen einen Anteil, weil sie in den Ausstellungsräumen Konzerte und literarische Vorträge arrangierten. Gyula Juhász hat hingegen in den Ausstellungsräumen öfter für Arbeiterbesucher Vorträge gehalten. Bei solchen Gelegenheiten hat die Leitung des Museums keine Eintrittsgelder verlangt.

Nach dieser erfolgreichen Ausstellung, die im Frühjahr von 1919 ein würdiger Ausdruck des Lebenswillens der Szegeder Kunst war, folgte nichts gutes. Einige veranstalteten in der Eile je eine Atelier-Ausstellung, um — wenn sie mit dieser etwa zu Geld gelangt hätten — ihren Weggang nach Ausland vor den immer gefährlicher werdenden Retorsionen beschleunigen zu können. Denn es war nach dem Sturz der Räterepublik für unsere sozialistisch gesinnten Maler und Bildhauer in Szeged, dessen Kultur in den bildenden Künsten sie heben wollten, kein Bleibens mehr. Die Horthy'sche Gegenrevolution zerstreute die Künstler.

Unter denen, die zurückblieben, wurden die Szegeder Maler Nana Kukovetz (1885—1919) und Ödön Heller (1878—1922) zu örtlichen Märtyrern der Räterepublik, von deren Tätigkeit in der Arbeiterbewegung und von ihrem Tod wir sprechen müssen. Die in Paris studierte und von dort 1918 nach Szeged zurückgekehrte Nana Kukovetz half mit ihrer vorzüglichen französischen Sprachkenntnis der in Gefahr befindlichen Räterepublik. Heimlich suchte sie in der Nacht mit Gefährdung ihres Lebens die unterhalb von Szeged lagernden französisch-malajischen Soldaten, der Besatzungstruppe auf und versuchte sie teils mit klugen Worten der Aufklärung, teils mit geschmuggelten Flugblättern für die Ideen des Sozialismus und des Friedens zu gewinnen. Alles das konnte die Oberhand gewonnene Gegenrevolution nicht ungestraft lassen. Die kommunistische Ansichten verbreitende Künstlerin wurde von den weissen Gardisten verschleppt und das unglückselige Mädchen wurde zuerst grausam gemartert und dann auf bestiale Weise hingenommet. Ähnlich erging es auch Ödön Heller, der in der Zeit der Diktatur des Proletariats in der Reihe der für revolutionäre Neuerungen kämpfenden Szegeder Künstler eine Rolle gespielt hatte. Auch er wurde von weissen Offizieren niedergeknallt, als er auf seinem Rad auf dem Teissufer nach Hause eilte. Die meuchelnd angreifenden Attentäter warfen den Leichnam ihres Opfers in den Fluss. Die Umstände der Ermordung Hellers versuchte die Gerichtsbarkeit des vergangenen Regimes Jahrzehntlang künstlich zu verschleiern.

Aus der Indolenz für kulturelle Angelegenheiten ergab es sich in der Periode zwischen den beiden Weltkriegen, dass Szeged, die damals zweitgrösste Stadt des Landes in malerischer Hinsicht auch von den benachbarten Alföldern Kleinstädten, Makó und Hódmezövásárhely, überholt wurde, da ja diese über Künstlerkolonien verfügten. Die 1926 gegründete Vereinigung für bildende Künste (Szegedi Képzőművészeti Társulat) taugte in organisatorischer Hinsicht nichts. Sie ist zu einer reaktionären Einrichtung geworden, die zur Leitung des künstlerischen Lebens in unserer Stadt nicht fähig war. Für die auf eine Erneuerung wartende bildende Kunst der Stadt Szeged kämpften nur diejenigen Maler und Bildhauer, die mit der örtlichen Arbeiterbewegung in Verbindung standen. In dieser Hinsicht soll vor allem der Graphiker Ármín Tardos-Taussig (1874—1936) erwähnt werden, der Fahrlässigkeit des städtischen Rates der Kunst gegenüber in Artikeln mit enthüllender Schneide angriff. In seinen Bestrebungen stand er nicht allein. Seine Wohnung wurde zu einem vertrauten Ort für die Zusammenkünfte der Intellektuellen mit sozialistischer Denkweise. Auch die künstlerische

Tätigkeit von Tardos-Taussig ist beachtenswert. In Szeged und Budapest erschien er öfter mit seinen Graphiken. Die wertvollsten Stücke unter seinen Werken werden in der National Galerie und in dem Móra Ferenc Museum bewahrt.

Die Tätigkeit der seit 1930 immer stärker werdenden ungarländischen Arbeiterbewegung steigerte die Verfolgung der in der Illegalität wirkenden mit sozialistischen Ideen erfüllten Menschen. Jene Kommunisten-Prozesse, die nach dem Sturz der Räterepublik in den Spalten der Zeitungen so oft Platz gefunden hatten, verdichteten sich mit dem Vordringen des ungarländischen Faschismus. Die meisten von diesen Prozessen vergrösserten in einer lächerlich entstellten Form die wirklichen Tatsachen, so dass diesen Prozessen viele zum Opfer fielen. So unter anderen auch der Szegeder Maler Ferenc *Dinnyés* (1886—1958), der damit angeklagt wurde, dass er eine Erfindung der Sowjetunion verkaufen wollte. Als es sich herausgestellt hatte, dass seine Erfindung schon patentiert worden war, somit nicht ein Kriegsgeheimnis war, wurde der Maler trotzdem auch weiter noch unter Anklage gehalten, weil er von den staatsumwälzenden Plänen eines seiner Bekannten nicht pflichtgemäss den Behörden eine Meldung erstattet habe. Alldes gehörte zu der Verfolgung der ungarischen Arbeiterbewegung und zur öffentlichen Bloss-Stellung der mit ihnen mitfühlenden Künstler. *Dinnyés* rechnete zwischen den zwei Weltkriegen für einen bedeutenden Maler der Stadt. Seine reichkolorierten Schöpfungen verewigten im allgemeinen die alte Stadt an dem Theissufer. Er führte aber auch je einen alten Arbeiter oder Bauern liebevoll vor. Nach der Befreiung finden wir ihn unter denjenigen, die eine die Gesellschaft formende Ideenwelt in ihre Kunst hineinbrachten. Die Zeitgenossen von *Dinnyés* waren: die Maler *Károly Vlasics* (1882—), *Alajos Parobek* (1896—1947), *Imre Dorogi* (1890—), *Lajos Tápai* (1900—1964) und der Bildhauer *Antal Tápai* (1902—), die verschiedenartige Themen aus dem Leben der Arbeiter und der Bauern schöpften und auch die Kämpfen des Proletariats in den 30-er Jahren widerspiegelnde Streikszenen darstellten. In den Jahrzehnten der Gegenrevolution nahmen sie mit ihren Schöpfungen für die Sache der Arbeiterklasse Stellung.

Das Andenken jener Szegeder Künstler, die mit der Arbeiterbewegung Verbindung gehalten und den Sozialismus zum Sieg zu verhelfen, getrachtet hatten, wird seit der 1945 ollzogenen Befreiung unseres Vaterlandes auf eine würdige Art in Ehren gehalten. Gut kam das auch in jener Demonstration zum Ausdruck, die Anfang November 1961, verknüpft mit der 44. Jahreswende der Grossen Sozialistischen Oktober Revolution von der Szegeder Kommission der Vaterländischen Volksfront veranstaltet wurde. Bei dieser Gelegenheit wurde in einem Festvortrag an jene Maler und Bildhauer gedacht, die an der Arbeiterbewegung teilgenommen hatten, aus ihren Schöpfungen wurde auch eine Ausstellung veranstaltet. Ihr ideeller und künstlerischer Nachlass wird von den heutigen Szegeder Künstlern im Interesse der Förderung des kulturellen Lebens unserer Stadt mit Hochachtung gepflegt und weiter entwickelt.

Zoltán Szelesi

A SZEGEDI ZSÓTÉR HÁZ ÉPÍTÉSE

I

A szegedi Széchenyi-tér, Szeged főtere, hazánk egyik legharmonikusabb, jó benyomást keltő tere, ami a téglalap alakú teret körülvevő paloták egységes párkány-magasságának köszönhető. A kétemeletes épületek nagyjából meg is határozták a városkép jellemző sajátosságát, amit még hosszú ideig tekintetbe vesznek a város-tervezők és építésszek. Ez idő szerint úgy látszik, hogy a térnek jelenlegi képét lényegesebben nem változtatják meg. Inkább javították a teret a közelmúltban azzal, hogy a tér északi oldalán levő 6. sz. épületet emeletréépítéssel összhangba hozták a tér többi kétemeletes párkánymagasságával.

A teret különben Stübben, egy német városépítész 1924-ben úgy említi, mint amely példás térkompozíciójával hat. Nagyszerű térhatását a közepe felé lejtő útvonalaknak köszönheti és az azonos magasságban tartott főpárkányoknak, amire fentebb is rámutattunk. Első látásra nyilvánvaló, hogy részleteiben több helyen szépítésre, javításra szorulnak a tér épületei.¹ Ez érthető, hiszen a tér olyan korban alakult ki, amikor a várostervezés egészséges elgondolásait a fennálló társadalmi és gazdasági viszonyok következtében teljesen végigvinni nem lehetett. Az 1879-es árvíz után mondhatjuk, újból létesült a város és elsősorban alaprajzában tudták — igaz nagy harcok árán, — keresztülvinni a tervezők akaratát.

A tér észak-keleti sarkától a tanácsházáig terjed a város egyik impozáns épülete, az ún. Zsótér-ház, amely elsősorban tömegével vonja magára a figyelmet. Az épületben a klasszicista elemeken itt-ott, főleg a második emeleten, romantikus vonások is felcsillannak. Építéstörténetének egy szakasza, amelyet alább ismertetünk, egyben a város történetének is érdekes fejezete. Megjegyezzük, a város építés-kultúrájával foglalkozó művek az épületről alig tesznek említést, csak annyit, hogy létezik. Nem ismerik keletkezése történetét. Pedig egy igen bonyolult építési szakaszon átment épülettel van dolgunk, amely ma úgy tűnik, hogy az épületet egy időben, egyszerre hozták létre. A három oldalával utcára, homlokfalával pedig a Széchenyi térre néző épülettömbnek csupán a hátsó frontja (Bajcsy-Zsilinszky utca) árulja el, hogy az többszöri hozzáépítés után nyerte mai alakját. 1950 óta a Zsótér-ház a szegedi járási tanács székhelye lett, s a jelenleg folyamatban levő átalakítása, főleg belső elrendezésére és a födémekek megerősítésére, valamint az eddigi padlástérnek hivatali helyiségek használatára való átépítésére terjed ki. Külső megjelenésén is végeznek némely változtatást, mert a padlástér ablakainak új vágatot adnak.

Igen fontos a belső kiképzés. Az emeleteken három traktus van: az udvar felőli folyosó, azon belül a homlokfalak felé két sorban helyiségek. Ezek közül a folyosó

¹ *Bálint Sándor—Pálffy-Budinszky Endre*: Szeged város műszaki kialakításának terve, Szeged 1943. Sokszorosítás. 19—20. old. Szegedi Állami Levéltár Könyvtára. *J. Stübben*: Handbuch der Architektur, Leipzig 1924. Szegeddől foglalkozó részek: 44, 175, 194, 208, 465, 625.

és a homlokzatok felőli szobák hivatali célra alig használhatók. Az Országos Műemléki Felügyelőség hozzájárult ahhoz, hogy az emeletenként a folyosók középre kerüljenek. Ezek szerint a folyosókból szobák fognak nyílni az udvar és a homlokzatok felé.

Az épület külsején a jelenlegi átalakítás előtt 1961-ben végeztek tatarozást. Ekkor „klasszicizálták” teljesen a Zsótér-házat. Idők folyamán, az eredetitől eltérő és rárakott elemeket lebontották, mint a két homlokzati első emeleti erkélyt. Számottevő egyszerűsítést végeztek a hátsó homlokzaton. Újra vakolták és szürkés-kék alapszínen világossal hangsúlyozták ki a párkányokat. A belső szerkezetet átalakítások nem érintették, így továbbra is nyilvánvaló maradt, hogy az épület eredetileg nem irodai célokot szolgált, hanem lakóház volt, földszintjén pedig üzlethelyiségeket alakítottak ki. Az eredeti stílusban történt felújítást az ÉM. Szegedi Tervező Vállalaton belül, annak egyik építész Berniczky József végezte az Országos Műemléki Felügyelőség jóváhagyásával.²

Mielőtt az épületet ismertetőnk, vessünk néhány pillantást az épület környezetére, elsősorban a térre, amelynek az épület homlokfalával a legterjedelmesebb objektuma. A szegedi polgármester egy 1942-ben kiadott intézkedésével elkészítette a város művészi kialakításának tervét. Ebben többek között rámutattak a térnek harmóniát rontó elemeire, mint amilyen a Szeged-Csongrádi Takarékpénztár (ma Országos Takarékpénztár és Állami Biztosító szegedi fiókjai) széképületének szecessziós homlokzata, amelyet akkor még leegyszerűsítésre javasoltak. Jó architektúrájának minősítették a Jerney-féle házat. Ennek főpárkányát tartották akkor is követendőnek. Rámutattak egyes épületek kirívó képére, mint a takarékpénztárral szemben levő háromemeletes bérház kupolájára, amely indokolatlanul monumentalitást mutató, öncélú, üres forma. Emeletet kívántak a 6. számú házra, amely 20—22 év után meg is valósult.³ A keleti oldal házai művészileg jelentéktelenek, mégis a bírósági széképület és a posta magasabb épületei hatásosan zárják le a sort. A kedvező tömeghatás teszi azokat harmonikussá. A déli front klasszikus nyugalma, nemes egyszerűsége tökéletes. (Kis Dávid-palota, Új Zsótér-ház, Aigner-ház). Legzavarosabb a nyugati térrész, ahol nemcsak a párkánymagasságok változnak, de a függőleges falsík is megtörik, így épp a Zsótér-ház és a volt Népbank, ma Nemzeti Bank fiókjintézete melletti egyszemeletes, klasszicizáló Grün Orbán-ház került hátrább (Széchenyi tér 13). Az építészeti historizmus sikerült példánya, a Városháza alkotja a nyugati térfal díszét, amelyik úgy tűnik, hogy ennek a térfalnak közepén áll, valójában annak jobbfelére esik. A szomszédos Zsótér-ház tömegével és komorságával még inkább könnyebb hangulati elemet biztosít a városházának. A kis épület így vált természetszerűen is a város központjává. Amit a Zsótér-ház hátrányául rótták fel (az idézett kialakítási tervben), hogy néhány méterrel beljebb került a homlokfala. Mert a városháza kijebb épült, ez egyenesen kedvezőbb mindkét épületre nézve. Ezzel a Zsótér-háznak nagy tömegéhez nagyobb a perspektíva, ugyanakkor előbbre került a városháza, ami végeredményben jelentékenyebb, értékesebb és jellegzetesebb épület, mint a Zsótér-ház.

Az épületet 1957-ben műemlékké nyilvánították és az 1966-ban készült Csongrád megyei műemlékek jegyzéke úgy említi, mint amelyet 1830 körül építettek. Az épületen levő táblát 1961-ben helyezték el s ezen az 1942. év van feltüntetve.⁴ A szegedi

² Szeged Mj. Városi Tanács VB Építés és Közlekedés osztálya Városképi és Műemlékvédelmi albizottság irattára. Zsótér ház 15 sz.

³ *Bálint-Pálfy-Budinszky* i. m. 19.

⁴ Városképi és Műemlékvédelmi Albizottság irattára. Zsótér-ház 15 sz. Csongrád megye műemlékjegyzéke. Orsz. Műemléki Felügyelőség. Budapest. 1966. 18.

1. ábra. A főtéri (Széchenyi téri) homlokzat

2. ábra. A Ferenc téri (mai Máv igazgatóság felőli) homlokzat

városi levéltár irataiban sem az építés kezdetére sem a befejezésére nem kerültek eddig elő bizonyítékok. Az építés kezdetétől feltüntetett évek csak az épület egy részének építésére vonatkozhatnak. Az iratokból ugyanis kiténik, hogy az épületet, amelynek régibb, és pedig a városháza felé eső déli szárnyát és a homlokfalnak nem egészen a bejáratig terjedő részét báró Dercsényi Pál építette. A szeszgyár alapító az épületét a hozzátartozó telekkel együtt, amely a Budai Országútig (ma Kossuth Lajos sugárút) a Fő (Széchenyi tér) térre és a Ferenc térre (MÁV Igazgatóság) terjedt, eladta a város egyik leggazdagabb vállalkozójának, Zsótér Jánosnak. Bálint Sándor szerint Dercsényiek 1842-ben abbahagyták az építkezést (Dercsényi Pál és János), és azt befejezetlenül adták el Zsótér Jánosnak. A Dercsényiekről Bálint Sándor feljegyzi, hogy szepesi szászok voltak és közigazdasági érdemeikért nyerték el a bárói címet. A felsővároson létesített szeszgyárukon kívül gabonakereskedéssel is foglalkoztak. 1839-ben Dercsényi Pált a polgárok közé felvették, s Jánost díszpolgárrá választották. A szóbanforgó házuk megépítése után tönkrementek és ezért azt el kellett adniuk. Dercsényi Jánosról Csongor Győző úgy ír, hogy udvari kamarai előadó volt és ő szerezte meg a városháza melletti üres telket, amelyen szesz- és keményítőgyárat akart létesíteni.⁵

A Zsótér családdal kapcsolatban ugyancsak Bálint Sándor megjegyzéseire támaszkodunk. Szerinte Zsótér János a XVIII. században bevándorolt szegedi görög kereskedők leszármazottja. A „Zsótér” Megváltót jelent. Görögországból származnak szerinte a Lippai, Gera, Haris, Manódlí és talán még a Monasztrelí családok. Görögkeleti templomuk is volt, Szent Mihály és Szent Gábor arkangyalok tiszteletére, amely a mai Kálmány Lajos utcában állott. A kis templomot 1879. évi árvíz döntötte romba. Berendezésének egyes darabjait a görögkeleti szerb templomban őrzik. Az egyházközség azonban már a múlt század elején elnéptelenedett. A görög eredetű családok lassan beolvadtak a szegedi, pontosabban a felsővárosi magyar polgárságba.⁶

A Dercsényi-féle és véleményünk szerint az abbahagyott épület folytatásaként az üres telekre azután Zsótér János építkezett és fia Zsótér Andor fejezte be az építkezést. Az épület több évtizedig Dercsényi-féle épület néven volt ismeretes. Amikor még Zsótér János mindenféle toldalékokat épített a régi egységes, kétemeletes, manzardos épülethez, Dercsényi—Zsótér-féle épületnek nevezték. Az építkezés befejezése után kapta a Zsótér-ház nevet. Zsótér Andor 1873-ban, a Széchenyi tér déli oldalán is építkezett és ez az épület viselte hosszú ideig az Új Zsótér-ház nevet.⁷

Az épülettel a hatóságok 1856-tól kezdtek behatóan foglalkozni. Zsótér Jánossal azért folyt a harc, hogy a város egyik legszebb épületét jelentő Dercsényi-féle házhoz emelt elrettentően rút toldalékokat bontsa le és az eredeti épület stílusában folytassa az egész telek beépítését. Adataink 1863-ig vannak arra a küzdelemre, amelyet a városi szervek, támaszkodva a várost irányító Csongrád Megyei Hatóságra (Komitats Behörde) és a Helytartótanácsra, rákényszerítettek a tulajdonost a toldalékok lebontására és megindulhatott az építkezés, amelynek eredményeként a ma is álló épületet emelték. Véleményünk szerint ez 1870-re készült el. Az északi udvarát 1913-ban mozgófényképszínházzá alakították, amivel a korábbi, s a Ferenc térre néző épületfront megváltozott.

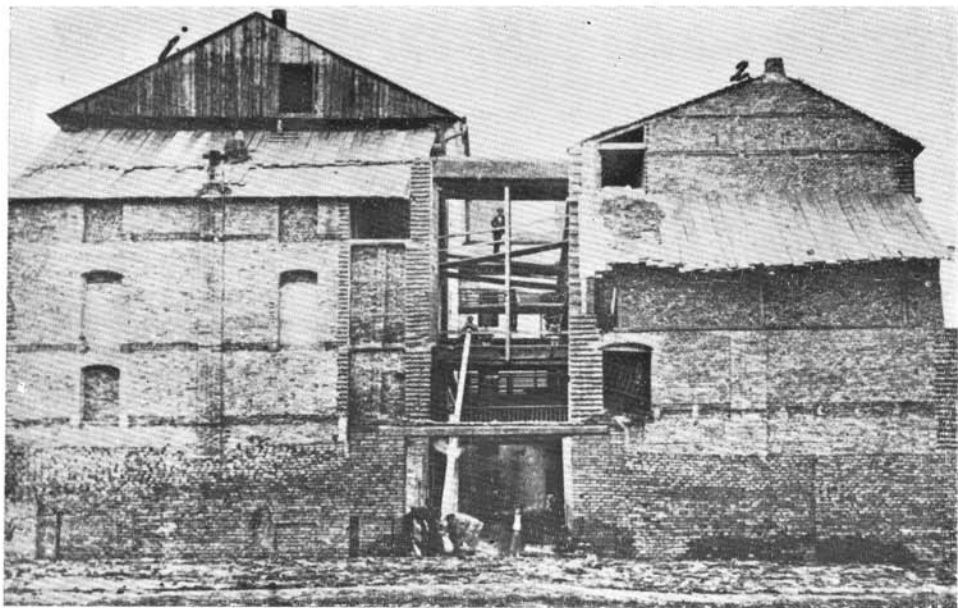
Bálint Sándor a Zsótérokról azt írja, hogy hajósok, ill. hajóácsok voltak. Zsótér János korának egyik leghíresebb hajósgazdája, azaz víziszállítási vállalkozója volt.

⁵ Bálint Sándornak a Városképi és Műemlékvédelmi Albizottság kérésére készült összeállítása a Zsótér-házról, az Albizottság irattárában. Zsótér-ház 15 sz. — *Csongor Győző*: Megszépült külsőben Szeged egyik leghíresebb műemlékháza. Dél-Magyarország, 1961. XI. 9. 5.

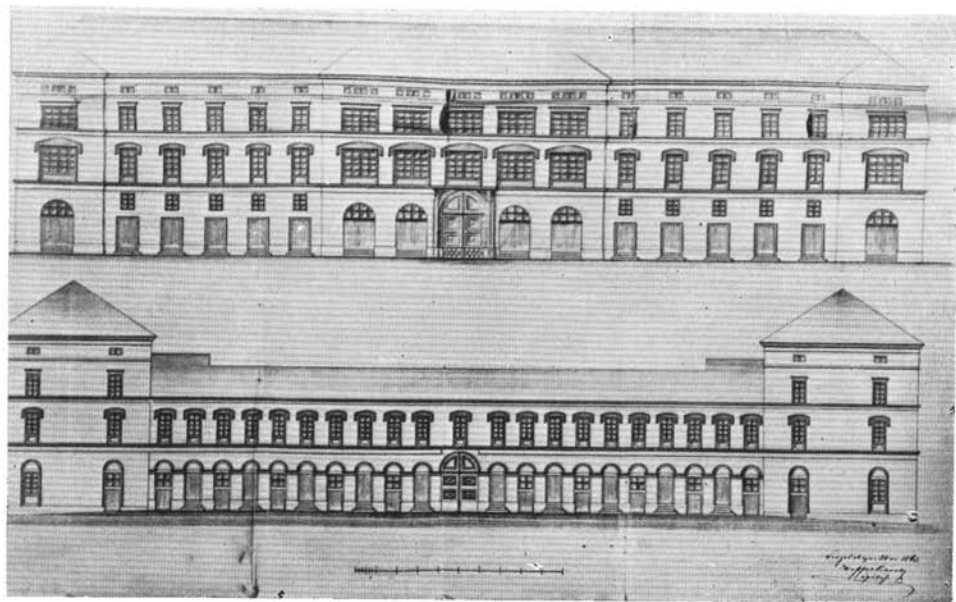
⁶ Bálint Sándornak a szegedi görög eredetű családokra tett megjegyzéseit lásd m. f.

⁷ Szegedi Állami Levéltár (SZÁL) Szegedi városi tanács iratai, 3669/1873 sz.

3. ábra. A Budai-Országút felőli (ma Kossuth Lajos sugárúti) homlokzat

4. ábra. Hoffer Károly szegedi építész terve 1863-ból

Számos gabonaszállító „bögös” hajója járt a Tiszán és a Dunán Bécs és a Fekete-tenger között. Elég gazdag volt, hogy a főtéren levő új házat megvásárolja. Fia, Zsótér Andor (1824—1906) tovább növelhette a vagyont és a Széchenyi téren építtetett egy házat és befejezte a Dercsényi ház építését. Zsótér Andor Mikszáth Kálmánt, s barátját Joó Ferencet és Vastag György festő-, ill. szobrászművészeket és másokat is pártfogolt. A Zsótér-ház különben a Zsótérok tulajdonából Bach Jenő és testvérei fakereskedő cég tulajdonába ment át.⁸

A Zsótér házhoz Szeged történetének néhány érdekes mozzanata fűződik. Bálint Sándor és Csongor Győző is utal rá, hogy ebben az épületben ülésezett 1849 nyarán az Országgyűlés és itt lehettek a minisztériumok hivatalai. Ebben az épületben őrizték a magyar koronát is. Csongor azt is feljegyezte, hogy a szabadságharc alatt a magyar honvédeknek kórháza volt az épületben. Emléktábla hirdeti azt a hagyományt is, hogy itt találkozott Kossuth Balcescuval, a román forradalmár költővel és politikussal. Zsótér János gyakran láthatta vendégül a Szemere Bertalan kormányának egyes tagjait.⁹ Csongor hivatkozik arra is, hogy az épület második emeletének lépcsője még az eredetiek, ezen jártak Kossuth és a forradalmárok.¹⁰ Bálint Alajos utal rá, hogy az országgyűlés két alkalommal gyűlt egybe a Zsótér-házban. Szemere Bertalan miniszterelnök javaslatára itt fogadták el a nemzetiségi javaslatot és itt emelték törvényerőre a zsidók egyenjogúsítását.¹¹ A nagy szegedi árvíz kitörése éjszakaiján, 1879 március 12-én Mikszáth az emeleti helyiségekből nézte végig a pusztulást és írta le benyomásait. A padlástér helyiségeiben, az árvíz időszakában mintegy háromezer menekült tartózkodott. Ott helyezték el akkor a Kiskunfélegyházára menekült törvényszék levéltárát is.¹² A Bach családtól 1920 végén a város vásárolta meg hivatali helyiségek céljaira az épületet.¹³

A Dercsényi-féle ház építése időszakában, az 1848-at megelőző két évtizedben a polgárosulás elég jelentékeny volt Szegeden és tovább fejlődött az abszolutizmus idején is. A gazdasági fejlődést s az építkezések megindítását jelentik, a dohánybevéltő, a szeszgyár, a gőzmalom, a rókusi szalámigyár, gyufagyárak, ill. gyártó üzemek, hajógyártás, ill. ácsolás, fűrésztelepek. 1845-ben megindul a tiszai gőzhajójárat, az első pénztintézet, a Szegedi-Csongrádi Takarékpénztár, a vasút kiépítése 1854-től, mind ezt példázzák. Ugyanakkor a legelők egy részének felszántása, a bérföldek parcellázása a további mozzanatai a fejlődésnek, amelynek útját emelkedő és süllyedő irányok jelzik. A fejlődés ugyan a szabadságharc bukásával egyidőre elakad, — de megelőlnkül a vasút kiépülésével, amely Temesvár—Orsova—Bukarest felé folytatódik az 1858—1859-ben Cezanne főmérnök által tervezett vashídon keresztül. A 60-as években épült fiumei vasút Rókuson érinti a várost. Ezen keresztül vált lehetővé a Dél-Alföld gabonájának eljuttatása a világkereskedelemben, részben szegedi malmok bekapcsolásával.¹⁴

A Dercsényi-féle épülethez hasonló nagyságú épületet viszonyaink között a polgár városban már csak az iparból szerzett tőke felhasználásával lehetett létre-

⁸ *Bálint Sándor* i. m. Zsótér-ház 15 sz. Tápai-Szabó Gabriella is feljegyez egy érdekes hagyományt: „Öreg Zsótér Jánosnak csak azért volt 99 hajója a Tiszán, mert csak a királynak volt szabad 100 hajót tartani. Ezzel szemben a valóság az, hogy Öreg Zsótér Jánosnak sok hajója volt, bár mindenesetre több, mint Szegeden bárkinek” *Tápay-Szabó Gabriella: Szeged erkölcssei a XVIII. században*. Szerző kiadása: 1933. 78.

⁹ Csongor Győző i. m.

¹⁰ U. o.

¹¹ *Magyar László és Németh István* szerk. Szeged. Panoráma, 1959. 41. old.

¹² *Csongor Győző* i. m.

¹³ *Bálint Sándor* i. m. Zsótér-ház 15 sz.

¹⁴ *Bálint Sándor*: Szeged városa, Budapest. 1959. 99—101.

hozni. Nagyobbítása még fejlettebb viszonyok között volt csak lehetséges, a század hatvanas éveiben, amikor a Habsburg elnyomás alatt ugyan a gazdasági élet fejlődése ha lassú ütemben is, mégis lehetővé tette egyeseknek a gyarapodását. A Zsótér familia házának egyik rendeltetése épp a gabona tárolás volt. A kiképzett padlás-téren a gabonát szétterítve lehetett tárolni. Ugyanakkor a főtéri házban bérlakásokat alakítottak ki. Földszintjén boltok voltak. A ház megépítése és a toldalék lebontása akkor vált sürgőssé, amikor a város központja mindinkább a vár előtti térre helyeződött. A város vezetőségét a kényszer hajtotta, hogy a főteret elfogadhatóvá tegye. A kereskedelem, a forgalom, a híd körüli feljáróról és környékéről és a Búzapiacról (mai Dugonics tér) áttevődött a vározháza előtti térre. Itt alakult ki a „Nagy-Piac” a XIX. század első évtizedeiben. Bár nagy volt ez a terület, mégsem volt elegendő a teljes árukirakás és felhozatal befogadására. A gabona és sertésfelhozatal befogadására. A gabona és sertésfelhozatal a Búza-piacon, a szénapiac a Ferenc téren, a halpiac a hídfő körül alakult ki. A Nagy Piacon és a környező boltokban a mezőgazdasági és ipari termékeket adták el. A város súlypontjának áthelyezése a főtérrre egyben a Zsótér ház mai képezének kialakítását is szükségessé tette.¹⁵

II

A gazdasági fejlődés a városvezetést a múlt század harmincas éveitől arra kényszerítette, hogy a város fejlesztésével behatóan foglalkozzék. Nem volt már elegendő az a gyakorlat, hogy a városi tanács maga döntsön építkezési ügyekben. Szükséges volt egy szaktestület létrehozása, és ezt pesti mintára, a harmincas évek elején hozták létre. Szépítő Bizottmány alakult, amelynek íratái és jegyzőkönyvei 1837. évtől megmaradtak. Tagjai között a városi tanács és a választott község (Electa Communitas) egy-két tagját, szakembereket, mérnököket, és néhány az ügyekhez jobban értő polgárt találunk. A szervet a városi tanács javaslattevő és tanácsadó jogkörrel ruházta fel. Szerepe 1849-ig jórészt az utcavonal meghatározása volt. Az egyes építkezők részére az építési engedélyt a tanács adta ki, ezt megelőzően a Szépítő Bizottmánynak lehetőleg helyszíni szemle alapján kellett meggyőződnie az útvonal betartásáról. Rendszerint helyszínrajzot készítettek a kiküldöttek. Az épület alaprajzi elrendezésével, külső megjelenésével, az építőanyag vizsgálatával nem foglalkoztak a Szegedi Szépítő Bizottmány tagjai. Ezeket senki sem vizsgálta.

A Bizottmány 1849. után már nem működött. A forradalom és a szabadságharc bukása után az abszolút rendszer bevezetésével megszüntették a város önkormányzatát. A tanács tagjait és felügyeletét ellátó korábbi szervezet, a Választott Községet, Községválasztmánynak nevezték és tagjait választás helyett kijelölés útján küldte ki a megyét is irányító Csongrád Megyei Hatóság. A tanács csak évek múlva újíthatta fel az egyes igazgatási ágak segítésére életrehívott szervezetet, mint amilyen a Szépítő Bizottmány is volt. 1853-ban ült ismét össze a Szépítő Bizottmány. Céljuk, amint az első ülésről felvett jegyzőkönyvből kitűnik:

„...Krebsz Mihály elnök, e Bizottmány eleibe terjeszté: Miszerint ezen ősi, annyi századokon által fenn állott város díszére nézve, a többi e szempontban előrehaladott városokhoz képest igen hátra van maradva...a Szépítő Bizottmány a város díszének előmozdítása tárgyabani teendői folytatására e választmányi rendelkezén ki...akár a közelekedés nehézségét, akár az utcák rendetlen vonalait akár az eddigi bizonyos szabályokhoz szorított és semmi állandó ellenörködés alá helyezett, ki-

¹⁵ A városközpont áthelyezéséről. lásd: Bálint Sándor i. m. 102.

vált a közönséges építkezést, akár a több helyeken és utcákban megálló vizeket, akár a város szívében helyezett nagy piac posványos láposságát, akár általában a Városnak mindig ugyanazon egy állapotban tengődését tekintve, a kívánatos fontossága, valamint a fél nagysága is egyszerre feltűnhet, melynek létesítésére jelenleg a fenálló erőkhöz képest az első alapzatok több évek során tétetvén le Szeged, — Magyar Alföld ezen ős városát úgy szólván elhagyatottságából az előbbre haladott városok sorába emelni, — szépítését előmozdítani e Választmány kötelességévé tétetett.”¹⁶

A bizottmány ülésein az utcavonal betartása a század közepe felé egy városrendezési terv figyelembevételére alapult. Ezt a tervet a város főmérnöke Bainville József dolgozta ki. A tervrajzot a város részbe metszette „Sz. Kir. Szeged Városának helyzetterve, 1850. Situations-Plan der Königlichen Freistadt Szegedin” címen szerepel. Bainville a kisebb sikátorok, az utcákra kiugró és az utcavonalat figyelembe nem vevő építetők házainak eltüntetésére törekedett a tervben. Igen lassan jutott oda, hogy a Szépítő Bizottmányban „szépészeti” kérdésekkel is foglalkozzanak. Ezek középpontjában a Fő-tér (Széchenyi-tér) rendezése állott és ennek egyik előfeltétele a Dercsényi—Zsótér-féle telek északkeleti része toldaléképületeinek lebontása volt. Szorgalmazták, hogy a Dercsényi-féle ház folytatásában, annak pontos figyelembevételével az egész telken is építsenek. Csak 1861-ben vált szükségessé, hogy építési szabályzatot készítsenek. Figyelemreméltó amit Kolb Antal tanácsnok, a Bizottmány elnöke adott elő az 1861. február 21-i ülésen: „...a Bizottmány szépészeti hivatásának, mely nem csak a város szépítése, hanem annak úgy egyes polgárai különösen egészségi és közbiztonsági érdekeinek szemelőtt tartásában áll, megfelelhessen, — nélkülözhetetlen kelléknek találja egy alapszabály kidolgozását, mely jövőben az építkezések s'uccaszabályozásoknál zsinormértékül szolgáland.” A kidolgozásra egy albizottmányt küldtek ki, akiknek az elnök két elaborátumot adott át, és pedig az 1847 évből, az utcák szabályozásáról, 1856-ból pedig egy alapszabályt az építkezésekről. Utalt arra is, hogy a szabályzatok nincsenek jóváhagyva.¹⁷

Véleményünk szerint az 1847-es utcaszabályozás volt az alapja Bainville 1850. évi helyzettervének. Sajnos ezideig mi sem akadunk nyomára a két szabályzatnak. 1861-ben azonban már összekapcsolták az utcaszabályozást az építkezések szabályozásával. A Bizottmány egész tevékenységét az 1853-i újjáalakulástól kezdve áthatja a városban folyó építkezések szépészeti szempontból való figyelembe vétele is. Ennek tulajdonítható, hogy a város főterét elcsúfító Zsótér-ház ügyét annyira szívükön viselték. Ámbár a vár még állott, napjai már akkor meg voltak számlálva. Az uralkodó 1857-ben úgy döntött, hogy át kell adni a városnak és cserébe laktanyákat kell építeni.¹⁸ A várat lebontásra ítélték és helyén teret és utcákat képzeltek el. A Szépítő Bizottmány 1861. március 19-i ülésén tárgyalták a piac és a vár körüli terület felosztását, ahol házhelyeket fognak kiosztani. A tanács ezúttal javaslatot kért a Bizottmánytól. Ekkor úgy foglaltak állást, hogy a Ferenc-téren 6 házhelyet, Kárász- és Klauzál-ház előtti térségben 4 házhelyet, a Schäfferné háza előtt (ma Halászcserda a Roosevelt téren) 4 házhelyet osztanak ki.¹⁹ Ugyanazon évben, június 18-án ismét tárgyalták az ügyet és a vár előtti főtéri telkeket is kiosztásra javasolták.²⁰ Ennek a rendezési tervnek szerencsére minden részlete nem valósult meg. Amit pedig végrehajtottak, az valóban emelte a város külső képét. Ez a Klauzál és Kárász ház előtti tértömb beépítése volt, amire már fentebb is utaltunk. Elvetették a

¹⁶ SZÁL. Szegedi Szépítő Bizottmány jkv. 1853. április 11.

¹⁷ SZÁL. U. o. 1861. február 21. 1. p.

¹⁸ SZÁL. A Szegedi Községválasztmány jkv. 453/1858. sz.

¹⁹ SZÁL. Szegedi Szépítő Bizottmány jkv. 1861. március 19. 49. sz.

²⁰ U. o. 122 sz.

Schäfferné háza előtti telkek eladását, a híd feljáró miatt, amelyen akkor még az újszegedi legelőkre jártak át a marhacsordák. A Bizottmány előtt a Széchenyi-tér mai alakjában élt, a vár nélkül. Az ő javaslatukra kapta meg a Szeged—Csongrádi Takarékpénztár a mai telkét, az Élesház helyén.²¹ A Bizottmány 1871-ig folytatta működését.

1872-től, a kiegyezés után modern polgári közigazgatást hoztak be. A város irányító szerve a törvényhatósági bizottság lett és a tényleges munkákat megerősített szakszervek, a városi mérnöki hivatal végezték, az egész ország területére egységesen elfogadott és helyileg is kialakított építkezési szabályzatok értelmében.

Az 1861-es szabályzat lényeges előhaladást jelentett, mert a város belterületén néhány utcán csak emeletes házak építését engedélyezték. 1867-ben ismét elővették az 1861. évi szabályzatot és azt néhány előírással kiegészítették: a létesítendő épületek földszintje az 1855. évi vízmagasság helyett az 1867. évi legyen. A tanács úgy döntött, hogy a Szépitő Bizottmány tegyen javaslatot, melyek legyenek azok a főbb utcák, amelyeket a legmagasabb vízálláshoz arányosítva feltötsenek.²² Az 1879-es nagy szegedi árvíz következtében azonban új helyzet alakult. A régi szabályzatok előírásai már nem voltak megfelelőek. Új és modern életnek megfelelőbb utcahálózatot alakíthattak ki és új építkezési szabályokat alkothattak, az árvízszintnek megfelelően. Gondoskodtak a település biztonságáról, a feltöltésekkel és a töltések emelésével. A Zsótér-ház körüli huzavona azonban magán viseli annak az időszaknak a bélyegét, amikor a hatóság rendelkezéseivel szembeni ellenállás elég hosszú ideig elodázta az építkezés befejezését.

III

A szegedi hatóságok a Zsótér-házzal, eddigi kutatásaink eredményei szerint, 1856-ban kezdtek foglalkozni. A Választott Község április 13-i ülésén bejelentették, hogy Zsótér János „...a már tudomására rég juttatott eltiltás után is folytonosan építkezik, sőt, belsőleg az építkezés szabályai ellen tett s lerontani kellett épületrészt be is vakoltatta.” Arra hívták fel a tanácsot, hogy a korábban hozott eltiltó határozatának szerezzen érvényt és azt küldje meg a Cs. kir. Rendőrségnek is.²³ Mindennek nem lett semmi foganatja, mert az augusztus 23-i ülésen már egy kiküldött bizottság, a Cs. kir. Megyei Építési Hivatallal egyetértve és több szakember meghallgatásával azt javasolta a Községi Választmánynak, hogy Zsótér János házát át kell alakítani. Az átalakítás természetesen nem a Dercsényi-féle házra, hanem a Zsótér János által emelt toldaléokra vonatkozott. A Bizottság javasolta, hogy a közfalakat minden emeleten a főfallal csatlóvasakkal össze kell kapcsolni. A piacra, vagyis Főtérré néző ablakok a Dercsényi-féle épület ablakaival „hozassanak arányba. Rendezzék a piac felüli boltok bejáratait. „Az egész épület külnézete Vitkovszky Lőrinc rajztanár terve szerint idomíttassék.” A lépcső, amely a toldalék épületben csupán emelkedő lejtő, alakíttassék lépcsőfokká. A Széna-piacra néző raktár falai, amelyek ún. „tutaj falak”, azaz nádból és sárból készültek, „téglafalak közé építtessék.” Ugyanazon az oldalon, az emeleten levő gerendapadozatot fel kell szedni. A tűzifa lerakóhelyek az emeletről kerüljenek a földszintre. Az udvarokon az emeletek nyitott folyosóit erős oldalgerendákkal, oldaltámmal és függőleges vas-

²¹ SZÁL. Szegedi Városi Tanács 15846/1860. sz.

²² U. o. 3296/1867. sz.

²³ SZÁL. Szegedi Községválasztmány jkv. 1856. április 13. 26. sz.

rudakkal erősítsék meg. A Széna-piacra nyíló árnyékszékeket falazzák be. A padlásajtó ürege kőajtókerettel és vasajtóval látandó el. A fenti határozatokból az tűnik ki, hogy a Bizottmány szerint a toldalék épületeket lebontás nélkül meg lehet hagyni és azoknak csupán egy részét, a homlokzati falakat szükséges a Dercsényi-féle házhoz alkalmazni.²⁴ Zsótér János a fentiek értelmében tervet készített az építkezés engedélyezéséhez és azt bemutatta a tanácsnak.²⁵ A városi tanács szeptember 13-i ülésén foglalkozott a tervvel, amelyet közben a Községválasztmánynak is kiadtak. Úgy döntöttek, hogy az építkezést csak a javasoltak szerint engedélyezik és azt folyamatosan ellenőrizni kell. Bainville József főmérnök és Krebsz Mihály választmányi tagnak meghagyták, hogy nyolc naponként tegyenek jelentést, vajjon Zsótér betartja-e az engedélyezett tervet.²⁶

Ekkor új szempont merült fel, amely erősítette a tanács álláspontját az épület tarthatatlan helyzetével szemben még akkor is, hogyha közben engedélyvel folytak a toldalékon javítások. Zsótért ugyanis a rendőrségen feljelentették épületének tűzveszélyessége miatt. Az ügy az első fokú városi bírósághoz került. A bíróság azt is vizsgálta, hogy Zsótér tartatott-e tüzi-szemlét és építkezést bejelentette-e? A város tájékoztatta a bíróságot, hogy Szegednek nincs jóváhagyott építkezési szabályzata, következéskép az építkezések feletti felügyeletet esetenként gyakorolja a tanács.²⁷ Végül megállapították, hogy Zsótér annak ellenére, hogy szabályellenes építkezést a város a feljelentés kapcsán betiltotta, szabálytalanságok sorozatát azzal is növelte, hogy a csak deszkával fedett toldaléképületeibe lakókat fogadott, a deszkafödémeken keresztül kéményeket vágatott. Zsótért a kihágásért 25 forint bírsággal sújtották. A tanács pedig úgy határozott, hogy a városi széképület szomszédságában levő építményt a tűzveszélyre való tekintettel vizsgálják felül. Ezzel a feladattal egy bizottságot bíztak meg.²⁸ A bizottság jelentése alapján a tanács értesítette Zsótért, hogy a toldalék tűzveszélyességére tekintettel, elhárítja magáról a felelősséget és ugyanakkor közölték Zsótérral, egyes kéményeknek és tűzhelyeknek, födémeknek kívánják a kicserélését. A szabálytalan építkezést jellemzi az egyik észrevétel: „A kémények egyikébe az épület minden részéből 25 csövet összpontosítottak. A légnyomás miatt a kiömlő füst egy nyíláson a padlástérbe jut, ahol a tetőfák már feketékké váltak. A Budai Országút felőli feltetejű toldalékon két kémény van, nem tisztíthatók.” Zsótért arra kötelezték, hogy 48 órán belül hajtsa végre a javításokat és amennyiben nem tesz eleget, költségére Kováts István építőmester fogja ezt elvégezni.²⁹ Kováts építőmester március 4-én azt jelentette a tanácsnak, hogy az ő foglalkoztatására nincs szükség, mert amint megállapította, Zsótér a kívánt javításokat a tűzbiztonság érdekében elvégezte. A tanácsot azonban Kováts István jelentése nem nyugtatta meg. Kováts nem volt illetékes a felülvizsgálatra. Május 29-én a város már felesles szervének, a Csongrád Megyehatóságnak tett jelentést, hogy Zsótér csak részben tett eleget a kívánalmaknak. Kováts István építőmester pedig csak akkor vállalja a munkát, ha azt előre neki kifizetik. Zsótér közigazgatási úton

²⁴ U. o. 1856. augusztus 23. 122 sz.

Vitkovszky rajztanáról Bálint Sándor feljegyezi, hogy az Oskola-utcai Egressy-féle házban, egészen az árvízig fennállott Zum Soldaten nevezetű bolt cégtáblája, amely egy szegedi háziezredhez tartozó ú. n. 46-os bakát ábrázolt csákóson, fehér Waffenrockban és fehér vállszijon lógó panganéttal. Ezt a képet későbbi átfestésekkel tönkretették. Ld. *Bálint Sándor*: Palánk, A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1960–62. 153.

²⁵ U. o. 1856. szeptember 2.

²⁶ SZÁL. Szegedi Városi Tanács 1873/1856. sz.

²⁷ U. o. 9993/1856. sz.

²⁸ U. o. 1989/1857. sz.

²⁹ U. o.

elmarasztalandó, amennyiben továbbra sem végeztetné el építőmester által a munkát.³⁰

Közel három év után sem történt változás a toldalék épületek helyzetén. 1859. június 6-án a város főmérnöke, Bainville József megismételte azokat a feltételeket, amelyeket már 1856-ban Zsótér elé tűztek. Az 1859. június 1-én megtartott tanácsülésen már úgy beszéltek az épületről, mint amelyiknek az összeomlása elkerülhetetlen. Harminc nap határidőt adtak Zsótérnak a javítások elvégzésére és egyben jelezték, hogy eddig is számtalan figyelmeztetésben részesült és nem tett eleget a tanács előírásainak.³¹ Szeptember 28-án Zsótér az iránt folyamodott, hogy a toldaléképület ideiglenes deszkatetőzetét állandó tetőzettel akarja befedni és az „anya épülettel” (Derzsényi-féle ház) egyenlő magasságba akarja hozni. Erre kért engedélyt.³²

A Tanács feltételeit Zsótér most már teljesíteni akarta és kérte az építkezési engedélyt, azt azonban nem kapta meg. Azzal az indoklással utasították el, hogy utóbbi építkezései szabálytalanok és ezért az épület további helyzete tarthatalan és azt le kell bontani.³³ Arra utasította a tanács, Szrematz János tanácsnokot, hogy Bainville József főmérnökkel Krebsz Mihály, Aigner Károly és Neskovits György községválasztmányi tagokkal, Hoffer Károly építésszel és Hoffmann Mihály ácsmesterrel vizsgálják meg, hogy Zsótér János az 1856-ban kiadott községválasztmányi határozatnak (122. sz.) és a tűzvédelem betartása tekintetében több ízben kiadott rendelkezéseknek eleget tett-e?³⁴ Zsótér nem hagyta annyiban a dolgot és a Megyehatósághoz fellebbezett. A tanács azt jelentette a fellebbezésre, hogy Zsótér eddig sem tett eleget a tanács rendelkezéseinek, sőt ki is jelentette, hogy a jövőben sem fog intézkedni. A város a Megyehatóság előtt is kinyilvánította, hogy nem vállal felelősséget, mert az épület összeomolhat.³⁵ A tanács ezt megelőzőleg lakhatatlanná nyilvánította a toldalékokat és úgy döntött hogy mielőtt hatóságilag leromboltatná, fel szólítja a lakókat, gondoskodjanak más lakásról.³⁶ Tíz bérlőt érintett a határozat. Kijelentette a tanács, hogy a Zsótér-ház „bel, de részben külszerkezetére nézve is nemcsak minden bírálaton alól álló, de egyszersmind köztudomásra is levő élet és tűzveszélyes állapota szakértőleg kétségtelenül kiderítettnek, kiviláglott Zsótér Jánosnak a hatósági intézkedések foganatosításának megtagadása.³⁷ Zsótér ismét fellebbezett a lerombolásra és átépítésre vonatkozó határozat ellen. Előadta, hogy néminemű átalakításokat már végeztetett az épületen és kérte, hogy fellebezését továbbítsák a Helytartótanácsához. Különben az átalakítás költséges voltára utalt legfőképp. 1860. július 6-án adta be a Szrematz tanácsnok vezetésével kiküldött bizottság terjedelmes jelentését a tanácsnak, amely feltárta a tarthatalan helyzetet: E szerint a tartófalak között jórészt fából készített helyiségekből álló toldalék mindhárom emeleten fából készült folyosókkal, fahidakkal összekötve. A Ferencz-téri oldal eredetileg istállóknak szánt helyiségei felett három emelet van ugyancsak fából és igen gyenge fagerendákon illetve oszlopokon nyugszik az egész. Az emeleten árnyékszékék vannak, amelyeknek bűze elviselhetetlen. Számos helyen pallófalak választják el a helyiségeket. A Dercsényi-házban is van kifogásolni való. A pincéket

³⁰ U. o. 1735/1858. sz.

³¹ U. o. 7999/1859. sz.

³² U. o. 14898/1959. sz.

³³ U. o. 15205/1859. sz.

³⁴ U. o.

³⁵ U. o. 6496/1860. sz.

³⁶ U. o. 15205/1859. sz.

³⁷ U. o. 5405/1861. sz.

lakásnak adták ki, s a létesítésükhöz Zsótér nem kapott engedélyt. Ezek a pincehelyiségek tűzifa tárolására alkalmasak, de azokat ugyancsak az emeleten tartják. Az egész épület rendkívül zezugos, alig lehet kiismerni. Végül az az álláspont alakult ki, hogy a toldalék homlokfala, amely szilárd fal, a Dercsényi féle épülettel hozandó összhangba³⁸ Ekkor történt, hogy a Megyehatóság kérésére az épületet lefényképezték.³⁹

Mivel az ügy intézése nem haladt előbbre, 1861. július 9-én a Szépítő Bizottmány ismét tárgyalta a Zsótér-ház helyzetét. Érdeemesnek tartjuk a jelentést teljes egészében idézni:

„143. Szabó Imre tanácsnok és Társai Zsótér János-féle Széchenyi-téren levő ház átalakítása iránt — az eddig a kérdéses érdemben a volt tanács részéről eszközölt intézkedések érdemében fent levő előiratok alapján teljesítettek előterjesztése mellett oly megjegyzéssel, hogy miután a régi épület részén a padlás alatti alacsony szobák lakásrai használatra célzatosan, s az egészségre károsak, a kémények tűzveszélyesek, — továbbá Ferencz-térre eső épület egy része fa oszlopokon és fa gerendákon nyugodván, mellyeknek elhordásával az épület összeomlásától tartani lehetne, — a faraktárak az emeleteken tűzveszélyesek és idomtalanok, — a fa hidacsok, mellyeken a gyermekek s cselédek ide- s tova gondtalanul szaladgálnak, egy darab deszka, palló vagy oldalsó véletlen eltérése által életveszedelem forogna fenn nem kevésbé továbbá az alacsonyabb deszka tető, mint szemét domb használatná, hova a cselédek a felső emeletről a folyosó nyíláson szorván a szemetet, ugyan az a szél által tova hordatik, miután végre az új s vakoltalan épületrész minden bírálaton elől állana és szennyfoltként a város közepén az egész épület ronda zugai- val, mocskaival tűzfészke, — s az egészségre felette ártalmas lenne, olyatén vélemény- nyel vannak, miképp nevezett háztulajdonos épületét egy szakértő által megvizsgáltatván, a fennebb elősorolt, minden rendtelenségeket elhárító újólagos tervet nyújtson be, melynek nyomán a Szépítő Bizottmány a szükséges javítási és átalakítási nyilatkozatát annak idején megteendően a rendetlen és vakoltalan épületre nézve egy- úttal megjegyezvén, miként azt s a Budai Országútra eső részt egy emeletes épületre változtatni és felépíttetni elég lenne, a mennyiben azonban mindezen teljesítésére hajlandónak nem nyilatkoznék, ez esetben mind azon lakrészek használata s kibér- lése, mellyek vagy tűzveszélyesek, vagy életveszéllyel járnak ez évi Szent Mihály napjától kezdve tiltandók volnának.”⁵⁰

Ezután 1863-ig semmi sem történt. Nincs nyoma, hogy akár a tanács, a Község- választmány, vagy a Szépítő Bizottmány foglalkozott volna Zsótérék házával. A kezdeményező lépést Zsótér János tette meg azzal, hogy 1863. április 28-án beje- lentette a tanácsnak, hogy építkezni szándékozik és kérte az „építkezési vonal” megállapítását.⁴¹ A Csongrád megyei Főispáni Helytartó utasította a tanácsot, hogy Dercsényi—Zsótér-féle ház átalakítására vonatkozó terveket, amelyeket, még 1860-ban a Helytartótanácsnak küldtek és jóváhagyásuk után a Megyehatósághoz kellett volna visszakerülni, — kerestessék ki a városi levéltárból, hátha azok ott találhatóak? A tervek valóban a városi levéltárban voltak, és azokat beterveztették a főispáni helytartóhoz. Ezeket a városi tanács 1863. július 4-i határozatával jóvá- hagyta, azzal a kikötéssel, hogy „az épületnek még báró Dercsényi által felállított részében tapasztalt és korábban eszközölt vizsgálatok alkalmával kijelölt építkezési hibák egyidejűleg a már meghatározott módon helyrehozassanak, — megengedtetik

³⁸ U. o. 10291/1860. sz.

³⁹ U. o. 13768/1860. sz.

⁴⁰ SZÁL. Szegedi Szépítő Bizottmány jkv. 1861 július 9. 143. sz.

⁴¹ SZÁL. Szegedi Városi Tanács 892/1863. sz.

és az építkezés feletti felügyelettel a jelentő tanácsnok és a mérnöki hivatal megbízatik.” Ezt a határozatot már Zsótér János fia Andor kapta kézhez, mint építető. Az összes terveket a főispáni helytartó felterjesztette a Helytartótanácshoz.⁴²

A tervek értelmében indult meg az építkezés. Kivitele érdekében Zsótér Andor lebontatta a toldalékot és amint az 1860-ban készült fénykép is elárulja, a Dercsényi-féle ház folytatásként felépítette a Zsótér-házat.

IV

A Zsótér-házat 1860-ban Knezevich György „festész és fényképész” a tanács költségén, a Megyehatóság kérésére lefényképezte. Ide mellékeljük a Főtér, (Széchenyi-tér) a Budai Országút (Kossuth Lajos sugárút) és a Ferencz-tér (MÁV. Igazgatóság) felől készített fényképeket. A Főtér- felőli fényképen világosan látható, hogy a Dercsényi-féle épület nem volt befejezve. Elkészült az épületet koronázó tympanon és alatta a középrizalit. Nem készült el az épület északi szárnya. Világosan kivehetők a homlokfal toldalékai. Erről képzelték el a Szépitő Bizottmányban, a Községválasztmányban és a Városi Tanácsban is, hogy az ablakok a Dercsényi-féle épülettel összhangba hozandók. Szerencsére, ez nem valósult meg, mert a kivittel az épület továbbra is befejezetlennek tűnt volna, már csak azért is, mert tympanon nem volt a középén. A fényképek elárulják, hogy a toldalékok tarthatatlanok, ezt azután a városi szervek is belátták. Feltűnő a Ferencz-téri homlokzat, amelyet egész bizonyosan Zsótér János építtetett, a Dercsényi-féle épület Városháza-felőli déli szárnyáig. Ezt az építményt az épület befejezése alkalmával csak részben vették figyelembe.

A fényképek jelentős forrásértéket jelentenek az építmény történetéhez.

Közöljük Hoffer Károly szegedi építész 1863. május 20-án keltezett homlokzati terveit. A kor divatja szerint az emeletken megfigyelhetők a romantikus elemek. A földszinten nem hagyta figyelmen kívül Hoffer a klasszicista jellegű Dercsényi-féle épület elemeit. A főtérre előnyös, hogy nem ez a terv valósult meg. Hoffer terve még komorabb, raktár-szerű külsőt adott volna az épületnek. Erre az építményre már valóban nem illett a tympanon. Az 1863. év után befejezett épületnek a tervei ezideig nem kerültek elő. Bizonyos, hogy a Dercsényi-féle épület építésének tervei voltak az irányadók az emeletek elemeinek némely változtatásával és a lapos háromszög alakú tympanon helyett az épületet valósággal megnyújtó, vízszintes vonalakból álló és a homlokfal középső részére, azt koronázó építmény került fel. Bainville József is készített egy fél homlokzati és egy oldal-homlokzati tervet, továbbá fennmaradt tőle a hozzáépítés földszinti és első emeleti alaprajza.

A tervek a levéltárban a szegedi tanácsi iratok 3503, 3565/1863. szám alatt találhatóak.

Oltvai Ferenc—Vinczi Károlyné

⁴² U. o. 2844, 2865, 3503, 3565, 3896/1863. sz.

SZEGEDI MUNKÁSMOZGALMAK A XX. SZÁZAD ELEJÉN

„... az igazság rettentő, halálos
Ha nép közé megy a mai világban.
Majd jó idő. Oh! bár itt lenne már
Midőn utcákon fogják azt beszélni
De akkor a nép nem lesz kiskorú!...”

(*Madách: Az ember tragédiája; Kepler-jelenet.*)

Tanulmányunkban bemutatjuk a szegedi munkásmozgalom kezdeti szakaszát, és adatokat közlünk olyan értelmiségiekről, akik Szegeden elsők között hirdették a marxista eszméket.

Századunk elején világszerte megváltozott a gazdasági élet. A klasszikus kapitalizmust az imperializmus váltotta fel, s az alapvető gazdasági és társadalmi változásokat eredményezett nálunk is.

Az 1900—03-as nagy világgazdasági válság hulláma nálunk mezőgazdasági válsággal párosult, és hosszú ideig tartott. Az országszerte 1905-ben föllángolt földmunkásmozgalomban a viharsarkiakon kívül már szegediek is szerepelnek: Kerekes Mihály és Németh Antal.

Az egyre nagyobb mértéket öltött sztrájkmozgalomnak első célja volt, hogy a munkaidőt csökkentsék, és felemeljék a hihetetlenül alacsony munkabéreket. A tőkések maximális hasznuk biztosítására gyáraikban látástól-vakulásig nőket és gyermekeket alkalmaztak. A nyomor és megfeszített munkáknak az volt az eredménye, hogy a statisztika szerint akkoriban Magyarországon az átlagos férfikor 36, a nőké pedig 29 volt.¹ Akik tudományos meggyőződéssel hirdették, hogy valamiféle gazdasági átalakulás következik, azok felforgatók voltak. Akik pedig hittek is a fejlődésben, azok meg hazátlan bitangok lettek.²

A haza kisajátított fogalomná vált, s akik nem emeltek kalapot az uralkodó érdekeknek, már válhatták is a hajójegyet a Cunard Line bármelyik hajójára. Az ország 20 millió lakosából csak alig 5%-nak volt választójoga. Vigasztalan a helyzet akkor is, ha a kulturális állapotokat nézzük. „Nemzetünk uralkodó rétege” állandóan csak a „nyugati hatást” hangoztatja. Polgári lapok a „kultúra védőbástyájáról” cikkeznek. Pedig 1900-ban lakosságunk 49,6%-a analfabéta, iskoláink több mint 77%-a egyházi kezelésben van.³ A természettudományok axiómáit tilalmazták, s a tudománynak általában nem lehetett bizonyos szentelt köröket áthágnia.

A századeleji Magyarország forrongó légkörében csak az erjedés nyomai észlelhetők. Az 1905-ös oroszországi forradalom hatására a fővárosban két értelmiségi csoportosulás alakul ki: a Galilei-kör s a polgári radikálisok tábora. Előbbiek tevékenységének csúcspontja 1908—1909-re esik; 1912-ben újból föllángol mozgalom az ún. „Vörös-Csütörtök”-kel. Tevékeny tagjait később a frontokra küldik.⁴

¹ Németh József: Történelemszemlélet a szabadoktatás 1907. évi pécsi kongresszusán. — A T.I.T. történelmi választmányának közlönyve: Történelemszemlélet. 3. sz. Bpest, 1964. 33. o.

² Czibula Antal előadása: Új irányban. Két oldalas beszédvázlat 1906-ból. A Társadalomtudományi Társaság szegedi újjáalakulása alkalmából. Kéziratban a Móra Ferenc Múzeumban (továbbiakban: Cz. A.)

³ N. J. i. m. 40. o.

⁴ N. J. i. m. 40. o.

A radikálisok, bár nyíltan hadat üzentek az uralkodó osztályok érdekeit védő „függetlenségi” politikának, nem gondoltak a tőkés társadalmi rendszer gyökeres megváltoztatására. A munkások pártjában a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetői csak részben tudtak megfelelni történelmi feladatuknak. A párt tevékenységi területe tele volt „törvényes és közigazgatási” drótkadályokkal. Forradalmi taktikát csak a párton belüli ellenzék követett. A forradalmi nyugtalanság még sem tudott celekvéssé érlelődni Magyarországon.

1905-ben voltak az első tömegdemonstrációk, a sztrájkok, amikor a gazdasági követeléseket politikai jogok követelésével kapcsolták össze. A sajtóból értesülünk, hogy néhány nappal a forradalom kitörése után a szocialisták Szegeden, a Klauzál téren gyűlést akartak rendezni, de nem kaptak rá hatósági engedélyt, s így csupán tüntető sétát tarthattak a város főbb utcáin.

Ha a századforduló egy évtizedének (1897—1906) helyi sajtóját nézzük, meggyőződhetünk arról, hogy a cikkíróknak általában fogalmuk sincs a társadalom fejlődésének törvényeiről. Ha pl. sztrájkokról van szó, a lapok hangosak a megtorlás követelésében. Akad olyan cikkíró is, aki fölveti a Munkaadók Sztrájkellenes Szövetsége megalakításának eszméjét is.⁵ Csongrád megye első szocialista képviselőit (Szegeváron: Mezőfi Vilmos, Csongrádon: Tolnay Károly, Szentesen: Csanád Dénes) „szocialista adószedőknek” aposztrofálják. De kiket is tartanak szocialistáknak? Ha egy munkaadó elzavarja alkalmazottját, mert az későn megy be munkahelyére — így mondja: „Menjen maga a fenébe, cucilista barátaihoz!...”⁶

Proletároknak csak az utcai kolduló gyermekeket tartják, akik eldobált cigarettacsikkeket gyűjtenek a korzón. A koldulásnak teljes szigorral véget kell vetni — hangoztatják. A város közönsége eleget áldoz jótékony célokra, s az állam gondoskodik a közegélyre szoruló gyermekekről. Ezenfelül még a koldulás címén külön is adózni, több lenne, mint amennyit a humanizmus megkövetelhet — írják. Sok szó hangzik el a kivándorló szegedi „cselédekről” is.⁷

1905-ben a fővárosból Szegeden telepedik le egy lelkes emberbarát, *Hollós József dr.*, aki először hirdeti itt, hogy az alkohol a társadalom mérgese. S nem véletlen, hogy ez az igazság Szegeden nem a polgárság, hanem a munkásság soraiban talál először visszhangra. Nem volt tagja a Szociáldemokrata Pártnak, mégis éveken át a legnépszerűbben hallgatott előadója a munkásságnak, s a kulturális föllendülés az ő indításához fűződik ebben a városban.

A hírneves tudósorvos önéletírásában írja: „... Szeged nagy, álmos város. Fekvésénél, méreteinél, adottságánál fogva nagy jövő előtt áll... a kórháza is nagy-szerű, mert olyan öreg és rozoga, hogy új és modern kórház építése elodázhatatlan.”⁸

A helyi kulturális események tárgyalásakor foglalkoznunk kell *Ferencz Gáspár* és *Czibula Antal* személyével. Előbbi a szegedi munkás szervezkedés bölcsőjét ringatta, a másik pedig a munkás szabadiskolának volt lelke és irányítója.

Ferencz Gáspár életéről annyit tudunk, hogy a Székelyföldről származott. Apja, mint tüzér, Bem apó seregében harcolt. Szabómesterséget tanult; vándor-legény korában bejárta az országot, s a külföldet is. Így ismerkedett meg a különböző szocialista eszmeáramlatokkal, Kropotkin herceg tanításával. Eszmei anarchista

⁵ Szegedi Napló 1905. jan. 8. sz. Vö. Gaál Endre: A szegedi ipari munkásság 1905 előtti szocialista szakmai szervezkedésének néhány kérdése. — Acta Univ. Szeged de Attila József nominatae; Acta Hist. tom. XIX. Szeged, 1965. 5. o.

⁶ Ügyvédi tényvázlat Cz. A. perirataiból.

⁷ Szegedi Napló 1905. jan. 3. sz.

⁸ Hollós József: Egy orvos élete. New-York, 1944. 59. o.

volt, majd Schmitt Jenő Henrik⁹ és Tolsztoj tanítványának vallotta magát. A 90-es években került Szegedre, s 1897-ben résztvett az első ceglédi földmunkás kongresszuson, mint a szegedi munkások küldöttje.¹⁰ 1898-ban megállapította az Első Szegedi Munkásszövetkezetet. Sikerült vagy száz munkást megnyernie a szövetkezés eszméjének. Kezdetben a szövetkezet üzletének vezetését is vállalta. Minden remény megvolt arra, hogy a vetett mag szépen kikel. A szövetkezet egyik tagjának, Galbáts Lajos borbélymesternek azonban az a gondolata támadt, hogy létesítsenek — felsőtanyai homoki szőlője terméséből — borkimérő üzletet is. Ferencz Gáspár hiába hadakozott ellene. Erre visszalépett az áruüzlet vezetésétől, s 1901 elején Lippay Lajos ügyvédet jelölte a szövetkezet elnökéül. Lippay azzal vállalta az elnökséget, hogy a nála irnokoskodó Czibula Antalt viheti oda jegyzőnek. Ekkor kötöttek Czibula és Ferencz Gáspár elválaszthatatlan barátságot.

A szövetkezet az „Első Szegedi Fogyasztási és Takarékosági Általános Szövetkezet” címét viselte s fűszeres boltja, s később korcsmája is volt. A bolt a Valéria (ma Bartók Béla) tér és a Zsinagóga utca sarkán volt, és a tér és a Mikszáth Kálmán utca sarkán a korcsmája. A bolt üzletvezetője Nagy Sándor, volt csendőr, a korcsmáé Koczás Dénes szabómunkás. Tagjai munkás emberek voltak, s közöttük a szociáldemokrata párt vezető emberei: Ábrahám Mátyás, Koncz Károly, Bezdán Lajos.¹¹

A szövetkezet hónapok alatt tönkre ment, s ennek nyomán alakult 1909-ben a Szegedi Munkások Fogyasztási Szövetkezete.

Ferencz Gáspárban a munkások apostolt láttak, amikor a szocializmusról beszélt és amikor a szövetkezeti gondolat nagyságát fejtegette előttük. Könyveket adott kölcsön, Kropotkin „Emlékiratai”-t, a „Kölcsönös segítségről” c. munkákat, vagy Marx, Engels, Lassalle, Bebel nehezen beszerezhető műveit.

A munkások közül sokan nem értették meg Ferencz Gáspárt; azt vélték, hogy részvényeseket, tőkéseket akar belőlük nevelni, akiknek az évi osztalék legyen az álmuk. Mások azzal gyanúsították, hogy meg akar gazdagodni a szövetkezet vagyonából. Elvették a kedvét a munkától, pedig olyan szegény maradt, amilyen volt. 1901-ben elköltözött Kulára, s ott kis szatócsüzletet nyitott. Mint leveleiből kiderül, a szövetkezés gondolatához, a szocialista eszmékhez, haláláig hű maradt. A felszabadulás előtt Szegeden, a szegényházban halt meg. Magvető volt, az elsők között hirdette a proletárok szellemi téren való képzését.

Czibula Antal az 1919-es proletárdiktatúra hármastagú direktóriumának tagja, aki fiatal éveitől kezdve életét a munkások ügyének szentelte.¹² 1879. március 1-én született Szegeden, 1894-től kezdve a szocialista eszmék iránt korán érdeklődő diák. A joghallgató Czibula ott volt minden népgyűlésen, amit a szocialista munkások rendeztek. Hallgatta Bokányi Dezső, Groszman Miksa, Pfeifer Sándor, Csizmadia Sándor, Weltner Jakab, Kardos Izrael Jakab s mások előadásait.

⁹ Schmitt Jenő Henrik (1851—1916) magyar származású idealista filozófus, anarchista; élete nagy részét Németországban töltötte.

¹⁰ Tiszai Viktor (Csongor Győző): Képek a szegedi munkásmozgalomból: Ferencz Gáspár Dél-Magyarország, 1960. dec. 25. sz. 12. o.

— Az 1967 februárjában, a ceglédi múzeum által rendezett „Várkonyi István emlékkiállítás” anyagában a „... Kiküldöttek 1897. szept. 8—9 és 10-én Cegléden tartandó párt kongresszusra megválasztottak és megjelentek” jelzésű lajstromban a szegedi küldöttek: Fari György 128. sz. és Ferencz Gáspár 129. sz.

¹¹ Cz. A. iratgyűjteménye a Móra Ferenc Múzeumban: „Munkásmozgalom, szabad iskola, előadások” jelzésű iratcsomóban.

¹² Életének s működésének vázlatát 1. „Forradalmak szegedi szemtanúi” (Csongor Győző összeáll.) Szeged, 1959. 15—17 o.

Ismerte a mozgalom akkori vezetői közül az Amerikából hazatért Ábrahám Mátyás szabómestert, Bezdán Lajost, s Koncz Károly földmunkást, Polyák (Pollák?) Béla nyomdászt. Ferencz Gáspár rá is nagy hatással volt. Könyveket kapott tőle kölcsön, s ő ismertette meg Schmitt Jenő Henrik ismeretelméleti eszméivel, s tőle kapta Büchner Lajos „Erő és anyag vagy a természetes világregend alapvonalai” c. könyvét is.¹³

Nagy hatással volt reá a tolsztojánus szegedi festő, Károlyi Lajos,¹⁴ kivel Pillich Kálmán ügyvédi irodájában ismerkedett meg. Károlyitól hallott először a történelmi materializmusról. Sokra becsülte Bezdán Lajos szabómunkást, Szöri József (1878—1914) ügyvédet, a modern társadalomtudományban, s elméletben jártas meleg s igaz szívű festőművészt.¹⁵ Fiatalkori barátja Koczka Elemér,¹⁶ a pesti egyetemen magyar-latin szakos volt, s ott lett szocialista. Vágó Bélával és másokkal diákröpiratokat szerkesztett.

Koczka Elemér ismertette meg Czibulát Juhász Gyulával, a költővel. Ilyen ismeretséggel került Czibula Antal a munkásmozgalomba. Irodalmi érdeklődésű volt,¹⁷ ekkor írta egyfelvonásos, „Sztrájkban” c. színművét. Álnéven jelent meg, mert egy joghallgatónak nem volt tanácsos csendőrtűzzel zárni egy dráma végjelenetét.¹⁸

1901. május 27-én beszélt először munkásokhoz, Dorozsmán, egy szövetkezeti gyűlésen. Közel ezer előadást tartott életében, s ezeknek kilencven százalékát munkásoknak, mozgalmi tárgykörből. A 900-as évek elején a szegedi munkásmozgalom vezetője s élesztője Révész Sándor, a Pálffy-féle vasgyár hivatalnokja, a szociáldemokrata párt fizetett titkára volt. A párt, az izmosodni kezdő munkásmozgalom első halottja is ő volt Szegeden, 1907-ben.¹⁹

1905-ben megyei értekezletet tartottak Szegeden, amikor majdnem minden szakmának megvan már a helyi csoportja, szabad szervezete. Ebben az időben a vezetők Groszman Jenő és Gál István nyomdászok, Széll Mihály festőművész, aki Révész Sándor után egy ideig a párt titkára is volt. Pósz Jenő famunkás, Barna János és Bálint Ferenc építőmunkások, Biszterszki Lajos képviselték a kereskedelmi alkal-

¹³ Cz. A. szóbeli közlései.

¹⁴ Cz. A.: „A nagy diktátor” (Egy ügyvédsegéd naplója). Szeged, 1928. „A hölcs a tarlón” c. fejezetben Imrefi néven, Károlyi Lajos festőművészt írja le. 169—199. o.

¹⁵ Szöri József Szegeden született, s tagja volt a szegedi Képzőművészeti Egyesületnek. Az első világháború előtt Münchenben volt kiállítása. Nagy jövőt jósoltak neki. Az volt az életelve, hogy az életben s a művészetben nem becsületesnek lenni, a legnagyobb bűn. Móra baráti köréhez tartozott. Különösen sikerültek voltak karikatúrisztikus vázsnai, melyek magánosok s egy része a szegedi múzeum gyűjteményében található.

¹⁶ Koczka Elemér és Cz. A. iratgyűjteményében „Legjobb barátaim” jelzésű iratcsomóban. Koczka a kevesek közül való volt, aki ebben a városban a modern szociológiai elméleteket tanulmányozta. Előadásokat is tartott. Szeged és Vidéke 1906. júl. 15. sz. (K. E. gimnáziumi tanár előadása).

¹⁷ Cz. A. iratgyűjteménye. „Fiatalkori próbálkozások” jelzésű iratcsomóban.

¹⁸ Első ízben nyomtatásban „1919. Músortűzet a Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulójára” c. kiadványban jelent meg. Bpest, 1959. Kiadja a Népművelési Intézet. 11—20 o. — Előszóban: „... e munkájának értéke eredetiségében van. A cselekmény korhű tartalmában és eszmei tisztázottságában olyan erényeket árul el, amelyek elég ritkák a századforduló proletártárgyú magyar színpadi irodalmában”.

¹⁹ Gyászbeszéd s a koszorúra való gyűjtőív eredetiben a Móra F. Múzeumban. A gyűjtőív 18-an írták alá, köztük: Klein Ferenc, Király József, Czvéity Pál, Jambrik Gy., Pestalics István, Varsandán László, Csamangó István, Lengyel Jenő, Tóth László, Braun Oszkár, Popovics János, Pózsity Péter, Ótott József és mások.

mazottakat ezen az értekezleten.²⁰ A sztrájkokat csak néhány napig bírják anyagiakkal, s egy sztrájkkudarc vitte magával a nyomdászok helyi csoportját is. Ezután alakult meg a Munkaadók Szövetsége, amit ebben az időben a munkások „kutyaszövetségnek” hívtak.²¹

Az ún. darabont korszakban élénkül meg Szegeden a választójogért való küzdelem.

Az emlékezetes Csongrád megyei Szociáldemokrata Kongresszusról, (1905. december 24-én és 25-én) erősen kurtított, cenzúrázott közlemény jelent meg a sajtóban. Az eredeti közlemény szövegéből az alábbiakat idézzük:²²

„... a napirendnek legfontosabb pontja volt a *földművelők szervezkedése*. Kerekes Mihály beszédében kifejtette, hogy a földműveseken áll most már, hogy öntudatos munkásokként akarják-e a szervezkedést, vagy továbbra is tanulatlan, kizsákmányolt tömeg akarnak-e lenni... (Kerekes Mihály és Csala Imre, egyszerű földművesek ecsetelték a nép nyomorúságát és hátramaradottságának okait...). Kimondotta a kongresszus, hogy a Csizmadia Sándor szerkesztésében megjelenő „Világszabadság” c. lap terjesztése érdekében a megye területén minden községben, faluban, vagy szállásban egy 3 tagú bizottságot szervez...”.

Az uralkodó osztályok világszerte, az erősödő és szocialista szemléletű tömegmozgalomtól félve, keresik az ellenszert, s a saját ideológiájukat képviselő előadásokkal kísérik meg a munkásság tömegeinek átnevelését. Így Angliában, Írországban, Dániában és Németországban, Franciaországban a felnőttek tanfolyamait szervezik meg.²³ Nyugaton általában szabadelvű polgárok kezdeményezésére az egyetemekről indul ki a nép tanításának gondolata. Oroszországban, s a kelet-európai államokban a munkások helyzete és kulturális színvonala eltérő. A cári elnyomás alatt népoktatásról, legalább is nyugati méretekben, nem beszélhetünk.

Magyarországon Kossuth veti föl a szabadoktatás gondolatát: a Pesti Hírlap 1841. jan. 6-i számában közölt felszólítást egy hasznos ismereteket terjesztő társaság megalakítására. Ezután Fáy András sürget előadásokat iparosok számára, Eötvös szorgalmazza az önkéntes művelődési egyesületek létrehozását. Türr István, majd Irányi Dániel 1869-es ilyenirányú törvényjavaslatát elvetik. Trefort kultuszminiszter szerint „a magyar falusi népet, ha elért egy bizonyos kort, többé már nem lehet sikeresen oktatni”. 1891-ben a Magyar Tudományos Akadémián Gaál Jenő előadást tart az „Alföldi munkásmozgalomról”, melyben mélységes gyűlölettel fordul a munkás- és parasztmozgalom ellen.

A századfordulón — ezek ellensúlyozására — egyre szaporodnak az uralkodó osztály által megszervezett egyesületek. (Körmöcbánya: 1880, Budapesten 1891-ben a „Szabad Lyceum”, majd 1902-ben az „Erzsébet Népakadémia”²⁴). Üléseik kevésbé látogatottak, mert a munkásság egyre inkább a szociáldemokrata szervezetek befolyása alá került. 1906-ban Pécsen országos kongresszus megtartását javasolják a felnőttoktatás kérdéseinek megvitatására. Viharos időben (aratósztrájkok után, bérharcok idején) 1907. október 3-án nyílt meg a kongresszus, amelyen 850 tag vett részt. A vitában résztvettek többek között Kunfi Zsigmond, Ágoston Péter,

²⁰ Cz. A.: Krónikás adatok Szegedről. Népszava 1930. máj. 1-i sz. 114—115. o. — Gaál Endre idézett munkájában nyilvánvalóan kevesli visszaemlékezései alapján közölt adatait. Cz. A. nem a helyi munkásmozgalom kutató történétírója volt, hanem annak harcosa. Adatait örömmel fogadjuk, s gazdag hagyatéka nem vázlatos forrásanyag.

²¹ Cz. A.: Krónikás adatok Szegedről.

²² Eredetije a Móra F. Múzeumban.

²³ N. J. i. m. 43. o.

²⁴ N. J. i. m. 44. o.

Harkányi Ede, Pikler Gyula, Jászi Oszkár, Prohászka Ottokár, Marczali Henrik. A baloldali erők itt már a történelmi materializmus s általában a marxizmus fegyvereivel szállnak szembe a jobboldal támadásának. Kár, hogy a vitaközö baloldal nem tudott egységesen tömörülni, mert nem volt forradalmi, összefogó pártjuk.

A pécsi kongresszus vitája még javában tartott, amikor Szegeden olyan nyomokra bukkanunk, hogy a munkások egy kis töredék csoportját már Marx tanításával ismertetik meg, s ezzel kapcsolatban természettudományos, politikai, földrajzi, közjogi stb. ismeretekről hallanak.

Ennek előzményéhez tartozik, hogy Szegeden 1905. januárjában Bite Pál szerkesztésében, új tanügyi lap jelenik meg, s ugyancsak az év elejétől kezdődően felújítják a „*Munkások vasárnapja*” c. előadássorozatot.²⁵ Az előadásokat az I. kerületi polgári- és felsőkereskedelmi iskola emeleti vegytan termében tartották, hogy „hűséges” ipari és kereskedelmi munkásokat képezzenek ki. Főleg olyanok számára indították, akik „értelmes és figyelmes iparosok, gyári és kereskedelmi alkalmazottak és többre becsülik a hasznos és hézagpótló előadásokat, mint csak a szórakozásokat nyújtó és amellettt költséges kávéházi, vagy korcsmai mulatozást...” „*A magyar ipar pártolásáról*”, (Szmollény Nándor), „*A levegő egészségügyi fontosságáról*” (Fehér János), „*Szociális viszonyok a görögöknél az ókorban*” (Pazar Béla), „*A jobbagység állapota a mohácsi vész előtt*” (Borosnyai Károly) címmel hangzanak el előadások.

1906-ban *Hollós József* és baráti köre hívja életre a Szabad Lyceumot,²⁶ melynek keretében a Társadalomtudományi Társaság helyi csoportja rendez előadásokat fővárosi előadókkal. Ez inkább már szabadgondolkodó értelmiségiek, művészek s olvasó munkások önkéntes tömörülése. Decemberben Rónai Zoltán tartott előadást a történelmi materializmusról. A tudósítás szerint az előadás felfogásával Eisner Manó jogszigorló nem értett egyet.²⁷

Ugyanakkor különböző munkás szakegyesületekben (Nyomdászok: Laudon utca, földmunkások: Szegfű utca, famunkások: Dugonics utca) olyan előadások is elhangzanak, amelyeket helyi és budapesti előadók tartottak. Ilyenek: „*Szakszervezeti mozgalom és a kollektív szerződés*”. „*Proletárság és a sztrájk*” (Bokányi), „*Bérmunka és tőke*” (Weltner Jakab), „*Gazdasági és politikai harc*” (Garami Ernő) stb.²⁸ Mindezek azonban csak szórványosan megrendezett előadások, és nem rendszeres tanfolyamok, mint amilyenekre szükség volna.

1907. júliusában *Czibula Antal*, a párt vezetőségi tagja, memorandumot nyújtott át a szociáldemokrata párt vezetőségének. Kérte, hogy a vezetőség tekintse feladatának egy munkásotthon létesítését. Javaslatára határozatot hoznak, hogy ez év őszén tudományos előadásokra vonatkozó tervet készítenek, mert tudják, hogy a munkásság osztályharca nagyobb eredményeket csak akkor érhet el, ha a gazdasági szervezkedéssel együtt folyik a munkások tudományos képzése.²⁹

Így született meg az első munkás szabad iskola Szegeden. Azt, hogy hol és mikortól meddig működött, ma már nem állapítható meg. Az iskola tananyagának, tanmenetének teljes szövege viszont megmaradt Czibula Antal hagyatékában.³⁰

²⁵ Szegedi Napló 1905. jan. 10. sz. — A „Munkások Vasárnapja” c. előadássorozat már 1893-ban megindult. Első előadója közt sokat szerepelt Vánky József szegedi főreáltanodai tanár.

²⁶ Hollós József i. m. 60. o.

²⁷ Szeged és Vidéke 1906. dec. 28. sz. 6. o.

²⁸ Szeged és Vidéke uo.

²⁹ Határozat eredeti szövege a Móra F. Múzeumban.

³⁰ Eredeti szöveg uo.

A résztvevők névsora is ismeretes. Ezek a következők:

Aragyánszki Radó	Horváth Gyula
Arany Tóth László	Horváth József
Ábrahám Mátyás	Kanczár Ferenc
Babos Árpád	Kakuszi János
Babos Béla	Kakuszi József
Babos Sándor	Kálmán József
Balogh Péter	Klaity Miklós
Balogh Lajos	Lengyel János
id. Barna János	Klucsics Dezső
ifj. Barna János	Mollik Sándor
Bálint József	Molnár János
Bálint Ferenc	Necseszál Ernő
Beláncsics Milán	Popovits János
Boldis József	Sofró Ferenc
Braun Oszkár	Sorbán András
Cseh Imre	Szell József
Csonka Mihály	Tóth László
Fráter Károly	Varsandán László
Gyukics János	Vörös Illés
Hanzel József	Zombori József

(Sikli Bertalan, Üveges Ferenc, Tóth József).

I. A munkás iskola tananyaga:

a) Természettudomány: Anyag. Erő. Mozgás. Természeti tünemények. Természeti törvények. Szerves és szervetlen élet. Fejlődés.

A mindenség. A föld helye a mindenségben. A föld keletkezése (Laplace-elmélet).

A csillagászati tudomány, mint az emberiség haladásának tényezője.

Az ember helye a természetben. A leszármazás tana. (Darwinizmus).

Biológiai alapismeretek: A sejtek élete. Az anyagcsere. A vérkeringés. Az agy működése. Anatómiai ismeretek.

A munka egészségtana. A táplálkozás. A levegő. A lakás.

Társadalmi betegségek.

b) Szociológia: A társadalomtudomány köre. Alapfogalmak: Szociológia. Szociálpolitika. Szociális kérdés. Szocializmus.

1. Társadalom fogalma. Társas lény-e az ember. Gazdasági összeműködés.

Termelés. Javak. Anyagi és szellemi javak. Termelési tényezők. Tőke. Munka. Munkabér. Értéktöbblet. Tőkés termelési rend.

A termelés, mint a társadalmi fejlődés legfőbb tényezője.

A társadalmi fejlődés főbb vonásaiban. Kezdetleges munka, kezdetleges társadalom. A tulajdon ősi formája.

Földművelés. Törzsszervezet.

Rabszolgaság. Jobbágyság.

A középkori társadalmi intézmények.

Az újkori gazdasági átalakulás részletesen. Osztályok. Osztályharcok.

A középkori céhek. A manufactúra. A gépek. A polgári osztály kialakulása. Az újkori osztályharcok. Polgárság. Proletariatus. A szocializmus fogalma. A szocializmus története. Gazdasági életünk. Válságok. Marx szocializmusa: A tőke felhalmozódása. Aktív és passzív fejlődési folyamat. A collectív termelési rend. A termelési eszközök közössége. A fejlődés iránya. A collectivismus előnyei. Utópiák.

A jövő társadalmának rajza.

2. Erkölcsei fogalmak.

3. A jog.

4. Állam.

5. Tudomány.

6. Művészet.

7. A szociáldemokrata párt átmeneti programja.

c) *Politikai földrajz*: A világ legnagyobb államainak és népeinek gazdasági élete, alkotmánya.

d) *Közjog*: Törvény. Alaptörvény. Államterület. Király. Parlament. Ausztriával való államközösség. Közigazgatási szervezet.

e) *Jogi ismeretek*: Személyjog. Dologjog. Kötelmi jog. Munkaviszony. Ipar-törvény. Családi jog. Örökösödési jog.

f) *Irodalom és művészet*: Irodalmi műfajok. Népköltészet. Naív eposzok. Nép-dalok. A regény. Jókai. Zola. Gorkij. Turgenyev. A színmű. Shakespeare. Ibsen. Társadalmi színmű. A magyar irodalom jelesei: Petőfi. Arany. Eötvös. Madách. Jókai. Irodalmi és művészeti példák.

g) *Szónoklattan*:

1. Elméleti szónoklattan: Tárgyválasztás. A szónoki beszéd elrendezése. Bevezetés. Tárgyalás. Befejezés. Érvelés. Bizonyítás. Példák. Hasonlatok. Hangulat-keltés.

A szónoklás külső eszközei.

Szónoklati remek. A szónoklás története: Demosthenes. Cicero. Mirabeau. Kossuth. Lassalle.

2. Gyakorlati szónoklattan: Miről beszél a munkás szónok? A szervezkedés. Az öntudat. Az osztályöntudat.

A mi politikai viszonyaink. Az osztályparlament. Az osztályigazság. Tőkések.

Az inség. Lakásnyomor. Táplálkozás. Az egészségtelen munka. Az élet. Az igazság. A jövő társadalom.

Gyakorlati útmutató: Pártszervezet. A mozgalom szervei és eszközei. Szak-szervezet. Szövetkezet. Szakszervezeti élet. Szabadszervezet. A sztrájk.

II. Előadók:

- a) Természettudomány: Dr. Hollós József. b) Szociológia: Czibula Antal.
c) Politikai földrajz: Dr. Szőri József. d) Jogi ismeretek: Dr. Fischhof Henrik.
e) Közjog: Dr. Fischhof Henrik. f) Irodalom és művészet: Bíte Pál, Dr. Szőri József.
g) Szónoklattan: Czibula Antal. Baticz Gyula.

III. Tanrend:

Hétfő: este 8—9. Természettudomány.

Kedd: este 8—9. Jogi ismeretek. Közjog.

Szerda: este 8—9. Politikai földrajz.

Csütörtök: este 8—9. Szociológia.

Vasárnap de.: 9—10. Irodalom és művészet.

du.: 4—5. Elméleti szónoklattan.

du.: 5—6. Gyakorlati szónoklattan.

Kötelező tantárgyak: Természettudomány. Szociológia. (Irodalom és művészet). Szónoklattan.

Nem kötelező tárgyak: Jogi ismeretek. Közjog. Politikai földrajz.

IV. Tanítási módszer:

A tanítás célja a mozgalom számára erőket nevelni. Ezért az előadásoknak oktatóknak kell lenni, s az előadóknak arra kell törekedni, hogy mindazt, amit előadott, számonkérje a hallgatóktól s folytonos figyelemmel kell kísérnie a hallgatók előmenetelét. Ez legcélszerűbben úgy érhető el, ha az előadó csak az óra egyik felében ad elő, a másik felében a már előadottakból kérdezi ki a hallgatókat. Az előrehaladás céljából célszerűnek mutatkozik, ha az előadó a feleletekről jegyzeteket készít magának: classificál.

Ahol lehet, a szemléltetésre gondot kell fordítani (Természettudományok). Előadó gondoskodjék eszközökről.

Célszerű lesz a műrecek bemutatása a művészeti előadásoknál s az irodalmi és szónoklattani előadásoknál a jeles alkotások minél gyakoribb ismertetése.

V. Hallgatók:

Hallgató lehet bármely szervezett munkás, aki ajánlkozik, s akit a szakmájának a vezetősége is ajánl.

Lehetőleg a fiatalabb munkáshallgatók jelentkezése lesz kívánatos.

A hallgatóknak jelentkezésük alkalmával meg kell jelölnie azon nem kötelező tárgyakat, melyeket hallgatni kíván s amelyek hallgatása reá nézve azontúl kötelezővé válik.

Valamely választott tárgy előadásainak nem látogatásával kiteszi magát annak, hogy a többi tárgyak hallgatói sorából is kirekesztik.

A hallgató után szakmája havonta 1 K tandíjat fizet.

A hallgató jelentkezése alkalmával korát, iskolai képzettségét sajátkezűleg kitöltött íven feljegyzi s az iskola szemleli igazgatásával megbízott egyénnek adja át.

VI. Tandij:

A szakmák által fizetett tandíj helyiség tartására, annak fűtésére és világítására fordítatik, s a gazdasági adminisztrációval megbízott, a szegedi szociáldemokrata párt vezetősége által erre kijelölt egyén kezelése alatt áll.

VII. Igazgatás, felügyelet:

Az iskola szellemi igazgatása az előadók által megbízott egyént illeti.

A gazdasági igazgatás a helyi pártvezetőség hatáskörébe tartozik.

A felügyeletet ugyancsak a helyi pártvezetőség gyakorolja kiküldött által, ki a pártvezetőségnek jelentést tenni köteles.

A kiküldött az előadásokon jelen lehet, azokat állandóan figyelemmel kísérheti, de azt zavarni, közbeszólnia, vagy felvilágosítást kérni az előadóktól nem szabad. Az előadónak sem szabad kérdést intéznie hozzá.

VIII. Fegyelem:

Az előadások a kiszabott időben pontosan megkezdődnek. A hallgatónak szigorúan tilos az előadásokra későn érkezni. A pontatlan hallgató gyakori késedelemzés esetén az igazgató által az előadásokról kitiltható.

Ugyancsak eltiltható az előadások látogatásáról az is, aki magaviseletével a tanítást gátolja. Az eltiltás az előadó javaslatára az igazgató által történik.

Az eltiltás ellen az illető jogorvoslatot kérhet a helyi pártvezetőségnél.

A szabad iskola egyben munkás agitátor tanfolyam is volt.³¹ A korabeli sajtóban nem találjuk nyomait. Arra, hogy valóban működött, bizonyítja a névsorban a nevek mellé beírt sok írásjel, ami valószínűleg a hallgatók jelenlétét, illetőleg szorgalmi fokát jelentette. De van még két önálló fogalmazvány (Molnár János és Popovits János, a tanfolyam hallgatói kézírásával), melyek hátlapjára, Czibula előadó, piros ceruzával feljegyezte bírálatát, és kijavította az íráshibákat is. A bírálatot 1908. január 13. és 27-én írta. Bizonyos tehát, hogy a szabad iskola még ekkor működött. Ez a két fogalmazvány érdekes más szempontból is. Egy cipésmunkás és egy kőművessegéd őszinte, íráshibákkal tűzdelt, gyöngye mondatszerkesztési készséggel összeállított „novellakísérlete”. Ha a témájuk költött is (vagy, valóban nem élményen alapuló?), de a megrajzolt háttér, a nyomorúságos proletársors a századforduló Magyarországnak szomorú, de igaz dokumentuma. Ezek közül egyik az alábbi:

A külvárosban

Decemberben mikor fojtó köd borul a városra,
Síri méla csend uralkodik a sáros, elhanyagolt külvárosi utcákban. Csak egy hazafelé törekvő munkás köhécselése töri meg a csendet.

De annál zajosabbak a munkás lakások, apró gyermekek vég nélküli panasza, sírással vegyülve, miket a munkából hazatért Anyjukhoz intéznek.

Kosarát leteszi, elnémul a zibaj. Kenyér után kutatnak, amit mohó étvágyal fogyasztanak el.

Szerte a szobában hever minden széjjel.

Színe hagyott, szüette ágy, rozoga asztal, egy pár szalma szék, egy hosszú karos pad, amely egyszersmind fekhelyül szolgál a gyermekeknek.

Ez a szobának minden bútora. A falon lomha egykedvűséggel ketyeg egy ódon fali óra.

Kopott számlapjával hosszú, nagy időkről tanúskodik.

³¹ Már 1906-ban a Sz. P. bizalmas jelzésű levélben foglalkozik az értelmiségiek szervezésével. Cz. A. iratanyaga „Munkásmozgalom stb. . .” jelzésű iratcsomóban.

Végre megérkezik a családfő. Fáradt tekintetét végig hordozza a már alvó gyermekeken.

A legkisebb gyermeknek egy kerek teknő a fekhelye, alszik ő is.

Szurtos kis kezében egy darabka kenyér.

Szegényes vacsorát készít az Asszony az asztalra.

Felkölti sorban a már alvó gyermekeket.

Egy biztos ugrással a padon terem a cirmos szőrű cica.

A szerény vacsorából ő is enni kér, erre pedig rászolgált a szegény pára, mert egész nap a bezárt szobában csak a kínzása járja. Vacsora után nyugvóra tér a családfő, vele együtt a gyermekek. Csak az Asszonynak jó meg most az igazi munka. Nappal másoknak dolgozik, az övét éjjel mossa.

Egyet ütött a falon levő vén időmérő. Ekkor már az anya is nyugvóra tér.

Ballag a cirmos szőrű cica is a szokott fekhelyére,
a kis játszótárs mellé a kerek teknőbe.

Popovits János.

„Nagyon ügyes megfigyelés, szép és egészen jó leírás. Csak a helyesírásra kell sokat ügyelnie” 909 I/27. Ennyi a piros ceruzával írt megjegyzés. Kétségtelen, Arany János költeménye hatása alatt készült ez a proletár „Családi kör”.³²

A másik Molnár János fogalmazványa, melyben egy vándorlegény rajzolja meg egy gyárból elbocsátott cipézmester nyomortanyáját, az ólhoz hasonló kamrát, mely nemcsak munkahely, hanem a földön elszórt szalma tanúsága szerint hálólé helye is a proletár családnak. Megdöbbentő megfigyelés: „szegényeknek még ruhájok sem volt, rongyokba takaródtak, szerszám sem igen volt a lakásban, egy ár, tú és egy rossz kalapács... alig néhány centi nagyságú ablakban üres pálinkás üveg is volt látható”.

*

A szabad iskolán megtartott előadások stílusáról, ideológiai tartalmáról, a szocializmusról előadásvázlat is készült:

Bevezetés: Régebben a szocializmust akként határozták meg, az nem más, mint a társadalmi javak 5 évenként való felosztása... Ezt elhitték azok, akiknek nem sok jogosultságuk lehetett a kételkedésre.

Azóta a szocializmus sokkal inkább divatba jött. A vörös zászló alatt harcoló tábor a napi kérdések közé oda helyezte a szocializmus gondolatát.

Tárgyalás: A szocializmusban sokan radikális reformot látnak. Aki sorsával elégedetlen: az szocialista. A „többé-kevésbé”, a „bizonyos fenntartással” szocialisták. Az elégedetlenség nem meríti ki a sz. fogalmát. (A lázongó Petur bán-ok, a kesergő Tiborcok még nem szocialisták).

Helytelen azoknak a történetíróknak álláspontja, akik a XIX. századig minden népmozgalomban szocializmusra bukkannak.

Az utópisták: akik rendszereket alkotnak, megálmodják s leírják a jövő társadalmát.

Munkásmozgalomról lehet beszélni a XVIII. század első felétől kezdve 1848-ig, de ez hol céltalan, hol a forradalmi polgárság küzdőszárnyát képezi — de nem öntudatos osztályküzdelem. Marx és Engels. A Kommunista Kiáltvány. Törvényszerű, gazdasági jelenségek képezik az alapot: tudományos szocializmus. Új módszertani elv: történelmi materializmus.

³² Eredetiben uo.

Szocializmus lényege: a jövedelem eloszlás egyéni formája s a termelés társadalmi alakja közt levő ellentétek megoldása.

Gazdasági forradalmak. Kisiparosból — bérmunkás. Az érték többlet elmélete. A kisajátítók kisajátítása.

A collectív társadalmi rend és ismérvei.

Az osztályharcok. A feltörekvő beourgeois osztály harcai a XVIII. századtól kezdve. (Franciaország, Anglia; chartisták, 1848 június, a Commune).

Napjainkban a munkásság az a társadalmi osztály, mely a gazdasági érvényesülésért és a politikai hatalomért vívja osztályharcát. Ez céljában más mint az eddigiek, melyek csak a „külön osztályérdekeket” ölelték fel. A proletariátus küzdelme az elnyomást örökre akarja megszüntetni. A proletariátus nemzetközileg szervezett tábor.

Az osztályharc eszközei: szakszervezeti mozgalom. Nemcsak gazdasági, de kulturális jelentősége is van: előkészíteni a munkásság lelkét a jövő társadalom számára, melyben fokozott szellemi szükségletek is kielégítést kell, hogy nyerjenek.

Az osztályharc eszközei közt szerepel az eddig nem sokra méltatott szövetkezeti mozgalom is.

Befejezés: Milyen az „ígéret földje” vidéke, amely felé a proletárok, küzdő vándorok tartanak? Írók, tudósok, rajzolják meg. Bizonyos, hogy látjuk körvonalait, s látjuk, hogy vannak, akik munkálkodnak annak elérkezten.

Idézet. Zola „Germinal” c. műve végszavai. „... a föld alatti dübörgés mind tisztábban hallatszott, mintha a csákányosok történeke a föld felszíne felé. — A boszszúra vágyó emberek tömege képezte lent a csírárt, mely a jövő században kibúvik a földből s mikor aratásra megéri, megrendül belé az egész világ...”³³

*

A szabad iskola hivatalos irányítójának nevét nem tudjuk. Kezdeményezői Czibula Antal, Hollós József és Szöri József. Hollós már közismerten jó s népszerű előadó volt ebben a városban. Elemében akkor érezte magát, ha a pusztító népbetegségről, a tuberkulózisról, vagy az alkohol káros hatásáról beszélt munkásoknak. Ő volt az első ebben a városban (s erre még ma is sokan emlékeznek az öregek közül), aki ingyen rendelt szegényeknek s előadásain eredeti anatómiai preparátumokkal szemléltetett. Az ismertetett tanmenetből nem derül ki, hogy milyen volt a művészeti oktatás. Előadója Szöri József, művészettörténeti tanulmányokat végzett, s vasárnap délutánonként elvitte hallgatóságát a múzeumba, ahol előadásokat tartott „*Képekről — munkásoknak*” címmel.

Fischof Henrikről nem tudunk bővebbet. „Földes” valószínűleg tervbevett fővárosi előadó lett volna. Bite Pál a századfordulótól kezdve vett részt a munkásmozgalomban.³⁴ Batitz Gyuláról tudjuk, hogy 1907-ben párttitkár volt.³⁵

A szociáldemokrata párt már 1906-ban foglalkozik bizalmas jelzésű levelekben az értelmiségiek szervezésével.³⁶ Szükség volt ilyen előadókra, hiszen a munkások már évekkel előtte panaszták a pártvezetőségnek, miért nem gondoskodik arról, hogy párt keretébe tartozó munkásság soraiban rendszeres tanítást folytasson,

³³ Eredetiben uo.

³⁴ Bite Pál tanító. Szerepe mai napig tisztázatlan mind a helyi irodalom, mind a munkásmozgalom kutatói előtt. A múlt század kilencvenes éveitől kezdve novellás kötetei láttak napvilágot. Nevével 1919-ben találkozunk újra, mint a direktórium kulturális és nevelésügyi bizottságának tagjával (Bródy Mihály, Hollós József és Móra Ferenc társaságában).

³⁵ Cz. A. Krónikás adatok Szegedről.

³⁶ L. 31. sz. jegyzet!

megismertesse a munkásokat a szocializmus tudományos igazságaival, a marxizmus elveivel.

Kevés adatunk van az 1908-ban létesült „Marx-asztaltársaság” működéséről. Ez a szabad iskolából nőtt ki, s magasabb fokon annak folytatása volt.

Mindössze egy följegyzésből tudjuk, hogy néhányan augusztus 6-án a Korona (jelenleg Hajnóczy) utcai Bamberg-féle vendéglőben összeültek,³⁷ hogy Marx Károly szellemében működő asztaltársaságot alapítsanak. Az volt a céljuk, hogy előadásokat, vitákat rendeznek és a folyóiratokban megjelenő tanulmányokat ismertetik. A társaság alapítói Czibula Antal, Cselik János és Mórócz Géza, de az utókor számára idejegyezhetjük a többiek nevét is: Varsandán László, Necseszál Ernő, Popovits János, Marosán Milán, Babos Sándor, Cseh Imre, Molnár János, Varró Kálmán, Braun Oszkár, Tóth László és Horváth József.

Hogy ez a társaság valóban működött-e s meddig, arról pontos adataink nincsenek. Nem valószínű, hogy az akkori kormányzat engedélyt adott volna ilyen néven működő egyesüléshez, vagy bármiféle tömörüléshez. Tudjuk, hogy elnökséget is választottak, s határozatokat hoztak arról, hogy csak szervezett munkások lehetnek tagjai.

Az asztaltársaságról elmondottakhoz hasonló az *antialkoholista munkások mozgalma* is.

Céljuk az alkohol társadalompusztító hatása elleni harc; harc a tudatlanság, az előítéletek és az elmaradottság ellen. A szegedi lapok már 1906-ban hangoztatják a harc szükségességét, kiemelik, hogy ettől a mozgalomtól éppen azok idegenkednek legjobban, akik vezetésre lennének hivatva: elsősorban a tanítók, az orvosok.

Megmaradtak a „Szegedi Antialkoholista Munkások Egyesületé”-nek alapszabályai, 1909-ből. Az egyesület célja: „... úgy Szegeden, mint annak környékén lakó munkások közt az alkohol élvezete ellen küzdelmet kifejezni s odahatni, hogy a szeszes italoktól való teljes tartózkodás (abstinentia) minél nagyobb mértékben terjedjen el...” Tag lehet bárki, nemi különbség nélkül, aki 16. életévét betöltötte, s már tagja a Magyarországi Szakszervezeti Tanács kötelékébe tartozó valamely munkásszövetségnek.³⁸

Az alakuló gyűlést 1909. január 3-án tartották a városháza közgyűlési termében. Az alapítók az eddig már ismertetett haladó munkásgárdából kerültek ki: Varsandán László, Pestalics István, Cseh Imre, Tóth László, Vígh István, Balogh Erzsébet, Mollik Sándor, Klucsics Dezső, Ábrahám Márton, Dékány Tamás, Czibula Antal, Boldis József, Róna Bernát, Villim János, Krieg Antal és Sofró Ferenc. (Feltűnő, hogy a tagok között egy nő is szerepel.) Az alapszabályokat a belügyminisztériumba terjesztették fel. A minisztérium többek között törölte a „Magyarországi Szakszervezeti Tanács” kifejezést, mert leirata szerint — „ezen alakulás sem politikai, sem egyleti szervnek nem tekinthető és annak létezése hivatalosan elismerve nincs”.

1906-ban, a nemzetközi Good-Templar rend antialkoholista tagjai azt vitatták, hogy „Marx”, „Darwin”, vagy „Szabadság” legyen-e a páholyuk neve? Szegeden közben már működött egy „Élet” nevű antialkoholista páholy.³⁹ Hasonló antialkoholista tömörülések August Forel, a világhírű svájci professzor hatására külföldön mindenütt nagy számban keletkeztek. Szegeden a lelke Hollós József s radikálisokból álló köre volt. Egy időre Tömörkény Istvánt is meg tudták nyerni a mozgalom számára.

³⁷ Tiszai Viktor (Csongor Győző): Képek a szegedi munkásmozgalomból: Antialkoholista munkások. Dél-Magyarország, 1961. márc. 30. sz. 4. o.

³⁸ Cz. A. iratgyűjteménye. „Good-Templar” jelzésű iratcsomóban.

³⁹ U. o.

Az antialkoholista munkások azt akarták, hogy kiharcolják a város tanácsánál a kocsmák vasárnapi zárvatartását.

*

Összefoglalva az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy *Szegeden a szocialista mozgalmaknak három csoportosulása is volt: a munkás szabad iskola, a Marx asztaltársaság s az Antialkoholista Munkások Egyesülete*. Tagjaiknak lelkes törekvése igazolja, hogy a mozgalmaknak a század elején számottevő erői voltak. Élénk és erőteljes mozgalmi élet kezdett kialakulni Szegeden. Egyre gyakoribbak a rendőrséggel való összeütközések pl. Wéber István nyomdász egyévi, Széll Mihály párttitkár félévi államfogházat kapott. A mozgalom soronkövetkező feladatai a községi politikában (ebben Szeged úttörő az országban), a tudományos oktatás rendszerezésében s a szövetségi mozgalomban jelölhetők meg. Újabb erőknek, köztük az oroszországi emigráns/Eidus Bentiánnak /és jóval később, a világháború idején Belocerkovszkij Antalnak a munkásmozgalomhoz kapcsolódása növelte a mozgalom forradalmisággal telítettségét. +
ke
ly

Tanulmányunkban olyanokról volt szó, akik több-kevesebb szerepet vállaltak a munkásság harcaiból, s akikről mindezt semmit, vagy érdemükhöz mérten nagyon keveset olvashattunk.

Ha nem is volt Szegeden Galilei-pör, itt is voltak akik „más rendet láttak az égen”, s akik közül csak kevesen kerülhették el az ellenforradalmi terror idején Horthyék bíraskodásait.

Csongor Győző

HÁBORÚELLENES ÉS DEMOKRATIKUS MOZGALMAK CSONGRÁD ÉS CSANÁD MEGYÉKBEN 1912—1913 FOLYAMÁN

I

1912. októberében tört ki az első világháború előtti nemzetközi politika egyik legfontosabb válságos eseménye: az első balkáni háború. Szerbek, bolgárok, görögök és más kis nemzetek igazságos, felszabadító harcot folytattak a török szultáni zsarnokság ellen. A hősiesen küsző balkáni országokat azonban az a veszély fenyegette, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia hátbatámadja őket. Bécs fináncnökés-nagybirtokos körei a félsziget leigázására törekedtek, s ennek érdekében világháború kirobbantásától sem riadtak volna vissza. A balkáni háború időszakában (1912. október és 1913. május között) több ízben fennállt annak veszélye, hogy a Monarchia hadat üzen a tőle délre levő kis független államoknak. E sötét terveiben Bécsset készségesen segítette a Magyarországon hatalmat gyakorló Tisza—Lukács-féle kormányzat.

Háború veszélye fenyegette hazánkat. Magyarország lakossága 1912. őszén nagyarányú tiltakozó mozgalmat indított a bécsi agressziós tervek ellen. A munkásosztály vezetésével (kispolgári, értelmiségi és egyes nagybirtokos csoportok bevonásával) széleskörű nemzeti összefogás jött létre a béke és a demokratikus jogok érdekében. Bár a hazafias, kormány- és háborúellenes gyűlések, tüntetések és sztrájkok önmagukban természetesen nem tudták volna megakadályozni az agressziót, jelentőségük mégis nagy, mert megmutatták népünk ellenkezését az imperialista vérontás tervei ellen. Az 1912. október és 1913. május közötti ellenzéki politikai rendezvényeken a béke kérdése volt az alapvető; ez persze nem jelenti azt, hogy nem foglalkoztak az ország demokratikus átalakításának hagyományos problémáival.¹ Ezen időszak nagyarányú háborúellenes és demokratikus mozgalmából az akkori Csongrád és Csanád megyék lakossága is kivette részét.

Ezen a területen 1912-ben már fejlett munkásmozgalom volt. Ennek központját természetesen e vidék legnagyobb s egyúttal iparilag viszonylag legfejlettebb városa: Szeged képezte. Ugyancsak jelentős szocialista mozgalom tevékenykedett a csongrádi ipar másik centrumában: Hódmezővásárhelyen is.² Az akkori Csanád megye székhelyén: Makón is eleven volt a szociáldemokrata szervezkedés. Ugyancsak figyelemreméltó a földmunkásság szocialista mozgalma, mely a múlt század vége óta erős volt ezen a vidéken is. Különösen Szentes és Csongrád városokban volt ez észlelhető. A Csongrád és Csanád megyei szociáldemokrata szervezetek általában az országos pártvezetőség irányvonalát követték, attól lényegesen sem jobbra, sem balra nem tértek el.

¹ Az 1921—13. évi háborúellenes mozgalommal részletesen foglalkozik a szerző kandidátusi disszertációjában. (Megjelenés alatt az Akadémiai Kiadónál.)

² Párttörténeti Intézet Archivuma (a továbbiakban PTIA) A XV. 1(1907)3 (áttekintés az 1907—1913. közötti hódmezővásárhelyi tevékenységről)

Ugyancsak jelentős szerepet játszott 1912-ben Csongrád és Csanád megyék politikai életében a polgári demokratikus ellenzék. Legnagyobb mozgalma volt országos viszonylatban a Justh Gyula és Károlyi Mihály vezette „Függetlenségi és 48-as Párt”. Ez a párt elég népszerű ezen a vidéken (hol a haladó szabadságharcos hagyományok oly elevenen éltek és a „Szeged népe, nemzetem büszkesége” kossuthi mondásra úgyszólván mindenki szívesen emlékezett.) Maga Justh Gyula Makó város országgyűlési képviselője volt. A párt makói lapja: a Makói Független Újság tekintélyében túllépte a helyi kereteket, és országos viszonylatban figyelemre méltatták. Ugyancsak a függetlenségiakat támogatta a polgári baloldali Szegedi Napló is. Szerkesztője a már ekkor ismert haladó író: Móra Ferenc volt.³

Az itteni baloldali mozgalmak legérdekesebb színfoltját a köztársaságiak jelentették. Ők voltak Magyarországon a világháború előtt az egyedüliek, akik nyíltan hirdették hazánknak a Habsburgoktól való teljes elszakadását. E bátor politikai csoport munkáját még érdekesebbé teszi, hogy központjuk (más pártoktól eltérően) nem Budapesten, hanem éppen ezen a vidéken: Hódmezővásárhelyen volt. Itt adták ki folyóiratukat: a Magyar Köztársaságot is.⁴ Vezetője Nagy György itteni ügyvéd, országgyűlési képviselő volt. Legfőbb támogatójának, a mozgalomban szinte jobbkézének a kiváló makói politikus, közíró és tudós: Espersit János tekinthető.⁵ Az országos pártalakulás éppen a tárgyalts időszak előestéjén: 1912. szeptember 7-én történt Budapesten. Az országos pártvezetőségben — Nagy György elnökön és Espersit János alelnökön kívül — elég sokan képviselték Csongrád-Csanádot. Legjelentősebb közülük a gazdasági ügyek felelőse: Szabó Imre hódmezővásárhelyi tanító.⁶ A párt országos szervezkedését és folyóiratának szerkesztését továbbra is Hódmezővásárhelyen intézték. Ezért Csongrád-Csanád 1912/13. évi története bizonyos fókig összefügg a Magyar Köztársasági Párt akkori működésével.

II

1912. október elején érkeztek az első háborús hírek a Balkánról. Egy csapásra ez a probléma került most a közérdeklődés középpontjába. Ez figyelhető meg a Csongrád-Csanád megyei politikai életben is. A haladó közvélemény itt is határozottan elítélte a hivatalos körök által terjesztett háborús hisztériát. „Népünknek semmi szüksége sincs háborúra.”⁷ „Nincs semmi keresnivalónk a Balkánon!”⁸ „A bécsi hatalmasoknak meg kell érteniük: a magyar nemzet békét kíván!”⁹ — ilyen és ehhez hasonló kommentárok gyakran láttak napvilágot az itteni demokratikus sajtóban is. Különösen éles hangon írtak a haladó lapok Ferenc Ferdinánd trónörököséről, aki az azonnali háborút kívánó osztrák politikusok és tábornokok pártjának élén állt.¹⁰

Elsőnek a szervezett munkásság mozdult meg a békéért. Október 6-án ország-szerte mindenütt tartottak szociáldemokrata gyűléseket a háború ellen. Szegeden

³ *Vajda László*: Móra Ferenc, a vezércikkíró. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1959. I. köt. 91—103. l.

⁴ A Magyar Köztársaság folyóirat 1911. óta jelent meg Hódmezővásárhelyen. Minden hónap 14-én jelent meg, hogy ezzel is emlékeztessen 1849. április 14-re, a trónfosztás napjára.

⁵ *Péter László*: Espersit János (1879—1931) Bp. 1955. Akadémiai Kiadó 14—16. l.

⁶ *Bónis György*: Nagy György és az 1914. előtti magyar köztársasági mozgalom. Bp. 1962. Akadémiai Kiadó. 48. l.

⁷ Szegedi Napló 1912. október 4.

⁸ Makói Független Újság 1912. október 6.

⁹ Szegedi Napló 1912. október 13.

¹⁰ Makói Független Újság 1912. október 10—11—15.

aznap mintegy háromezer munkás jelent meg a munkásotthonban, s a hangulat az összejövetelen meglehetősen izgatott volt.¹¹ Makón mintegy ezerötszázán, Szentesen pedig ezren adták tanújelét háborúellenes aktivitásuknak október 6-án¹² A gyűléseken elfogadott — mindenütt azonos szövegű — határozat felszólította „az ország minden jóérzésű, a kultúra kincseit féltő” a haladás követeléseit magáévá tevő nép-rétegét, hogy mindenütt követelje nyomatékosan a béke fenntartását, tiltakozzék hangosan és minden rendelkezésre álló módon minden kísérlet ellen, amely akár más népeket, akár saját országunk népét a háború gyilkos pusztításainak akar kitenni.”¹³ Nyilvánvaló, hogy a felhívás helyes volt. Valóban szükségszerűen létre kellett jönnie e nehéz időszakban a békét és a haladást kívánó csoportok összefogásának. Szeged, Hódmezővásárhely és más városok szocialistái az antimilitarista egységfront politikáját a továbbiakban következetesen is alkalmazták.

A háborúellenes erők összefogását kívánó szocialista javaslat a polgári baloldal körében kedvező visszhangra talált. A függetlenségi és 48-asok Csongrád és Csanád megyében is határozottan felléptek a háború ellen. Justh és Károlyi hívei október 13-án Cegléden rendeztek nagygyűlést, melyen népes küldöttségek jelentek meg a Tisza—Maros közéről is. A ceglédi megmozduláson résztvevő csongrád—csanádi függetlenségi delegátusok is csatlakoztak a határozathoz, mely elítélte a „Bécsből terjesztett háborús vaklármát”.¹⁴ A párt itteni szervezetei a békeharcot (a szocialistákhoz hasonlóan) összekapcsolták a munkapárti reakció kormányának leleplezésével. Csanád megyében a törvényhatósági bizottságban október folyamán bizalmatlansági indítványt nyújtottak be a kormányzat ellen.¹⁵

Érdemes bővebben foglalkozni a köztársaságiak tevékenységével 1912. októberében. A republikánusok is csatlakoztak a szociáldemokraták és a függetlenségiak háborúellenes mozgalmához. Folyóiratának vezércikkében maga Nagy György pártvezér írta: „egy bekövetkező háború... győzelmi riadójában is mi csak a halálhörgést hallanánk. Hiszen a diadalmi vér a trializmus fáját termékenyítené. Azt a titokban már elültetett fát, mely Magyarországnak csak újabb vándorbotot, újabb bitófákat termene. Nem gyászosan jellemző-e a mai monarchikus államformára, hogy akarunk, érdekünk ellenére belesodortathatunk egy olyan balkáni háborúba, melyből a mi vérhullámainkon a kétfejű sasos hadigálya emelkednék magasabbra.”¹⁶ A párt orgánuma egy másik cikkében pedig az éppen akkor túlzott mértékben felemelt katonai kiadásokat leplezte le: „A túltengő császári hatalom az udvartartás és a militarizmus iszonyatos költségeivel gyilkos teherként nehezedik a magyar nemzetre.”¹⁷ A republikánusok összejövetelein általában élesen támadták a trónörökös klikkjének kardcsörtetését.

Nem véletlen, hogy a béke akkori fő ellensége: Ferenc Ferdinánd háborús uszító csoportja felfigyelt a magyar köztársasági mozgalomra. A trónörökös már szeptemberben (mihelyt megtudta az országos pártalakulás hírért) azonnal írt a magyar kormánynak, erélyes rendszabályokat követelve a republikánusok ellen.¹⁸

¹¹ Népszava 1912. október 8.

¹² Szegedi Napló 1912. október 8.

¹³ Országos Levéltár Belügyminisztérium Rezervált Anyaga (a továbbiakban OLBMR) (1912) 825.

¹⁴ Pesti Napló 1912. október 15.

¹⁵ Pesti Napló 1912. október 8.

¹⁶ Magyar Köztársaság 1921. október 14. 3. l.

¹⁷ Magyar Köztársaság 1912. november 14. 11. l.

¹⁸ Österreichische Staatsarchiv — Kriegsarchiv: Militärkanzlei von Franz Ferdinand (a továbbiakban MKFF) 1912. Pu/35.

Azt lehetett volna várni, hogy a munkapárti budapesti minisztérium (amelynek sok kérdésben éles nézeteltérése volt Ferenc Ferdinándék „trialista” csoportjával) most határozottan el fogja utasítani a hazánk belügyeibe való beavatkozást. Nem ez történt. Lukács miniszterelnök szinte mentegetőző hangon válaszolt Ferenc Ferdinándnak, melyben arra hivatkozott, hogy „nem komoly dolog ez a párt”.¹⁹ Megjegyzendő azonban, hogy a trónörökös klikkje ebben a kérdésben tisztábban látott. Azonnal felismerte, hogy itt a magyar politikai életnek egy számukra igen veszélyes alakulatáról van szó, mely háborús terveiknek is útjában áll majd.

A köztársasági mozgalom október folyamán már erősen terjedt. November elején már országosan tízezer tagja volt a pártnak.²⁰ Szervezetei különböző alföldi és erdélyi megyékben egymás után alakultak meg.²¹ „Kibontott zászlók alá seregestől sorakoznak azok az igaz magyarok, — írta (kissé túlzó szónokias stílusban) Nagy György — kinnél egyet jelent a nemzeti függetlenség az emberi becsülettel; kik ennek a becsületnek s annak a függetlenségnek diadaláért minden áldozatra készek.”²² Már a hatóságok kezdtek felfigyelni a republikánus szervezkedésre. Egy adminisztratív intézkedést már októberben tettek. A Csongrád megyei tanfelügyelő Szabó Imre tanítóhoz írt egy figyelmeztetést, kérdezve: hogyan tartja párttagságát hivatali esküjével összeegyeztethetőnek?²³ E haladó pedagógus azonban önérzetesen válaszolt e támadásra.²⁴

Ha a háborúellenes mozgalomról beszélünk, nem szabad megfedkezünk az egyszerű emberek spontán antimilitarista hangulatáról sem. A haladó sajtó gyakran adott hírt 1912. októberében arról, hogy a bevonulás előtt állók körében a háborús hírek miatt nagy az elkeseredés.²⁵ Csongrádban különösen Tápé községben mutatkozott élesen antimilitarista hangulat.²⁶ Egy itteni parasztfíú: Török Péter október 17-én öngyilkos lett. Mint hozzátartozói a sajtónak nyilatkoztak: „mióta a háborús hírek jöttek, egyre izgatottabb lett és folyton azt hangoztatta, hogy nem akar háborúba menni.”²⁷ Török Péter tragikus esete országos visszhangot keltett. A tápéi parasztfíú sorsával széles tömegek éreztek együtt, s halála a háborúellenes hangulatot erősítette.

III

November elején a néptömegek békeakciói még magasabb fokra emelkedtek országszerte. Miközben Ferenc Ferdinándék háborúra uszítottak, a bécsi és budapesti kormányok gyanús előkészületeket tettek, — a békemozgalom nagyszabású demonstrációkat rendezett, melyek a nép hangulatát jól fejezték ki. A november 4-i, 10-i, 17-i és 24-i megmozdulások országszerte magasfokú aktivitásról tanúskodnak. (Nem véletlenül történt, hogy a köztársaságiak tevékenysége is ekkor bontakozott ki még nagyobb mértékben.) Budapesten az ellenzéki pártok a „hivatalos” országgyűléssel szemben november 13—14-én „ellenparlamentet” hoztak létre, mely azonban csak rövid ideig létezett. (Ennek tevékenységében Csongrád és Csanád megyék ellenzéki képviselői is résztvettek.)²⁸

¹⁹ U. o.

²⁰ Magyar Köztársaság 1912. október 14. 17. 1.

²¹ OLBMR 1913/217.

²² Magyar Köztársaság 1912. október 14. 1. 1.

²³ *Bónis* i. m. 52. l.

²⁴ *Bónis* i. m. 53. l.

²⁵ Szegedi Napló 1912. október 13, 22. Makói Független Újság 1912. október 15, 18.

²⁶ Világ 1912. október 18.

²⁷ U. o.

²⁸ Pesti Napló 1912. november 14—15.

November folyamán megnövekedett a háborúellenes aktivitás a Tiszatájon is. Csongrád és Csanád megyék lakosságának alkalma nyílt közvetlen tapasztalatot szerezni a háborús hisztériáról. November 9-én a VII. hadtest parancsnoksága — mely Szegeden székel — a város iskoláihoz átíratot intézett. Ebben követelte: gondoskodjanak arról, hogy a tanintézetek gyorsan legyenek hadikórházzá átalakíthatók(!).²⁹ Természetes, hogy ennek híre azonnal elterjedt nemcsak Szegeden, hanem az ország más részein is. Joggal tekintette a fővárosi sajtó is a VII. hadtest eljárását a háborús előkészületek nyilvánvaló bizonyítékának.³⁰ A katonai parancsnokság hisztéria-keltése természetesen növelte a lakosság ellenállását a militarizmussal szemben.

A háborúellenes küzdelem élvonalában most is a szervezett munkásság állott. Legnagyobb szabású akciója országszerte november 17-én volt. Ezt a szocialisták egész Európában „nemzetközi békenapként” ünnepelték meg. Hazánk munkásosz-tálya is tüntetett aznap a háborús veszély ellen. November 17-én Szegeden három-ezer főnyi tömeg vonult a munkásotthontól a Klauzál térre. „Vesszen a háború!” és ehhez hasonló tartalmú kiáltások gyakran harsantak fel a munkások ajkán. Széll Mihály budapesti küldött leplezte le a Monarchia háborús előkészületeit.³¹ Makón is mintegy kétezer ember tüntetett aznap a világbékéért.³² Hódmezővásár-helyen a munkások aznapi tömeggyűlésén képviseltették magukat a köztársasá-giak is.³³ Ez országos viszonylatban kiemelkedő, mert november 17-én általában a polgári demokratikus csoportok („sajátos munkásmegmozdulásnak” tekintve azt) passzivitást tanúsítottak. A köztársasági párt azonban közvetlenül szolidaritást tanúsított a szocialisták békeharcával. Ezt mutatja a hódmezővásárhelyi eseten kívül az is, hogy az aznapi békescsabai gyűléshez Nagy György üdvözlő levelet intézett, melyet ott fel is olvastak.³⁴

A november 17-i munkásmegmozdulásokon gyakran hangzott el az „Éljen a köztársaság!” kiáltás is. Az aznapi budapesti tömeggyűlésen — Karl Liebknecht német baloldali szocialista vezető jelenlétében — is a republikánus államformát éltették. Ez jellemző az aznapi csongrád—csanádi tüntetésekre is. November 17-én egyébként Szegeden, Hódmezővásárhelyen és Makón az országosan egységes ha-tározatot fogadták el: a gyűlés „minden körülmények között és mindenáron követeli a békét és annak biztosítását. Az egybegyűlt munkásság óva inti Ausztria—Magyar-ország kormányát és diplomáciáját annak a bűnnek elkövetésétől, hogy az országot a háborúskodás szerencsétlenségébe döntsék... Az Osztrák—Magyar Monarchia valamelyes nagyhatalmi hóbortjáért nem szabad a békét veszélyeztetni.”³⁵ Csongrád és Csanád szocialistái a november 17-i demonstrációk jó megszervezésével aktivitá-suk szép tanúbizonyságát adták.

A következő vasárnapon: november 24-én a csongrádcsanádi tömegek újabb sikeres megmozdulásaira került sor. Az egyik Makón történt. Ez szociáldemokrata gyűlés volt, melyen azonban a helybeli baloldal is képviseltette magát. Mintegy kétezer főnyi tömeg követelte a békét, a demokratikus választójogot és a kormány-zat bukását³⁶ Pós Jenő budapesti küldött beszéde után a fentebbieket határozatba

²⁹ Pasti Napló 1912. november 13.

³⁰ U. o.

³¹ Népszava 1912. november 19.

³² U. o.

³³ Magyar Köztársaság 1912. december 14. 30. l.

³⁴ Népszava 1912. november 20.

³⁵ OLBMR 1912/1115.

³⁶ Népszava 1912. november 26.

foglalták. Az itt elfogadott deklaráció felemelte szavát „a monarchia Balkánháborúba való beavatkozási tervei ellen.”³⁷ A másik megmozdulás színhelye Hódmezővásárhely volt. Ezt a szocialisták, a függetlenségek és köztársaságiak egységesen rendezték. Kun Béla függetlenségi képviselő beszéde után Kiss Sándor, az SZDP helyi vezetője szónokolt a kormányzat és a hadi előkészületek ellen.³⁸ Ezután felszólalt Nagy György is. „Izzó, gyújtó hatású szavakkal hirdette, hogy hadat kell üzenni a háborúnak s harcolni kell a népparlament megteremtéséért.”³⁹ E lelkes hangulatú gyűlés végén a résztvevők határozatilag tiltakoztak a háború ellen.⁴⁰

Mint az említett példákban is látható, a munkásság megnövekedett aktivitása élenkább tette a függetlenségek tevékenységét is. Károlyiék itteni szervezetei fokozták az antimilitarista agitációt. November 10-én a kecskeméti nagygyűlésre — mely az alföldi ellenzék nagyszabású demonstrációjával lett — a csongrádi és eszanádi függetlenségi csoportok népes delegációt küldtek. Ők is támogatták az itt elfogadott határozatot, mely tiltakozott „minden hódító politika ellen.”⁴¹ Ugyancsak küldöttséggel képviseltették magukat a december 4-i kiskunfélegyházi megmozduláson, hol ismét a Balkán ügyeibe való be nem avatkozás mellett foglaltak állást.⁴²

A köztársasági párt népszerűsége éppen 1912. novemberében érte el a tetőpontját. Nagy politikai sikerük volt a november 4-i budapesti tüntetés, melyet Ferenc József látogatása alkalmából rendeztek. Ez zavarba hozta az uralkodót, mert „eddig ő nem ismert csak lojális alattvalókat, s most láthatta először a rideg valóságot.”⁴³ Az „Éljen a köztársaság” jelszó betöltötte a pesti utcákat, s joggal írta a szocialista sajtó: „Ha a tömegérzés ebben a kiáltásban tört ki, ez azt jelenti, hogy a nép a királyi hatalmat a népjog útjában állónak tekinti...”⁴⁴ Ettől kezdve a köztársaság éltetése a munkásgyűléseken is általános lett november folyamán. (Ez nyilvánult meg például a november 17-i „békenapon”).⁴⁵ A Népszava maga is gyakran adott hírt a köztársasági szervezkedésről.⁴⁶ Ez a szocialisták és köztársaságiak közötti szoros kapcsolat hosszú hónapokig fennmaradt.

A republikánus mozgalom terjedt. Szervezkedésére felfigyeltek már az ország határain túl is, különösen Franciaországban.⁴⁷ A köztársasági pártnak november elején Párizsban is alakult fiók-szervezete.⁴⁸ Röpiratot adott ki több nyelven, s ebben nemcsak a magyarországi reakciót és a hasburgi államot támadta, hanem már a német szövetséget is.⁴⁹ „Fájdalmasan érezzük — írta a Magyar Köztársaság egyik cikke — hogy a nagy német érdekek vonatékötélen vergődünk, de... nem nyugszunk bele a lealázó szolgaságba.”⁵⁰ E megnyilvánulás — mely jellemző a párt véleményére — igen figyelemreméltó. Az első világháborút megelőző időszakban (a széles látókörű nagy hazafit: Károlyi Mihályt kivéve) a polgári pártok közül csak a republikánusok jutottak el a független magyar külpolitika, a katasztrófába sodró német szövetséggel való szakítás gondolatáig.

³⁷ Makói Független Újság 1912. november 26.

³⁸ Pesti Napló 1912. november 26.

³⁹ Magyar Köztársaság 1912. december 14. 30. l.

⁴⁰ Pesti Napló 1912. november 26.

⁴¹ Pesti Napló 1912. november 12.

⁴² Népszava 1912. december 5.

⁴³ Magyar Köztársaság 1912. november 14. 36. l.

⁴⁴ Népszava 1912. november 5.

⁴⁵ OLBMR 1912/115.

⁴⁶ Népszava 1912. november 5—19—26.

⁴⁷ MKFF 1912 Pu/35.

⁴⁸ Magyar Köztársaság 1912. november 14. 32—35. l.

⁴⁹ Magyar Köztársaság 1912. november 14. 21. l.

⁵⁰ Magyar Köztársaság 1912. november 14. 38. l.

A párt agitációjában sok helyes javaslatot vetett fel. 1912. novemberében egy pillanatra felcsillant részükről az, hogy a közjogi problémákon túlmenően társadalmi változásokat is javasoljanak. Folyóiratunk egyik cikke a hitbizományok eltörlését és az egyházi vagyon szekularizációját hirdette.⁵¹ Másik írásuk felvetette a gondolatot: nem kellene-e elvenni azon főurak birtokát, akik hazaárulás révén jutottak annak idején vagyonukhoz?⁵² (Ez viszont — következetesen végig gondolva — úgyszólván az egész nagybirtokos osztályt érintette volna!) Sajnos, ez csak pillanatnyi felvetés volt részükről, s gazdasági-társadalmi reformterveket ismét csendben levetették a napirendről. Nagy hibájuk volt a magyar sovinizmus is, mely lehetetlenné tette, hogy a Habsburg-uralom elleni harcban más itt élő népekkel szövetkezzenek.⁵³ Haladó céljuk: a független magyar köztársaság megteremtését pedig nem a nép forradalmi harcával kívánták elérni. Igaz, novemberben lapjuk egyik cikke kifejtette: „forradalmat akarunk”, de sietett hozzátenni: „nem karddal, nem ágyúval, hanem az eszme fegyverével”.⁵⁴

Ezek kétségtelenül komoly hibák voltak. A mozgalomnak azonban elsősorban a maga nagy értékeit kell látnunk. Kétségtelenül tiszteletreméltó haladó irányzat volt ez. A mozgalomnak külön nagy érdeme 1912. novemberében, hogy aktív harccal zavarta a háborús usztító Ferenc Ferdinándék terveit. A trónörökös „kamarrillája” továbbra is éberén figyelte a magyar republikánusokat. Egyik jelentésük kiemeli: a magyar kormány még nem ismerte fel, milyen erős a mozgalom, „annak ellenére, hogy ez a pártalakulás külföldön sem maradt figyelmen kívül.”⁵⁵ A trónörökös klikkjének „magyar szakértőjét”: Kristóffy Józsefet is komolyan aggasztotta a köztársasági párt befolyásának növekedése. Külön kiemeli az alföldi megyéket (Csongrádot névszerint említve), mint a republikánusok fellegvárát.⁵⁶ Ez a Hódmezővásárhelyről irányított mozgalom tehát veszélyt jelentett Ferenc Ferdinándék sötét tervei számára és idegesítette őket.

Az őszi végi és tél eleji válságos hetekben külön kiemelendő Csongrádban a nagy író: Móra Ferenc magatartása. Nemcsak az általa szerkesztett Szegedi Napló hangjában, hanem saját személyes megnyilatkozásaiban is határozottan fellépett a militarizmus ellen. „Én és a háború” című írásában gúnyosan leplezte le a bécsi diplomácia mesterkélt ürügyeit, mellyel a hadüzenetet szerette volna kiprovokálni. Ugyanakkor azonban cikkének hangja szomorúvá vált, amikor látta, hogy gyerekét a „katonásdi” elkápráztatta: látszott, hogy a naív kislány nem volt még tisztába azzal, mint jelentene egy háború.⁵⁷ „Haragszom a Jézuskára” címet viseli egy másik antimilitarista írása. Joggal tiltakozik ebben az ellen, hogy karácsonyra a gyerekeknek katonai vonatkozású játékokat adnak. Miért akarják őket „rákapatni a gyilkolás vágyára a szeretet örvén adott miniatűr fegyverekkel”?⁵⁸ Móra Ferenc írásaiiban egy tiszta humanista lélek lázadása fejeződik ki az imperialista háború örülete ellen.

⁵¹ Magyar Köztársaság 1912. november 14. 21. l.

⁵² Magyar Közt. 1912. november 14. 11. l.

⁵³ *Dolmányos István*: Néhány észrevétel a magyar köztársasági mozgalom értékeléséről. Századok, 1957. 5—6. sz. 786—787. l.

⁵⁴ Magyar Közt. 1912. november 14. 11. l.

⁵⁵ MKFF 1912. Pü/35.

⁵⁶ *Kristóffy József*: Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Bp. 1927. 699. l.

⁵⁷ *Móra Ferenc*: Szilánkok. Bp. 1961. Magvető 445—448. l. (A cikk eredetileg a Szegedi Napló 1912. december 1-i számában jelent meg.)

⁵⁸ *Móra Ferenc* i. m. 450. l. (Eredetileg a Szegedi Napló 1912. december 25-i számában jelent meg.)

Érdemes végül kiemelni, hogy egy másik nagy író is járt itt ebben az időszakban. Móricz Zsigmond volt az, aki ekkor az Alföldet végigutazta, és a nép hangulatáról tett megfigyeléseit riportorozatban írta meg.⁵⁹ Ő is (mint minden haladó író akkor) a béke mellett állt. Ez jutott kifejezésre „A szögedi embőr” című írásában is. Elmeséli ebben beszélgetését a város egy egyszerű dolgozójával, aki „józan, okos, belátó s meleg humorú” egyén volt. „Hát lesz-e háború uram?” — kérdezte az illető az írótól, s mindjárt hozzá is tette: „Mert hát ne is legyen, kéröm...”⁶⁰ Nem kétséges, hogy Móricz a saját véleményét is adta a „szögedi embőr” szájába, (hiszen ő maga is ellensége volt a militarizmusnak). Idézett írása azonban egyúttal jó megfigyelőkészségről is tanúskodik. Hiszen valóban így gondolkodtak az egyszerű emberek mind Szegeden, mind az ország más részein.

IV

1912. december elején váratlanul csökkent a háborús veszély. A Balkánon ugyanis ideiglenes fegyverszünet következett be. Ez átmenetileg lehetetlenné tette a Monarchia fegyveres beavatkozását. (Persze ez nem jelentette azt, hogy Bécs vezető körei — különösen Ferenc Ferdinándék — lemondtak volna agresszív terveikről.) A nemzetközi feszültség enyhülése következett be. Nagy megkönnyebbüléssel fogadta ezt a haladó közvélemény a Tiszatájon is.⁶¹ A következő hónapokban a politikai rendezvényeken a béke problémájával nem sokat foglalkoztak. Az érdeklődés középpontjába átmenetileg belpolitikai kérdések kerültek.

A belpolitikában nagy izgalmat keltett a kormány december 31-én benyújtott választójogi „reform-javaslat”. Ez a szavazati jogot csak kis mértékben terjesztette volna ki, tehát egyáltalán nem felelt meg a magyar haladó erők követelésének. A kormánynak ez az „újévi ajándéka” ezért országszerte nagy felháborodást keltett. Ebben osztozott Csongrád és Csanád haladó közvéleménye is. „Ez nem igazi választójog, hanem a nép becsapása!”⁶² „Tiszáék ismét megmutatták igazi arcukat”⁶³ — a helyi baloldali sajtó tele volt ilyen kommentárokkal. A leglényegesebben Nagy György fejezte ki magát (azzal kapcsolatban, hogy az uralkodó tetszését nyilvánította a kormány tervezete iránt.): „A király nyíltan odaszegődött Tiszáék mellé. Szent István koronájára feltűzte a bihari brigantik fekete kortestollát.”⁶⁴

A néptömegek felháborodása fejeződött ki a január 12-i népgyűléseken is. Az aznapi országos megmozdulásokból Csongrád két városában is kivették részüket a demokratikus erők. Hódmezővásárhelyen január 12-én a szocialisták, függetlenségek és köztársaságiak közös gyűlést rendeztek. (A republikánusok részéről Nagy György és Ormos Ede szólaltak fel.) Kifejezésre jutott e megmozduláson, hogy mélységesen elítélik „e család választójogi tervezetét”.⁶⁵ (Már ez alkalommal itt is — akárcsak az ország más helyein — felvetődött egy, kormány elleni általános sztrájkra vonatkozó javaslat. Emiatt a rendőrség a gyűlés feloszlásával fenyege-

⁵⁹ Móricz Zsigmond ezen riportjai először a Világ és Az Est napilapok 1912. december-januári számaiban jelentek meg.

⁶⁰ *Móricz Zsigmond: Riportok 1910—1919.* Bp. 1958. Szépirod. Kiadó 31. l. (Először Az Est 1913. január 18-i számában jelent meg.)

⁶¹ Szegedi Napló 1912. december 3.

⁶² Szegedi Napló 1913. január 4.

⁶³ Makói Független Újság 1913. január 8.

⁶⁴ Magyar Köztársaság 1913. január 14. 1. l.

⁶⁵ Pesti Napló 1913. január 14.

tözött.)⁶⁶ Végül azonban símán, rendben sikerült az összejövetelet befejezni. Aznap Szegeden is volt megmozdulás, mintegy kétezer résztvevővel. A szónokok itt is az általános sztrájk eszméje mellett agitáltak, s a gyűlés határozatába ez be is került.⁶⁷ Itt azonban a rendőrség nem zavarta emiatt a gyűlést.

Az általános sztrájk eszméje igen népszerűvé vált országszerte. A közhangulat hatása alatt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt január 26-i rendkívüli értekezlete határozatot is hozott erről. A konferencia ennek időpontját március elejére rögzítette.⁶⁸ A határozat nagy lelkesedést keltett az egész országban. Ezt üdvözölte Csongrád és Csanád közvéleménye is.⁶⁹ Február 2-án Hódmezővásárhelyen népgyűlést rendeztek, melyen négyezer főnyi tömeg jelent meg.⁷⁰ A köztársaságiak is képviseltették ezen magukat. Részükről Nagy György és Kalmár Antal szólaltak fel. A rendőrség is megjelent a gyűlésen, beavatkozásra készen. Addig nem volt probléma, míg csak „általában” szidták a kormányt és a demokratikus választójogot követelték. Amint azonban gyakorlati kérdéstről: az általános sztrájkról kezdtek beszélni, a rendőrség ezt megtiltotta. A jelenlevő azonban nem törődtek a hatóság képviselőjének figyelmeztetésével, hanem gyorsan meg is szavazták az általános sztrájkhoz való csatlakozásukat. Erre a rendőrség feloszlatta a gyűlést.⁷¹

Hiába volt azonban a vásárhelyi rendőrterror, az általános sztrájk eszméjének terjedését meggátolni nem lehetett. Csongrádon és Csanádban egyre jobban elmélyült a polgári baloldal és a munkásság együttműködése. Ezt szépen fejezte ki a demokratikus erők február 14-i szegedi gyűlése. (Ezen a szocialisták és a függetlenségiak mellett képviseltette magát a néhány napja megalakult ottani köztársasági párt-szervezet⁷² is.) A szónokok helyesen hangoztatták: a kormány megbuktatásáért minden haladó erőnek össze kell fognia. Hírdették, hogy a munkásság készülő nagy sztrájkja a haladó polgárság ügye is, ezért ez utóbbi anyagilag segíti majd a proletárok családtagjait a nagy küzdelem napjaiban. Határozatot hoztak a fokozott együttműködésről és a nagy összecsapásra való felkészülésről.⁷³

A munkásosztály ezekben a hetekben szép tanúbizonyságot tett harckészségéről. Csongrádon és Csanádban is elszántan készültek a sztrájkra. A körülmények pedig nem voltak kezdvezőek. Különösen Hódmezővásárhelyen volt erős a rendőri elnyomás. A városban — a pártszervezet jelentése szerint — „a hatóság valóságos oroszországi állapotokat rendszeresítette meg.”⁷⁴ A munkásság februári politikai összejövetelein tilos volt a sztrájkról beszélni. Az ottani szocialisták azonban leleményesek voltak. A sztrájk előkészületeiről „beszéltünk a műhelyekben és a proletárok lakásaiban.”⁷⁵ Itt érdekes példája nyilvánult meg a legális és illegális tevékenység összekapcsolásának. Más helyeken: Szegeden, Makón és Szentesen viszont a hatósági ellenőrzés kevésbé volt szigorú, így az előkészületek nyíltabban folyhattak.

Csongrád és Csanád haladó polgári csoportjai (híven a február 14-i szegedi határozathoz) a sztrájk segítésére aktív tevékenységet fejtettek ki. Körükben nagyarányú

⁶⁶ Világ 1913. január 14.

⁶⁷ Szegedi Napló 1913. január 14.

⁶⁸ PTIA A. XV. 1/1917/18/b.

⁶⁹ Makói Független Újság 1913. február 1.

⁷⁰ Pesti Napló 1913. február 4.

⁷¹ U. o.

⁷² OLBMR 1913/217.

⁷³ Pesti Napló 1913. február 16.

⁷⁴ PTIA A. XV. (1907)3.

⁷⁵ U. o.

gyűjtés indult a proletárok családtagjai javára.⁷⁶ A polgári baloldal rokonszenvvel írt a munkások készülő nagy harcáról.⁷⁷ A köztársaságiak is támogatásukról biztosították a munkások országos mozgalmát „erkölcsileg és anyagilag” és pártjuk kijelentette: „a sztrájkban úgy munkaadó, mint munkás tagjaival részt vesz.”⁷⁸ A kormány elleni agitációban komoly szerepe volt Móra Ferencnek is. Szimbólumok című írásában egyrészt a nyomort leplezi le. (Bemutat egy rongyos embert, ki „a magyar szent korona árnyékában haldoklik egy szemétdombon.”⁷⁹) Másrészt a tömeges kivándorlás okozóiról rántotta le a leplet, mikor bemutatott egy a hajóra felkéréz­kedő „ruhátlan embert”, akit „két csendőr kergeti hátulról, az egyik díszmagyarban, monoklival a szemén, kopóval a lábánál, a másik püspöksüvegben...”⁸⁰ Mórának ez az írása — mely február közepén jelent meg — hatásos vádiratot képezett a fennálló rend ellen, melynek a munkapárti kormányzat volt a fő védelmezője.

Az általános sztrájkra való nagyarányú felkészülés során azonban egy komoly hiba jelentkezett. 1912 október—novembertől eltérően most a béke problémájával alig foglalkoztak. Nem vették figyelembe a külpolitikai helyzet megváltozását: a Balkánon februárban ismét kitört az ellenségeskedések, és a Monarchia — ha pillanatnyilag nem is lép fel provokálóan — csak lesi az alkalmat, hogy fegyveresen beavatkozhasson. A béke iránt kevés figyelmet tanúsítottak január—február folyamán Csongrád és Csanád szociáldemokrata és függetlenségi szervezetei. Csupán a köztársaságiak jelentettek dicséretes kivételt. A párt egyik női szervezője: Andrassy Emma tanítónő a Magyar Köztársaság hasábjain felhívta az asszonyokat és lányokat: csatlakozzanak a mozgalomhoz, férjeik és gyerekeik érdekében is, akiket „ha a császár parancsolja, elviszik ágyúütötteknek.”⁸¹ A február 2-i hódmezővásárhelyi és 14-i szegedi gyűléseken a köztársasági szónokok céloztak a Monarchia őszi kardcsörtetésére, és arra, hogy Bécs magatartása most is veszélyt jelent a békére.⁸²

A Nagy György-féle párt aktivitása 1913 elején is elég élénk volt. Ebben az időszakban a Tiszatájon több helyen elérkezettnek látták az időt a szervezetek formális megalakítására is. Makón január 26-án került sor a hivatalos zászlóbontásra. (Nem hivatalosan már hónapok óta élénken tevékenykedtek, sok hívük volt a városban és tevékenységüket egy ún. „republikánus asztaltársaság” irányította.) 26-án a helyi vezetők először Espersit lakásán tanácskoztak, aztán mentek a meghirdetett helyre: az Érdeky-féle vendéglőbe. Itt már csendőrök várták őket. Alig, hogy az összejövetel megnyílt és Espersit, valamint az erre az alkalomra ide érkezett Nagy György pohárköszöntőt mondtak, — a hatóság azonnal feloszlatta a gyűlést.⁸³ Elkéstek azonban a betiltással, mert a helyi pártszervezetet már előzőleg Espersit lakásán megalakították. A csendőri beavatkozás ellen spontán tiltakozás tört ki a városban; aznap este másfél ezres tömeg járta végig az utcákat, a köztársaságot éltetve.⁸⁴ Február 5-én pedig a szegedi szervezet alakult meg. Itt Lévy Ferenc ügyvéd lett a párt helyi vezetője.⁸⁵

⁷⁶ Szegedi Napló 1913. február 19.

⁷⁷ Szegedi Napló 1913. február 16. Makói Független Újság 1913. február 23.

⁷⁸ Bónis i. m. 96. l.

⁷⁹ *Móra Ferenc* i. m. 457. l. (Az írás eredetileg a Szegedi Napló 1913. február 16-i számában jelent meg.)

⁸⁰ U. o.

⁸¹ Magyar Köztársaság 1913. január 14. 7. l.

⁸² OLBMR 1913/217.

⁸³ U. o.

⁸⁴ U. o.

⁸⁵ *Bónis* i. m. 57. l.

Február elején a köztársasági párt nagy erkölcsi győzelmet aratott. Szegeden ugyanis ekkor volt Nagy György bírósági tárgyalása. „Izgatással” és néhány más — elég mondvacsinált — váddal illették. A tárgyaláson Nagy György bátran védte republikánus elveit.⁸⁶ Az esküdtbíróság — mely helyi iparosokból állt és elnöke a haladó gondolkodású Berger Mór volt — egyhangúlag felmentette a köztársaságiak vezérét.⁸⁷ Nagy Györgyöt megjelent hívei megjelénézték, majd a Tisza-szállóban valóságos kis ünnepélyt rendeztek tiszteletére.⁸⁸ Érdekes megjegyezni, hogy a szegedi pert nemcsak az ország haladó közvéleménye figyelte, hanem annak híre még Bécsbe is eljutott. A háborús uszító Ferenc Ferdinánd-klikket Nagy György erkölcsi sikere kellemetlenül érintette. Február 10-én már panaszt akartak benyújtani a szegedi bíróság ellen (!), „nemcsak azért, mert a vádlott büntetlenül távozott, hanem különösen azért, mert ezzel az esküdtszéki tárgyalással a széles tömegek figyelmét felhívták országszerte a republikánus mozgalomra.”⁸⁹ (A panaszt aztán mégsem nyújtották be, hanem más eszközökre gondoltak a köztársaságiak ellen.)⁹⁰

A mozgalom az ország más részein is aktívan tevékenykedett. Februárban a párt fellépett a budapesti ferencvárosi kerületi választásokon is.⁹¹ Mozgalmuk külföldi visszhangja egyre nagyobb lett. Különösen élénk propagandát fejtett ki párizsi fiók-szervezetük.⁹² Februárban az Egyesült Államok földjén megalakult újabb fiók-szervezetek üdvözölték a hódmezővásárhelyi pártközpontot.⁹³ Február 17-én az Olasz Köztársasági Párt vezetőségének levele érkezett meg, melyben nagyrabecsüléséről biztosította a magyar republikánusokat.⁹⁴ Nagy György pártjának külföldi kapcsolatai időnként a Monarchia diplomáciai képviselőit is zavarták. Így márciusban a köztársaságiak párizsi fiók-szervezete tiltakozott a Monarchia ottani követségének magyarellenes magatartása ellen.⁹⁵

Ferenc Ferdinándék klikkje ebben az időszakban is vigyázó szemeket vetett Hódmezővásárhelyre. Egy február 17-i jelentésük a köztársasági eszme terjedése miatt panaszkodott. „Az eszme gazdag táptalajra talál Magyarország mai politikai viszonyai között” — állapította meg.⁹⁶ „Túlságosnak” vélte a jelentés a magyar sajtószabadságot. Aggodalommal emelte ki a mozgalom külföldi visszhangját; „speciálisan Franciaországban és Olaszországban kísérik érdeklődéssel”. Végül kifejezte meggyőződését: meg kell találni a megoldást, hogy „ezt a terjedő republikánus szervezkedést a császári és királyi kormányok minden rendelkezésükre álló eszközzel leküzdjék és elnyomják.”⁹⁷ Ferenc Ferdinándék a budapesti munkapárti kormányt is figyelmeztették, hogy erélyes intézkedésekre van szükség, mind az általános sztrájk elhárítására, mind a republikánusok elnyomására.⁹⁸ Tiszáék és Lukácsék (akárcsak előzőleg ősszel) most sem utasították el nyílt beavatkozást hazánk belügyeibe...

Március elején kritikus napok következtek be. Már nem sok idő választotta el az általános sztrájk tervezett kezdetétől. A haladó erők Csanádban és Csongrádon

⁸⁶ Szegedi Friss Újság 1913. február 7.

⁸⁷ *Bónis* i. m. 63—64. l.

⁸⁸ MKFF 1913. 1014.

⁸⁹ U. o.

⁹⁰ Tervük az volt, hogy a magyar kormányzat lépjen fel erőszakkal a köztársaságiak ellen. Erre később Makón sor is került. (Erről a következő fejezetben lesz szó.)

⁹¹ OLBMR 1913/217.

⁹² Magyar Köztársaság 1913. január 14. 17—18. l. és 1913. március 14. 29. l.

⁹³ Magyar Közt. 1913. március 14. 28—29. l.

⁹⁴ Magyar Közt. 1913. március 14. 2—3. l.

⁹⁵ OLBMR 1913/217.

⁹⁶ MKFF 1913. 5746.

⁹⁷ U. o.

⁹⁸ MKFF 1913. 1366. és 1568.

is fokozták előkészületeiket. Itt is elterjedtek azok a röpiratok, melyekben a választójogi szövetség a polgárokat és „polgárosszonyokat” kérte: „A sztrájk napjain lobogózatok fel, díszítsétek ki ablakaitokat! Zárjátok be az üzleteket! A munkásság értetek... küzd!”⁹⁹ A „Katonák! Proletártestvérek! kezdetű antimilitarista röpirat ezekben a napokban az itteni kaszárnyákba is eljutott.¹⁰⁰ A március 2-i gyűlések Szegeden és Szentesen a mozgalomra készülők elszántságát fejezték ki. A résztvevő függetlenségi és köztársasági polgárok és értelmiségiek a szocialista munkásságot harci szolidaritásukról biztosították.¹⁰¹ Ugyanakkor azonban a hatalmon levők is készültek a várható összecsapásra. Csongrád és Csanád megyékben is készenlétbe helyezték a karhatalmat.¹⁰²

Miközben így teltek március izgalmas első napjai, a tömegek még nem is sejtették, hogy közben a fővárosban a kulisszák mögött már javában folyik az alkudozás a sztrájk elhalasztásáról. Március 5-én jelent meg a Szociáldemokrata Párt országos vezetőségének nyilatkozata, mely közölte: elmarad a tervezett nagy mozgalom.¹⁰³ Kétségtelen, hogy e lépésnek megvolt a maga objektív oka. Az adott körülmények között az erősen felkészült karhatalmi erőkkel való nyílt összecsapást megkockáztatni nem lehetett. Mégis ez a lépés általános elkeseredést és kiábrándulást keltett a munkások körében Csongrád és Csanád megyékben is. Március 9-én országsszerte gyűlések voltak a szociáldemokrata szervezetekben. Aznap Szeged, Hódmezővásárhely, Szentes, Makó és Csongrád SZDP-tagságának „magyarázták meg” vezetőik: miért kellett lefűjni azt a nagy sztrájkot, mire heteken át oly lelkesen készültek?¹⁰⁴ Igaz, a március 9-i gyűlések után a szervezetekben a nyugalom helyreállt, de a csalódás és a kiábrándultság továbbra is nagy maradt.

V

Az általános sztrájk bukása március elején súlyos csapást mért a tömegek mozgalmára hazánkban. Kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy a következő időszakban a széles néprétegek politikai aktivitása hanyatlott. Kétségtelen, hogy a szociáldemokraták és a függetlenségeik igen kényelmetlen helyzetben voltak ezekben a hetekben. Hiába hirdették, hogy „az igazi nagy küzdelem, mely elsöpri Tiszáékat, még hátra van”¹⁰⁵ — a meglehetősen csalódott tömegek most kevesebb hitelt adtak szavaiknak, mint februárban. A kormány pedig kezdte már fölényesen kezelni az ellenzéki csoportokat, mert érezte: az általános sztrájk elmaradásával hatalmas győzelemhez jutott.

Jött a március 15-i nemzeti ünnep. Más körülmények között ez kitűnő alkalom lett volna kormányellenes megmozdulásokra. Most azonban ez nem volt lehetséges. Az ünnep másnapján 16-án, (mely vasárnapra esett) országosan sor került néhány vérszegény megmozdulásra. A Tiszatájon azonban egyedül Makón volt aznap gyűlés. Ezt a szocialisták és a polgári demokratikus pártok közösen rendezték, és mintegy háromezren vettek rajta részt.¹⁰⁶ Itt azonban nem volt semmi különös. Elhangzott

⁹⁹ Pesti Napló 1913. február 28.

¹⁰⁰ OLBMR 1913/262.

¹⁰¹ Pesti Napló és Népszava 1913. március 4.

¹⁰² OLBMR 1913/262.

¹⁰³ A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai IV. kötet I. rész 1907—1914. Bp. 1966. Kossuth Kiadó 605. l.

¹⁰⁴ PTIA A. XV. 1(1907)3.

¹⁰⁵ Makói Független Újság 1913. március 13.

¹⁰⁶ Népszava 1913. március 18.

számos frázis „kormányzat elleni elszánt harcról”, és a választójogi küzdelem fontosságáról, ez azonban most egyáltalán nem volt hatásos. A következő hetekben mind a szociáldemokraták, mind a Károlyi-párt itteni szervezetei meglehetősen passzív tanúsítottak. Mintegy egy hónapon át egyetlen gyűlésre sem került sor Csongrádban és Csanádban. Az egyedüli említésreméltó akció az volt ekkoriban, hogy április 8-án a Csanád megyei törvényhatósági közgyűlés (a függetlenségek kezdeményezésére) elítélte a budapesti Lukács-kormány törvénysértéseit és bizalmatlanságot szavazott neki.¹⁰⁷ E határozatnak azonban — az adott erőviszonyok között — csupán erkölcsi jelentősége lehetett.

Ezekben a hetekben egyedül a köztársasági párt fejtett ki komolyabb aktivitást. Az általános sztrájk bukása Nagy Györgyékét nem sújtotta közvetlenül, mert annak leszerelésében (eltérően a szociáldemokraták és a függetlenségek országos vezetőségétől) nekik nem volt szerepük. Így a tömegek csalódása őket nem érintette. Március 9-én Nagy György két helyen is beszédet mondott.¹⁰⁸ Március 15-én is két Szolnok megyei városban jelent meg a pártvezér.¹⁰⁹ Általában megfigyelhető, hogy a republikánusok e nap szabadságharcos jelentőségét igyekeztek jól kihasználni. Folyóiratuk márciusi számában Ady „Rohanunk a forradalomba” című költeményét közölte.¹¹⁰ Ugyanaz a szám hozta a köztársaságiak egy Csongrád megyei költőnőjének: Galgóczy Adélnak „Rabláncos ország” című versét. Ennek egyik részlete így hangzott:

„Golyósúvités, fegyvercsattogás,
Bérencpribékek kurjantó hada,
Minthogyha félve meglapulna már,
Mintha viharvisszhangot hallana...
Ti szolgabéren tengő porkolábok
Nem érzitek, hogy itt jön már a vég?
Halló — rabláncos ország, üdvözöllek!
Halló! A fegyver nincs kifenne még?”¹¹¹

Ez a (különben nem túlnagy művészi értékű) vers elég harcias hangon íródott. A verssorok végén ismétlődő „Halló! A fegyver nincs kifenne még?” és más kitételei egy esetleges új Habsburg-ellenes szabadságharcra céloznak. Galgóczy költeménye kétségtelenül lázító hatást gyakorolt olvasóira. Nem forradalmi azonban ez a vers, (minden látszat ellenére) inkább szónokias frázisosság fejeződik ki benne. Ez pedig nem véletlen jelenség. Hűen tükrözi a köztársasági párt Nagy György-féle vezetésének egyik alapvető hibáját: nagyhangú frázisokkal akarták helyettesíteni az igazi forradalmi tetteket...

A republikánusok körében március végén lázas készülődés folyt már a párt országos kongresszusára. Ezt április 14-én Makón kívánták megrendezni. (A dátum nem véletlen. Ezzel is emlékeztetni kívántak az 1849-es trónfosztás évfordulójára.) Az ez alkalomra kiadott meghívó felsorolja a párt már megalakult hazai és külföldi szervezeteit. A kongresszus híre általában fokozta a helyi szervezetek aktivitását. Átérezték e tanácskozás jelentőségét. (A szervező bizottság makói címére április 14-ig összesen 276 üdvözlő távirat érkezett az ország különböző részeiről és külföldről.)¹¹² Ezekben a hetekben sok új tag lépett be a pártba. Sajnos, a szervezetekben

¹⁰⁷ Pesti Napló 1913. április 9.

¹⁰⁸ OLBMR 1913/217.

¹⁰⁹ Magyar Közt. 1913. április 14. 39. l.

¹¹⁰ Magyar Közt. 1913. március 14. 15—16. l.

¹¹¹ Magyar Közt. 1913. március 14. 17—18. l.

¹¹² Bónis i. m. 58—60. l.

elég jóhiszeműen fogadtak minden jelentkezőt. Hiányzott a kellő éberség. Így tudta a rendőrség az egyik detektívet: Adorján Jeromost (Löwy Jakab álnéven) beépíteni a mozgalomba, ki aztán rendszeresen tudott Szegedről és Makóról kémjelentéseket küldeni.¹¹³

„Igen veszélyes mozgalom erősödik meg, mely az alacsonyabb néposztály körében hirdeti az eszmét” —jelentette a republikánusokról a makói rendőrség.¹¹⁴ Ilyen és ehhez hasonló jelentések már hónapok óta rendszeresen futottak be a belügy-minisztériumba különböző vidékekről.¹¹⁵ Március végén a már megerősödött kormányzat (nem utolsósorban Ferenc Ferdinándék sürgetésére)¹¹⁶ elhatározta: leszámol a köztársasági párttal. Erre a hatalmasok titokban készültek. A leszámolást éppen a kongresszus alkalmából akarták végrehajtani. Már mintegy három héttel előtte: március 29-én megjött a bizalmas utasítás a Csanád megyei hatóságoknak erre vonatkozólag.¹¹⁷ Zártkörű tanácskozásokon kidolgozták a kongresszus szétzavarásának tervét. A makói karhatalmi erőket fokozatosan növelték. Április 13-án nagyszámú csendőri erősítés is érkezett a városba.¹¹⁸

A köztársaságiak még nem sejtettek semmit az ellenük készülő merényletről. Az ország különböző vidékeiről lelkes hangulatban érkeztek százával a kongresszus küldöttei (foglalkozás szerint főként ügyvédek, iparosok, lelkészek és pedagógusok).¹¹⁹ Április 13-án (a kongresszus megnyitásának előestéjén) délután érkezett vonattal a párt országos vezetősége Makóra. Lelkes tömeg fogadta őket az állomáson. Még ekkor nem történt incidens. A hatóság megvárta, míg a sötétség leszáll. A helyi Érdeky-vendéglőben rendeztek ekkor a köztársaságiak ismerkedési estet. Ennek kellemes hangulatát zavarta meg mintegy 30 rendőr érkezése, kik bejelentették, hogy az összejövetelt feloszlatják.¹²⁰ A megjelent republikánusokat megdöbbenetete e durva beavatkozás. Átmentek az Otthon kávéházba. Itt folytatták az összejövetelt. Ennek során Papp Gyula makói ügyvéd a következő nótát énekelt el:

„Kinek nincsen kinnugató kutyája,
Menjen el a Habsburgok udvarába,
Mondja el a Zsófiának magának,
Adjon egyet kölykeiből kinnugató kutyának...”¹²¹

Zsófia mellett a Habsburg-ház más tagjait sem kímélték az összejövetelt alkalmi versmondói. A spontán lelkes hangulatot csak fokozta Koncz Béla szabósegéd, ki lázító kiáltványt olvasott fel, a végén „Le a zsanokkal! Éljen a köztársaság!” felkiáltással. Ám a rendőrség (a besúgó Adorján révén) erről is hamarosan tudomást szerzett. Rendőrök és detektívek hatoltak be a kávéházba, és ezt az összejövetelt is szétzavarták.¹²²

Ilyen előzmények után elég baljóslatú hangulatban kezdődött április 14. A republikánus küldöttek rossz előérzete nem volt alaptalan. Amint ugyanis a kongresszus résztvevői összegyűltek a kijelölt helyen, rendőrök jelentek meg, közölve, hogy az országos tanácskozást betiltották.¹²³ A küldöttek kénytelenek voltak távozni.

¹¹³ *Bónis* i. m. 58. l.

¹¹⁴ OLBMR 1913/217.

¹¹⁵ U. o.

¹¹⁶ MKFF 1913. 1014. és 5746.

¹¹⁷ OLBMR 1913/217.

¹¹⁸ U. o.

¹¹⁹ U. o.

¹²⁰ U. o.

¹²¹ U. o.

¹²² U. o.

¹²³ U. o.

Szuronyok és kardlapok sokaságával nem lehetett szembeszállniuk. A párt vezetői azonban találékonyak voltak. Espersit János lakására mentek mintegy negyvenen. Itt először a hatósági terror ellen tiltakozó határozatot hoztak. Utána pedig elfogadták a köztársasági párt programját. Sajnos a hatóság ébersége itt is megzavarta őket. Espersit lakásába 32 rendőr és csendőr tört be. Fellépésük olyan durva volt, hogy az egyik köztársasági vezető: Purjesz Mór makói újságíró a szuronytól megsebesült.¹²⁴ A republikánusok közül hatot: Nagy Györgyöt, Espersitet, Kalmárt, Ormost, Kolonicsot, és Szabó Imrét letartóztatták, de később szabadlábra helyezték őket.¹²⁵

Közben a hatósági terror közismertté vált a városban. Makó lakossága felháborodással fogadta ennek hírért. Aznap, 14-én spontán tüntetés indult. „Le az önkénnyel! Éljen a köztársaság!” — kiáltották a felvonulók. A rendőrség épülete elé érve a tömeg már négyezer főt számlált. A megijedt kapitányság két század gyalogos és mintegy 50 lovas csendőrt vetett harcba ellenük. Kardlap és golyó segítségével oszlatták fel a tömeget. Közben sok sebesülés történt és a helyszínen sokakat letartóztattak.¹²⁶ Aznap délután és másnap Makón valóságos ostromállapot uralkodott. Fegyveres járőrök cirkáltak a város különböző helyein, feloszlattva minden csoportosulást.¹²⁷ Olyan nyomott hangulat uralkodott itt napokig, mintha ellenség szállta volna meg Makót. Az úri rend állama itt április 14-én felrugta a törvényesség látszatát és megmutatta igazi arcát.

A makói terror országos felháborodást keltett. Április 14. után egy héten keresztül ez a város került az érdeklődés középpontjába. Makó jelképe lett a Tisza-féle erőszaknak. „A monarchikus elv szuronyokon nyugszik Magyarországon”¹²⁸ — állapította meg joggal a Népszava. Másik alkalommal a lap ezt írta a makói terrorról: „Ez az eljárás határozottan arra az üldözésre emlékeztet bennünket, amelynek során pártunk vezetőségi tagjait... ítélték el és toloncolták ki Budapestről.”¹²⁹ „Az önkényt mindnyájan határozottan elítéljük”¹³⁰ — így vélekedett a függetlenségi párt fővárosi sajtója. A polgári radikálisok vezetője: Jászi Oszkár április 20-án írt cikket „Magyar republikánusok” címmel, melyben ő is elítélte a Makón alkalmazott hatósági terrort¹³¹ Írásában azonban kifejezte, hogy a köztársaság jelszavát az adott időpontban nem helyesli. Az ország demokratikus átalakulását fontosabbnak és sürgősebbnek vélte, mint az államforma megváltoztatását. („Jászi ... a célt összetéveszti az eszközzel”¹³² — válaszoltak erre a republikánusok. A vitában egyiknek sem volt teljesen igaza, mert a kettőt: a demokratikus társadalmi haladást és a köztársasági államformát egymástól elkülöníteni nem lehetett.) Maga Ady Endre is tisztelettel tekintett az önkény által sújtott köztársaságiakra. „Csillagos vén csatalovak” című versében írja:

„....Még akkor nem volt hősi bajnok
Se Ferencváros, se Makó.”¹³³

Csongrád és Csanád haladó közvéleménye is elítélte a makói kongresszus elleni erőszakot. „Semmiel sem igazolható, gyalázatos önkény volt ez.”¹³⁴ „Elítéljük

¹²⁴ *Bónis* i. m. 60. l.

¹²⁵ Magyar Köztársaság 1913. április 14. 4. l. (Ez az szám néhány napos késéssel jelent meg.)

¹²⁶ Magyar Közt. 1913. április 14. 5. l.

¹²⁷ Népszava 1913. április 15—16.

¹²⁸ Népszava 1913. április 15.

¹²⁹ Népszava 1913. április 16.

¹³⁰ Magyarország 1913. április 16.

¹³¹ Világ 1913. április 20.

¹³² Magyar Közt. 1913. május 14. 22—24. l.

¹³³ *Ady Endre: Összes versei.* Bp. 1950. Franklin 453. l.

¹³⁴ Makói Független Újság 1913. április 15.

a brutalitást”¹³⁵ „Makón sárba tiporták a törvényeket”¹³⁶. Ilyen kommentárokat fűzött az eseményhez az itteni haladó sajtó. Makón a városi képviselőtestület (melynek többsége Károlyi-pártiakból állott) határozatot hozott, melynek értelmében a rendőrkapitány ellen fegyelmi eljárást indít.¹³⁷ (A megye kormánypárti alispánja azonban később beavatkozott. Így a rendőrkapitány mentesült a fegyelmi büntetés-től.) Szegeden az ügyvédi kamara írt az igazságügyminiszternek, melyben tiltakozott a makói törvénytelen erőszak ellen.¹³⁸ (Mondani sem kell azonban, hogy a kormány — mely a köztársaságiak elleni brutális eljárásnak értelmi szerzője volt — nem sokat adott e tiltakozásokra.)

Április 14-én (mint már szó volt róla) a párt vezetői Espersit lakásán tartott illegális gyűléseken elfogadták a párt programját. (Ezt májusban hozták folyóiratukban nyilvánosságra)¹³⁹ A program sok haladó követelést tartalmazott. Az önálló külügy, a magyar ipar javára szolgáló védővámok hazánk politikai és gazdasági függetlenségét célozták. Érdekes a III. programpont, mely „önálló néphadsereget” követelt. (Kár, hogy ezt pontosabban nem írták körül. Ez a jelszó azonban még így is látító hatású volt.) Az általános, titkos választójog haladó követelését is hangoztatta, de „nemzeti cenzussal”: csak magyar nyelvtudással rendelkező egyént illet szavazati jog szerintük.¹⁴⁰ (Itt a párt nacionalizmusa nyilvánult meg, hiszen ez a megszorítás az akkori országban élő nemzetiségeket sújtotta volna.) Ezenkívül a felsőház eltörlése, az egyház és állam különválasztása és még néhány haladó követelés is szerepelt a programban. Kimaradtak azonban belőle fontos gazdasági és társadalmi reformkövetelések. (Így például a nagybirtokrendszer eltörléséről sem volt benne szó.) Általában megállapítható, hogy a makói program jól tükrözi a köztársasági párt haladó mivoltát, de egyúttal annak korlátait is.

VI

A makói szomorú szenzáció hullámai hamar elültek. Ennek oka a külpolitika váratlan sötét fordulata volt. 1913. április végén a Balkánon a kis népek és a török birodalom között ugyan létrejött a fegyverszünet, de ekkor a Monarchia lépett fel provokatív módon. Szkutari albán város elfoglalása ürügyén fegyveres beavatkozással fenyegetőzött a délszláv népek ellen. A szkutari válság az egész nemzetközi diplomáciát foglalkoztatta. Ez az ügy a Monarchia agresszív magatartása miatt világháború kirobbanását „veszélyét idézte fel. Hazánk közvéleménye tiltakozott a Ferenc Ferdinánd-klikk kardcsörtetése ellen. A béke ügye — 1912. őszéhez hasonlóan — most ismét a figyelem középpontjába került.

A szkutari válság megerősítette a háborúellenes tiltakozó hangulatot Csongrádban és Csanádon is. Az itteni munkásszervezetek is felismerték, hogy a béke kérdése most az elsődleges. A hódmezővásárhelyi pártszervezet április végén több összejövetelen tiltakozott a Monarchia militarista körei által felidézett háborús veszély ellen.¹⁴¹ Ez jellemző a szociáldemokraták magatartására ezekben a napokban Szegeden és más itteni városokban is.¹⁴² A függetlenségi sajtó is kiállt a háborús tervek

¹³⁵ Makói Hírlap 1913. április 17.

¹³⁶ Szegedi Napló 1913. április 16.

¹³⁷ *Bónis* i. m. 60. l.

¹³⁸ U. o.

¹³⁹ Magyar Közt. 1913. április 14. 6—7. l.

¹⁴⁰ *Bónis* i. m. 101—102. l.

¹⁴¹ PTIA A. XV. 1(1907)3.

¹⁴² Szegedi Napló 1913. május 1.

ellen. „Nincs szükségünk arra, hogy fiaink vérével áztassuk a Balkán szikláit”¹⁴³ — írta egy jellemző kommentár. A köztársaságiak pedig joggal bírálták azt, hogy a parlamenti ellenzéki pártok vezetősége most a béke kérdésében passzivitást tanúsítanak. „A magyar közéletbe — írta egy cikkében Nagy György — férfiak kellene, kik hinni tudnak, kik cselekedni mernek. Mondjuk ki őszintén a keserű igazságot: a fórum mai ellenzéke siralmasan gyenge, hervadt akarató. Tisza és Lukács bűnbandája kegyetlenül fosztogatja a nemzetet. Hol az ellenzéki ököl, mely közéjük sújtson? A nagyhatalmi hóbort véres vágóhídra viszi a magyar anyák gyermekeit. Hol az ellenzéknek lázadó tiltakozása?”¹⁴⁴

Eljött május 1. A hagyományos munkásünnepet a magyar proletárok 1913-ban mindenütt háborúellenes tiltakozásra használták fel. Ez érvényesült Csongrád és Csanád megyékben is. „Békét akarunk!” „Nekünk jog kell és nem Szkutari!” — ilyen jelszavakkal vonult fel mintegy háromezer munkás Szegeden. A Klauzál-térre vonult a tömeg. Pálffy János SZDP-vezető beszédében a Monarchia háborús külpolitikáját ítélte el. Követelte egyúttal a szavazati jogot a dolgozóknak. Beszédét gyakran szakította félbe a tömeg „Le a háborúval” kiáltása.¹⁴⁵ Hódmezővásárhelyen május 1-én — a pártszervezet jelentése szerint — a „szokottnál is nagyobb tömegben és lelkesedéssel vettek részt elvtársaink a demonstrációban.”¹⁴⁶ Az aznapi ünnepre felvonuló többeszes tömeg (köztük 300 nőmunkás) „Le a háborúval!” „Éljen a világszabadság!” jelszavakat harsogta. A hatóság felfigyelt. e harcos megmozdulásra Mikor az ünnepség megkezdődött, Kiss Sándor szociáldemokrata szónokot figyelmeztette a rendőrség: „ha a háborúról csak egy szót is szól”, felosztatják a gyűlést.¹⁴⁷ Beszédében tehát nem említhette a béke kérdését, de a tömeg közben állandóan kiáltotta: „Le a háborúval!” A lelkes hangulatot csak fokozta, hogy a városban a május 1-i ünnep az új munkásotthon felavatásával kapcsolódott össze.¹⁴⁸ Makón aznap négyezer ember jelent meg. Az erősen antimilitarista hangulatú gyűlésen Zombori Lajos SZDP-bezető beszélt.¹⁴⁹ Földeák községben is megemlékeztek a munkások ünnepéről. Itt Nyisztor György pesti kiküldött volt a szónok, aki a háborút élesen támadta.¹⁵⁰ Kisebb megemlékezések voltak május 1-ről Szentesen és Csongrádon is.¹⁵¹

A május 1-i csongrád-csanádi ünnepségekről érdemes külön kiemelni, hogy országos viszonylatban csak itt került sor aznap a polgári demokratikus csoportok részvételére a munkások megmozdulásán. Hódmezővásárhelyen az ottani köztársaságiak is képviseltették magukat a szocialisták ünnepélyén.¹⁵² Makón a munkások „a polgársággal együtt ünnepeltek”. A 4000 főnyi tömeg jelentős részét a megjelent függetlenségi és köztársaságiak képezték. Részükről is voltak felszólalók az ünnepésen; elítélték a kormány politikáját és a Monarchia által szított háborús veszedelmet.¹⁵³ Földeákon is résztvettek a május 1-i megmozduláson a polgári demokratikus csoportok. Az ünnepély egyik szónoka éppen a köztársasági Espersit János volt,

¹⁴³ Makói Független Újság 1913. április 26.

¹⁴⁴ Magyar Közt. 1913. május 14. 1. l.

¹⁴⁵ Népszava 1913. május 4.

¹⁴⁶ PTIA A. XV. 1(1907)3.

¹⁴⁷ Népszava 1913. május 3.

¹⁴⁸ PTIA A. XV. 1(1907)3.

¹⁴⁹ Népszava 1913. május 5.

¹⁵⁰ Népszava 1913. május 3.

¹⁵¹ Népszava 1913. május 4—5.

¹⁵² Szegedi Napló 1913. május 3.

¹⁵³ Népszava 1913. május 5.

ki a republikánus gondolatok mellett a békéről is beszélt.¹⁵⁴ A csongrád-csanádi polgári baloldal e magatartása elismerést érdemel annál is inkább, mert az országban másutt a függetlenségek és más haladó erők nem használták fel május 1 alkalmát antimilitarista aktivitás kifejtésére.

Érdemes megemlékezni a haladó írók magatartásáról, kik e válságos időszakban felemelték szavukat a békéért. Ady Endre (kit Csongrád és Csanád haladó értelmisége és ifjúsága is nagyon szeretett) május 1-én tette közzé „Az izgága Jézusok” című versét.¹⁵⁵ „Vörös Krisztusoknak izgága tavaszi hadját” várja, s ebben (a rá jellemző szimbólikus módon) arra is céloz, hogy a hatalmon levők most egészen másfajta ellentétes célzatú „hadra” készülnek. Móra Ferenc május 4-én jelentette meg Stikli című írását. Gúnyos hangon céloz arra, hogy új jégkorszak köszönhet be: „Európa sütheti a puskáit, ágyúit, páncélhajóit. Befűthet velük és akkor is Grönland marad. Megfagyaszthatja a királyait, a diplomatáit, és a hadvezéreit.”¹⁵⁶ Ez az írása a gúny fegyverével küzd a militarizmus ellen. A köztársaságiak egyik (egyébként nem túl tehetséges) költője: Hajnóczy Sándor pedig a hódmezővásárhelyi folyóiratban megjelent „Mikor imádkozom” című versében az idegen érdekekért háborúba kergetett magyar fiatalokról ír látomászerűen.¹⁵⁷

„...Mikor önfiamat látom
Idegen lobogót hordva,
Futni tiprón, tűzbe, harcba,
Némán, gyáván, mint egy barom.
„Állj meg, ne fuss, örült sereg,
Hisz hajlékod tiprod vadul!”
Imádkozom, könnyem pereg
És kezem ökölbe szorul...”

A szkutari válság szerencsére háború nélkül oldódott meg. Az imperialista hatalmak még nem készültek fel egy világháborúra. Ezért e válságos problémát sikerült megegyezéssel rendezni. Május közepére ilymódon erősen enyhült a nemzetközi feszültség. Az ország közvéleményének figyelme ismét a belpolitikai kérdések felé fordult egyoldalúan. (Megjegyzendő, hogy 1913. április—május folyamán a szkutari válság kapcsán hazánkban nem volt olyan erős a tömegek háborúellenes aktivitása, mint 1912. őszén. Az általános sztrájk leszerelése most nagyon megbosszulta magát...).

Csongrád és Csanád megyékben május hónap folyamán már a politikai rendezvényeken a béke kérdése úgyszólván lekerült a napirendről. Ez jellemző a május 18-i hódmezővásárhelyi gyűlésre is. Itt a szónokok a kormányt támadták, s követelték a törvénytelenések felszámolását és az általános választójogot.¹⁵⁸ Előzőleg Makó május 15-i városi közgyűlése ítélte el Tiszáék tetteit, főként a köztársasági kongresszus elleni terrort.¹⁵⁹ Május 23-án Szeged munkássága megemlékezett az egy év előtti „vérvörös csütörtök” évfordulójáról, s ezen ünnepség keretében az elmúlt esztendő munkáját is értékelték.¹⁶⁰ Sajnos, ezekben a hetekben e vidék szocialistái részéről más megmozdulásra nem is került sor.

¹⁵⁴ Népszava 1913. május 3.

¹⁵⁵ Népszava 1913. május 1.

¹⁵⁶ Móra i. m. 465. l. (Ez a cikk a Szegedi Naplóban május 4-én jelent meg.)

¹⁵⁷ Magyar Közt. 1913. május 14. 25. l.

¹⁵⁸ Pesti Napló 1913. május 20.

¹⁵⁹ Makói Független Újság 1913. május 16.

¹⁶⁰ Népszava 1913. május 28.

Ami a köztársasági pártot illeti, a makói terror kétségtelenül súlyos csapást mért a mozgalomra. A hanyatlás azonban nem mutatkozott közvetlenül utána. Ellenkezőleg: a hatósági terror utáni héten az országban 753 új tag lépett be a pártba.¹⁶¹ A Csongrád megyei taglétszám is nőtt, átmenetileg, sőt újabb helyen alakultak szervezetei. Így május első felében Szentesen következett be a zászlóbontás hivatalosan. Az itteni pártszervezet vezetője Kótai Pál lett.¹⁶² Június elején történt meg ugyanez Hódmezővásárhelyen. (A helyi szervezet „díszelnöke” Kovács József itteni téglagyáros, míg elnöke Szabó Imre lett.)¹⁶³ Első pillanatra furcsának látszik, hogy éppen Hódmezővásárhelyen, a párt központjában alakult meg legkésőbb a szervezet. Ez azonban nem volt véletlen. „Szándékosan hagyták ezt későbbre hogy a pártnak ne adjanak provinciális jelleget.”¹⁶⁴

„Ha lángtengereken, ha szuronyerdőkön át is, de diadalra kell vinnünk Kossuth Lajos eszméinek zászlaját”¹⁶⁵ — hirdette Nagy György május közepén. Sajnos, ez az adott esetben nagyhangú frázis volt, mely bizony kevés reális alappal rendelkezett. A hatósági nyomás egyre súlyosabb lett a köztársaságiakra. Nyilvános gyűléseket nem tarthattak, mert azt a rendőrség egyre-másra tiltotta be.¹⁶⁶ Ebben csak megerősítette a hatóságokat az a (Csongrádba és Csanádba is elküldött) belügyminisztériumi utasítás, mely a mozgalom erélyes üldözését írta elő, mondván, hogy „maga a köztársasági párthoz való tartozás nem más, mint ellenszegülés a fennálló rend ellen, maga az eszme pedig kifejezetten az alkotmányos államforma erőszakos megváltoztatását célozza.”¹⁶⁷ 1913. júniusában már erősen megmutatkozott a republikánus mozgalom hanyatlása országszerte.¹⁶⁸

Május 30-án megtörtént a békekötés a Balkánon. Egyelőre 14 hónappal elhalasztódott a Monarchia fegyveres beavatkozása. Alig érkezett meg a békekötés megnyugtató híre, — néhánynapra rá a magyar belpolitika új szenzációja kötötte le máris a közfigyelmet. Lukács László munkapárti miniszterelnök ugyanis június 3-án a budapesti esküdtszéken elvesztett egy pert: Kimondotta a bíróság, hogy Désy Zoltán képviselő (aki sikkasztással vádolta őt) nem rágalmazó. Emiatt a miniszterelnök lehetetlen helyzetbe került és kénytelen volt lemondani. Lukács bukását örömujjongással fogadta a baloldali közvélemény Csongrád-Csanádon is.¹⁶⁹ A köztársaságiak is nagy elégtétellel fogadták az esetet. „A király miniszterelnöke: tolvaj — írta Ormos Ede a vásárhelyi folyóiratban — Éljen a köztársaság!... Így agitál a király a köztársaságért!”¹⁷⁰ Ám az örömet hamarosan a felháborodás váltotta fel, amikor köztudomású lett, hogy Lukács utódjául magát Tisza Istvánt, a reakció fővezérét kívánják megtenni. E vidék baloldali közvéleménye is tiltakozott „a geszti bolond” miniszterelnöki kinevezése ellen.¹⁷¹ Június 8-án az országos tüntetések között volt a szegedi is. Itt a szocialisták, függetlenségiek és köztársaságiak ezúttal is együtt tüntettek Tisza ellen.¹⁷² Ám június 10-én mégis e közgyűlölt személy lett a kormány feje. Ezzel kétségtelenül a reakció megerősítette hadállásait, s ez nyomasztóan hatott a következő időszak belpolitikai életére.

¹⁶¹ Népszava 1913. április 18.

¹⁶² Magyar Köztársaság 1913. május 14. 18—20. l.

¹⁶³ *Bónis* i. m. 61. l.

¹⁶⁴ U. o.

¹⁶⁵ Magyar Köztársaság 1913. május 14. 4. l.

¹⁶⁶ OLBMR 1913/217.

¹⁶⁷ U. o.

¹⁶⁸ U. o.

¹⁶⁹ Szegedi Napló és Makói Független Újság 1913. június 4.

¹⁷⁰ Magyar Köztársaság 1913. június 14. 1. l.

¹⁷¹ Szegedi Napló 1913. június 7—8. és Makói Független Újság 1913. június 6—7—8—10.

¹⁷² Szegedi Napló 1913. június 10.

Az 1912. október és 1913. június közötti időszak Csongrád és Csanád megyékben országos átlagon felül mozgalmas volt. Értékelve e nyolc hónap eseményeit, a következők állapíthatók meg:

1. 1912/13. folyamán sokat foglalkoztak ezen a vidéken is a béke kérdésével. Csongrád-Csanádon ez volt az első békemozgalom. Különösen erősek voltak itt a háborúellenes akciók 1912. november 17—24. és 1913. május 1. folyamán. Érdemes kiemelni, hogy a béke kérdésével foglalkozott sok írásában Móra Ferenc, egyes kisebb helyi költők verseikben és egy itt készített riportjában Móricz Zsigmond.

2. 1912. október és 1913. június között Csongrád-Csanád megyék szép példát mutattak a munkásosztály és a haladó polgárság összefogására. A szocialistákkal együtt küzdöttek a függetlenségi és a köztársaságiak a demokratikus jogokért és a békéért. A baloldali erőknek ez az összefogása egyébként ekkor országosan is megvalósult. Alapvető hibája volt ennek a szövetségnek, hogy a munkásosztály benne alárendelt szerepet játszott. Csongrád-Csanádban ez a fogyatékoság kevésbé feltűnően jelentkezett.

3. Az egész dualizmus időszakában még soha olyan erős nem volt a köztársaság követelése, mint éppen 1912/13. folyamán. A republikánus párt e nyolc hónap folyamán igen figyelemreméltó aktivitást fejtett ki. Külön kiemelendő, hogy a mozgalom központja éppen ezen a vidéken volt. Ezért a köztársasági tevékenysége által az 1912/13. évi csongrád-csanádi mozgalmak jelentősége túlnő a helyi provinciális kereteken és országos méretekben is figyelmet érdemel. Nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy az első világháború előtti időszakban még talán soha nem fordult annyira a külföld figyelmé Csongrád-Csanád felé, mint éppen e nyolc hónap folyamán. Bécs, Párizs, Róma érdeklődése e vidék iránt szintén a köztársasági mozgalomnak köszönhető.

A munkásság és a polgári demokratikus erők 1912. október és 1913. június közötti tevékenysége szerves részét képezi Csongrád-Csanád haladó múltjának. A békéért, a szabadságjogokért, a független köztársaságért vívott küzdelem (minden közben felmerülő hiba ellenére) elismerést érdemel. Értékes (bár eddig kevésbé ismert) haladó hagyománya ez ennek a vidéknek. Méltó tehát arra, hogy most, több mint fél évszázaddal utána megbecsüléssel gondoljunk rá vissza.

Merényi László

KÖNYVTERJESZTÉS ÉS KÖNYVKERESKEDELEM SZEGEDEN 1835-BEN

A könyvek, újságok iránti érdeklődés, a nyomtatott betű elterjedtségének mértéke a kulturáltság legfontosabb mutatói közé tartozik, s igen szoros összefüggésben van a polgári fejlődés előrehaladásával.

A XVIII. század végi Szeged kisszámú könyvforgató értelmiségének, kereskedő és iparos rétegének összességében csekély és kevés változatosságot mutató igényeit még könyvkereskedés nélkül is ki lehetett elégíteni. A vásári ponyvaárusok és főként a szintén sokat vásároló *könyvkötők* terjesztő tevékenysége elegendőnek bizonyult. „Ezen városban egy Kibling Joseff nevezetű Könyv Kötőn kívül, aki ugyan tsak könyvei árulása végett vásárookra szokott járni, sem Könyv Nyomtató, sem áruló bolt nem található” — jelentette a szegedi városi tanács 1792-ben és a következő esztendőben a Budán székelő helytartótanács rendeletére.¹

Az 1830-as évek derekára ezen a területen is nagy változások történtek. Korábbi helyzetét megerősítve az 1825-ben 32 000-nél is több lakost számláló Szeged városa jelentős iparosságával (1830: mester, segéd és inas együtt 2728 személy)², nagyarányú gabona-, fa-, dohány- és állatkereskedelmével vezető szerephez jutott az ország déli részének gazdasági életében. Iskoláival, főként nagy hírű gimnáziumával, s nem utolsósorban az 1801-ben felállított Grün-nyomdával, Dél-Magyarország legfontosabb kulturális gócpontjává vált. A város lakosságának polgárosodását a szellemi élet fokozódó differenciálódása, a reformkori Magyarország pezsdülő irodalmi és tudományos életébe való bekapcsolódás, a politikai érdeklődés megélénkülése követte. Ennek a tanúja az, hogy általában megnőtt a könyvek, hírlapok iránti kereslet, amelyre alapozva sor kerülhetett a mai értelemben vett könyvkereskedelem megindulására.

A Szegeden terjesztésre került könyvek többnyire nyilván nem helyben nyomtatott sajtótermékek voltak, mint az alábbiakból is kiténik. A pesti, bécsi, pozsonyi, debreceni nagyobb nyomdák készítményei mellett azonban a helyi és környékbeli igényeket kielégítő Grün-nyomtatványok jelentős elterjedtségre juthattak. Ennek bizonyítékakul közöljük a Grün-tipográfia 1834-ben készített munkáit feltüntető jegyzékből azokat az adatokat, amelyek a példányszámot is feltüntetik. A teljességre törekvő, ritka értékű jegyzéket — amely korábbi vagy későbbi évekből nem maradt fenn — Grün János sajtókezelő állította össze.³

¹ Szegedi Állami Levéltár (ezután: SZÁL), Szeged város tanácsülési jegyzőkönyvei 1792. 1658. sz., 1793. 1139. sz. Ez a könyvterjesztő módszer hosszú időt átfogó hagyománnyá vált. (A nagy hírű gyomai nyomdász, Kner Izidor édesapja még az 1860–70-es években is művelte. Vö. Kner Izidor: Félévszázad mesgyéjén 1882—1932. Gyoma, 1931. 9—11.)

² Reizner János: Szeged története III. Szeged, 1900. 473.

³ SZÁL Szeged város tanácsának iratai (ezután: Tan. ir.) 2520/1836. Die Buchdruckerey-
Arbeiten im Jahre 1834.

A lista tanúsága szerint a *tankönyvek* túlnyomórészt 150 példányban (Propositiones ex Algebra, Állítások a Magyar Nyelv tudományából, Propositiones ex Historia Universalis, Propositiones ex Metaphysica applicata stb.), néhány esetben csak 125 példányban, egy alkalommal pedig 300 példányban készültek ebben az esztendőben. (Ez utóbbi: Veriverbia duodecim, quae collegit et edidit Josef Rátz etc.) A korabeli szokás és kialakult gyakorlat szerint minden nagyobb és erőteljesebb gimnázium külön tankönyvet használt. A Grün-nyomda termékeinek mennyiségét így a helybeli tanulólétszámból adódó kereslet szabta meg. (A csanádi egyházmegyei sematizmus ugyanakkor 400 példányban került kinyomtatásra.) A nagy népszerűségnek örvendő *vásári ponyvák* egyenkénti példányszáma legalább 150, nemegyszer azonban többszöri utánnyomással 450, ritka esetben 600 is lehetett egy év alatt. (1834-ben pl. 450 példányban készült a Grün-műhelyben a „Dómi, az amerikai majom”, 600-ban a „Fölkelt magyar nemesek”.) Az 1804 óta évenként kiadott Grün-féle *kalendárium* a listában nem szerepel ugyan, Novák László szerint azonban elérte a negyven-ötvezres példányszámot is,⁴ s a vásári árusok útján a nyomda közvetlenül terjesztette. A jegyzék alapján hozzávetőleges képünk lehet a szegedi könyvfogyasztásról. A más városokból Szegedre hozott könyvmennyiséget sajnos, még felbecsülni sem lehet.

A szegedi könyvterjesztésben az 1830-as évek közepe hozott minőségi változást. 1835 január első napjaiban kérelem érkezett a városi tanácshoz Vimmer Sebestyén és Lengenfelder Mihály helybeli fűszerkereskedőktől, akik ellen korábban engedély nélküli könyvterjesztés és közvetítés miatt vizsgálat indult. A beadványból kiderül: A két kereskedő — a keresletet jó érzékkel felismerve — már két esztendeje foglalkozott azzal, hogy előjegyzés, aláírási ív körözése vagy címszerinti kérés alapján megrendeléseket vett fel olyan könyvekre, amelyeket csak Pesten vagy Bécsben lehetett beszerezni. A megrendelt könyveket a Szegedre szállított boltbeli „portékákkal” együtt hozták a városba, s az előjegyzők „a szokott kereskedői provisio és költség megtérítése mellett” átvették.⁵ Vimmer és Lengenfelder gyakorlatilag tehát egyszerű *közvetítésre* vállalkoztak, külön *készletet nem tartottak*. Említett beadványukban nem is kérnek többet e bevált megoldás további engedélyezésénél. A kérelemhez csatolt, támogató nyilatkozat⁶ 34 szegedi értelmiségi és városi vezetőember, tekintélyes polgár aláírásait tartalmazza. (17 a városi tanács tisztviselője vagy „választott polgár”, 5 ügyvéd, 3 katonatiszt, 2 pap, 2 tanító, 1 orvos, 1 gyógyszerész.)

Az első beadványt hamarosan újabb kérelemmel toldotta meg a két kereskedő. Ebben „Nemes Városunk tsinosodását s művelő díszét elő mozdítani” igyekezők, arra is hivatkoznak, hogy nemcsak Szegeden, de a környező megyékben sincs könyvesbolt, s engedélyt kérnek *állandó és „rendes könyv kereskedés” megnyitására*, annak „a Közönségre való nagy haszna minden kételkedést kizárván”. A várostól a helytartótanácsához küldött, ezzel kapcsolatos felterjesztés elmondja, hogy Szegeden két könyvkötő dolgozik, ők árulják az iskolai könyveket is, rajtuk kívül Vimmer és Lengenfelder foglalkozik könyvterjesztéssel. Ezt az állapotot nem tartván megfelelőnek, a városi tanács 1835. március 5-én javasolta: „a nem tiltott és tudományos, avagy köz ösméreteket nevelő munkáknak árulhatásokra” adja meg az engedélyt

⁴ *Novák László*: A nyomdászat története V. Budapest, 1928. 74. Nem hallgathatjuk el, hogy ezt a számot rendkívül túlzottnak tartjuk.

⁵ Vimmer és Lengenfelder könyvesboltnyitási törekvéseiről azonos források alapján a korábbi kutatásban *Inczefi Géza* is megemlékezik: *Szeged műveltségének régi nyomai*. Tiszatáj, 1955. 66—67. Közleményünkben arra törekszünk, hogy az ő adatait bővítsük. A nála közölt fontos szövegeket nem közöljük újra.

⁶ SZÁL Tan. ir. 701/1835. Legfontosabb részeit eredeti szöveggel lásd *Inczefi Géza* i. m. 67.

a helytartótanács, Hivatkozott arra is a szegedi magisztrátus, a folyton gyanakvó felsőség megnyugtatására, hogy a két kalmár „rendes erköltsi életű, és tiltott könyvek árulásával nem foglalatoskodó, sőt a köz tudomány szerint is jámbor magok viseletű és hasznos polgárok lennének.” Végül a reformkor szellemében azt hangoztatja a városi tanács felterjesztése: A könyvkereskedés engedélyezését kívánja „...a köznek Java, a tudományoknak terjesztése, a szükséges esméreteknek öregbithetése, a míveltségi emelkedés, a nyelvészeti és tökéletesedő előre haladás...” A feldolgozások szerint⁷ Vimmer és Lengenfelder megkapták az engedélyt, s ők lettek a város első állandó könyvkereskedői.

Az eddigi kutatásokban nem merült fel, hogy 1835 első heteiben az akkor 22 esztendőös *Grün János*, aki szakmai tanulmányait befejezve hazatért és átvette örökbefogadója műhelyét, a Grün Orbánnak kiadott privilégium érvényesíttetése mellett *könyvkereskedés nyitására is engedélyt kért.*⁸ Ahogy az iratokban szerepel: „Könyvek, Muzsikai s egyéb Mester Művek Kereskedését meg engedtettni esedezik”. A nyomdaprivilégiumot aránylag hamar átruházta Grün Jánosra a helytartótanács, a könyvesbolt engedélyezése előtt azonban előzetes véleményt kért a szegedi tanácstól a fiatal tipográfus magaviseletéről, szaktudásáról, vagyoni helyzetéről. A kedvező válasz alapján az 1835. augusztus 18-án született helytartótanácsi határozatot szeptember derekán közölték Szeged városával:

Értelmes és Gondosok!

Grün János Könyvnyomtatónak Szeged Várossában a kívánt könyvek és hangászi nem Különben más Mester művek boltbeli árulása, f. évi Szt. Jakab hava 17-én ...ide terjesztett Jelentésében felhozott okoknál fogva, tsupán tulajdon személyére, következőképpen minden elidegenítés vagy örökségi Juss nélkül, ha tsak erre felsőbb Helyről különös szabadságot nem nyerne, ezennel olly feltétel alatt meg engedtetik, hogy magát az e részben fent álló kegyelmes Rendszabályokhoz és a Könyv-vizsgálati Királyi Határozatokhoz, a helybéli Oskolák Igazgatója, s egyzersmind Könyv-Vizsgáló által kiadandó Oktatás szerént, szorossan alkalmaztassa...”⁹

Az adatok tanúsága szerint 1835-ben tehát két könyvkereskedés is megnyílt Szeged városában. Grün János a boltengedély birtokában nemcsak saját kiadványainak jobb terjesztésére volt képes, hanem a város és a környék általában jobb könyvellátására is. Arra nincs adatunk, hogy a Wimmer és Lengenfelder-féle könyvüzlet meddig működött.

Szabó Ferenc

⁷ *Inczefi Géza* i. m. 67.

⁸ SZÁL Tan. ir. 1595/1835.

⁹ SZÁL Tan. ir. 2749/1835.

BÜCHERVERBREITUNG UND BUCHHANDEL IN SZEGED IM JAHRE 1835

Nach den vom Ende des XVIII. Jahrhunderts stammenden Quellen befassten sich vor allem die Buchbinder in Szeged mit dem Verkauf von Büchern. Die auf die Jahre um 1830 immer kräftiger werdende Zivilisation, das Breiterwerden des geistigen Lebens der Stadt brachte auch den Anspruch auf eine vorgeschrittenere Form des Buchhandels mit sich. Am Anfang der 1830-er Jahre unternahmen zwei Szegeder Gewürzhändler die Anschaffung der im voraus bestellten Bücher von Pest und Wien und auch ihre Beförderung nach Szeged. Diese zwei Kaufleute bekamen 1835 Erlaubnis von der in Buda — Ofen — residierenden Statthaltereirat zur Eröffnung von besonderen, ständigen Buchhandlungen. Das war die erste Buchhandlung in Szeged. Gleichfalls in diesem Jahr wurde Erlaubnis zum Buchhandel auch dem Szegeder Buchdrucker János Grün erteilt.

Ferenc Szabó

A SZENTESI ÉREMLELET

1966. november havában Szentesen, *Dancsó János* Bocskai utca 16. sz. alatti telkén kerti munkálatok végzése közben, a föld alól egy agyag köcsög került elő, amelyben a XVIII. század második és a XIX. század első feléből származó 235 db ezüst és 72 db bronz érmét találtak.

A beszolgáltató állítása szerint mindössze 3 db-ot ajándékozott el a leletből s így feltehető, hogy az eredeti összetételében került feldolgozásra a szegedi Móra Ferenc Múzeumba.

Az agyag edény, amelyben az érmék előkerültek, sajnos nem volt megmenthető.

A lelet 114 db külföldi — ideszámítva az ausztriai és itáliai veretű osztrák darabokat is — és 163 db belföldi, összesen 307 db-ból áll.

A külföldi (osztrák, bajor, badeni, württembergi, nassauai, brandenburgi, salzburgi és würzburgi püspökségek) ezüst tallérok és huszasok kivétel nélkül olyan német államok veretei, amelyek annak idején csatlakoztak az osztrák császári és a bajor királyi kormányok között 1753. szeptember 21-én létrejött pénzügyi egyezményhez. Ehhez az egyezményhez csatlakozott valamennyi államban megállapított pénzláb szerint verték az ezüst pénzeket 1852-ig. Ez a magyarázata annak, hogy az ebből az időből származó ezüstpénz-leletekben akár Magyarországon, akár az egyezményhez csatlakozott más államban kerülnek is elő, rendszeren találunk idegen veretű, de megegyező értékű érméket.

A lelet 235 db érméjének összsúlya 1651 g.

Veretesi idejük szerint a lelet darabjai így oszlanak meg:

1754.	1	1782.	3	1810.	5
1759.	1	1784.	5	1811.	3
1761.	4	1785.	4	1812.	10
1762.	1	1786.	2	1813.	4
1763.	2	1787.	9	1814.	4
1764.	6	1791.	2	1815.	8
1765.	7	1792.	1	1817.	1
1767.	1	1794.	7	1818.	4
1768.	2	1795.	1	1819.	2
1770.	2	1796.	7	1821.	2
1771.	3	1800.	56	1822.	5
1772.	1	1802.	3	1823.	1
1773.	1	1803.	8	1824.	5
1774.	2	1804.	10	1825.	3
1775.	3	1805.	9	1826.	12

1777.	1	1806.	18	1827.	5
1778.	4	1807.	7	1828.	2
1780.	2	1808.	15		
1781.	5	1809.	11		

A 165 db magyar veretű érme közül:

91 db-ot a körmöcbányai (B),

31 db-ot a gyulafehérvári (E),

11 db-ot a nagybányai (G),

32 db-ot a szolnoki (S) pénzverdében vertek, 2 db-nak a verdejegye lekopott.

A leletben mind az ezüst, mind a bronz pénzek túlnyomó része igen jó tartású, forgalomban el nem kopott, s így azt a látszatot keltik, hogy azokat egykori tulajdonosuk huzamosabb időn át gondosan összeválogatta.

Utolsó előfordulási évszám: 1828.

Mivel a lelet elrejtésének valószínű időpontjában: 1828-ban, vagy 1829-ben az ország egész területén nyugalom volt, az elrejtés oka semmiesetre sem lehetett valamilyen háborús veszély, vagy fenyegető zavargás, hanem valami más ok miatt áshatta azt el egykori, — semmiesetre sem vagyonos — tulajdonosa.

Gergelyfi Imre

A SZEGEDI „FEHÉRPÉNZEK”

A Tanácsköztársaság közigazgatási hálózatának kiépítése során elszigetelt terület marad Szeged városa. Az antant által odairányított francia csapatok a „szovjet” uralmánál néhány nap alatt véget vet. 1918. december 10-től 30-ig tartó megszállás ideje alatt ideözönlik minden olyan katonai és közigazgatási elem, amely menekülésszerűen hagyja el a Tanácsköztársaság területét. Hasonló helyzetbe kerül Arad is.

A proletárdiktatúra megdöntésére irányuló szervezkedések eme két melegágyában vált legerősebbé az ún. ABC néven ismert Antibolsevista Comité című szervezet, amelyből 1919. áprilisában az ellenforradalmi végrehajtóbizottság kristályosodik ki. Ennek hivatalos címe: Antibolsevista és Rendfentartó Comité Szegedi Végrehajtó bizottsága. Megalakulásakor azonnal csatlakozik a Bécsben működő Magyar Antibolsevista Comitéhez. A franciákkal történt megegyezéssel kezdi kiépíteni szálait s ütőkártyaként — az Aradon megalakult — Károlyi Gyula elnökletével az első ellenforradalmi nemzeti kormányként lép a politika színpadára. Mindaddig kezébe összpontosul minden ténykedés, amíg Horthy Miklós átveszi a fővezérletet és önálló parancsnokságként kezdi meg működését. Ezzel azután a szegedi kormány létalapja megdől. Rövid működése alatt egynéhány intézkedése között azonnal szerepet kap a minden hatalmi és politikai akciónak létkérdését, sikerét jelentő gazdasági alap előfeltételeinek megteremtése. A pénzügyi megalapozás egyúttal ellentámadás is a szovjetek gazdasági frontja ellen.

Ennek a szegedi kormánynak pénzügyi műveleteiről áttekintő képet rajzol Szigethy Vilmos (1942) tanulmánya, amely azonban nem tartalmazza a gyakorlatba ültetett pénzügyi műveleteket s köztük a „fehérpénzzel” kapcsolatos ténykedéseket.

Szervezetlenség, anyagi erőforrások nélküli s egyúttal végrehajtási erőtlenség s az egymásnak ellentmondó intézkedések következtében kisebb fanatikus csoportok túlkapásai jellemzik a kormány működését. A célt szentesítő, legkülönbözőbb úton egybehordott költségvetési keretnek csaknem felét jelentette a propaganda célra felhasznált összeg. Minket ez azért érdekel, mert ez volt az a tevékenységi alap, amely köré csoportosulnak a fehérpénzzel való, több kevesebb sikerrel végződő — minden törvényesség, nemzetközi jogszabályokat sértő pénzügyi műveletek. Ekkor alakul ki a szegedi fehérpénzek krónikája.

I

Még az Aradon megalakult Károlyi kormány Szegedre érkezése előtt, az ezt megelőző „kormányzó bizottság” pénzügyi programában szereplő pénzteremtés végső célja volt, hogy az országos méretűre tervezett szervezkedés, továbbá a Buda-

pest ellen vonulás anyagi eszközét biztosítsák. Károlyi kormány töretlenül magáévá teszi eme alapgondolatot és intézkedéseivel „törvényesíti” e kezdeti kísérleteket.

Az ellenforradalmi kormány pénzügyi alapjainak megteremtésére irányuló erőfeszítés megértéséhez szükséges ismerni, hogy milyen pénzügyi anarchia uralkodik az országban és méginkább Szeged városában. Somogyi Szilveszter, akkori polgármester, május 23-án feltárja a város anyagi helyzetét. Ismerteti, hogy a városban három, s az országban hatféle pénz forog. A 10 millióra tervezett, város által kibocsátott pénztárjegyek mellet az Osztrák—Magyar Bank fehérhátú 25 és 200 koronása keveredik a Tanácsköztársaság hasonló kiadású címleteivel, s a korábbi kékpénzzel együtt ömlik kifelé a városból, a környéken történő élelmiszervásárlásokért. A városi bankok fizetéseképtelenné válnak az országos pénzforgalomtól való elszigetelődés miatt. Ma már kevésbé ismeretes a kétféle fehérpénz közötti különbség. Az OMB 1918. okt. 27. keltezésű és 30-án forgalomba hozott 25 és 200 koronás címletű, Bécsben nyomott bankjegyek hátlapja a gyors nyomás miatt hullámos (Raster) vonalazású. E bankjegyek nem voltak azonos értékűek a Tanácsköztársaság által kiadott — kezdetben hullámos vonalazású, majd teljesen fehér, ún. símahátú — bankjegyeivel. Mi volt az oka ennek az értékkülönbségnek, amely annyi meddő intézkedésnek, politikai fegyvernek volt csírája?

Mindkét kiadásnak keletkezése körülményeiben leljük magyarázatát. Az OMB kiadásúknak volt fedezete s ez a külföld által elfogadott valutapénzként szerepelt. Az utóbbi, a Tanácsköztársaság kiadású, az OMB engedélye nélkül nyomott ugyanazon címleteknek nem volt fedezete, s a nemzetközi jegyzés nem tartotta nyilván. A külföldi követeléseket ezzel nem fizethette s csupán belforgalomra korlátozódott. E fedezet nélküli, símahátú papírpénz vásárlóértéke rohamosan csökkent és ez az emisszió váltotta ki a népies „fehérpénz” jelzöt. Mivel a lakosság be nem avatott többsége képtelen volt különbséget tenni a fedezett és fedezetlen bankjegyek között, mindekkettőt fehérpénznek látta s a számtalan rendelet ellenére is óvakodott az elfogadásától. Hiába nyúl a Tanácsköztársaság a végső eszközhöz, amikor június 5-én kiadott intézkedésével elrendeli az összes bankjegyek bevonását. A rendelet szerint az OMB 50, 100, 1000 és 10 000 koronás címletei június 30-án, a 10 és 20 koronások július 31-én, és az 1,2, 25 és 200 koronások megkülönböztetés nélkül dec. 31-ig elvesztik fizető eszköz jellegüket. Mindezeket kicserélni kívánják a postatakarékpénztári kiadásúakra. Az infláció megindulását képtelenek megállítani. A fizetőeszközül használt pénzek sorozatát zárja az ígért 1919. május 15-i keltezésű 5, 10, 20 koronás ún. postapénz, amelyet ugyan szívesebben fogadnak el, de kis mennyisége miatt elégtelen a szükséglet kielégítésére.

E hat féle pénznek más-más a vásárlóértéke. A pénzjegyek forgalmában érvényesül a Gresham-féle törvény, hogy a rossz pénz kiszorítja a jót a forgalomból. A közszükségleti javak ellenértékét mindenki kék pénzben követeli. Az államháztartás belföldi forgalomra szánt csupán fedezet nélküli fehérpénzzel fizet. A kékpénzt elrejtik. Ez annyira felkavarja a gazdasági életet, hogy megbénítja a kereskedelmet. A fővárosban és egyes vidéki centrumokban még lehet hatalmi szankciókkal elfogadtatni a fehérpénzt, de vidéken s a falvakban megtagadják az elfogadását. Cserekereskedelem alakul ki.

Szeged, bár nagyváros, ellentétben a többi vidéki várossal, sajátos gazdasági blokádi gyűrűjébe kerül. A néhány napos tanácsköztársasági intézkedés után az antant által odairányított francia megszállás miatt pénzügyileg elszigetelődik. Az OMB szegedi fiókja elszakad bécsi székhelyétől. Kapcsolatait csak a francia megszálló csapat parancsnokságának és a Bánátot megszálló szerbek engedélyével szórványosan bonyolíthatja le. Értékküldeményeket csak a franciákon keresztül to-

HIRDETMÉNY

a fehérhátú bankjegyek felcseréléséről.

Az 1918. október 27-iki kelettel az Osztrák-Magyar Bank által kibocsátott 200 koronás és 25 koronás fehérhátú bankjegyek f. évi június hó 30-áig más bankjegyekkel felcserélhetők. Minthogy ez a felcserélés csak Wienben történhetik, felhívom Szeged város, Dorozsma, Algyő, Sándorfalva és Tápé községek közönségét, hogy az Osztrák-Magyar Bank által kibocsátott fehérhátú és a szegedi magyar Kormány által lebélyezett 25 és 200 koronás bankjegyeket felcserélés céljából f. évi július hó 3-áig bármelyik szegedi pénzügyintézetnél vagy bankkezegeknél szolgáltatassák be. A bankjegy tulajdonosa a beszoigáltatandó bankjegyekről egy jegyzeket köteles kiállítani, amelyen a bankjegynek sorozat- és sorszámai feljegyezve vannak és a jegyzeket nevalírásával és lakásának megjelölésével is tartozik ellátni.

A pénzügyintézet illetve bankkegek a beszoigáltatási jegyzéssel egyező ellmérvényi kötelesek a félnek kiszolgáltatni.

A beszoigáltatott bankjegyeknek más törvényes bankjegyekkel való felcseréléséről Szeged városa a pénzügyintézetekkel és bankkegekkel együtt fog gondoskodni a lehető legrövidebb idő alatt, amelynek megtörténte után a bankok az ellmérvény ellenében a Wienből hozott bankjegyeket félnek kifogják szolgáltatni.

Ezzel a fehérhátú lebélyezett bankjegyek forgalmát is területünkön megszüntetjük és a lebélyezés hamisításának elejét vesszük.

Szeged város tanácsának 1919. június 23. t. ö.

Dr. Somogyi Szilveszter

polgármester.

1. ábra

A MAGYAR NEMZETI KORMÁNY 3—1919
M. E. számú rendelete.

Az Osztrák-Magyar Bank bankjegyeinek lebélyegzése.

A magyar nemzeti kormány a háboru esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvényes rendelkezések alapján a következőket rendeli:

1. §.

A magyar nemzeti kormány elrendeli a Szeged város, Kiskundorosma, Algyő és Tápé községek határában található összes 200 és 25 K-ás Osztrák-Magyar bankjegyek lebélyegzését.

2. §.

A rendelet végrehajtásával a magyar pénzügyminiszter bízatik meg.

Szeged, 1919 június hó 12-én.

A magyar nemzeti kormány nevében:
gróf Károlyi Gyula s. k.
miniszterelnök.

2. ábra

3. ábra

4. ábra

5. ábra

6. ábra

7. ábra

8. ábra

9. ábra

vábbíthatja. A szerb megszállás alá eső területekről élelmiszerhez nem jut a város, holott ez volt legnagyobb beszerzőterülete. Pénzhiány fojtogatja a város életét.¹ Szeged város 1918. dec. 1. keltezésű városi pénztárjegyei csak aprópénzhiányt kísérelte leküzdeni. Az ellenforradalmi nemzeti kormány egyelőre nem lát biztosítékot az első kiadású, kis kapacitású városi pénztárjegyek felhasználásában. Szeged város is hiába kíséri meg kiáltványával biztosítani az OMB hullámoshátú bankjegyeinek elfogadását.

Somogyi polgármester május 23-án javasolja a városban levő OMB fehérpénzeknek Bécsben való becserélését és addig Károlyi Gyula a minisztertanács június 9. ülésén indítványozza, majd jóváhagyja a Szegeden forgalomban levő valamennyi fehérpénz lebélyegzését, mondván, hogy ezzel elejét lehetne venni a szovjet pénz elszaporodásának, ami viszont a szovjet kormány hatalmának, erejének csökkenését jelenti² (2. ábra). A lebélyegzés azért is szükséges, hogy a régi érvényes bankjegyek elfogadtatása Délvidéken is biztosítva legyen. Június 14-én megjelenik Solymossy pénzügyminiszter rendelete, amelyben a 25 és 200 koronás bankjegyeket mindenki köteles a kijelölt beváltóhelyeken lebélyegeztetni. Június 15-től kezdődően megszűnik annak forgalma. Június 24-én két nappal meghosszabbítja a lebélyegzéssel foglalatostkodó hivatalok működését.³

A pénzlebélyegzésnek van azonban egy a priori háttere, amire a minisztertanács jún. 14-i jegyzőkönyv irányítja a figyelmet. Az ellenforradalmi kormány ténykenykedésének ellensúlyozására a város proletáriátusa sztrájkok szervezésével válaszol. A jegyzőkönyv 2. pontja szerint „Kereskedelemügyi miniszter jelenti, hogy a francia parancsnokságnak általános sztrájk esetére az alábbi intézkedéseket javasolja:

- a) a szovjet pénz azonnali lebélyegzését;
- b) a francia katonarendőrség sürgős felállítását;
- c) a munkásvezérek letartóztatását.

A javaslathoz a francia főparancsnokság hozzájárult.” (Kelemen p. 270).

Az ellenforradalmi kormány ügyiratai között ismeretes 12 szegedi banknak a neve, amely akkor a város területén működött. Pénzügyminiszter rendeletileg intézkedik a lebélyegzésre jogosító bankokról.⁴ Ezek: a Kereskedelmi és Iparbank, Kézművesbank, Szegedi Bankegyesület, Szeged Csongrádi Takarékpénztár (Pecsétjeik: 4—7. ábra).

Egyidőben utasítja a szegedi posta- és távíróhivatalt, szegedi állampénztárt, Algyő községi előjáróságát is. Jún. 18-án még felhatalmazza a MÁV Üzletvezetőséget.⁵

A lebélyegzéshez fűződő remény csak töredékesen valósul meg. Az egy hónapos felülbélyegzési időszak alatt hamarosan intézmények, hatóságok és magánosok kezdik hamisítani a felülbélyegzéseket.⁶

Molnár Ernő rendőrezredes egy széles körű pénzhamisításról szóló jelentésében értesíti a pénzügyminisztert, hogy a rókusi temetőben éjszakánként valamelyik bankból kicsempészett bélyegzőgéppel nagy mennyiségű fehérpénzt bélyegeznek le.⁷ Az államrendőrség lanyha nyomozását jellemzi, hogy a további iratokban kohol-

¹ Szeged és Vidéke, 1919. IV. 25. — Kelemen p. 76.

² Jegyzőkönyv 1919. VI. 9, 11. — Kelemen p. 253, 261.

³ Hiv. Közlöny, Szeged, 1919. VI. 20.

⁴ Hiv. Közlöny, Szeged, 1919. VI. 19.

⁵ Országos Levéltár, K. 286. cs. 184.

⁶ Jegyzőkönyv, 1919. VI. 16. — Kelemen p. 370.

⁷ O. L. K. 286. cs. 215.

10. ábra

11. ábra

mánynak minősíti a jelentés tartalmát. Hogy mennyi része volt a koholmány hiedelmének, avagy mennyi része lehetett a rendőrségen beépült kommunisták tevékenységének, arra választ egyelőre nem kapunk. Bár ez utóbbi feltételezhető, hiszen a szovjet hírszolgálat kitűnően működött. Erről szól egy miniszterelnöki intézkedés, hogy a minisztérium portája újabban köteles minden belépőt igazoltatni, mert az eddigi tapasztalatok szerint a szovjetek háboríthatlanul ki-be járhatnak.

Még sem lehetett alaptalan az illegális bélyegző használata. Az ellenforradalmi nemzeti kormány külügyminisztériumi tájékoztató orgánumának kivonatos körirata szerint Dorozsma község katonai parancsnoksága birtokában van egy bélyegzőnek és azt eredményesen használja.⁸ Az Orsz. Levéltár ellenforradalmi kormány ügyiratai között számtalan lebélyegzési hamisításról tájékozódhatunk. Ezek között érdekes a Szeged Rókus Kórház szövegezésű 200 koronás lefoglalása. Oldalszámra terjed a felállított nemzeti hadsereg ételmezési bevásárláskor lefoglalt hamis felülbélyegzésű 25 K-ás nyomozási adatai.

A napirenden levő hamisítási botrányok ellensúlyozására a szegedi pénzügyminiszter június 21-én elrendeli a vizes bélyegzők naponkénti, saját kezéhez való beszolgáltatását.⁹

A könnyen hamisítható gumi felülbélyegzést (3. ábra) felváltja a szárazbélyegző (8. ábra) használatának bevezetése.¹⁰ Solymossy intézkedésére a már nedvesbélyegzővel ellátottakat is felülbélyegzik. A lebélyegző intézmény nevével ellátott szárazbélyegzők a pénzjegyek alsó jobb negyedére kerülnek. Ezek szerint előfordul több felülbélyegzéssel ellátott fehérhátú bankjegy. A már közölt felülbélyegző szervek közül máig ismeretlenek Algyő község előljáróság, MÁV Üzletvezetőség kirendeltség, Szegedi Hitelbank, Szegedi posta- és táviróhivatal és Tápé község előljáróság-nak szárazbélyegzővel ellátott bankjegyei.

Az OMB Főintézetével történt tárgyalások eredményeként sikerült oly megállapodásra jutniok, hogy az 1918. okt. 27. keltezésű OMB kibocsátású (1—1999 sorozatú 200 és 1—2999 sorozatú 25 K-ás) bankjegyeket július 30-áig kékpénzre becserélik (9. ábra). A hirdetmény szerint a fehérhátú bankjegyek forgalmát beszüntetik és ezzel a hamisításnak elejét veszik. A végrehajtás következménye egy olyan bonyodalom, amely megakadályozza a kitűzött cél elérését. A lebélyegzéseknél nem tettek különbséget az OMB és Tanácsköztársaság kiadású fehérpénz között. OMB csakis a saját kiadású, fedezettel bíró 25 és 200 koronás bankjegyeit kívánja becserélni. A másik emisszióért feleljen a Tanácsköztársaság, — hangoztatja, továbbá megállapítja, hogy „ez utóbbi ún. szovjetpénzek nem is bankjegyek, hanem alapjában véve hamisítványok”.

Az újonnan alakult kormány pénzügyminisztere utasítja a szegedi bankokat, hogy kifizetéseket csakis tanácsköztársasági pénzekkel, a bevételeket OMB kiadásúakkal végezze. Tartsa vissza ez utóbbit és szolgáltatassa be a pénzügyigazgatóságának. Így kíván megszabadulni a birtokában levő felülbélyegzett „hamisítványoktól”.

A labilis alapon nyugvó pénzforgalomra jellemző a minisztertanács július 16. jegyzőkönyve: „Belügyminiszter régi ún. kék bankjegyek kiutalását kéri, miután a vásárlásokat csak ilyenekkel tudja eszközölni”.

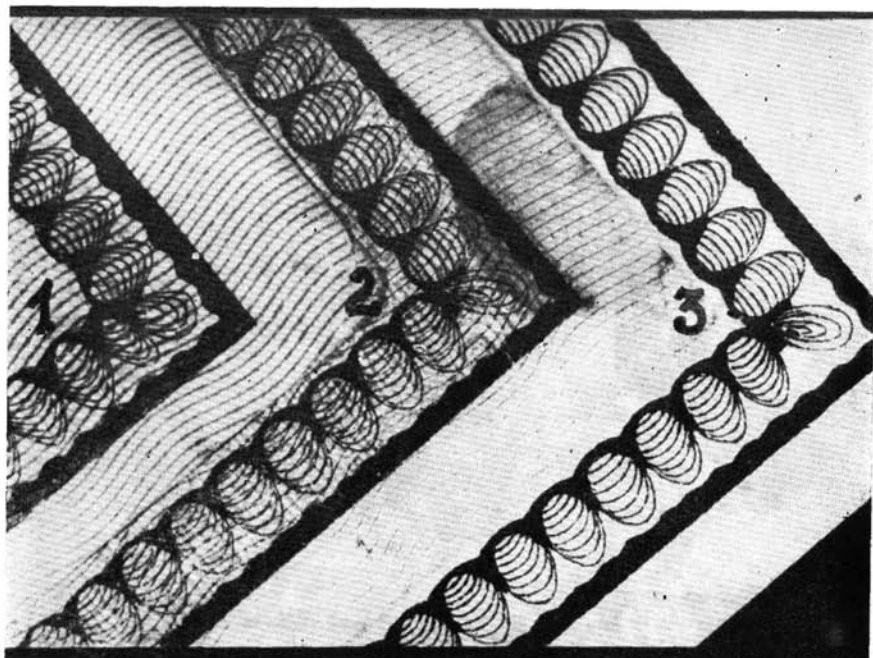
Ezzel egyidőben tárgyal Szeged város polgármesterével, hogy az eddig kibocsátott hét millió korona névértékű, 1919. VIII. 1. keltezésű városi pénzen kívülit még 3 millióval tetézzék¹¹ s azt a város alá tartozó területeken a Kormányzósági

⁸ O. L. K. 286. cs. 743.

⁹ O. L. K. 286. 223.

¹⁰ Hiv. Közlöny, Szeged, 1919. VI. 26.

¹¹ Hiv. Közlöny, Szeged, 1919. VII. 31.

12. ábra

Bizottság alatt álló és további fennhatóság alá kerülő területeken ezt mindenki tartozzék elfogadni. Mindezt Budapest elfoglalásakor 10 milliót a városnak viszatérít.¹²

Ugyanakkor tervezetet készít egy új állampénztárjegy kibocsátására, amely az OMB bankjegyeivel egyenértékű fizetőeszköz lenne¹³ s „amelyek részbeni fedezetül a szegedi bankjegyeket (kasszába) bevonnák”. Ezzel kívánja megteremteni az állami szükségletek, az új nemzeti hadsereg szervezését, fenntartását, vagyon- és személybiztonság helyreállításának biztosítását. Annál is inkább, mert az OMB végnapjait éli, tehát szükséges egy új állami intézet felállítása. Azonban az OMB Szegedi Fiókja a bécsi Főintézet törvényes privilégiumára hivatkozva tiltakozik az állampénztárjegy kibocsátása ellen. Károlyi Gyula a „rendíthetetlen tekintélytisztelettel” meghajol az érvelés előtt és a tervet elejti.¹⁴

II

1919. augusztus 3-án repülőgéppel érkező hír szerint Kun Béla kormánya széthullott. A fehérpénzek szegedi története ezzel azonban nem ér véget. A nemzeti kormány szegedi kéréséleteiben történik egy olyan közzjáték, amelynek tárgyi bizonyítékaira most bukkantunk. Az idevonatkozó levéltári adatok ismeretével válik érthetővé keletkezésük.

¹² Kelemen p. 571.

¹³ Kelemen p. 290, 295. — Hiv. Közlöny, Szeged, 1919. VII. 3. — O. L. K. 286. cs. 163.

¹⁴ Jegyzőkönyv, 1919. VII. 28. — Kelemen p. 410.

E tárgyi bizonyítékok olyan fehérhátú 200 koronás bankjegyek, amelyek számozatlanok, alapnyomat, hátlapli hullámvonalazás nélküliek és az előlapi széles felső margójukon zöldszínű feliratok elárulják propaganda jellegüket. A papírpénzek értékét rontó, bomlasztó hatású szövegezést nyilvánvalóan az ellenforradalmi kormány tevékenységéből kell származtatni.

Kertay Viktor, szegedi m. kir. pénzügyi titkár kézírásos „tanúsítványa” némi képp megvilágítja eme pénzutatnak keletkezésének hátterét. Mint írja, ezeket azért nyomtatták, hogy a szovjetek fennhatósága alatt álló országrészekre repülőgépről szétszórják, s az amúgy is csökkenő vásárlóértékét, hitelét aláássák. Ezeket egyik szegedi nyomdában készítették. Az akció végrehajtására nem került sor, mert azt a francia katonai parancsnokság megakadályozta és a készletet megsemmisítette. „Ezt nevezik a pestiek pénznek!” „Te csaltál meg, nem én téged!” „Vakulj magyar!” „Ilyen papírért harcoltok ti!”

E négy féle feliratú — ezideig egyetlen példányban ismeretes papírpénz-utánzatok kivitelezése igen primitív (9. ábra). Figyelmesebb vizsgálat után a könyvmatos rajzolata eltér az OMB azonos mintáitól.

A propaganda célzatú utánzatokon kívül ismeretes egy másik 200 koronás. Ennek előlapja alapnyomatos (10. ábra). Hátlapján kézírásos három jelmondat olvasható. Belőlük egy azonos „Vakulj magyar!” szövegű. A másik kettő: „Katonák ezzel fizetnek titeket?” „Ezzel fizetnek a pestiek titeket!” szövegű.

Eme egykorú feljegyzés szerint létezhetett ilyen margószövegű példány is.

Ismeretes a papírpénzek propaganda célra való hatásos erejű felhasználása. Köz- és magángyűjteményekben számtalan példány mutatja ilyen értelmű múltjukat. Egy magángyűjteményben (Nagy Sándor) levő 200 koronás fehérpénz hátlapján olvasható „NEMZETI PROPAGANDA BIZOTTSÁG” hosszú és körbélyezőjének lenyomata (11. ábra). Ez a példány adja az előbbi problémához az újabb tárgyi bizonyítékot. Mindkét 200 koronás alapnyomata és rajzolata egyezik s egyúttal eltér az OMB eredeti kiadástól. Mindkettő tehát más nyomóköről készült.

Az egymás mellé helyzetett 200 koronások vizsgálata alapján az eltérés szembezőköen durva (12. ábra). Az 1-es jelzésű az OMB eredeti könyvmatos kliséje után készült. A 3-as jelzésű a Szegeden előállított, alapnyomat nélküli. Mindkettő jobb felső sarkának meconograph ívrendszerét vizsgálva szembetűnik az eredetinek szélesebb ívelése, az utánzatnak karcsúbb kiképzése. Ez utóbbinál a második hurok felső ága hibásan kettőződik, míg az eredeti síma lefutású. Továbbá, a sarokíveléstől balra levő hurokrendszer vonalszáma sem egyenlő. Az eredetinél 8, az utánzatnál 10 ívelés olvasható. Bárhol végezzük az összehasonlítást, hasonló eltérésekhez jutunk. A szegedi példányok tehát későbbi és újra rajzolt könyvmatos készítmények.

E propaganda célzatú 200 koronások indokoltá teszik keletkezésük hátterének feltárását. Szigethy munkáját tanulmányozva, a szegedi kormány pénzügyi keret felhasználásának — propaganda célra való kiemelt költségek többszöri említésén kívül, semmi utalás sincs egy ilyen szerv működésére. A szegedi ellenforradalmi kormány az Orsz. Levéltár-ban hozzáférhető okmányaiban és Kelemen idézett munkájában adatok, okmányok igazolják a NEMZETI PROPAGANDA BIZOTTSÁG működését. Néhány eredeti okmány éppen a fehérpénz elleni akció kulisszatitkaira nyújt hiteles adatot. Ismeretessé vált tehát egy olyan szervezet, amely az ellenforradalmi kormány egyik végrehajtó szerveként — többek között — céljául tűzte ki a fehérpénz hitelének propaganda eszközzel való tönkretetését.

E csoport felállításának és működésének körülményei időrendi sorrendben a következőkben összegezhető. 1919. június 7-én Károlyi miniszterelnök levelében értesíti miniszterét, hogy a propaganda bizottság tagjainak verbuválásakor milyen

szempontok szerint járjon el. Tisztviselők, lelkészek, tanítók, jótékony egyesületi tagok, művészek stb. bevonását javasolja. Működésükért napidíj illeti őket.¹⁵ 1919. július 14-én minisztertanácsi jegyzőkönyv 9. pontjában a miniszterelnök bejelenti a szervezet megalakulását, vezetőjének hatáskörét, javasolt személyét, irányítás keretét.¹⁶

A szegedi ellenforradalmi kormány felszámolására delegált bizottság összegező jelentése világosan körvonalazza a propaganda bizottság működését. A propaganda akció célja volt a „sajtó és nyilvánosság minden egyéb eszközével odahatni, hogy külföld Magyarországot és a magyarságot kedvezőbb színben lássa..., bizonyítani, hogy hogyan hamisítják meg a statisztikai adatokat stb.”¹⁷

A kérdéses papírpénzekkel kapcsolatos tevékenységnek első nyoma 1919. június 15-én kelt, pénzügyminiszterhez szóló beadványban olvasható.¹⁸ A pénzlebélyegzés során forgalomból kivont példányokat kérik, hogy azokat bomlasztó célzatú szöveggel ellátva repülőgéppel szórják szét a szovjet fennhatóságú területeken. Az okmányon olvasható a pénzügyminiszter „Tudomásul vétetvén, irattárba teendő; a pénzek bevonva nem lettek, tárgytalan” záradéka.¹⁹

Mivel a propaganda bizottság nem juthatott a bevonásra — nem került fehérhátú papírpénzekhez, keresztül vitte annak nyomdai úton való utánzását. Ekkor készülnek az alapnyomat nélküli, primitív kivitelezésű, margószövegezésű nyomatok. Kertay által említett ragasztott szalagú szövegezés változata is valószínű. A 9. ábrán közölt, zöld betűkkel nyomott csíkok ilyen felragasztási célra készülhettek.

Közben a szegedi kormányt felszámoló bizottság tudomására jut az eléggé előrehaladott akció. Időszerűtlensége miatt a francia megszállócsapat karhatalma igénybevételeivel leállítja. A köklösét a jelentéshez csatolva, a készletnek megsemmisítésével felszámolódik az egész, csaknem végrehajtható művelet.

A megmaradt példányok és Kertay hiteles tanúsítványát kiegészítő okmányok körvonalazzák az ellenforradalmi propaganda célratörését.

III

A szegedi fehérpénzek történetének van még egy kevésbé tisztázott szakasza. A jelenlegi hiányos ismeretekre támaszkodva is feltételezhető a szegedi ellenforradalmi kormány pénzhamisítási akciója.

A primitív kivitelezésű, jelmondatokat tartalmazó 200 koronás fehérpénzek mellett említettünk egy alapnyomatos, ugyancsak eltérő rajzolatú, de megközelítő hűségű 200 koronás létezését. Ezek a számozatlan példányok is Szegedre vezetnek.

Ha a propaganda jelmondatos példányait tüzetesen összehasonlítjuk az alapnyomatos 200 koronással, illetve az eredeti OMB nyomattal, a már vizsgált motívumok (12. ábra) egyeztetése során a 2-es és 3-as, tehát mindkét utánzatnak minősített példányok azonos köről készültek. Amíg a propaganda bizottságnak tulajdonított alapnyomat nélküliek, addig a szegedi kormány hamisítványainak minősített példányok alapnyomattal bíró és ugyancsak számozatlanok.

A Dél-Magyarország 1951. augusztus 5. számában megjelent a Szegedi Napló egykori tulajdonosának vallomása s ez alátámasztja az alapnyomatos 200 koronások

¹⁵ O. L. K. 286. cs. 74.

¹⁶ Jegyzőkönyv, 1919. VII. 14. — Kelemen p. 266.

¹⁷ Kelemen p. 515—517.

¹⁸ O. L. K. 286. cs. 108.

¹⁹ O. L. K. 286. cs. 1272.

származtatásának eddigi feltevését. Engel Vilmos nyilatkozata szerint a szegedi kormány tagja Eckhardt Tibor, mint a Károlyi kormánynak sajtófőnöke megrendelte nyomdájában a 200 millió korona értékű fehérhátú bankjegyet. Ennek könyvomas kliséjét a jónevű Barsilich János grafikus készítette. A nyomáshoz szükséges engedély okirat huzavonája közben az erőszak hatására készülő példányokat Bard francia helyőrség hadnagya lefoglalta. Kliséjét elkobozta és végül a szegedi múzeumnak ajándékozta. Ez a pénzhamisítás kudarcba fulladt.*

Ambrus Béla

IRODALOM

- Kelemen Béla*: 1923. Adatok a szeged ellenforradalom és szegedi kormány történetéhez (1919). Naplójegyzetek és okiratok. Szeged, pp. 600.
- Kupa Mihály—Ambrus Béla*: 1963. Magyarország papírpénzei II. p. 8—12.
- Kupa Mihály—Ambrus Béla*: 1966. Magyar felülbélyegzések az Osztrák—Magyar bank bankjegyein (1918—1920). Érem, 22. pp. 315—328.
- Szigethy Vilmos*: 1942. A szegedi kormányok pénzügyei. Szeged, pp. 64.
- A magyarországi pénzügyi népbiztosság Pénzintézeti Közleményei. I. 1919. 10. sz. Hivatalos Közlöny. A magyar nemzeti kormány hivatalos lapja. Szeged, 1919. I. évf. Országos Levéltár, K. 286. cs. Szegedi ellenforradalmi kormány okmányai.
- Ur György*: 1959. Pénzt hamisítanak a horthysta tiszt urak. Dél Magyarország, VIII. 5. A papírpénzek gyűjtői: Ambrus Béla, dr. Kupa Mihály, Nagy Sándor Budapest.

* Megköszönöm dr. Csongor Győző, dr. Dózsa György, dr. Kupa Mihály, Lakos János és Nagy Sándor készséges adatközléseit.

EPIPHYTISCHE UND EPIXYLE FLECHTENGESSELLSCHAFTEN AUS DEN ÜBERSCHWEMMUNGS- GEBIETE DER THEISS

Im Rahmen der Erforschung der Flora und Fauna der Überschwemmungsgebiete der Theiss habe ich mich zwischen 1926—1956 gelegentlich, seit 1957 ununterbrochen mit der Untersuchung der epiphytischen und epixylen Flechtengesellschaften, die an der ungarisch-jugoslawischen Strecke des Flusses vorkommen, beschäftigt. Neben Anfertigung von zöologischen Aufnahmen habe ich während meiner zahlreichen Forschungsreisen das auf dem Gebiet vorkommenden Flechten-Material aufgesammelt, einen Flechtenkatalog der Überschwemmungsgebiete der Theiss zusammengestellt, in den ich auch die in der Fachliteratur von diesem Gebiet veröffentlichten Daten aufgenommen habe. Auf diese Weise habe ich meine eigene Sammlung und meine schon früher (GALLÉ: 1930, 1933, 1935, 1960—I, 1960—II, 1964) veröffentlichten Daten bezüglich der Theiss mit den Veröffentlichungen von K. ANTOS, F. FÓRISS, V. GYELNIK, T. SIMON und L. TIMÁR ergänzt.

Der Lichenolog F. FÓRISS hat mir bereitwillig das Verzeichniss des Materials, das er 1926 in der Umgebung von Tiszatarján, 1949 und 1955 bei Tiszaluc gesammelt hatte, zur Verfügung gestellt. Ich halte Flechten-Material auch von Forschern, die auf anderen Fachgebieten arbeiten, erhalten. Für ihre wertvolle Mitwirkung spreche ich den Kollegen Z. ÉSIK, F. FÓRISS, GY. PÁLFY und Á. UHERKOVICH meinen Dank aus.

Mit dankerfühltem Herz gedenke ich des hervorragenden ungarischen Lichenologen Dr. Ö. SZATALA, der mir bei der Bestimmung von mehreren problematischen Taxa behilflich war.

Ich habe meine Untersuchungen mit zweierlei Zielsetzung gemacht. Vor allem wollte ich ein annähernd genaues Bild von der Flechtenflora des Gebietes bekommen. In Rahmen dieser meiner floristisch eingestellten Arbeit habe ich nicht nur die in den drei Strecken des Flusses der Theiss (obere-, mittlere und untere Strecke) vorkommenden epiphytischen und epixylen Flechtenarten aufgesammelt und bestimmt, sondern auch aus dem Gesichtspunkt der Quantität und des Massenvorkommens ihr Vorkommen auf den einzelnen Fundorten untersucht. Mein Hauptziel aber war die zöologische Untersuchung der auf dem Gebiet lebenden Flechtengesellschaften. Dasselbe Ziel verfolgten jene 526 Quadrataufnahmen, die ich zwischen Tiszabecs und Titel in erster Linie von Baumstämmen gemacht habe.

Ich habe die zöologischen Aufnahmen von Rinde-, Dachschindel- oder Brett-oberfläche in einer Grösse von 400 cm² gemacht. Die Aufnahmen habe ich mit ökologischen (Licht, Temperatur und Verdampfung) Messungen ergänzt. Eine ausführliche Beschreibung der Angewandten Methoden siehe Gallé, 1966/I: 265—266. Die Veröffentlichung der Angaben meines Ausflugs-Protokolls würden den Umfang dieses Aufsatzes in grossem Masse erhöhen, und deshalb sah ich mich gezwungen, in Rahmen dieses Aufsatzes darauf zu verzichten.

Die unten folgende Zusammenstellung enthält eine systematische Zusammenfassung der Flechtengesellschaften. Die neben den einzelnen Sammelorten angegebenen Zahlen entsprechen den Ordnungszahlen der Cönosen, die in der Aufzählung zu lesen sind, z. B.: 9/a = *Physcietum ascendentis* Frey et Ochn. var. *parmeliosum glabrae* Barkm. Die territoriale Verbreitung der Flechtengesellschaften habe ich an der Kartenskizze angegeben. Bei der systematischen Einordnung der auf den Überschwemmungsgebieten der Theiss vorkommenden epixylen und epiphytischen Flechtencönosen bin ich diesmal der Aufteilung BARKMAN-s (l. c. 1957) gefolgt. Bei der Anwendung der cönologischen Nomenklatur habe ich mich streng an die internationale Übereinkunft gehalten und mit deren Berücksichtigung auch die Priorität der heimischen Autoren gesichert.

Systema coenologica lichen-associationum epiphyticorum apud cursum fluvii Tibisci

LEPRARIETALIA Barkm.

Calicion hyperelli Hadač em. Barkm.

1. *Leprarietum candelaris* (Matt.) Barkm.
2. *Candelarietum concoloris* (Gallé) Felf.

LECANORETALIA VARIAE Barkm.

Lecanorion variae Barkm.

3. *Lecanoretum allophanae* Duvign.
4. *Lecanoretum symmictae* Klem.
5. *Lecanoretum carpinae continentale* (Gallé) Barkm.

ARTHONIETALIA RADIATAE Barkm.

Graphidion scriptae Ochn. em. Barkm.

6. *Arthonietum dispersae* Gallé

PHYSCIETALIA ASCENDENTIS Matt. em. Barkm.

Buellion canescentis Barkm.

7. *Buellietum punctiformis* Barkm.

Xanthorion parietinae Ochn. em. Barkm.

8. *Xanthorietum candelariae* Barkm.
9. *Physcietum ascendentis* Frey et Ochn.
  - a) var. *parmeliosum glabrae* Barkm.
  - b) var. *xanthoriosum substellaris* (Stein.) Barkm.
- var. *physciosum griseae* Barkm.
- var. *physciosum leptaleae* Klem.
10. *Parmelietum acetabulae* Ochn.
11. *Parmelietum caperatae* Felf.

PARMELIETALIA PHYSODO-TUBULOSAE BARKM. 1958

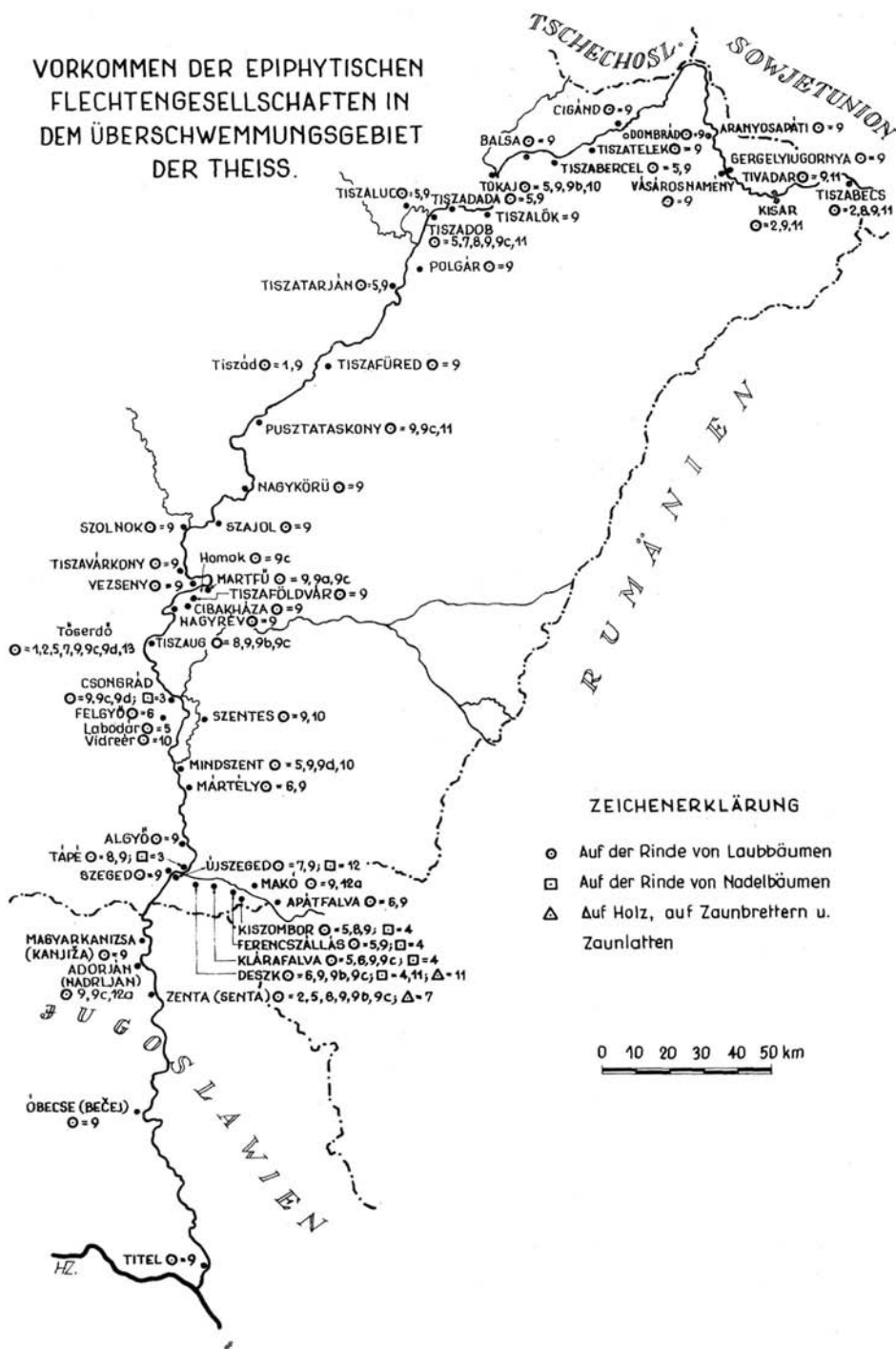
Parmelion saxatilis Barkm.

12. *Parmelietum furfuraceae* Hilitz. sensu Ochn.
  - a) subass. *protococchetosum viridis* Barkm.

Die längs der Theiss vorkommenden Flechtengesellschaften weichen in vieler Hinsicht von der Zusammensetzung der auf anderen auropäischen und heimischen Gebieten vorkommenden Cönosen ab, das sich teils in ihrer Artenliste, teils in ihrer quantitativen Verhältnissen zeigt.

Diese Symptome sind zu erklären mit dem abweichenden Makro- und Mikroklima, gegenüber den Vorkommnissen im Gebirgsland mit der höheren jährlichen Durchschnittstemperatur, auf der mittleren und unteren Strecke des Flusses mit der niedrigeren jährlichen Niederschlagsmenge und mit dem niedrigeren relativen

VORKOMMEN DER EPIPHYTISCHEN
FLECHTENGESSELLSCHAFTEN IN
DEM ÜBERSCHWEMMUNGSGEBIET
DER THEISS.

Feuchtigkeitsgehalt der Luft, gegenüber den Vorkommnissen ausserhalb der Überschwemmungsgebiete aber mit den ausgeglicheneren ökologischen Verhältnissen des Hochwassergeländes (die Nähe des Wasserspiegels, Baumstämme mit schattenreicheren, nasseren Oberfläche), zur Zeit der Überschwemmungen mit der Regeneration des abgestorbenen epiphytischen Beschlages.

Frequentia
associationum lichenum epiphyticorum epixylorumque secundum
substratum dispositum

Associations		1	2	3	4	5	6	7	8	9					10	11	12	13
		Leprarietum candelaris	Candelarietum concoloris	Lecanoretum allophanae	Lecanoretum symmictae	Lecanoretum carpinae cont.	Arthonietum dispersae	Buellietum punctiformis	Xanthorietum candelariae	Physcietum ascendens					Parmelietum acetabulae	Parmelietum caperatae	Parmelietum furfuraceae subass. protococcetosum viridis	Phlyctidetum argenae (fragm.)
										a) typicum	b) v. parmeliosum glabrae	c) xanthoriosum substellaris	d) physciosum griseae	e) physciosum leptaleae				
Substrata																		
Cortex arborum frondosarum	Picea							m										
	Pinus							m										
	Acer		r			m	r			fr								
	Ailanthus		r															
	Aesculus	m	r	m					m				m					
	Betula						r			m								
	Corylus					m	m											
	Crataegus									m								
	Fraxinus					fr	fr		m	fr	fr		fr		m	r	r	
	Gleditsia					m			r									
	Juglans					fr				m	m							
	Malus									m	m							
	Morus					m				fr	m		m					
	Quercus	m	m			r			m	m	fr	r	r			fr		m
	Populus		r							fr	r	r	m		r	fr		r
	Prunus	r	r			fr				m	fr	fr	m	r	r			
	Pyrus									m	fr	m						
	Robinia					fr				fr	m		m			m		
	Salix									fr								
	Tilia			r			m						m			m		
Ulmus								r		fr								
Caules emortuas plantarum diversarum										m		r						
Lignum (tabulae sepimentorum, scandulae, etc.)				fr	m												r	

Auf den Überschwemmungsgebieten der Theiss kommen 13 epiphytische Flechtenassoziationen, 1 Subassoziation und 3 Varianten vor. Diese Cönosen kommen auch ausserhalb der Überschwemmungsgebiete vor. Ihre literarische Veröffentlichung und cönologische Charakterisierung ist schon geschehen. (Siehe die

Tabula
familiarum lichenum epiphytorum epixylorumque respectu substrato
dispositum ad cursum fluminis Tibisci

Familiae		Subclassis I.: Pyrenocarpeae			Subclassis II.: Gymnocarpeae												Lichenes imperfecti	Summatio specierum	
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15			16
		Pyrenulaceae	Strigulaceae	Arthopyreniaceae	Caliciaceae	Arthoniaceae	Opegraphaceae	Lecideaceae	Pertusariaceae	Lecanoraceae	Candelariaceae	Parmeliaceae	Usneaceae	Caloplacaceae	Teloschistaceae	Buelliaceae			Physciaceae
coniferarum	Picea								1			3	2					6	
	Pinus								3	1	9	3		1	1	2		21	
Cortex arborum frondosarum	Acer			1		1		2	2	1	12			3		9		31	
	Aesculus			1					2	1	4	1		1	3	2	1	19	
	Ailantus							1			2	1		2		5	1	15	
	Alnus							1						2		2		5	
	Betula			1				1		1	2			1		2		8	
	Celtis					1		2		2	2			1		2		10	
	Corylus					1		3		2	2					3		12	
	Crataegus					1		1		1	1			1	1	2		8	
	Fraxinus	1				3	1	4		8	3	15	5	2	3	3	10	1	59
	Gleditsia			1		1		2	2	2	1	7	2		2	1	4	1	26
	Juglans		1	1		1		5	3	13	1	13	1	2	3	1	14		59
	Malus					1		1		2	1	5	2		3	1	5		20
	Morus					1		2		5	1	5		2	3	1	5		25
	Populus	1	1	1		2		4	4	15	2	14	5	3	4	2	14	1	73
	Prunus	1	1	2		3	1	3	2	11	3	15	5	2	3	1	7	1	60
	Pyrus											2			1		2		5
	Quercus					2		3	5	8	3	15	7	1	4	2	12	2	64
	Robinia					2		2		7	3	15	7	2	5	3	10	2	51
	Salix					3		3		5		4	1	3	2	2	9		29
	Sophora																2		2
Tilia						4	1		3	1	6	1		1		7		24	
Ulmus	1				1		1		3	1	6			5	1	8	2	29	
Caules emortuae plantarum diversarum							1			2		4	1			3	1	12	
In muscis							1					1		1		2		5	
In ligno sicco					1		2	1	9	3	7	4	1	1	2	9		43	

einschlägigen Veröffentlichungen von L. FELFÖLDY und L. GALLÉ.) Ihre ausführliche Charakterisierung im Rahmen dieses Aufsatzes würde als Wiederholung wirken. In der Seite 258. liegenden Tabelle aber führe ich an auf den Stämmen welcher Bäume und wie oft (fr = oft, m = mittelmäßig, r = selten) die einzelnen Cönosen vorkommen.

Nach den Angaben dieser Tabelle ist das *Physcietum ascendentis typicum* die am häufigsten vorkommende epiphytische Flechtengesellschaft und nach ihm folgt das *Lecanoretum carpinae continentale*, demgegenüber ist das *Lecanoretum symmetricae* die am seltensten vorkommende Association, die auf Holz und Einfriedungsbrettern vorkommt.

Im systematischen Teil meines Aufsatzes habe ich die auf dem Gebiet vorkommenden Flechtenfamilien — nach den Unterlagen gruppiert — in einer Tabelle zusammengefasst. (Seite 259.)

In den Spalten 1—16. angeführten Zahlen besagen, mit wievielen Arten die betreffende Flechtengesellschaft auf der angegebenen Unterlage (substratum) vertreten ist. Die letzte Spalte gibt die Gesamtnummer der auf der betreffenden Unterlage gefundenen Flechtenarten an.

Floristische Aufzählung

Die floristische Aufzählung enthält in systematischer Reihenfolge die auf der Rinde der Bäume, auf Holz- und Moorsrasen lebenden Flechtentaxa, die auf den ungarischen und jugoslawischen Überschwämmungsgebieten der Theiss vorkommen.

Die gebräulichen Abkürzungen sind die folgenden: A = gesammelt oder publiziert von Károly ANTOS. — É = von Zoltán ÉSIK. — F = von Ferenc FÓRISS. — Gy. = von Vilmos GYELNIK. — P = von György PÁLFY. — S = von Tibor SIMON. — T = von Lajos TIMÁR. — U = von Ákos UHERKOVICH.

Die Bedeutung der römischen Ziffern: I = die obere Strecke des Flusses Theiss von Tiszabecs bis Tokaj, — II = die mittlere Strecke der Theiss von Tokaj bis Szeged, — III = die untere Strecke des Flusses von Szeged bis zur Mündung bei Titel.

Strigulaceae

Porina carpinea (Pers.) Zahlbr. — II: In cort. arborum frondosarum.
P. affinis (Mass.) Zahlbr. — II: In cort. arborum frondosarum.

Arthopyreniaceae

Arthopyrenia alba (Schrad.) Zahlbr. — I: In cort. arborum frondosarum.
Arthopyrenia cerasi Schrad. — II: In cort. arborum frondosarum.
A. personii Mass. — II: In cort. arborum frondosarum.
A. punctiformis (Pers.) Mass. — II: In cort. arborum frondosarum.
f. *acerina* (Hepp.) Erichs. — II: In cort. arborum frondosarum.
Leptorhaphis epidermidis Ach. — II: In cort. arborum frondosarum.
L. tremulae (L.) Körb. — II: Ad cort. arborum frondosarum (F).

Pyrenulaceae

Polyblastiopsis fallaciosa (Stiz.) Zahlbr. — II: In cort. arborum frondosarum.

Caliciaceae

- Calicium subtile* Pers. f. *minutella* (Ach.) Keisl. — II: Ad lignum.
Chaenotheca hispidula (Ach.) Zahlbr. f. *acicularis*. — II: In cort. arborum coniferarum.

Arthoniaceae

- Arthonia dispersa* (Schrad.) Nyl.—I—II—III: In cort. arborum frondosarum (F).
A. punctiformis Ach. — II: In cort. arborum frondosarum.
A. radiata (Pers.) Ach. —I—II: In cort. arborum frondosarum.
    var. *astroidea* Ach. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
    f. *stellatula* Ach. — I: In cort. arborum frondosarum.
    var. *opegraphina* Ach. — I: In cort. arborum frondosarum.
    var. *schwartziana* (Ach.) Almq. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
    f. *tynnocarpa* Ach. — II: In cort. arborum frondosarum.

Opegraphaceae

- Opegrapha herpetica* Ach. — II: In cort. arborum frondosarum.
O. lichenoides Pers. — II: In cort. arborum frondosarum.
    f. *populina* (Mong.) Zahlbr. — II: In cort. arborum frondosarum.

Collemaaceae

- Collema coccophorum* Tuck. — II: Supra muscos.
C. multifidum (Scop.) Schaer. — I: Supra muscos.

Lecideaceae

- Bacidia inundata* (Fr.) KÖrb. — II: In cort. arborum frondosarum.
    f. *corticola* (Stiz.) Bausch. — II—II: In cort. arborum frondosarum.
B. luteola (Schrad.) Mudd. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
    f. *anceps* (Anzi) Oliv. — I: In cort. arborum frondosarum.
B. muscorum (Sw.) Arn. — II: Supra muscos.
B. acclinis Flot. — II: In cort. arborum frondosarum.
B. albescens (Hepp.) Zw. — II: In partibus vastatis plantarum emortuarum.
B. fuscorubella (Hoffm.) Arn. — I: In cort. arborum frondosarum.
B. rosella (Pers.) De Not. — I: In cort. arborum frondosarum.
Catillaria denigrata (E. Fr.) Vain. — II: Ad lignum.
    f. *poliococca* (Nyl.) Vain. — II: Ad lignum.
    f. *pseudoglomerella* (Harm.) Boist. — II: Ad lignum. (F).
Lecidea elaeochroma Ach. — I—II—III: Ad cort arborum frondosarum.
    f. *albolimitata* Erichs. — II: In cort. arborum frondosarum. (F).
    var. *dolosa* (Ach.) Sommerf. — II: In cort. arborum frondosarum.
    f. *flavicans* (Ach.) Th. Fr. — II: In cort. arborum frondosarum.
    f. *limitata* (Vain.) Oliv. — II: In cort. arborum frondosarum.
Lecidea glomerulosa (Flk.) Nyl. — I—II—III: Ad lignum et in cort. arborum frondosarum (F).
    f. *achrista* (Sm.) Erichs. — II: In cort. arborum frondosarum.
    f. *tabescens* (KÖrb.) Erichs. — II: In cort. arborum frondosarum.
L. parasema (Ach.) Nyl. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (F).
    var. *rugulosa* Ach. — II: In cort. arborum frondosarum (F).

Pertusariaceae

- Pertusaria amara* (Ach.) Nyl. — I—II: In cort. arborum frondosarum (A).
P. coccodes (Ach.) Nyl. — II: In cort. arborum frondosarum.
P. globulifera (Turn.) Mass. — II: In cort. arborum frondosarum.
    f. *lignicola* Wats. — II: Ad lignum.
    f. *minor* (Erichs.) Grumm. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
P. subglobulifera (Erichs.) Grumm. — II: In cort. arborum frondosarum.
P. inaequalis Erichs. — II: In cort. arborum frondosarum.
P. leptospora Nitsch. — III: In cort. arborum frondosarum.
    var. *omittens* Erichs. — II: In cort. arborum frondosarum.
P. multipuncta (Turn.) Nyl. — II: In cort. arborum frondosarum.
Phlyctis agelaea (Ach.) Flot. — II: In cort. arborum frondosarum.
Phl. argena (Ach.) Flot. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.

Acarosporaceae

- Biatorella* (*Sarcogyne*) *pruinosa* (Sm.) Mudd. — III: In cort. *Salicis*.

Lecanoraceae

- Lecania cyrtella* (Ach.) Th. Fr. — I—II: In cort. arborum frondosarum. (F, Gy).
L. dimera (Nyl.) Th. Fr. — II—III: In partibus vastatis plantarum emortuarum et in cort. arborum frondosarum.
L. syringea (Ach.) Th. Fr. — I: In cort. arborum frondosarum (Gy).
Lecanora albescens (DC.) Flk. — II: In part. vastatis plantarum emortuum et in cort. arborum frondosarum.
L. albomarginata (Nyl.) Szat. — II: Ad lignum, et in cort. arborum frondosarum.
L. allophana (Ach.) Röhl. — I—II—III: Ad lignum et in cort. arborum frondosarum.
L. atra (Huds.) Ach. — II: Ad lignum.
L. badia (Hoffm.) Ach. — III: In cort. arborum coniferarum.
    var. *picea* (Dicks.) Link. — III: In cort. arborum coniferarum
L. carpinea (L.) Vain. — I—II—III: Ad lignum et in cort. arborum frondosarum (F)
    f. *cinerella* (Flk.) Erichs. — II—III: In cort. arborum frondosarum (F).
    f. *coerulealata* (Ach.) Zahlbr. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
    f. *lacteofarinosa* (Lett.) Zahlbr. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
    f. *minuta* (Mass.) Zahlbr. — III: In cort. arborum frondosarum.
    ter. *apotheciiferum abortivum*. — II: In cort. arborum frondosarum.
L. chlarona (Ach.) Nyl. — II: In cort. arborum frondosarum.
L. chlarothesa Nyl. — II: In cort. arborum frondosarum.
L. distans (Pers. ex Ach.) Nyl. — III: In cort. arborum frondosarum (A).
L. hageni Ach. I—II—III: Ad lignum et in cort. arborum frondosarum (F).
    f. *coerulescens* (Hag.) Hazsl. — II: In cort. arborum frondosarum.
    f. *crenulata* Smrft. — I—II: In cort. arborum frondosarum (F).
L. intumescens (Reb.) Rabh. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
L. (Squam.) muralis (Schreb.) Rabh. — II—III: Ad lignum.
    f. *lignicola* Kickx. — II—III: Ad lignum.
L. pallida (Schreb.) Rabh. — I—II—III: Ad cort. arborum frondosarum.
L. rugosella Zahlbr. — I—II—III: Ad cort. arborum frondosarum (F).
L. saligna (Schaer.) Zahlbr. — I—II: In cort. arborum coniferarum frondosarumque.
L. sambuci (Pers.) Nyl. — I—II: In cort. arborum frondosarum (F).

- L. sarcopis Ach. — II: Ad lignum.
 L. scrupulosa Ach. — II: Ad lignum (A).
 L. subfuscata H. Magn. — II: Ad lignum. — I—II—III: Ad cort. arborum frondosarum.
 L. subintricata (Nyl.) Th. Fr. — II: In cort. arborum frondosarum.
 L. subrugosa Nyl. — II: Ad lignum. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
 L. umbrina (Ehrh.) Mass. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
   f. populina Vain. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
 L. varia (Ehrh.) Ach. — II: In cort. arborum frondosarum (F).

Candelariaceae

- Candelaria concolor (Dick.) Stein. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
   f. chlorina Harm. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
   f. citrina (Kremp.) Arn. — II: In cort. arborum frondosarum.
   f. granulosa Mereschk. — II: In cort. arborum frondosarum.
   var. pulvinata (Anzi) Zahlbr. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
 Candelariella antennaria Räs. — II: Ad lignum.
 C. xanthostigma (Pers.) Lett. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
 C. vitellina (Ehrh.) Müll. — Arg. — II: Ad lignum. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
   f. arcuata (Hoffm.) Lett. — II: Ad lignum.
   var. assericola Räs. — II: Ad tabulas saepium.
   var. praevostii (Duby) Hakul. — II: Ad lignum.
   f. verrucosa Hakul. — II: Ad lignum.
   f. granulosa Hakul. — II: Ad lignum.

Parmeliaceae

- P. acetabulum (Neck.) Duby. — II—II: In cort. arborum frondosarum. (A).
   f. carneola Parr. — II: In cort. arborum frondosarum.
   f. fuliginoides B. de Lesd. — II: In cort. arborum frondosarum (F).
   var. glomerata Hillm. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
   f. incusa (Wallr.) Hillm. — II: In cort. arborum frondosarum.
 P. aspera Mass. (Syn.: P. aspidota Poetsch.) — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (F).
   f. convoluta n. f. m. — Margo thallinus desuper inclinatur. — II: In cort. arborum frondosarum.
   f. corallizans Hillm. — II: In cort. arborum frondosarum.
 P. bitteriana Zahlbr. — II: In cort. arborum frondosarum.
 P. caperata (L.) Ach. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
   var. cylisphora Ach. — II: Ad lignum. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
   f. gemmulifera Flot. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
   f. laevissima Gyeln. — I: In cort. arborum coniferarum. II: In cort. arborum frondosarum.
   f. papillosa Harm. — II: In cort. arborum frondosarum.
   f. sorediosa Malbr. — II: Ad lignum et in cort. arborum coniferarum.
   III: In cort. arborum frondosarum.
   f. subglauca Harm. — II: In cort. arborum frondosarum.
   f. submonophylla Hillm. — I—II: In cort. arborum frondosarum.

- P. cetrarioides* (Del.) Nyl. — III: In cort. arborum frondosarum.
- P. dubia* (Wulf.) Schaer. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum. — III: In cort. arborum coniferarum.
- f. furfuracea* Schaer. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
- f. marginata* Hillm. — III: In cort. arborum frondosarum.
- f. minuta* Harm. — II: In cort. arborum coniferarum (F).
- ter. rubescens* — II—III: In cort. arborum frondosarum.
- P. elegantula* (Zahlbr.) Szat. — II: In cort. arborum frondosarum.
- var. isidioidea* Hillm. — I: In cort. arborum frondosarum.
- P. exasperatula* Nyl. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum. (P).
- f. congesta* Hillm. — II: In cort. arborum frondosarum.
- f. sublaciniatula* Erichs. — II: In cort. arborum frondosarum.
- P. fuliginosa* (Fr.) Nyl. — II: Ad lignum. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum. (T).
- f. aterrima* Wedd. — I: In cort. arborum frondosarum.
- var. glabrata* Oliv. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
- var. laetevirens* Nyl. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
- var. panniformis*. — I: In cort. arborum frondosarum.
- P. furfuracea* (L.) Ach. — III: Ad lignum. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
- var. ceratea* Ach. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
- var. isidiophora* (Zopf.) Zahlbr. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
- var. microphylla* Erichs. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
- f. nuda* (Ach.) Th. Fr. — I: In cort. arborum frondosarum.
- var. olivetorina* (Zopf.) Zahlbr. — II: In cort. arborum frondosarum.
- var. pulvinata* Hillm. — II: Ad lignum. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
- var. rosulata* Szat. et Gallé. — II: Ad lignum. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
- var. scobicina* Ach. — II: Ad lignum. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
- P. glabra* (Schaer.) Nyl. — II: Ad lignum. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
- f. imbricata* (Schaer.) Nyl. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
- P. olivacea* (L.) Nyl. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (T).
- P. physodes* (L.) Ach. — I: In partibus vastatis plantarum emortuarum. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum, coniferarumque.
- f. corallina* Erichs. — II: Supra muscos.
- var. granulata* Boist. — II: In partibus vastatis plantarum emortuarum, ad lignum et supra muscos. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
- var. labrosa* Ach. — II: Ad lignum et in cort. arborum coniferarum. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum. (A).
- f. elegans* Mereschk. — II: In cort. arborum frondosarum.
- f. luxurians* Hillm. — II: In cort. arborum frondosarum.
- f. pinnata* (And.) Zahlbr. — II: In cort. arborum frondosarum.
- f. subtubulosa* (And.) Zahlbr. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
- f. minor* Hilitz. — II: In partibus vastatis plantarum emortuarum.
- var. platyphylla* Ach. — II: Ad lignum. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
- f. stigmatea* Bitt. — II: Ad caules emortuas plantarum. — II: In cort. arborum frondosarum.
- ter. decoloratum maculans* — II: Ad lignum durum.

- P. quercina* (Willd.) Vain. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
 f. pruinosa Zahlbr. — II: In cort. arborum frondosarum.
- P. saxatilis* (L.) Ach. f. furfuracea Schaer. — III: In cort. arborum frondosarum.
- P. subargentifera* Nyl. (Syn. *P. verruculifera* Nyl.) — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (A, F).
 var. *conspurcata* (Schaer.) Grumm. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
 f. *pernitens* Lett. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
- P. sulcata* Tayl. — I: In cort. arborum coniferarum. — II: In caules emortuas plantarum. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (A).
 f. *albida* Oliv. — II: Ad lignum. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (P).
 f. *caerulescens* (Parr.) Zahlbr. — I: In cort. arborum frondosarum.
 f. *convoluta* (Grog्न.) Hillm. — II: In cort. arborum frondosarum.
 var. *discreta* (Oliv.) Hillm. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
 f. *munda* Oliv. — II: In cort. arborum frondosarum (T).
 f. *nitida* Mereschk. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
 ter. *propullulans proliferum*. — II: In cort. arborum frondosarum.
 f. *pruinosa* (Harm.) Mass. — II: In cort. arborum frondosarum.
 ter. *rubescens*. — II: Ad lignum. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum, in III. arb. coniferarumque.
 f. *sorediosissima* Hillm. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
 f. *ulophylla* B. de Lesd. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
- P. tiliacea* (Hoffm.) Ach. (Syn.: *P. scortea* Ach.) — II: Ad lignum. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
 f. *borealis* (Norm. ex Lyngé). — II: Ad lignum. — III: In cort. arborum frondosarum.
 f. *caerulescens* Harm. — II: In cort. arborum frondosarum.
 var. *microphyllina* Erichs. — II: In cort. arborum frondosarum.
 f. *obscurior* Hillm. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
- P. trichotera* Hue. — I: In cort. arborum frondosarum.
 f. *microphylla* B. de Lesd. — I: In cort. arborum frondosarum.

Usneacea

- Alectoria jubata* (L.) Ach. — II: Ad lignum.
- A. lanestris* Ach. — II: In cort. arborum frondosarum.
- Evernia prunastri* (L.) Ach. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
 f. *ampliata* Flor. — II: In cort. arborum frondosarum.
 f. *gracilis* (Ach.) Nyl. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
 f. *irregularis* Flot. — I, III: In cort. arborum frondosarum.
 f. *isidiosa* Harm. — II: Ad lignum. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
 f. *lata* Flor. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
 f. *munda* Oliv. — II: Ad caules emortuas Phragmitis.
 f. *pallida* (Mérat.) Zahlbr. — I: In cort. arborum frondosarum.
 f. *retusa* (Ach.) Ach. — In partibus emortuis plantarum, ad lignum. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
 f. *soralifera* (Räs.) Flot. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
 f. *soredifera* (Ach.) Oliv. — II: Ad lignum. — I—II: In cort. arborum frondosarum (A).

- Ramalina calicaris L. — II: Ad lignum, — et in cort. arborum frondosarum.
 var. canaliculata Fr. — II: Ad lignum.
- R. farinacea (L.) Ach. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum. (A).
 var. multifida Ach. — I: In cort. arborum frondosarum.
- R. fastigiata (Lilj.) Ach. — II: In cort. arborum frondosarum.
 f. minutula (Ach.) Brenn. — III: In cort. arborum frondosarum.
- R. fraxinea (L.) Ach. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (A).
 f. ampliata (Ach.) Schlecht. — II: In cort. arborum frondosarum.
 f. angustata Rabh. — II: In cort. arborum frondosarum.
 f. luxurians Del. ex. Arn. — II: In cort. arborum frondosarum.
- R. pollinaria (Westr.) Ach. — II: Ad lignum. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
 f. humilis Ach. — II: In superficie caulis emortuis Phragmitis et ad lignum.
 f. minor Arn. — III: In cort. arborum frondosarum.
- Usnea comosa (Ach.) Vain. var. sordidula (Mot.) H. Magn. — I: In cort. arborum frondosarum.
- U. floria (L.) Web. — II: Ad cort. arborum frondosarum.
- U. hirta (L.) Web. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
 f. minutissima (Mer.) Hillm. — I: In cort. arborum frondosarum (A). II: Ad lignum.
 var. villosa (Ach.) Räs. — I: In cort. arborum frondosarum.

Caloplacaceae

- Caloplaca aurantiaca (Light.) Th. Fr. f. lignicola (Nyl.) Th. Fr. — II: Ad lignum.
- C. cerina (Ehrh.) Th. Fr. — II—III: Ad lignum. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (F).
 var. chlorina (Flot.) Müll. — Arg. — II: In cort. arborum frondosarum.
 var. ehrharti (Schaer.) Trevis. — II: In cort. arborum frondosarum.
- C. cerinella (Nyl.) Flag. — II: In cort. arborum frondosarum.
- C. pyracea (Ach.) Th. Fr. — II: Ad lignum. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (F).
 f. cerinelloides Erichs. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (F).
 f. holocarpa (Ehrh.) Th. Fr. — II: Ad lignum. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
 f. muscicola (Schaer.) Lojka. — II: Supra muscos.
 f. orbicularis (Mass.) Oliv. — II: In cort. arborum frondosarum (F).
 f. vitellinoides Harm. — II: In cort. arborum frondosarum (F).

Teloschistaceae

- Xanthoria candelaria (L.) Arn. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
 var. caespitosa Hillm. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
 f. fibrillosa Hillm. — I: In cort. arborum frondosarum.
 f. substelliformis Hillm. — II: In cort. arborum frondosarum.
 var. torulosa Hillm. — II: In cort. arborum frondosarum.
 f. subviridis Erichs. — II: In cort. arborum frondosarum.
- X. fallax (Hepp.) Arn. (Syn.: X. substellaris Vain.) — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
 f. chlorina Hillm. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
 f. cinerascens Hillm. — II: In cort. arborum frondosarum.
 f. vulgaris Hillm. — II: In cort. arborum frondosarum.

- X. lobulata B. de Lesd. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (F).
 var. turgida Hillm. — II: In cort. arborum frondosarum (F).
- X. parietina (L.) Th. Fr. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (Gy.) II—III:
 In cort. arborum coniferarum. — III: Ad lignum (U).
 var. adpressa Mereschk. — II: In cort. arborum frondosarum.
 var. aureola (Ach.) Th. Fr. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
 (P). — II: Ad lignum.
 f. congranulata (Cromb.) B. de Lesd. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
 f. viridicans (Erichs.) Zahlbr. — I—II: In cort. arborum frondosarum (U).
 f. chlorina (Chev.) Oliv. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (A, F, U).
 f. cinerascens Sandst. — I—II: In cort. arborum frondosarum (T).
 var. convoluta n. var. m. — Thallus subrotundus, laciniis latis, marginibus
 valde dependet. Apothecia numerosa, marginibus integris vel crenulatis. Pars
 inferior thalli roseus. Locus cl.: Prope opp. CSONGRÁD, ad cort. Quercus
 roboris, ad territ. inund. fluvii Tibisci.
 f. dispersa Oliv. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
 var. ectanea (Ach.) Kickx. — III: In cort. arborum frondosarum (T). ter.
 excrescens venustum. (Apothecium ad Physciam pulverulentam ter. excr. venus-
 tum similis.) — II: In cort. arborum frondosarum.
 ter. innovatum. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
 f. imbricata (Mass.) Müll. — Arg. — II: In cort. arborum frondosarum (F).
 ter. nigropunctatum. — II: In cort. arborum frondosarum.
 f. nodulosa (Flk.) Hillm. — I—II: In cort. arborum frondosarum (F, T, U).
 f. oblitterans Britz. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
 f. polyphylla (Flot.) Hillm. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum
 (F, Gy, T).
 var. retirugosa Stein. — II: In cort. arborum frondosarum.
 f. submonophylla (Flot.) Hillm. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
 ter. secundarium proliferum. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
 f. virescens Oliv. — I—II: In cort. arborum frondosarum (F).
 var. vulgaris Stein. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum. — II: Ad
 lignum.
- Xanthoria polycarpa (Ehrh.) Rieb. — I: In cort. arborum frondosarum.
 f. papillosa Hillm. — I: In cort. arborum frondosarum.

Buelliaceae

- Buellia* disciformis (Fr.) Mudd. — II: In cort. arborum frondosarum.
- B.* punctiformis (DC.) Mass. — II: Ad lignum. — II—III: In cort. arborum coniferarum frondosarumque (F).
 var. chloropolia (Fr.) Körb. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
 f. depauperata Anzi. — II—III: In cort. arborum coniferarum.
 f. perminuta Anzi. — II: In cort. arborum coniferarum.
- Buellia* schaeereri D. Not. — II: In cort. arborum frondosarum coniferarumque.
- Rinodina* exigua (Ach.) S. Gray. — II: In cort. arborum frondosarum.
- R.* pyrina (Ach.) Arn. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (F, Gy).

- Anaptychia ciliaris* (L.) Körb. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum. — II: Ad lignum.
- f. *agriopa* (Ach.) Boist. — II: In cort. arborum frondosarum.
  - var. *crinalis* (Schreb.) Rabhn. — II: In cort. arborum frondosarum.
  - f. *melanostictica* (Ach.) Boist. — II: In cort. arborum frondosarum.
  - f. *penicillifera* Lett. — II: In cort. arborum frondosarum.
  - f. *verrucosa* (Ach.) Boist. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (Gy).
- Physcia aipolia* (Ehrh.) Hampe. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
- var. *acrita* (Ach.) Hue. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum. (T, U).
  - f. *cercidia* Ach. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (F).
  - var. *alnophilla* Vain. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (P).
  - f. *crenulata* Vain. — I—II: In cort. arborum frondosarum (P).
  - var. *angulosa* Sántha. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
  - var. *antheina* (Ach.) Vain. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
  - var. *argyphaea* (Ach.) Nyl. — I: In cort. arborum frondosarum.
  - f. *caesiopruinosa* Arn. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (É, F, T).
  - var. *commutata* (Trev.) Sántha. — I: In cort. arborum frondosarum.
  - f. *melanophthalma* (Mass.) Arn. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (F).
- Ph. ascendens* Bitt. — II: In caulis emortuis plantarum (Phragmitis) et ad lignum. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
- f. *anaptychioides* Nádv. — I—II: In cort. arborum frondosarum (F).
  - f. *compacta* Nádv. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (T).
  - f. *distracta* Lett. — II: In cort. arborum frondosarum.
  - f. *orbicularis* B. de Lesd. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
- Ph. astroidea* (Clem.) Nyl. — II: In cort. arborum frondosarum.
- Ph. caesia* (Hoffm.) Hampe. — II: Ad lignum saepimenti.
- Ph. ciliata* (HOFFM.) DR. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
- Ph. dubia* (Hoffm.) Lett. em Lyng. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
- Ph. grisea* (Lam.) Zahlbr. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum. — II: supra muscos (F).
- f. *aliphora* (Ach.) Lyng. — II: In cort. arborum frondosarum.
  - f. *argyphaeoides* (Harm.) Erichs. — II: In cort. arborum frondosarum.
  - f. *detersa* (Nyl.) Lyng. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
  - f. *euisidiata* Nádv. — II: In cort. arborum frondosarum.
  - f. *farrea* (Ach.) Lyng. — II: In cort. arborum frondosarum (A).
  - f. *furfuracea* Nádv. — II—III: In cort. arborum frondosarum (T).
  - f. *gracilior* Mer. — II: In cort. arborum frondosarum.
  - f. *hillmanni* Lyng. — II: Ad lignum.
  - var. *leucoleiptes* (Tuck.) Elenk. — II: In cort. arborum frondosarum.
  - f. *brunea* (Harm.) Elenk. — II: In cort. arborum frondosarum.
  - f. *pytirea* (Ach.) Flag. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (F).
  - var. *semifarrea* (Vain.) Lyng. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
  - var. *sorediosa* Malbr. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
- Ph. leptalea* (Ach.) Nyl. — I—II: In cort. arborum frondosarum (F, U).
- Ph. nigricans* (Flk.) Stiz. — I—II: Ad lignum et in cort. arborum frondosarum.
- f. *pallescens* Harm. — II: In cort. arborum frondosarum.
  - var. *tremulicola* (Nyl.) Lyng. — II: In cort. arborum frondosarum.
- Ph. orbicularis* (Neck.) DR. — II: Ad lignum et supra muscos. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (F).

- var. *chloantha* (Ach.) Sántha. — I: In cort. arborum frondosarum.
 var. *cycloselis* (Ach.) Sántha. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
 var. *georgiensis* Mer. — I—II: In cort. arborum frondosarum (F, Gy).
 var. *virella* (Ach.) Mer. — I—II—III: Ad lignum, et in cort. arborum frondosarum (A, F, Gy, P, T).
- Ph. *pragensis* Nádv. (Syn.: Ph. *lугanensis* Mereschk.) — I—II—III: In cort. arborum frondosarum. (F).
 f. *convoluta* Nádv. — II: In cort. arborum frondosarum.
- Ph. *pulverulenta* (Schreb.) Sands. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
 var. *allochroa* (Ehrh.) Th. Fr. — I—II: In cort. arborum frondosarum (F).
 var. *angustata* (Hoffm.) Nyl. — I—II: In cort. arborum frondosarum (F).
 var. *argyphaea* (Ach.) Nyl. — II: In cort. arborum frondosarum.
 f. *centrofusca* Mereschk. — I: In cort. arborum frondosarum.
 var. *lilacina* (Ach.) Müll. — Arg. — I: In cort. arborum frondosarum. f. *nuda* Harm. — II: In cort. arborum frondosarum.
 var. *superfusa* Zahlbr. — III: In cort. arborum frondosarum.
 ter. *excrescens turgidum*. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum.
 ter. *excrescens panniforme*. — II: In cort. arborum frondosarum.
 ter. *excrescens subpapillosum*. — I—II: In cort. arborum frondosarum.
 ter. *excrescens venustum*. — I—II: In cort. arborum frondosarum (F).
- Ph. *stellaris* (L.) Nyl. f. *albogranulata* Mereschk. — II: In cort. arborum frondosarum.
 f. *granulata* B. de Lesd. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum. (U).
 var. *radiata* Ach. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum. — II: Ad lignum (A, F).
 var. *rosulata* (Ach.) Hue. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (A, F, U).
 f. *tenuisecta* Th. Fr. — III: In cort. arborum frondosarum.
 f. *subanthelina* Harm. — III: In cort. arborum frondosarum.
 f. *tuberculata* (Kernst.) DT. — II: In cort. arborum frondosarum (F, T).
 ter. *excrescens subvenustum*. — II: In cort. arborum frondosarum.
- Ph. *tenella* Bott. — I—II—III: In cort. arborum frondosarum (Gy).
 f. *albescens* Vain. — II: In cort. arborum frondosarum.
 f. *gracilior* Mer. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
 var. *revoluta* Erichs. — II: In cort. arborum frondosarum.
 var. *subbreviata* (Nyl.) Sántha. — II: In cort. arborum frondosarum (F).
- Ph. *tribacia* (Ach.) Nyl. — II—III: In cort. arborum frondosarum.
 Ph. *tribacoides* Nyl. — II: In cort. arborum frondosarum (T).
 Ph. *vainioi* Räs. — II: Ad lignum.

Lichenes imperfecti

- Lepraria candelaris* (L.) Fr. — II: In cort. arborum frondosarum.
L. aeruginosa (G.H. Web.) Sm. — I—II: In cort. arborum frondosarum.

László Gallé

LITERATURVERZEICHNIS

1. *Alborm, O.* (1948): Distribution and Ecology of some South Scandinavian Lichens. — Bot. Not. Suppl. I. 252 pp.
2. *Antos, K.* (1930): Adatok Szeged vidéke zuzmóflórájához. (Beiträge zur Flechtenflora der Umgebung von Szeged.) — Fol. Crypt. I. 947—952.
3. *Barkman, J. J.* (1958): Phytosociologie and Ecology of cryotogamic epiphytes. — Assem, 628 pp.
4. *Fóris, F.* (1942): Újabb adatok Szeged és környékének zuzmóflórájához. Acta Botan. Szeged. I. 94—101.
5. *Fóris, F.* (1957): Új zuzmófajok és fajváltozatok Magyarország flórájában. Bot. Közl. XLVII. 67—76.
6. *Gallé, L.* (1930): Szegedi zuzmóassziatiók. (Lichenassociationen aus Szeged). — Fol. Črypt. I. 933—946.
7. *Gallé, L.* (1933): Lichenassociationen aus Szeged, II. Flechtenassociationen aus dem Br. Gerliczyschen Park zu Deszk. — Acta Biol. 2. 195—211.
8. *Gallé, L.* (1935): Zuzmók Zenta és környékéről. (Addimenta ad floram lichenum in tractu oppidi Zenta alisque locis com. Bács—Bodrog a me collectorum). — Acta Biol. 3. 260—272.
9. *Gallé, L.* (1960, I): Die Flechtengesellschaften des Tisza—Maroswinkels. — Acta Bot. VI. 15—33.
10. *Gallé, L.* (1960, II): Zuzmók Dr. Timár Lajos növénytani hagyatékából. — Bot. Közl. XLVIII. 239—244.
11. *Gallé, L.* (1962): Zuzmók a Tisza árterületének Szolnok megyei szakaszáról. Jászkunság. VIII. 179—181.
12. *Gallé, L.* (1964): Új löszlakó zuzmótársulás a tokaji Kopaszhegyen: Endocarpetum pusilli. — (New Lichen Association favouring yellow soil to be found in the Tokaj bare mountain „Kopaszhegy” in Hungary) — Bot. Közl. 51. 81—85.
13. *Gallé, L.* (1966, I): A Tisza menti kövesgátak zuzmócönózisai. — Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1964—65. I. rész. 265—286.
14. *Gallé, L.* (1966, II): Über das Vorkommen der Parmelietum conspersae criscum Flechten-Assoziation in der ungarischen Tiefebene. — „Tiscia” (Szeged) 1965. 33—39.
16. *Gallé, L.* (1967): Lichen associations from the inundation areas of Tisza in Hungary and Yougoslavia. — „Tiscia” (Szeged) 1966. 25—40.
17. *Gallé, L.* (1967): Die Flechten des Theiss—Maros Winkels. — „Fragmenta Botanica”, IV. 53—76.
18. *Gyelnik, V.* (1926): Adatok Magyarország zuzmó vegetációjához. I. (Beiträge zur Flechtenvegetation Ungarns. I.) — Fol. Crypt. I. 237—242.
19. *Klement, O.* (1955): Prodrömus der mitteleuropäischen Flechtengesellschaften. — Fedde's repert. spec. nov. regn. veget. Beih. 135. 1—194.
20. *Mattick, Fr.* (1951): Wuchs- und Lebensformen, Bestand- und Gesellschaftsbildung der Flechten. Bot. Jahrbücher. 75.
21. *Szatala, Ö.* (1927, 1930, 1942): Lichenes Hungariae. — Fol. Crypt. I/5, I/7, II/5.
21. *Wilmanns, O.* (1962): Rindenbewohnende Epiphytengemeinschaften in Südwestdeutschland. — Beitr. Naturk. Forsch. SW-Deutschl. 21. 87—164.

KATALOGEN

- Grumann, V. J.* (1963): Catalogus Lichenum Germaniae. — Stuttgart. 1—208.
Zahlbruckner, A. (1922—1940): Catalogus lichenum universalis. — I—X.

ADATOK A KUVIK (ATHENE NOCTUA (SCOP.)) GERINCES TÁPLÁLÉKÁNAK ISMERETÉHEZ MAGYARORSZÁGON

Néhány bagolyfaj (*Tyto alba*, *Bubo bubo*, *Strix aluco*, *Asio otus*) köpeteinek analizálásával elég sok szerző foglalkozott, a kuvik táplálkozását azonban aránylag kevesen vizsgálták. Hazánkban Greschik (1911, 1923—24),* Festetics (1952—55) és Schmidt (1962) közöltek idevágó adatokat. A kisszámú vizsgálat oka kettős. A kuvik köpetei más fajokhoz viszonyítva, mint például a gyógybagoly (*Tyto alba*), vagy az erdei fülesbagoly (*Asio otus*) nehezen gyűjthetők. Emellett a nyári köpetekben nagy mennyiségű rovar, elsősorban *Coleoptera*-maradvány szerepel, melyek pontos meghatározása speciális entomológiai munkát igényel. Utóbbi csoport meghatározásától jelen munka során eltekintettünk s csak a gerinces táplálék feldolgozására szorítkoztunk.

A vizsgálat módszerül a köpetek analízise szolgált, melyeket az ország különböző pontjain, a legtöbbet Apajon és Szatymazon gyűjtöttünk. A vizsgálati anyag gyűjtésében Bakonyi László (Szatymaz, 1962—65), Bécsy László (Szentendrei sziget, 1961. IX—X), Buchert Ádám (Szalánta, 1962. III—IV), Dombay Ernő (Bácsszentgyörgy, 1963. IV), Gergye Imre (Egyházásdaróc, 1962. IX—XI), dr. Marián Miklós (Szatymaz, 1962—65) Papp Jenő (Bodorfa, 1965. V), dr. Pátkay Imre (Kis-Balaton, 1966. II), Schmidt Egon (Apaj, 1959—62) és Steffel Gábor (Kis-Balaton, 1964. XII. 1965. IV) vettek részt. Munkatársainknak e helyről is hálás köszönetet mondunk szíves fáradozásaikért. A gyűjtött anyag, bár közel 1000 gerinces zsákmányállatot tartalmaz, sajnos kevés ahhoz, hogy területenkint összehasonlítva, vagy periodikusan kiértékelhető legyen. Így legcélszerűbbnek látszott az egyes anyagrészeket összevonva feltüntetni. (1. sz. táblázat).

A Szatymazon, mintegy 4 éven át, gyűjtött köpetek ugyanattól a kuvikpártól származznak. A madarak egy aránylag sűrűn lakott gyümölcsös-szőlőben álló lakóház padlásán fészkeltek, melynek közelében nagykiterjedésű szántók és legelők is vannak. A baglyok rendszeresen a tetőgerendázat egy bizonyos pontján végezték a köpetek lerakását, így azok ott éveken át rendszeresen gyűjthetők voltak.

Az Apjon gyűjtött anyag egy pusztában álló juhakolból származik, melynek közvetlen környezetét rövid fűvű, vakszikfoltokkal és tocsogókkal tarkított pusztai táj alkotja. Közélében erősen elnadásodott halastórendszer, majd annak folytatásaképpen nádszegéllyel övezett vadvizek terülnek el. A puszta növényzete jellegzetes sziki vegetáció.

* Kárpátmedencei anyag.

1. táblázat. Magyarországi kúvik köpetekben talált gerinces zsákmányállatok fajok szerinti megoszlása

Tabelle No. 1.

Zsákmányállatfaj Beutetier	Darabszám Stück	%
Crocidura suaveolens	65	7,9
Crocidura leucodon	1	0,1
Lepus-Oryctolagus	1	0,1
Citellus citellus	1	0,1
Sicista subtilis	2	0,2
Clethrionomys glareolus	1	0,1
Pitymys subterraneus	2	0,2
Microtus arvalis	520	63,0
Micromys minutus	10	1,2
Apodemus sp.	115	13,9
Mus musculus	89	10,8
Passer domesticus	1	0,1
Passer montanus	1	0,1
Carduelis carduelis	1	0,1
Carduelis cannabina	3	0,4
Fringillidae sp.	3	0,4
Passeriformes	5	0,6
Pelobates fuscus	4	0,5
Összesen: Zusammen:	825 db	

2. táblázat. Greschik által a Kárpát-medence területén vizsgált kúvik köpetek és gyomrok gerinces zsákmányállat tartalmának számszerű megoszlása

Tabelle No. 2.

Zsákmányállatfaj Beutetier	Greschik 1911 Darabszám Stück	Greschik 1923/24 Darabszám Stück
Crocidura leucodon*		3
Crocidura sp.		1
Pitymys subterraneus		2
Microtus arvalis	16	26
Microtus sp.		1
Micromys minutus		4
Apodemus sp.	4	18
Mus musculus	3	13
Passer sp.	2	
Carduelis cannabina		1
Passeriformes		1
Aves sp.	5	
Lacerta sp.	2	
Rana sp.	4	
Összesen: Zusammen:	36 db	70 db

* Az eredeti szövegben tévesen Crocidura russula szerepel.

Köpetanalízis

A gerinces táplálékállatok közül úgy a saját (1. sz. táblázat), mint Greschik (1911, 1923—24) anyagában (2. sz. táblázat) a mezei pocok (*Microtus arvalis*) dominált, második helyet az erdei egerek (*Apodemus*) foglalták el. Ez az arány megfelel a nyílt területeken élő hazai kistrágcslók általános mennyiségi összetételének, míg a házi egér (*Mus musculus*) viszonylag magas száma a kuvik erősen emberi településekhez kötött életmódjára mutat. Egyébként a mezei pocok mint elsőrendű, igen gyakori mezőgazdasági kártevő Uttendörfer (1939) vizsgálatai szerint is magas értékkel (76%) szerepel a kuvik táplálékában, sőt a téli hónapokban annak akár 100%-át is elérheti. Geyr von Schweppenburg, Jäckel, Lüders és Rörig (idézve Uttendörfer, 1939) vizsgálataiban szintén ez a rágcslófaj dominált. A köpetekben a mezei pocok nagy egyedszáma mellett az erdei pocok (*Clethrionomys glareolus*) maradványok úgyszólván teljesen hiányoznak, ami szintén arra mutat, hogy a kuvik a gyöngybagolyhoz és az erdei fülesbagolyhoz hasonlóan csaknem kizárólag a nyílt kultúrterületeken vadászik.

A gyűjtött köpetekben a cickányok (*Soricidae*) száma viszonylag magasnak mondható. Uttendörfer (1939) nagy anyagában 2,3%-ot ad meg, ezzel szemben saját vizsgálataink során 8,0%-ban, Greschiknél (1923—1924) 3,1%-ban szerepeltek cickányok. Előbbi magas százalékszámot különösen az Apajon gyűjtött anyag adta, ahol kuvikköpetekből a keleti cickány (*Crocidura suaveolens*) 9,44%-ban került elő (Schmidt, 1962). Vörösfogú cickányokat (*Sorex*, *Neomys*) magyarországi kuvik köpetekben nem találtunk s ez ismét arra utal, hogy e bagolyfaj elsősorban kultúrterületeken vadászik.

A kuvik köpeteiben néha nagyobb zsákmányállatok maradványai is előfordulnak Uttendörfer (1939) vakondokot (*Talpa europaea*), fiatal üregi nyulat (*Oryctolagus cuniculus*), vízi pockot, (*Arvicola*), vándorpatkányt (*Rattus norvegicus*), menyétet (*Mustela nivalis*), Kumerloeve (1955) földi kutyát (*Spalax leucodon*), Festetics (1952—55) vakondokot említ, mint a kuvik köpeteiben, ill. fészkenél talált zsákmányállatfajokat. Saját anyagunkban fiatal nyúl (*Lepus-Oryctolagus*) szerepelt, egy példánnyal képviselve. Előbbi faj esetében minden valószínűség szerint elhullott és a bagoly által megtalált példányról volt szó, bár nincs kizárva annak lehetősége, hogy egy fiatal üregi nyulat a kuvik maga is zsákmányul ejthessen. Erre Uttendörfer (1939) is utal és megjegyzi, hogy a kuvikot, rövid farka és zömök termete miatt általában alábecsülik.

Az általunk vizsgált köpetekben talált madármaradványok száma viszonylag csekély volt s kizárólag verébfélékből (*Passeridae*) és pintyfélékből (*Fringillidae*) állt.

A kételtű-hüllő csoportból saját anyagunkban csak ásóbéka (*Pelobates fuscus*), Greschik gyűjtésében *Rana sp.* és *Lacerta sp.* is előfordult. A kuvik alkalomadtán, a macskabolyhoz (*Strix aluco*) hasonlóan relatíve nagy számban fog békákat, amit Uttendörfer (1939) és Festetics (1952—55) adatai is bizonyítanak.) Éppen ezért a kuvik köpetek vizsgálata herpetológiai szempontból is előnyös, mert az éjszakai életet élő és ezért az ember számára nehezen megtalálható ásóbéka elterjedéséhez kitűnő adatokat szolgáltat. A gyíkok előfordulása úgy Greschik (1911), mint Uttendörfer (1939, 1952) anyagában jól alátámasztják azt az egyébként ismert jelenséget, hogy a kuvik alkalomadtán nappal, akár délben is vadászik. Ezzel szemben például a gyöngybagoly esetében, mely nappalozóhelyét csak a teljes besötétedés után hagyja el, a hazai viszonylatban megvizsgált mintegy 25000 zsákmányállat közül egyetlen hüllő sem került elő (Festetics 1959, Köves & Schmidt 1964, Kretzoi

1962—63, Kretzoi & Varrók 1952—55, Schmidt 1962—63, Schmidt 1966—67, Schmidt publikálatlan), az aktivitási időszak nyilvánvalóan jelentős eltérése miatt.

Eltérés mutatkozik saját vizsgálataink és Uttendörfer (1939) eredményei között az egyes köpetekben előforduló gerinces *zsákmányállatok számát* illetőleg.

A szatymazi anyagban, melyet ilyen célból köpetekből vizsgáltunk meg, a gerinces zsákmányállatok a következő eloszlásban szerepeltek:

Gerinces zsákmányállatok száma köpetenkint	1	2	3	4	5	6	
Egyenkint vizsgált köpetek száma	92	61	19	3	—	1	

Hasonló eredményt adtak az Apaj pusztán 1962. I. 6-án gyűjtött köpetek is:

Gerinces zsákmányállatok száma köpetenkint	1	2	3	4	5	6	7	
Egyenkint vizsgált köpetek száma	17	12	4	1	1	2	1	

Tehát mindkét területen viszonylag magas volt az egy köpetre eső átlagos zsákmányállatszám (Szatymaz 1.6; Apaj 2.1), ellentétben Uttendörfer (1939) adataival, aki köpetenként egy, ritkán két gerinces zsákmányállatot említ. Természetesen azokban a köpetekben, ahol 5—7 gerinces zsákmányállat együttesen fordul elő zömmel kisebb fajok szerepeltek. Így például az Apaj pusztán 1962. I. 6-án gyűjtött anyagban a legmagasabb egyedszámot felmutató köpetek fajeloszlása a következőképpen alakult:

1. köpet: *Crocidura suaveolens* 7 db.
2. köpet: *Crocidura suaveolens* 6 db.
3. köpet: *Crocidura suaveolens* 3 db.
Microtus arvalis 2 db.
Apodemus sp. 1 db.
4. köpet: *Crocidura suaveolens* 1 db.
Microtus arvalis 4 db.

*

Röviden *összefoglalva* a kapott eredményeket a következőket állapíthatjuk meg:

1. A kuvik Magyarországon a gerinces állatok közül elsősorban a kultúrterületeken élő rágcsláló fajokkal, főként mezei pocokkal és erdei egérrel táplákozik.

2. Cicikány fogyasztása a kapott adatok alapján hazai viszonylatban aránylag magasnak mondható. A zsákmányállatok között kizárólag fehérfogú cickányok (*Crocidura*), elsősorban a keleti cickány szerepeltek.

3. Az egy köpetben előforduló gerinces zsákmányállatok száma valamivel magasabb volt az Uttendörfer (1939) által említetténel (egy, ritkán két példány köpetenként). Így Szatymazon átlagosan 1,6 példány, Apaj pusztán 2,1 példány szerepelt köpetenként.

Marián Miklós—Schmidt Egon

- Festetics, A.* (1952—55): Megfigyelések a gyöngybagoly és a kuvik életéről (Aquila 59—62, p. 401—403.)
- Festetics, A.* (1959): Újabb adatok a gyöngybagoly táplálkozásához (Aquila 66, p. 41—50.)
- Festetics, A.* (1959): Gewöhluntersuchungen an Steinkäuzen der Camargue. (La Terre et La Vie 106, p. 121—127.)
- Greschik, J.* (1911): Hazai ragadozó madaraink gyomor- és köpöttartalom vizsgálata. II. Baglyok. (Aquila XVIII, p. 1—37.)
- Greschik, J.* (1923—24): Gyomor- és köpöttartalom vizsgálatok. Adatok hazánk apró emlőseinek faunájához. (Aquila XXX—XXXI, p. 243—263.)
- Köves, E. & Schmidt, E.* (1964): Adatok Tornyosnémeti környéke kisemlős-faunájának ismeretéhez bagolyköpet vizsgálatok alapján (Vertebr. Hung. VI, p. 97—108.)
- Kretzoi, M.* (1962—63): Bagolyköpet vizsgálatok (Aquila 69—70, p. 47—50.)
- Kretzoi, M. & Varrók, S.* (1952—55): Adatok a gyöngybagoly táplálkozásmódjának állatföldrajzi jelentőségéhez (Aquila 59—62, p. 399—401.)
- Kumerloev, H.* (1955): Spalax und Skorpione als Steinkauz-Nahrung (Vogelwelt 76, p. 110.)
- Schmidt, E.* (1962): Adatok Apaj-pusztá környéke kisemlősfaunájához. (Vertebr. Hung. IV, p. 83—92.)
- Schmidt, E.* (1962—63): Gyöngybagoly köpétvizsgálatok eredményei (Aquila 69—70, p. 51—55).
- Schmidt, E.* (1966): Néhány adat a gyöngybagoly táplálkozás-ökológiájához Magyarországon (Aquila 73—74., nyomás alatt).
- Uttendörfer, O.* (1939): Die Ernährung der deutschen Raubvögel und Eulen (Neudamm, pp. 412.)
- Uttendörfer, O.* (1952): Neue Ergebnisse über die Ernährung der Greifvögel und Eulen (Stuttgart, pp. 230.)

DATEN ZUR KENNTNIS DER NAHRUNG AN WIRBELTIEREN DER ATHENE NOCTUA (SCOP.) IN UNGARN

Mit der Forschung der Ernährung der *Athene noctua* haben sich in Ungarn bisher noch wenige befasst, was damit zusammenhängt, dass die Sputa dieses Vogels verhältnismässig schwer eingesammelt werden können, bzw., dass die in den sommerlichen Sputen befindlichen Käferüberreste schwer bestimmbar sind. Die Verfasser haben in ihren Untersuchungen nur die in der Nahrung der *Athene noctua* vorkommenden Überreste von Wirbeltieren in Betracht genommen.

Als Methode der Forschung diente die Analyse der Sputa. Diese wurden mit Hilfe von zahlreichen Mitarbeitern aus verschiedenen Gegenden des Landes in den letzten fünf Jahren eingesammelt. Die meisten stammen dennoch von dem Alföld (Ung. Tiefebene), vor allem von der Puszta Apaj und von Szatymaz.

Das Ergebnis der Untersuchungen ist das folgende:

Die *Athene noctua* ernährt sich in Ungarn vor allem mit den auf den Kulturgebieten lebenden Nagetierarten, hauptsächlich mit der Feldmaus (*Microtus arvalis*) und mit der Waldmaus (*Apodemus*).

Die Spitzmauskonsumierung der *Athene noctua* ist auf Grund der bekommenen Daten als verhältnismässig hoch zu bezeichnen. Unter den gebeuteten Tieren kommen ausschliesslich weiszähniige Spitzmäuse (*Crocidura*) vor, und zwar vor allem die östliche Spitzmaus (*Crocidura sua-volens*).

Die Zahl der in einem Sputum vorkommenden gebeuteten Wirbeltiere war bedeutend höher als die durch Uttendörfer (1939) angeführte Zahl ein, selten zwei Exemplare je nach den Sputen. So gab es in Szatymaz durchschnittlich 1,6 Exemplare, in Apaj-Puszta kamen 2,1 Exemplare in einem Sputum vor.

Miklós Marián—Egon Schmidt

Tabelle Nr. 1. Die Verteilung nach Rassen der gebeuteten Wirbeltiere in den Sputen der ungarländischen *Athene noctua*.

Tabelle Nr. 2. Die zahlenmässige Verteilung der Inhalte an gebeuteten Wirbeltieren in den Sputen und Magen der im Karpatenbecken untersuchten Exemplare der *Athene noctua* durch Greschik

DIE BRYOZOEN DER TISZA, MAROS UND KÖRÖS (Auf Grund der Kollektion des Móra Ferenc Museums, Szeged)

Nach *Abricossow* (1) und nach meiner Gruppierung sind die Phylactolaemata (Bryozoa) in phylogenetischer Hinsicht (2) folgenderweise zu ordnen:

Grundtyp A: <i>Fredericella</i>	Progressiver Typ C ₁ :	Lophopusella
Kollektivtyp B: <i>Plumatella</i>		Lophopodella
		Lophopus
		Pectinatella
		Cristatella
	Regressiver Typ C ₂ :	Stephanella
		Austrella
		Gelatinella

Die in Ungarn vorkommenden Phylactolaemen gehören ausschliesslich den Gruppen A, B und C₁ an. Untersuchungen über die ungarische Bryozoenfauna lagen bis jetzt hauptsächlich nur aus dem Balaton (Plattensee) vor. (4). — Durch die offiziellen wissenschaftlichen Tisza-Forschungen während der Jahre 1954-1966 erhielten wir auch genauere Kenntnis der Phylactolaemenfauna der Flüsse Tisza, Maros und Körös.

Fredericella sultana (Blumenbach): Gyála lebende Tisza; Szeged, Szeged N und S in lebende Tisza; Maros—Mündung; Ludvár lebende Tisza; Körös-Mündung; Bökényer Wasserwerke in lebende Körös; Gyoma lebende Körös und Altwässern von Körös; Szentés lebende Tisza; Lakitelek Altwasser der Tisza; Tiszaug Altwasser der Tisza; Nagyrév Altwasser der Tisza; Szajol Altwasser der Tisza; Kisköre-Pusztataskony lebende Tisza; Tiszalök lebende Tisza; Tiszadob-Tiszadada Altwässern der Tisza; Tiszakarád lebende und Altwasser der Tisza.

Plumatella emarginata (Allmann): Szeged, Szeged N und S lebende Tisza; Maros-Mündung; Hattyas Altwasser der Tisza; Porgányer-Kanal bei lebende Tisza; Tápé lebende Tisza; Algyő lebende Tisza; Vesszős lebende Tisza; Sasér lebende Tisza; Békésszentandrás Wasserwerke in lebende Körös; Szarvas Körösaltwasser; Gyoma lebende und Altwässern der Körös; Körösladány lebende Körös; Köröstarcsa lebende Körös; Sarkad lebende Körös; Weisse Körös; Gyula Nádor-Kanal der Körös; Szentés lebende Tisza; Tóserdő Altwasser der Tisza; Tiszaug Altwasser der Tisza; Kisköre-Pusztataskony lebende Tisza; Abádszalók Altwasser der Tisza; Nagyhalászveremszeg Altwasser der Tisza; Tiszakarád Altwasser der Tisza; Dombrád lebende Tisza; Tiszacsermely Altwasser der Tisza.—

Plumatella repens (Linné): Szeged, Szeged N und S lebende Tisza; Hattyas Altwasser der Tisza; Szeged-Fehér-See in Basins: 11. und 3. numeriert; Fehér-See-Ableitungskanal; Maros-Mündung; Porgányer-Kanal; Tápé lebende Tisza; Ludvár lebende Tisza; Algyő lebende Tisza; Újszeged-Maros-Altweässern; Szentés-Kurca-Bach; Hódmezővásárhely Ableitungskanal (aus Thermen); Bökényer Wasserwerke in lebende Körös; Gyoma lebende und Altwässern der Körös;

Köröstarcsa lebende Körös; Körösladány lebende Körös; Csökmő-Darvas-Kanal bei lebende Körös; Szarvas Körösaltwasser; Békésszentandrás Wasserwerke in lebende Körös; Kunszentmárton lebende Körös; Gyula-Békéscsaba Nádor-Kanal der Körös; Gyulavári Weisse Körös; Sarkad Schwarze Körös; Szajol Altwasser der Tisza; Tiszaug Altwasser der Tisza; Nagyhalászveremszeg Altwasser der Tisza; Kisszelep Altwasser der Tisza; Töserdő Altwasser der Tisza; Tiszadob-Tiszadada lebende Tisza und Alt wasser der Tisza; Marótzuger Altwasser der Tiszakarád lebende Tisza und Altwasser der Tisza; Tiszacsermely Altwasser der Tisza.—

Plumatella fungosa (Pallas): Szeged lebende Tisza; Atka Altwasser der Tisza; Ludvár Altwasser der Tisza; Gyoma Altwasser der Körös; Köröstarcsa lebende Körös; Csökmő-Darvas-Kanal bei lebende Körös; Tiszadober Altwasser der Tisza; Tiszadada Altwasser der Tisza; Nagyhalászveremszeg Altwasser der Tisza; Tiszauger Altwasser der Tisza; Tiszakarád Altwasser der Tisza; Tiszacsermely Altwasser der Tisza.—

Plumatella fruticosa Allmann: Maros—Mündung; Szarvas Altwässern der Körös; Körösladány lebende Körös; Sarkad bei Schwarze Körös.—

Plumatella casmiana Oka: Schwarze und Weisse lebende Körös; Gyula—Nádor—Kanal der lebende Körös; Tiszadob—Tiszadada Altwässern der Tisza; Tiszakarád Altwasser der Tisza; Tiszacsermely Altwasser der Tisza.—

Plumatella punctata Hancock: Békésszentandrás Wasserwerke in lebende Körös; Körösladány lebende Körös; in Schwarze und Weisse Körös; Gyula Nádor—Kanal der lebende Körös; Tiszauger Altwasser der Tisza; Tiszacsermely Altwasser der Tisza.—

Lophopus cristallinus (Pallas): Körösladány, lebende Körös.

Biozönoten:

Es ist sehr interessant, dass für den Bryozoen in den Altwässern und auch in lebenden Wässern der Theiss, Maros und Körös vor allem die Stengel von *Nymphaea alba*, *Phragmites communis* und Baum-sowie Aestchengeräte als botanische Substraten dienen.

Tierische Substraten sind vor allem die Süßwasser-Schwämme: *Spongilla* und *Ephydatia* und übrige Assoziationsglieder sind noch: die Bryozoen selbst zwischen-einander. *Chironomiden*-Larven sind vor allem als semiparasitische Einwohner der grösseren Klumpen von *Plumatella fungosa* artigen Bryozoen-Kolonien.

Als leblose Umwelt sind vor allem die Schutzufersteine (Andesit-Blöcke) Zone und die Schiffsbewüchse zu erwiesen.

Nach Arten betrachtet können wir noch folgendes feststellen:

Gemeinere Assoziationsglieder für *Plumatella emargita* und *repens* sind noch: die Kamptozoe *Urnatella gracilis* (3,5), *Dreissensia polymorpha* (6), *Fredericella sultana*, *Asellus aquaticus*. Sehr interessant ist, das auf *Nuphar luteum* und *Trapa natans* nur ausschliesslich *Plumatella* vorkommt. Ins Wasser gefallen *Zea mays*-Stengeln fand ich nur *Fredericella sultana*. Die Ast- und Baumgeräte krustierende Art *Plumatella fungosa* war auch auf *Viviparus* einzeln gefunden.

Diagnostisches:

Die Statoblastformen der Art *Fredericella sultana* sind konstitutionell sehr konstant (konservativ), aber formlich (länglich-oval) schon elastisch-variabel. Das ist ein Beweis dafür, dass Form und Konstitution auch in niedrigen Tieren nicht identisch sind.

Die Statoblastformen der Art *Plumatella repens* ist variabel. Annulus ringsum fast immer ähnlicherweise ausgebildet. Form normaloval: vielmals oval als selten rundlich.

Bei *Plumatella casmiana* scheint Flottoblast mit breiten, Statoblast mit engeren Annulus ausgebildet. Beide Blasten sind grösser in Dimension als die der anderen *Plumatella* Arten. Wegen Mangel eines grösseren Materials ist die Variabilitätsbreite nicht festzustellen.

Bei *Plumatella emarginata* sind die Statoblasten auch variabel. Annulus an der beiden Seiten eng ausgebildet (daher die species Name: *emarginata*). — Form mehr oder minder stark oval oder rundlich.

Die Statoblasten der Art *Plumatella fruticosa* sind sehr länglich oval und konstant (konservativ). Recht leicht zu diagnosticieren. Die Flottoblasten sind dagegen sehr elastisch variabel und im allgemeinen birnen-förmig asymmetrisch.

Bei der Art *Plumatella fungosa* sind die Statoblasten auch sehr variabel, aber die rundliche Ausbildung der Capsula ist konstant. — Die Variation bezieht sich also hauptsächlich auf Annulusausbildung. —

Die *Plumatella punctata*-Blasten sind grösser als die der anderen *Plumatellen*, aber kleiner als die der *Plumatella casmiana*. Beide Polen der rundlich-ovalen Blasten sind abgeflacht (nicht rundlich-spitzig) und Annulus ist breit. Über eine Variabilität wegen Mangel der mehreren Material ist nicht zu sagen.

Lophopus cristallinus hat eine rundliche Capsula und breite Annulus. Blastform zitronenähnlich und die Polen mit ein-oder zwei Spitzen emporstehend.

*

Im Anschluss an die Arbeit von *Kolosváry*: „Die Bryozoen der Tisza, Maros und Körös“ (Auf Grund der Kollektion des Móra Ferenc Múzeums Szeged) bringt die vorliegende Mitteilung eine kurze Zusammenfassung der Bryozoen-Daten in Verbindung mit meinen Benthos-Untersuchungen anlässlich der Tisza-Forschungen.

Die Materialsammlungen erfolgten während der Zeit vom Juli 1963 bis Juni 1964 zu acht Malen stets in der Nähe von Szeged, und zwar: aus der Tisza etwa 300 m oberhalb der Marosmündung (Schiffs-Reparaturanlage) und cca. 300 m unterhalb der Maros-Mündung, aus der Maros 300 m oberhalb der Einmündung in die Tisza und schliesslich bei der früheren Eisenbahnbrücke, am unteren Ende der Stadt unterhalb des Einflusses des Abwasserkanals, wobei Proben beiderseits aus der Uferzone und aus der Flussmitte mittels Bodengreifer eingeholt wurden. Fixans war 6%-iges Formalin.

Der Boden in der Tisza war vorwiegend Schlamm mit reichlich pflanzlichem Detritus (besonders an den Sammelstellen nahe des Ufers), bzw. lehmiger Schlamm, in der Mitte des Flussbettes und in der Maros aber Sand.

Von den sechs gefundenen Bryozoenarten war die kamptozoe *Urnatella gracilis* Leidy an allen Sammelstellen ganzjährig anzutreffen, in der höchsten Population im Juni, wo sie in Gestalt kleinerer oder grösserer Kolonien-Bruchstücke, bzw. als kleine Siedlungen auf *Lithoglyphus naticoides* C. Pfr. — und *Dreisensia polymorpha* Pallas — Gehäusen fixiert sassen.

Von *Paludicella articulata* Ehrenberg kamen gewöhnlich einige Kolonienfragmente zum Vorschein, nur in einem Falle bildeten sie eine schöne zusammenhängende Kolonie auf einer *Dreisensia*-Schale — zusammen mit *Urnatella gracilis* Leidy. Die Winterknospen der ersteren Art fixierten deutlich sichtbar die Kolonie.

Die Statoblasten der *Plumatella fungosa* Pallas und *Plumatella repens* L., sowie die Formen der Kolonien sind höchst variabel (s. *Koiosváry*). In dem einjährigen Sammelgut kamen von den *Plumatella*-Arten am häufigsten die Sessoblasten und Kolonien von *Plumatella repens* L.— und zwar auf den Schalen von *Lithoglyphus naticoides* — zur Beobachtung. Diese Art war neben *Urnatella gracilis* Leidy die zweithäufigste.

Von *Plumatella fruticosa* Allmann und *Plumatella emarginata* Allmann konnten nur einige Flottoblasten (in der Nähe der Schiffs-Reparaturwerkstatt) im ufernahen Schlamm festgestellt werden.

Der reichste Fundort, sowohl hinsichtlich der Arten- als der Individuenzahl war die Tisza-Strecke oberhalb der Maros-Einmündung (Schiffs-Reparaturanlage), und auch dort nahe des Ufers, wo der Schlamm reich an pflanzlichem Detritus war. In der Maros kam lediglich *Urnatella gracilis* Leidy zum Vorschein.

Die angeführten Bryozoenarten waren in der Regel durch abgebrochene Kolonienfragmente bzw. Statoblasten vertreten. Fest bodenfixierte Kolonien fanden sich auf Molluskenschalen, desgleichen auch die Sessoblasten von *Plumatella repens* L.

Gábor Kolosváry und Magda Ferencz

LITERATUR

1. *Abricossow, G. G.*: O rodbich podrasdelenijach pkrobujtorobich (Phylactolaemata) presnovodnich zuzsanok. Dokladyb. Acad. Nauk. USSR. 1959. 126. 4. p. 898—901.
2. *Brohmer—Ehrmann—Ulmer*: Die Tierwelt Mitteleuropas. Bryozoa. I. Bd., Lief. 8. Leipzig 1958.
3. *Kolosváry, G.*: Über Bryozoen des Wassersystems der Tisza. Zool. Mededel. 39. 1964. Festband für *Prof. Boschma* in Leiden. p. 409—413.
4. *Lampert, K.*: Az édesvizek élete (Die Lebewelt der Süßwässer). Budapest, 1904.
5. *Lüdemann, D. & Kayser, H.*: Erster Fund einer Süßwasser Kamptozoe. Sitzber. Ges. Naturgesch. Fr. Berlin. N. F. 1. 1/3. p. 102—108.
6. *Sebestyén, O.*: Tapogatókoszorúsok — Tentaculata. Fauna Hungariae, 42, XIX/4, Budapest, 1959.
7. *Sebestyén, O.*: Occurrence of *Plumatella casmiana* Oka (Bryozoa) in lake Balaton. Ann. Biol. Tihany, 28, 1961. p. 125—133.
8. *Prunescu-Arion, E. & Elian, L.*: Biozönotische Untersuchungen im Felsenbereich der Unteren Donau. Arch. Hydrobiol. 27. (1.4. 1964. p. 457—463.)
9. *Prunescu-Arion, E.*: Influenza viitulirol Dunarii. Hydrobiol. 6. 1965. p. 151—167.

TARTALOMJEGYZÉK

СОДЕРЖАНИЕ

INHALT

SOMMAIRE

✓	Madácsy László: Adalékok Tömörkény István írói portréjához	3
	<i>Contributions au portrait de István Tömörkény (1866—1917)</i>	13
✓	Trogmayer, Ottó: Der Schatzfund von Baks—Levelény	15
	Makkay, János: Angaben zur Datierung und zu den südlichen Kontakten der mittleren Bronzezeit des Karpatenbeckens	31
	Gazdapusztai, Gyula: Neuere Ausgrabungen in dem Friedhof aus der Skythenzeit von Hódmezővásárhely—Kishomok	43
	Csallány Dezső: Sámánészköz volt-e az avarkori „irtartó csonttégely”? <i>War „der Knochentiegel als Salbenbehälter” ein Schamanengerät in der Awarzenzeit?</i>	61
	Juhász Antal: A tanya néprajza Tömörkény István műveiben	72
	<i>Zur Ethnographie der Gehöfte (tanya) in den Werken von István Tömörkény</i>	73
	Báldy Flóra: Szedetttes bunyevác szöttesek	94
	Tésikné K. Márta: A Dél-Alföld férfi fehérruhái	95
	<i>Leinwandkleider der Männer auf dem Süd-Alföld</i>	109
	Tóth Ferenc: A makói talicska	117
	<i>Der Makóer Schubkarren</i>	119
	Börösök Vince: Szeged—Alsótanya közigazgatásának és népi jogszemléletének kialakulása	129
	<i>Die Ausbildung der Verwaltung in Szeged—Alsótanya und seiner völkischen Rechtsanschauung</i>	131
✓	Volly István: A magyar „cigányzene” külföldön	138
	Dömötör János: Tornyai Baján	141
	<i>Der Maler Tornyai in Baja</i>	145
	Dankó Imre: Kallós Ede emlékezete	165
	<i>A memory of Ede Kallós</i>	167
	Szelesi Zoltán: Szegedi képzőművészek a munkásmozgalomban	171
	<i>Szegeder bildende Künstler in der Arbeiterbewegung</i>	173
	Oltvai Ferenc—Vinczi Károlyné: A szegedi Zsótér-ház építése	185
	Csongor Győző: Szegedi munkásmozgalmak a XX. század elején	189
	Merényi László: Háborúellenes és demokratikus mozgalmak Csongrád és Csanád megyékben 1912—1913 folyamán	203
	Szabó Ferenc: Könyvterjesztés és könyvkereskedelem Szegeden 1835-ben	217
	<i>Bücherverbreitung und Buchhandel in Szeged im Jahre 1835</i>	237
	Gergelyfi Imre: A szentesi éremlelet	240
	Ambrus Béla: A szegedi fehérpénzek	241
	Gallé, László: Epiphytische und Epixile Flechtengesellschaften aus den Überschwemmungsgebiete der Theiss	243
	Marián Miklós—Schmidt Egon: Adatok a kuvik (<i>Athene noctua</i> [SCOP.]) gerinces táplálékának ismeretéhez Magyarországon	255
	<i>Daten zur Kenntnis der Nahrung an Wirbeltieren der Athene noctua (SCOP.) in Ungarn</i>	271
	Kolosváry, Gábor—Ferencz, Magda: Die Bryozoen der Tisza, Maros und Körös	275
		277

~~latu r de kx
un us. i. kx
hsh au bar on
Edde
mms
al~~

Kiadásért felelős a szegedi Móra Ferenc Múzeum igazgatója
Példányszám: 600 — Terjedelem 24,6 (A/5) ív
67-5759 — Szegedi Nyomda